

સુખી જીવનનાં સાધન

(આધ્યાત્મિક લેખોના ઉમેરા સાથે)

ઓરિસન સ્વેટ માર્ડનના "ઓર્ગિઝિસ્ટિક સાધન" ઉપરથી
અનુવાદક સ્વ૦ રત્નસિંહ દીપસિંહ પરમાર
હાલોલી હાલો-સુરત

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી
સંપાદક અને પ્રકાશક:-શિક્ષુ અખાંડાનંદ
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

પહેલી આવૃત્તિ-૫૪ ૩૧૨, પ્રત ૧૧૦૦૦, સંવત ૧૯૮૭

મૂલ્ય ૦૧૧= સાદુ પૂઠું ૦૧૧

“આપવા-જપાવવાનો સર્વને હક્ક છે.”

સારા પુસ્તકોને મૂકી નહિ રાખતા વાચવા, વાચવા આપવા
અને વાચવાની પ્રેરણા કરતા રહી ફરતા રાખવા એ
પણ સજ્જનોનું શૂપણ અને પરોપકાર છે.

અમદાવાદ “સસ્ત્ર સાહિત્ય મુદ્રણાલય” મા
જિજ્ઞુ-અખંડાનંદના પ્રજાધર્મી મુદ્રિત

નિવેદન

વિવિધ અર્થમાંના અંક ૨૪૫-૪૬ અને એકવીસમા-ચાલુ

આ અર્થમાંના પુસ્તક છે.

આ અર્થમાંના આ અંકમાંના દ્વારા આગળ ધસો, ભાગ્યના સંસ્કારો, સુખ સમર્થ અને સમૃદ્ધિ તથા વિચારોના ચમત્કાર, એ ચાર પુસ્તકો આગળ નીકળ્યા હતાં. આ પુસ્તક પણ એ જગત્સિદ્ધ લેખકનું હોય પંદરેક વર્ષ અગાઉ સ્વ. શ્રી. રત્નસિંહ દોપસિંહ પરમારને હાથે અનુવાદિત થયેલું છે.

મૂળલેખક મહોદયે આ અર્થમાં જે જે ઉપયોગી બાબતો સમાવી છે તે આ પછી આપેલી અનુક્રમણિકા જોવાથી પણ જણાશે. એમાં મુખ્યત્વે એમણે વ્યાવહારિક સુખના સ્વરૂપ તથા સાત્ત્વિક સાધન અને સાધના સમજાવવાનો જે સરસ પ્રયત્ન કર્યો છે તેની સાથે તેઓ પારમાર્થિક સુખ તરફ પણ ધ્યાન ખેંચવા ચૂક્યા નથી.

ગોરખપુરના સુપ્રસિદ્ધ “કલ્યાણ” માસિકમાં પારમાર્થિક વિષયના જે અનેક લેખો આવે છે; તેમાં “અહં ક્ષમારિમ” અને “તત્ત્વમસિ”નું અનધિકારને હાથે શુદ્ધ નીવડતું વેદાંત નદિ પણ પરમપદાધિકારી બનવાના સાધન અને સાધના તરફજ મુખ્ય લક્ષ્ય હોય છે. આથી એમાંના એ પ્રકારના જે થોડા લેખ પસંદ કરી અલગ કાઢી રાખેલા; તે આ પુસ્તકની પૂરવણીરૂપે કીક લાગવાથી ઉપર ઉમેરી લીધા છે. આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક સુખના સાધનોની સાથે-પારમાર્થિક સુખ-સાધનો વિષે ઋષિમુનિઓની આધ્યાત્મિક અસરથી ઉભરાતા લેખો પણ આ પુસ્તક સાથે યોગ્યવાથી પાઠક પાંદુઓને તે પ્રિય થવા આશા છે.

એકાદ જે વર્ષ સંસ્થાનું પ્રેસ અને વિવિધ અર્થમાંનાનું કામ દીક્ષમાં નાખવાનો વિચાર ચાલુ સાલમાં અમલમાં મૂકવો હતો; પણ આગલા ટેટલાક પુસ્તકોની પુનરાવૃત્તિઓની ખાસ જરૂર હતી અને છેલ્લા મૂક વગેરેનું કામ (કે જે જાતે બળવ્યા વિના સંતોષ વળતો નથી તે) ચાલુ સાલમાં મોટે ભાગે પહોંચ તરફ રહીને બની શકવાથી એ પુસ્તકો વચાવકાર્ય છપાતા ચાલી હવે એકસાથે બહાર પડે છે. એ કુલ સાત પુસ્તકોમાં એક તો આ પુસ્તક પોતે છે, અને બાકીનાં (આર્થલિપ્ત, ભાગ્યના સંસ્કારો, આર્થધર્મનીતિ, પ્રભુમય જીવન, સુખસામર્થ્ય સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર, સુબોધક નીતિકથા એ છ) પુસ્તકો પુનરાવૃત્તિરૂપે નીકળેલા હોય તરતમાં (૧૯૮૭ની આખર સુધી) માત્ર અર્ધા મૂલ્યે મળવા ગોઠવણ થઈ છે. એ વિષે આ પછી અપાયેલી હકીકત તરફ ધ્યાન ખેંચી ઝં તત્ત્વસત્

હાલ નીચલા અથોની પુનરાવૃત્તિઓ નીકળી છે તેની
તરત માટે અર્ધી કિંમત છે.

૧-આર્યભિષક અથવા હિંદનો વૈધરાજ

આ સાતમી આવૃત્તિ હોઈ એમાં પુષ્કળ સુધારોવધારો થવાથી
છટ્ટી આવૃત્તિ કરતા લગભગ ૧૨૫ પૃષ્ઠ ઉમેરાઈ કુલ પૃષ્ઠ ૮૪૮ થયા છે

આ પ્રમાણે આ આવૃત્તિ કદમાં અને ઉપયોગીપણામાં ખાસ
વધવા છતાં આગની આવૃત્તિના ૩ ૪) હતા તેને બદલે ૩ ૩)
રખાયા છે, તેનું મુખ્ય કારણ બધો વહિવટી ખર્ચ નહિ ચડાવવાનું છે

એ સિવાય તરતને માટે-એટલે કે ચાનું સાલની દિવાળી સુધીને
માટે એથી પણ માત્ર અર્ધું જ મૂલ્ય (અમદાવાદના કાર્યોનયમા ૧૧૧
અને મુબમ્મતી કાર્યોનયમા ૧૧૧૧) રખાયું છે, તેમાં હેતુ એ છે કે એ
ખાડો બીજી રીતે નીવેડી લઈ જેમણે આગલી આવૃત્તિ લીધી હોય
તેઓ પણ આ આવૃત્તિ સહેલાઈથી લઈ શકે તેમ કરવું

આ પુસ્તકનું પોસ્ટેજ અને વી પી ખર્ચ ૧) આવશે પણ
કમમાં કમ એ પ્રત રેલ્વે પારસનથી મગાવવાથી બહુ ઓછા ખર્ચ-
માં આવશે એમાં કિંમત તથા પેકીંગ કલ્પાદિના બા પ્રથમથી
મોકલવા જોઈએ

ખાસ સૂચના—આ તેમજ નીચે જણાવેલા મળી ડામે
પુસ્તકો ચાનું સાલની દિવાળી સુધીજ છાપેનાથી અર્ધી કિંમતે
(અને મુબમ્મતી ખર્ચ જોગી થોડી વધુ કિંમતે) મળશે તથા અંકક
પ્રતથી વધુ કોઇને અપાશે નહિ

૨-ભાગ્યના સ્પષ્ટાઓ

સુવિખ્યાત અમેરિકન લેખક ઓ. સ્વે. માર્ડનના એક લોક
પ્રિય ગ્રંથના અનુવાદરૂપ આ પુસ્તક વિવિધ ગ્રંથમાળા દ્વારા ૧૯૭૭ મા
૩ ૨) થી નીકળેલું તેની આ બીજી આવૃત્તિ સુધારા સાથે છપાઈ છે
૬૬ પૃષ્ઠ, ૫૪ પૃષ્ઠ, પાકુ પૃષ્ઠ, મૂલ્ય ૧૧ અને તરત માટે
અમદાવાદમાં ૧૧૧૧ તથા મુબમ્મતી ૧૧૧૧ છે

આમાંની થોડી બાબતો—મનુષ્ય જોઈએ છે ખરા મનુષ્ય
ને ધમ્મર પણ મદદ કરે છે શક્તિવાળાની જ વાત જગત સામળે
છે માર્ગ શોધી કાઢો યા નવો કરો વિગેનો ઉપયોગ એક અવિ-

ચળ લક્ષ્ય. કશી સહાય વિના કીર્તિ મેળવનારા નિર્ધન છોકરાઓ. પુત્રકળ ધન અને બધા ખિતાઓ કરતા ચારિત્ર્ય વધુ જોરાવર છે. ત્રેવડ ત્રીજો જામ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં તકજ તક છે. તમારી જાતના સ્વામી બનો. પ્રત્યેકનું સ્વર્ગ તેની પાસે છે. ઇત્યાદિ. ઇત્યાદિ.

૩-સુખ સામર્થ્ય, સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર

કદ ૫૪૯, પૃષ્ઠ ૪૦૦, પાકું પૂંડું, મૂલ્ય ૧, તરતમા બા, મુખધર્મા બાન્

આ ગ્રંથ પણ ઉપલાજ લેખકનો હોય અમેરિકામાં તેની ૬૨ માસે આવૃત્તિ નીકળતી હતી. આ ગ્રંથ વિવિધ ગ્રંથમાળા દ્વારા ૧૯૭૭ માં નીકળેલો. આ બીજી આવૃત્તિ સુધારા સહિત નીકળી છે.

આમાંની દાટી બાબતો—ઉદારતા આપીને શ્રીમંત થાય છે અને કંજુસ સમજ કરીને રંક બને છે. ભક્તતાત્માને નવીન બળ મળ્યા કરી ઉન્નતિના આકાશમાં તે ચરુકની પેઠે ઉડશે. તે દોડશે પણ ઘાટશે નહિ અને બોલો ઉપાડશે પણ બેશુદ્ધ થશે નહિ. તમારો આદર્શ એ તમે કેવા ચશો તેની આગાહી છે. વિકાસ પામો કે ક્ષીણ થાઓ. વિચાર સુધારો એટલે તમે પણ સુધરશો. શાશ્વત તારુણ્ય આપણામાં છે. હિંમત, આશા અને આનંદ, એ વસ્તુઓ માદાને સાળા કરવામાં હવા કરતા બહુ વધારે મહદ કરે છે.

૪-આર્યધર્મનીતિ અને આણુક્યનીતિસાર

વિવિધ ગ્રંથમાળા વીસ વર્ષ પૂરે ૧૯૧૭ માં સર ધર્મ ત્યારે સર્વપ્રથમ આ ગ્રંથ નીકળ્યો હતો. આ તેની પુનરાવૃત્તિ હોઈ કદ ૫૪૬, પૃષ્ઠ ૨૪૦, મૂલ્ય પાંચ આના અને પાકું પૂંડું સાથે સાત આના છે તથા તરત માટે એથી અર્ધો કિંમત છે.

આ ગ્રંથમાં ધર્મ અને નીતિ સંબંધી શ્લોકો ગુજરાતી અર્થ સાથે આપેલા હોય તેમાંના સેકડો શ્લોક કદ કરવા જેવા છે. આ શ્લોકો અનેક અધ્યાયોમાં વહેંચાયેલા હોય થોડીક બાબતો આ પ્રમાણે છે—તેજ અને ક્ષમા. હિંમત અને ખંત. દાન અને અહિંસા. જ્ઞાન અને સત્ય. દેવતાધર્મ અને નારીધર્મ. શ્રવિકા અને અર્ચવ્યવહાર. સજ્જન અને દુર્જન. ધનવાન અને નિર્ધન. સપૂત અને કેપૂત. રાજનીતિ. સદાચાર. આરોગ્ય. ઈં ૬૦

૫-પ્રભુમય જીવન

થોડા સુધારા સાથે આ પાંચમી આવૃત્તિ નીકળી છે. કદ ૫૪૬, પૃષ્ઠ ૨૦૮, મૂલ્ય બા, પાકું પૂંડું બા તરત માટે અર્ધું મૂલ્ય.

આમાંની ઘણી બાબતો-વિશ્વ સ્વેચ્છા સહ પ્રેમનો પ્રભુ જ્ઞાન અને પ્રવિણ પુણ્ય સ્થિત સ્થિત અને વૈભવની પ્રાપ્તિ મહાત્મા તપિ અને જગદુદ્ધારક ચક્રાનો નિયમ સર્વ ધર્મોમાં રહેલી સમાનતા સર્વોચ્ચ સપત્તિ પામનાનો સરસ માર્ગ હૃં હૃં

૬-સુખોદક નીતિકથા

સ્વર્ગસ્થ જીરખન મહોદયે આમા રૂપર અસરકારક તંત્રી વાતોઓ પ્રાણી, માદા હાલોદિને સાચુ પાટીને કહેલી છે આ તેની મોટી આજ્ઞાતિ હોઈ પચ્છાના ના પૂછ રૂપ, મૂલ્ય વાન પાકુ વાન, અને તરતમા અધુ મૂલ્ય છે

આમાંની ઘણી બાબતો કંઈ તોડેલો વિહી વાજમામા ને ફાલુ માસી ગપેટીની અધારણી મારી પછી ને હોનાય સ્ત્રી. શુરુ થઈ જોડેલો સરડો દોરેની હડતાળ અને વરનો તકડો વામણ અને બકરી બકરી ને કુતરીનો મજબો પોપટને પિજરે જોડેલો કામડો ખાલણ અને મહાદેવજી ચરમાવાલો કુવડ કોવેરા અને કોઠમર વાદરો અને બહુક કાણો શિયાળી મુજો પોપટ લાપલ વાલ અને પરગણુ વૈષ્ણ વિરો અને સરસ સારસ અને સિકારી મોર અને રાહી હજકેજી ગધીડો સરસવાના જાણુ મજા પોતાની ધોર અને મોડીનો મય સિદ્ધ અને આગમડી દિલાવર ઘોડો ને અંદેખો કુતરો મધા ગધીવુ સુખરેતુ જોડુ ઉછાળી મરખો ને આજસુ માણસ હમારા શિયાળી અને લાળી કેવરા ઉજ્જડ ગામનો એરડો પ્રધાન હૃં

ગ્રંથસ્વીકાર

નીચેના પુસ્તકોનો સાચાર સ્વીકાર કરી જણાવેલું
સંસ્થા તરફ આવતાં પુસ્તકો વાંગી-વંચાવી અભિપ્રાયાર્થિ
નું ઘોરણ રખાણુ નથી અને નીચે પ્રમાણે પુસ્તકોના નામ, કામ,
કદ, મૂલ્ય વગેરે જણાવાય છે.

૧-શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર ભાવનગર.

દુર્યોધન—લેખક નાનાભાઈ, કદ ૫x૭ા, પૃષ્ઠ ૭૦ મૂલ્ય ૦)૨
લીમસેન—,, ,, ,, ,, ૬૦ ૦
અર્જુન—,, ,, ,, ,, ૧૪૦ ૦૧
કુંતી-ગાંધારી—,, ,, ,, ૬૮ ૦૧
યુધિષ્ઠિર—,, ,, ,, ૬૨ ૦૧૦૧
દિવાસ્વયં—લે. ગિજુભાઈ, ૫x૬ા, ૧૭૬ પાકું પૂઠું ૦ા
પ્રાથમિક શાળામાં ભાષાશિક્ષણ—લેખક ગિજુભાઈ, કદ ૪x૫, પૃષ્ઠ ૧૬૦, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૦ા
બાલશિક્ષણ—લેખક ગિજુભાઈ, કદ ૪x૫, પૃષ્ઠ ૧૮૨, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૦ા
ભેંસનાં શિંગડાંમાં. ગામડામાં ગયો હતો. આંબો રાખ્યો, ગિજુભાઈ. દરેકની પૃષ્ઠ ૩૨, મૂલ્ય ૦)૧
મુલાપિત રતનમંજૂપા—સંગ્રાહક ગણેશ સદાશિવ તળવલકર, કદ ૫x૭ા, પૃષ્ઠ ૬૪, મૂલ્ય ૦
દોષો નહોતું કીધું—લેખક હરુભાઈ. કદ ૪x૫x૬ા, પૃષ્ઠ ૧૩૮, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૦ા
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનનો ૧૯૩૦નો અહેવાલ

૨-સસ્તા સાહિત્ય મંડળ અજમેરનાં હિંદી પુસ્તકો

ભાઈ કે પુત્ર—લેખક રામનાથલાલ સુમન. કદ ૫x૭ા, પૃષ્ઠ ૩૭૦, સાકુ પૂઠું, મૂલ્ય ૧ા
મરાઠો કા ઉત્થાન ઔર પતન—લેખક-શ્રી. ગોપાળ દામોદર તામરકર. કદ ૫x૭ા, પાકુ પૂઠું, પૃષ્ઠ ૬૪૦, મૂલ્ય ૨ા.
સ્વગત—લેખક-હરિભાઈ છિપાધ્યાય. પૃષ્ઠ ૮૨, મૂલ્ય ૦ા

૩-ગીતા પ્રેસ ગોરખપુરનાં હિંદી પુસ્તકો

દરેકમા કાગળ સારા, પૂંઠા સાદા અને કદ ૫x૭ છે.
સમાજસુધાર—લેખક-હનુમાનપ્રસાદ પોદાર. પૃષ્ઠ ૪૦, મૂલ્ય ૦ા

ભાગવતગીતા—	૮૦,	૦૮
ભગવદ્ગીતા મોટું અક્ષરવાલી—	૩૧૨,	૦૧
વિનયપત્રિકા—સપાદક	૪૪૧,	૧)
ભક્ત પદરત્ન—	૧૦૮,	૦૧
આચાર્ય કે સદુપદેશ—લેખક મુસદ્દિયા ખાન	૨૨,	૦૧
એક સત્તા કા અનુવાદ—લેખક નાસમચ્ચરનામીજી	૨૨,	૦૧
વેદાત છંદાવલિ—લખક શ્રી મોરોજીભાઈ	૭૧,	૦૧
સ્વામી મંગલનાથ કી જીવની ઓર ઉત્તરે પદ		
સમાલોક જ્ઞાનાપ્રસાદ કોટીઆ	૫૪ ૨૦ મૂલ્ય ૦૧	
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા કે કુછ જ્ઞાનતં મોખ વિષય—		
લેખક શ્રી જ્ઞાનપાળ ગોવિંદકા	૫૮ ૪૪, મૂલ્ય ૦૧	
સત્ત્વ મહામત—લખક મહાત્મા ગાંધીજી	૫૪ ૩૦, મૂલ્ય ૦૧	
ગીતા મે ભક્તિયોગ—લેખક વિભોગી દરિ	૫૪ ૧૦૨ ૦૧	
ભાગવતરત્ન પ્રમુદા—લેખક—અ. દારકા પ્રસાદ સર્મા અને		
ઉત્તનારાયણ દિવેદી	૫૪ ૧૩૬, મૂલ્ય ૧)	
સેવા કે મત્ર—અનુવાદક—કાલીનાથ નારાયણ દિવેદી	૫૪ ૩૦, ૦૧	
શ્રીભગવતસમ્રાટ—ભાગ ૧ સમાલોક વિભોગી દરિ	૫૪ ૨૦૮ ૦૧	
ભાગ ૨,		૦૧
ભાગ ૩,		૦૧
મુલિ કી ટેર—લેખક—શ્રી મોરોજીભાઈ	૫૪ ૧૫૦, ૦૧	

૪-સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય-નાયુપુરનાં પુસ્તકો

સોરઠી ગીતકથાઓ—લખક—અવેરગદ મેવાણી કદ પાંચજા, ૫૪	
૧૪૦, સાદુ પુકું મૂલ્ય ૦૧	
ઓપરીયા અને બીજી ગ્રંથકથાઓ—લેખક ઉપર પ્રમાણે કદ	
૪૫૫જા, ૫૪ ૮૨ સાદુ પુકું મૂલ્ય ૦૧	
કુરમાનીની કથાઓ—લેખક ઉપર પ્રમાણે કદ પાંચજા, ૫૪	
૮૮ મૂલ્ય ૦૧	
કોઈના ભાલકવાયો અને બીજી ગીતો—લખક ઉપર પ્રમાણે	
કદ ૪૫૫જા ૫૪ ૩૬, મૂલ્ય ૦૧	
નરવીર લાવાણ—લેખક—કલકાઈ કોઠારી અને અવેરગદ મેવાણી	
કદ ૪૫૫જા ૫૪ ૮૬, સાદુ પુકું મૂલ્ય ૦૧	

૫-સિંધ આયુર્વેદિક કાર્મસી-કરાંચીનાં પુસ્તકો

દેવના લખક-વૈદ્ય મોવાણજી કુવરજી કંકુર, કદ ૫૫૫જા	
વૈદ્યક ચિકિત્સાસાર—પૂર્વાર્ધ—૫૪ ૩૧૬, પાંચ પૂદા મૂલ્ય ૩)	
વૈદ્યક ચિકિત્સાપદ્ધતિ—૫૪ ૨૦૦ ૫ કા પૂદા મૂલ્ય ૨)	

અનુભૂત પ્રયોગાવલિ લા ૧ લો—૫૪ ૫૬, મૂલ્ય ૦ા
 કુપી પદ્મ રસાયન—૫૪ ૧૮, મૂલ્ય ૦)
 આસવારિષ્ટવિજ્ઞાન—૫૪ ૧૨, મૂલ્ય ૦)
 અદ્રોહ્ય મકરંદવજ્રહું રહસ્ય—૫૪ ૨૮, મૂલ્ય ૦)
 ઉપયોગી પેટન્ટ દવાઓ—૫૪ ૧૬, મૂલ્ય ૦)
 આરોગ્યસિંહુ માસિકની વર્ષ ૧ લા થી ૮ મા સુધીની પાકા પૂઠાની
 કાષ્ઠો. મૂલ્ય વર્ષ ૧ લા ના ૦ાા, પછીના દરેક વર્ષના રા ૨)

૬-અન્ય સજ્જનો તરફનાં પુસ્તકો

નેપાળ અને આસામજમણુ—લેખક—મણિવાલ જગજીવન
 દિવેદી. કદ ૫x૭, ૫૪ ૮૮, પાકું ૫૦, મૂલ્ય ૦ાા
 પિકેટિંગનો પ્રભાવ—લેખક—પ્રકાશક—ચાપરત્ન લક્ષ્મીભાઈ
 ભીમભાઈ દેશાઈ, સદલપુર (સુરત) ૫x૭ ના ૫૪ ૬૦, ૦ા
 શ્રી ઉપાસની બાબાનાં પ્રવચનો ભાગ ૧ લો—અનુવાદક
 વામનરાવ પ્રાણીગોવિંદ પટેલ પ્રકાશક—ગોવિંદલાલ નારણદાસ શેઠ.
 ચપાળવી, મુગાઈ પાટણના ૫૪ ૫૪૦, પાકું પૂકું, મૂલ્ય ૨)
 મહાત્મા ગાંધીજીની અગીઆર ગરતો—લેખક—આ. ખુશાલ તમકરી
 ચાલ પ્રકાશક—ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ કદ ૪ાાx૭ ના ૫૪ ૧૪૬, ૦ા
 વિચારસાગર—અનુવાદક—ઝેટાવાલ નરસેરામ ભટ્ટ, પ્રકાશક વકીલ
 માણેકલાલ સુનીલાલ, ખલાત. ૮ાાx૫ ના ૫૪ ૪૮૪, પાકું
 પૂકું, કિંમત રા
 ખુદાનામું ભાગ ૩ જો—લેખક અને પ્રકાશક—શૈરામજી મચેરજી
 દેશાઈ—નવસારી. ૬ાાx૧૦ ના ૫૪ ૨૦૮, પાકું પૂકું ર ૧ા
 ખુદાનામું—ભાગ ૪ થો—લેખક અને પ્રકાશક—સૌરામજી મચેરજી
 દેશાઈ, નવસારી ૬ાાx૧૦ ના ૫૪ ૨૧૪, પાકું પૂકું ૧ા
 બાળદર્શન—લેખક—પ્રકાશક—પ્રેમયોગી, ઠે, ન્યુ ઇરા રકુલ,
 ગોવાલીઆ ટેક મુબાઈ ૭ કદ ૫x૬ાા, ૫૪ ૬૦, મૂલ્ય ૦ા
 બાળકોની રંગભૂમિ—પ્રયોજક અને પ્રકાશક—રમણલાલ નાનાલાલ
 શાહ, ખાલજીવન કાર્યોત્તય—વડોદરા. ૫x૭ ના ૫૪ ૧૨૮, ૦ાા
 બાળસંત—પ્રભુલાલજી—પ્રકાશક—સૌ બહેન લીલાવતી, ૨૧
 મિન્ટરોડ, કોટ—મુબાઈ કદ ૫x૭, ૫૪ ૬૬, પાકું પૂકું, અમૂલ્ય.
 ખાદીતું વ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર—અનુવાદકો—નગીનદાસ નારણદાસ
 પારખ અને જ્ઞાનાલ જીવનવાલ માધી પ્રકાશક—નવજીવન
 કાર્યોત્તય, અમદાવાદ કદ ૫x૭, સાદું પૂકું, ૫૪ ૨૭૮, મૂલ્ય ૦ાા
 જ્ઞાનમૂર્ચિદયાબ્ધ મહામંથ ગીતાપ્રવચન વગેરે—પ્રકાશક—
 માણિક્યવાલ જમનાદાસ મહારજી, સોની ફળીઆ સુરત.

કદ પચળા, સાદુ પૂઠ, પૃષ્ઠ ૨૭૪, મૂલ્ય લખ્યું નથી
 કન્યા સુબોધમાળા—લેખિકા-સૌ નાનુગૌરી હરિરામ પવણ,
 પ્રકાશક—રતનભાઈ રામજી ગોવિંદજી દક્ષિણી પૃષ્ઠ ૨૦ અમૂલ્ય
 શ્રીહરિકીત નામૃત—લેખક—હરિરામ બાગ્યચંદ પવણ પ્રકાશક—
 પ્રધાનજી પ્રાગજી ખીંગણી પૃષ્ઠ મીન્દરોડ મુબઈ પૃષ્ઠ ૧૬૦, ૦૧-
 સારાજીનાં વીરશ્રી—લેખક—હરિલાલ લખણરામ દવે પ્રકાશક—
 ભાગ્યોદય એ દિસ—અમદાવાદ કદ પચળા પૃષ્ઠ ૨૬૦, મૂલ્ય ૨)
 કાળની ગતિ—લેખક—મેતીલાલ જોડાલાલ મહેતા પ્રકાશક—
 જોડાલાલ જીવણદાસ ચાંદ, જે રા રતનજી જીવણદાસનો
 ભગનો—ધાટકોપર કદ પચળા, પૃષ્ઠ ૨૬૪, પાકુ પૂઠ, અમૂલ્ય
 રણુદુહુલી—લેખક મરતમપુર, પ્રકાશક કાલિદાસ નાયુભાઈ શેઠ,
 વકાપાકા—લશ્ચ પૃષ્ઠ ૧૮, મૂલ્ય ૦)૩
 સંસ્કૃત સોપાનમ્—પ્રકાશક—ગંગાભાઈ પાદસાળા—ક્રિ.આ. કદ
 પચળા પૃષ્ઠ ૧૦૪, મૂલ્ય લખ્યું નથી

૭-વૃત્તાંતો ઇત્યાદિ

શ્રીગોપાલકૃષ્ણ સનાતન શ્રદ્ધાચર્ચાશ્રમ—સિદ્ધપુર સવત
 ૧૯૮૪-૮૫-૮૬નો વિચારિક અહેવાલ
 બહેરા મુંગાની શાળા અમદાવાદ સને ૧૯૨૬નો હેરાલ
 શ્રીશ્યામવાદ માતાજીના જુડનો વૃક્ષરોપણનો ખીન્ને અહેવાલ
 શ્રીશ્યામવાદ મિત્રમંડળ લાપગેરીનો—૧૯૨૬-૩૦ નો રિપોર્ટ
 શ્રીરામકૃષ્ણ મિશન સેવાશ્રમ—દહાવનનો ૧૯૩૦ નો રિપોર્ટ
 શ્રીચરણેશ ગરનામી ગ્રંથક મંડળ—ભોરસદનો અહેવાલ
 જોડાલાલ આશ્રમ—અમૃતપરાનો ૧૯૩૦ નો વાર્ષિક અહેવાલ

અનુક્રમણિકા

સુખી જીવનનાં સાધન

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	આનંદી બનો	૧
૨	મળતાવડા બનવાના કામદા... ..	૬
૩	આંતરિક જીવનનો ચરીરના સૌંદર્ય સાથે સંબંધ...	૧૩
૪	મિત્રોની કિંમત	૧૮
૫	કોપી સ્વભાવથી ચતી હાનિ	૨૫
૬	નજવી બાબતો	૨૯
૭	જીવન શી રીતે ધડવું?	૩૧
૮	હિનતિની આશા રાખતાં શીખો.	૩૪
૯	માનાસિક શક્તિ	૪૨
૧૦	સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી ચતા લાભો	૫૦
૧૧	તરુણ લેખકોને સૂચના	૫૭
૧૨	તમારી કિંમતીમાં કિંમતી મિલકત	૬૪
૧૩	શ્રેષ્ઠતાજ સર્વોત્તમ માઠો છે.	૭૧
૧૪	બહુ દેખરેખનાં બાંધાં પરિણામ	૭૮
૧૫	સમર્થ બુદ્ધિનો જન્મણો હાથ	૮૨
૧૬	મહેનતનો બદલો	૮૯
૧૭	કાષ અને વૈનર વચ્ચેનો ફરક	૯૬
૧૮	પ્રકૃતિને અડીક માનવાની ટેવ	૧૦૧
૧૯	કામને કમેલાં લાયક રહેવું	૧૧૧
૨૦	સફળતાનો દારૂ	૧૧૭
૨૧	મનોવૃત્તિઓને જીતી લો.	૧૨૧
૨૨	નિશ્ચય અંતિમજ હોવો જોઈએ.	૧૨૬
૨૩	મહાન નિશ્ચયબળ અને યોદ્ધી શક્તિ	૧૩૬
૨૪	મુરકેલીઓએ ઓઝાર્યા ઓઝારું મહત્ત્વ આપે.	૧૪૧
૨૫	મહાન સંપત્તિનું બીજ	૧૪૮
૨૬	ગુપ્તવસ્તુકારક સંબંધો	૧૫૧
૨૭	વ્યાપારી પ્રમાણિકતા	૧૫૬
૨૮	પરાજયમાથી વિજય મેળવવો	૧૭૭
૨૯	તમારા મનોવંત્રમાં તેજ પૂરો.	૧૮૫
૩૦	વિશ્વાસ ન મેળવી શકે એવો માણસ	૧૮૬
૩૧	કામમાં તાત્પર્ય	૧૯૬
૩૨	તમારી ચિંતાઓને તમારે ઘેર લાઇ જશો નહિ.	૨૦૦
૩૩	તમને સદાય યુવાન રહેતાં આવડે છે?	૨૦૭

३४	त्याग की	२११
३५	महापुरुषोत्तम वादी	२१५

परिशिष्ट अथवा उभेरी

१	उ नति का स्वरूप	२२१
२	प्रेम की शक्ति	२३४
३	आदर्श बिना उन्नति नहीं	२३६
४	सुख का सच्चा साधन	२४३
५	दुर्गल आरते जन्म	२५२
६	सहाय्य-विद्या	२५८
७	माता-पितृ की सेवा	२६७
८	भृत्य लवण की विशेषता	२७३
९	एक पाश्चात्य संवर्जन को प्रेरे के दर्शन	२८१
१०	अगवर्धम ही विश्वप्रेम है	२८४
११	आप आस्तिक है या नास्तिक	२८४
१२	कविकान के वाचक शानी	२८६

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पृष्ठ	अशुद्ध	शुद्ध
६०	३१	पुन	पुन
६८	२८	साक्षिनी	शान्तिनी
१००	२६	सगे भर-	सगेभर-
१०८	३०	मानसिक	मानसिक
१२०	१७	धर्म	धर्म
१२६	६	छटे	छटे
१३४	६	आ	आ-
१६०	३३-३४	दुःखतोभाज सो	दुःखतोभा जसो
१६८	२	वस्त्रालु	अवस्त्रालु
१८७	२४	राज्य	राज्य
२१७	८	वर्षा	वर्षा
२०५	१	शक्ति	शक्ति
२३५	१५	है	है

સુખી જીવનનાં સાધન

પ્રકરણ ૧ હું-આનંદી બનો

જ્યારે કુમારી એડિથ પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતી હતી ત્યારે તે “આનંદી છોડી”ના નામથી ઓળખાતી હતી. હતાશ, નિરાશ અને અભ્યાસમાં પાછળ રહેલી અનેક છોકરીઓ પ્રેતસાહન અને ઉત્તેજન મેળવવા માટે તેની પાસે જતી અને તે અવશ્ય તેમને મળતાં. તે ત્યાં ત્યાં જતી, ત્યાં ત્યાં આનંદ ફેલાવતી.

આનંદી ચપાનો માર્ગ ઘણો વિશાળ હોવાથી પ્રત્યેક જણને માટે તેમાં અવકાશ છે, અને એ માર્ગ બીજા માર્ગોની આડે આવતો નથી. બીજા માર્ગો કરતાં એ માર્ગમાં લાલ પણુ વિશેષ છે. કારણ કે આનંદી માણસો આસપાસનાં પુષ્કળ માણસોનું કલ્યાણ કરે છે. તેઓ જનસમાજના આરોગ્ય અને હિતવર્ધક ખાતાના બિનપગારદાર નોકરો છે.

હકીકત ઉપર પ્રમાણે હોવાથી કમાવાની શક્તિ ખીલવાની જેટલી જરૂર છે, તેટલીજ આનંદી સ્વભાવ ખીલવાની પણ જરૂર છે. આનંદની સર્વવ્યાપકતા એજ તેની મહત્તાની સાબિતી છે. ગણિતશાસ્ત્ર અથવા લાખા શીખવાની જેટલી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ હસમુખો સ્વભાવ પાડવાની જરૂર છે. હસવાની શક્તિને ઉત્તેજિત કરી તેનો વિકાસ કરવો એ શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક શક્તિ મેળવવાની મહાન ઔપધિ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી આનંદ લેવાનો અભ્યાસ અમત્કારિક રીતે ગ્રાપણ સમથ જીવનને ફેરવી નાખે છે. આવી દેવ પાડવાથી ગ્રાપણને સર્વ વસ્તુઓ કોઈ એકજ સ્વરૂપમાં

જણાય છે હસમુખો સ્વભાવ એ કાઈ છાછરી વૃત્તિનો સૂચક નથી મહાપુરુષો પણ ઘણાખરા હસમુખા હોય છે

નાના બાલકોની હામ્યવૃત્તિ દબાવી દેવી, એ એક પ્રકારનો અપરાધ છે બાલકો તો હસ્યા વિના રહી શકે- નહિ બાલકોને હાસ્યરહિત રાખવા એવો પરમાત્માનો હેતુ- નથી અને તેમના વદન પર જો ચિતા અને વ્યગ્રતા જણાય તો નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે, તેને માટે કોઈક વ્યક્તિ ગુન્હેગાર અવશ્ય છે

ઘણા માણસોએ જાણી જોઈને હાસ્યવૃત્તિને તિલાંજલિ આપી હોય છે તેમને લેશ પણ હસવું ગમતું નથી તેઓ એમ માને છે કે, હસવું એ એક પ્રકારની દુર્બલતા છે, અને એથી માત્ર છાછરો સ્વભાવજ વ્યક્ત થાય છે, મારે હસવું એ કોઈ પણ શાણા માણસનો ધર્મ નથી તેઓ એમ પણ કહે છે કે, આપણું જીવન તો બસ ગભીરપણે કાર્ય કરવાને નિર્માણ થયેલું છે આ લોકો જાણે આખા જગતના હું ખોના ખોળ તળે દબાઈ ગયેલા હોય તેમ તેઓ એમ ધારે છે કે, માણસને તે વળી હસવું પરવડે- કેમ ? તેઓ જાણે એમજ ધારતા જણાય છે કે, અમારા વિના જગત ચાલશે- કેમ ? જાણે સમગ્ર વિશ્વનો ખોળે તેમની ખાધ ઉપર- ન હોય ! તેવું ગભીર વદન - જાળીને તેઓ ફરે છે

ખીજા હાથ પર આનદી માણસો મોઢી મુખી હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ સૌથી દીર્ઘાયુષી હોય છે, સૌથી વિશેષ ઉપયોગી હોય છે અને મોઢી વિશેષ સફળતા પણ મેળવે છે આનંદ મનુષ્યના જીવનચત્રમાં તેવું પૂરી તેને સ્વરસતાપૂર્વક ચાલવાને શક્તિમાન કરે છે અને કોઈવાટ ફર કરી ઘણા માણસોને અકાળ મૃત્યુના પાલખાથી બચાવે છે

લીડિયા મેલિયા ચાઈન્ડ નામની વિદુષી જણાવે છે કે “મને ત્યા ત્યા આનંદ રહેલો જણાય છે મારા દિવાન ખાનામાં મેઘધનુષ્ય આણવાને માટે હું બારીમાં પાસાવાળો કાચ ટાંચું છું”

ખરેખર, આનંદજ ખરૂં તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એજ મગજની ઉત્તમોત્તમ ઔષધિ તથા શરીરની રામબાણ દવા છે પ્રત્યેક વસ્તુ અને સ્થિતિમાંથી આનંદ મેળવવો, એ

એક પ્રકારની ઉત્તમ મિલકત છે. દ્રવ્ય કરતાં તો આનંદરૂપી મૂડી બહુજ વધારે કિંમતી છે.

તમે કોઈ પણ કામ કરતા હો તેમાં આનંદજી જીઓ. આનંદી થવાની શક્તિ જીલ કોઈ પણ શક્તિની પેઠે કેળવી શકાય છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં આનંદરહિત ઉચ્ચ કેળવણી કરતાં કેવલ આનંદ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ આનંદરૂપી દ્રવ્યનો સર્વ માણસો સંગ્રહ કરી શકે છે, તમારી સ્થિતિ ગમે તેવી કઠિન હોય, તમે ગમે તેવા સંકટમાં હો; પરંતુ જો તમે તેમાં કિંચિત્ આનંદ જોશો, તો તમારું જીવન ઉન્નત બનશે. અર્થાત્ તમારા મન પરનો બોલો દૂર થશે. જો તમે આનંદી વૃત્તિના થશો તો તમને તમારું કામ કઠિન લાગશે નહિ.

ગંભીરતા અને નિરુત્સાહવાળા હશે તો તમે અન્યોને અકારા થઈ પડશો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેથી તમને પોતાને પણ ઘણો ક્લેશ થશે. થોડી વાર સુધી સારી પેઠે હસવાથી તમારી ચિંતા, ભયતા અને શંકા પણ નિવૃત્ત થશે; એટલુંજ નહિ, પરંતુ આધુનિક જીવનપ્રવૃત્તિઓને લીધે તમારા મગજ ઉપર જે ભારે બોલો રહ્યો હશે તે પણ દૂર થશે. જે માણસ-માં આનંદનો લેશ હોતો નથી તેનાથી આપણને ભારે કંટાળો ઉપજે છે.

ગંભીર પ્રકૃતિના માણસ કરતાં ઓછી અશ્વલબાળો આનંદી માણસ સારો છે. ગમે તેવા કઠિન સંયોગો અને ગમે તેવી આકૃતમાં પણ થોડી થોડી વારે હસતા રહો, તો તેથી તમારું હૃદય હલકું પડશે. આપણું જીવન એક રૂપ-રૂપ છે, જે આપણે હસીશું તો આપણો હાસ્યથીજ સત્કાર થશે, અને જે આપણે ક્રોધ કરીશું તો આપણી સામે ક્રોધ-જ આવીને ઉભો રહેશે. એક માણસે એક વૃદ્ધ પુરુષને કહ્યું “કાકા, હવે તો તમારાં લાકડાં સ્મશાનમાં નંખાયાં.” તે વૃદ્ધ પુરુષે આનંદથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો “ના, દીકરા! મારે તો સુવાવરવાનો પ્રારંભ હમણાંજ થાય છે.”

અમેરિકાના એક પ્રગણામાં કેટલાક માણસો એક વાર “કેવા પ્રકારનું મોત સાહે ?” જે વિષય પર ચર્ચા કરતા હતા. કેટલીક વાર સુધી ચર્ચા ચાલ્યા પછી એક નામનો

એક માણસ બોલ્યો કે “મને તો ચૌ કરતાં હસતાં હસતાં મરવાનું ઘણું સાચું લાગે છે.”

એક મોટા દૈનિક પત્રના અધિપતિને એક વાર એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “પચાસ વર્ષ પછીની ઉંમરના માણસને નોકરીમાં રાખવાનું તમે શામાટે પસંદ કરતા નથી?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “તે કામ બોલું કરે તેનું કાંઈ નહિ, પરંતુ તે જાતિ ગંભીર બની જાય છે, તેથી હું તેને પસંદ કરતો નથી.”

જર્મનીમાં પ્રાચીન કાળમાં મશ્કરી કરવી અપરાધરૂપ માનવામાં આવતી હતી અને તેનો અટકાવ કરવાને ખાસ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો. આજે પણ મોટાં મોટાં શહેરોમાં બહુ હસવાની વિરુદ્ધ કાયદો હોયને એમજ જણાય છે. મોટી ઉંમરનાં માણસોની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ નાનાં બાલકોનાં જીવનમાંથી પણ આનંદને બહુ હદપાર ઠર્યો હોય એમ દેખાય છે.

શહેરોમાં વસતા બ્યાપારીઓ અને ધંધાદારીઓના પણ અહોરા ઉપરથી ગંભીરતા જરાય ખસતી જણાતી નથી. તેઓ જમતી વખતે પણ ચિંતામાં અને વિચારમાં હોય છે. તેઓ સદાય ધન સંઘરવા પાછળજ મહેતા હોય છે અને તેથી તેમને કદી પણ હાસ્ય છૂટતું નથી.

પરંતુ ખોલ તરફ પ્રકૃતિનો નિયમ પણ એવોજ છે કે, બળિયેલ સ્વભાવના માણસથી વ્યાપાર-ધંધો બાર ગાઉ દૂર રહે છે, અને આનંદી માણસ તરફ તે આકર્ષાઈ આવે છે. કેમકે ઉત્સાહી માણસમાં ઘણી આકર્ષણશક્તિ રહેલી હોય છે.

જ્યાં બીજાઓ નિષ્ક્રિયતા જુએ છે, ત્યાં ઉત્સાહી માણસ સક્રિયતા જોઈ શકે છે; અને જ્યાં ઈતર માણસોને અંધકાર જણાય છે ત્યાં ઉત્સાહી માણસને પ્રકાશ દેખાય છે. હકીકત આવી હોવાથી મનુષ્યોને જયપણમાંથીજ જો એવી કેળવણી આપવામાં આવે કે સર્વ સંયોગોમાં આનંદી થવું એ જીવનનો મુખ્ય ખોરાક છે તો આપણી સંસ્કૃતિમાં ભારે ફેરફાર થઈ જાય.

ઘણા ખરા માણસો પેટ ભરીને હસી જાયતા નથી, બહુ બહુ તો તેઓ માત્ર દિમવજ કરી જાય છે. જો બાલકો જરા તોફાન કરે તો તેઓ તેમને દગાવી દે છે; તેથી એ ચિંતાતુર

અને ગંભીર વદનનાં માતાપિતાનાં બાલકોનું જીવન કરમાઈ જાય છે અને તેમનામાં પણ હાસ્ય કરવાની શક્તિ જરાએ રહેતી નથી.

ડૉક્ટર વૉન્સન જણાવે છે કે 'દરેક માણસે પોતાનું અધુરું આયુષ્ય હસવામાં ગાળવું જોઈએ.' હાસ્યરસપ્રધાન નાટકો અને પ્રહસનોથી એક લાભ એ થાય છે કે, લોકો થોડો વખત પણ ગંભીરતાને વિસરી જઈને હસતાં શીખે છે.

આનંદી માણસને આપણે કેવા યુશીથી વધાવી લઈએ છીએ! આનંદી માણસની પાસે જેમ્મી રહેતાં આપણને કદી પણ કંટાળો આવતો નથી. આપણને આનંદી માણસ જેટલો પ્રિય લાગે છે, તેટલો કોઈ પણ પ્રિય લાગતો નથી. કેમકે શાંત અને આનંદી સ્વભાવ એ સ્વર્ગીય વસ્તુ છે. એથી સર્વત્ર શાંતિ અને ઉત્સાહ પ્રસરી દુઃખોનો નાશ થાય છે. આનંદી માણસો આપણામાં પ્રોત્સાહ પ્રેરે છે. આનંદી માણસો જ્યારે આપણી પાસે હોય છે ત્યારે આપણામાં જળ અને ઉત્સાહ આવતાં જણાય છે; અને જ્યારે આપણે સંકટમાં હોઈએ ત્યારે આપણને આવા માણસો પાસે જવાની વૃત્તિ થાય છે. કેમકે તેમની આનંદરૂપી ઔષધિથી આપણા હૃદયના ઘા રૂબાઈ જાય છે.

રંકમાં રંક પુરુષ અને સ્ત્રી આ જગતમાં એક વસ્તુ અથવા વૈભવ અવશ્ય મેળવી અને લોગવી શકે તેમ છે; અને તે વસ્તુ આનંદી તથા માયાળુ થવું એ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય સાથે માયાળુ બનવું, અને આનંદ ધારણ કરી લોકોને સહાયભૂત થવાની વૃત્તિ શખવી, એ ઉન્નત થવા ઈચ્છનારા પ્રત્યેક માણસને માટે એક પ્રકારની ઉત્તમ અને જરૂરી મૂઠી છે. આનંદી અને માયાળુ માણસને કોઈની ભદ્રામણની જરૂર પડતી નથી. કેમકે તે જ્યાં જ્યાં વ્યય છે, ત્યાં ત્યાં તેનો સત્કાર થાય છે.

આનંદ એ મોટામાં મોટી મિલકત છે. કેમકે એથી તેના સ્વામીને પોતાને સુખ થાય છે; એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના સંસર્ગમાં આવતાં સર્વે માણસોને સુખ થાય છે.

આ પ્રમાણે આનંદી માણસના પરિચયમાં અને સહવાસમાં આવતા પ્રત્યેક માણસ પ્રત્યે તે પોતાનો આનંદ

જેમ જેમ વધારે લૂટાવે છે, તેમ તેમ તે પણ વધારે અને વધારે મુખી તથા શ્રીમત થતો ચાલે છે. માટે કોઈ પણ માણસે એથી ઉલટા પ્રકારનો સ્વભાવ રાખવો જોઈએ નહિ

પ્રકરણ ૨ જું-મઠ્ઠાવડા વનવાના ફાયદા

સૂર્યના કિરણ અને ગ્રહ રસાયનિક ક્રિયાઓ કાંઈ પણ અવાજ કર્યા સિવાય મહાન લાવી ઘટનાઓનો પાયો નાખીને પરિણામે વીજળી કરતા પણ અધિક શક્તિમાન અને લાભ કારક નીવડે છે, તેની પેઠે પ્રેમની શક્તિ પણ ગ્રહ હોવા છતાં જગતની મહાનમા મહાન શક્તિ છે

મધુર અને શાત તથા પ્રેમાળ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી, પુરુષની ઉપર જેટલી સત્તા ધરાવે છે તેનો શતપ્રકાર પણ વઢકણી સ્ત્રી ધરાવતી નથી કારણ કે પ્રેમ પ્રેમને ઉપજાવે છે અને કલેશ કલેશને ઉપજાવે છે

એક વઢકણી સ્ત્રી આખા મહોલ્લાની શાંતિનો નાશ કરે છે જગતમા જો કોઈ દયાપાત્ર મનુષ્ય હોય તો તે નિરકુશ સ્વભાવનો માણસ છે જે માણસ કોઈ સ્વભાવની સ્ત્રી પરણે છે તે પોતાનો આખો ભવ બગાડે છે

શાંત, મધુર અને સખમી સ્ત્રી દેખાવમા ગમે તેવી સાદી હોય તોપણ તે ચતુર અને સુદર પરતુ કોઈ સ્ત્રી કરતા હજારગણી સારી છે કેમકે મિલનસારપણાથી આપણે ધરમા અને બહાર સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવી શકીએ છીએ, અને શાંતિથીજ આરોગ્ય, દીર્ઘાયુષ્ય તથા સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે

પ્રત્યેક વેદ બાણ છે કે, કોઈ અને નિરકુશ સ્વભાવથી મનુષ્ય અદ્વાયુષી બને છે અને તેનું શરીર પણ દુર્બળ થઈ જાય છે

એક સ્ત્રીના વદન પર શાંતતા, સુંદરતા અને દિવ્યતા હોવાને બદલે જ્યારે ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાના ચિહ્ન જણાય ત્યારે તેના જેવું દુર્ભાગી બીજું કોઈ પણ નથી

કોઈ સ્વભાવથી સૌદર્યનો નાશ થાય છે, માટે કોઈ પણ સ્ત્રીએ ક્રોધી બનવું નહિ. ક્રોધને લીધે સુંદરમા સુદર વદન પણ તરતજ કદરૂપુ અને ઘૃણાર્પક બની જાય છે

કોપી સ્તુભાવની સાથે મધુરતા અને સુદૃઢતા વધુ વળત રહી શકતી નથી. કેટલાક મહાન વૈદો જણાવે છે કે, માત્ર એક જ વાર કોપ કરવાથી સ્ત્રીના આયુષ્યમાંથી એક વર્ષ ઓછું થાય છે. યુરુપના સંબંધમાં પણ આમ જ બને છે; પરંતુ કોપની અસર સ્ત્રીના વદન પર વિશેષ લયંકર જણાય છે. કારણ કે આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રીના સુખ પર સૌન્દર્ય અને મધુરતા બેવાની આશા રાખીએ છીએ. સ્ત્રીવૃત્તિ પ્રાયઃ બીજા સર્વ વસ્તુઓ કરતાં ચોપન અને સૌન્દર્યને વિશેષ કિંમતી ગણે છે; પરંતુ તે જાણતી નથી કે, તે જેટલી જેટલી વાર કોપ કરે છે તેટલી તેટલી વાર તે પોતાના સૌન્દર્યમાં ઘટાડો કરતી જાય છે. સામુદ્રિકે વિદ્યા જાણનારાઓ અને વૈદો જણાવે છે કે, શરીરમાં કંઈ પણ વિકાર થાય તો તેની છાયા સુખ પર સૌથી પ્રથમ જણાય છે. આપણે જેટલી જેટલી વાર ક્રોધ કરીએ, તેટલી વાર આપણી શક્તિનો નાશ થાય છે. આ શક્તિનો હ્રાસ આંખમાં પણ જણાય છે. કારણ કે તે નિસ્તેજ બની જાય છે. સ્નાયુમાં પણ તે દેખાય છે, અને ચહેરા ઉપર પણ તે પ્રદર્શિત થાય છે.

જો મધુર્ય કોઈ પણ વસ્તુને સૌથી વિશેષ કિંમતી ગણતો હોય તો તે શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય છે. જે ગૃહમાં સદા સર્વદા શાંતિ જળવાઈ રહે છે તે આદર્શ ગૃહ છે. અને જે માણસ જરા જરામાં કોપ કરે છે, તે પ્રાયઃ બંદુકના દાઢ જેટલો જ ગૃહશાંતિનો નાશ કરનારો થઈ પડે છે.

શાંતિ, આરોગ્ય, હિર્ષાયુધ્ય અને સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં મિલનસારપણું અતિ ઉપયોગી થઈ રહે છે. જો વાત શાળામાં બાલકોનાં મન પર લારપૂર્વક કસાવવામાં આવતી નથી, એ દુર્હાગ્યની વાત છે.

કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં આનંદની રેલેવેજ કરી મૂકે છે. તેમની હાજરી જ જળવર્ધક ઔષધની ગરજ સારે છે. તેમના દર્શનથી આપણામાં ઉત્સાહ અને હૃવનનો બોલો ઉપાડવાની શક્તિ આવે છે. રાત્રિ ગયા પછી સૂર્યોદય ચતાં આપણને જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો જ આનંદ આપણને આવા માણસના દર્શનથી થાય છે. તેઓ આનંદ અને સ્વાસ્થ્યનાં કિરણો

પોતાની ચોતરફ ફેરે છે. તેઓ આપણી ઉપર બાકુના જેવી અસર કરે છે અને આપણા સમગ્ર નિરૂત્સાહ તથા નિરાશાને હાકી કાઢે છે તથા ઉચ્ચ અવસ્થામાં લઈ જાય છે.

હવે બીજા કેટલાક માણસો એથી ઉડટીજ અસર કરે છે તેમને જોઈને આપણે નિરૂત્સાહી બની જઈએ છીએ. તેઓ આપણી પાસે બેઠા હોય ત્યારે આપણને કાંઈ રૂચરું નથી. તેઓ પોતાની આસપાસની સઘળી વસ્તુઓને જડ બનાવી દે છે. આપણે તેમની નિકટ હોઈએ ત્યારે આપણા સારા વિચારો મરી જાય છે તેમની બચ્ચ અને વક્ર વાળી, તથા તેમની સોઝનિદા અને નિરાશા આપણા હૃદયમાં દુર્બળતા અને ધૂણા ઉપજાવે છે અને તેથી આપણે તેમનાથી ખાર ગાઉ દૂર નાસીએ છીએ.

એક સ્ત્રી અત્યંત કફરૂપી હતી આથી તેણે પોતાનું ચારિત્ર્ય એવું ઉત્તમ બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો, કે જેથી લોકો તેના કફરૂપને વિસરી જાય. તેના સર્વ અંગો બેડોળ હતાં, તેનું નાક ચપટું હતું, તેની આખ બાહી હતી, તેનું મુખ પહોળું હતું અને એકંદરે તે અત્યંત કફરૂપી હતી તેને બદલે જો કોઈ બીજી સ્ત્રી હોત તો તે સ્ત્રીડિયણ અને નિરાશ બનીને અત્યંત અસુખી જીવન ગાળત, પરંતુ ઉક્ત સ્ત્રીએ પોતાના ગુણો એવી રીતે ફળવ્યા કે તે સર્વ માણસોને પ્રિય થઈ રહી તેના પરિવ્રજમાં આવનારાં સર્વ માણસો તેને આહવા લાગ્યા. તેની બેડોળતા તરફ કોઈ લક્ષ્ય પણ આપતું નહિ થયું, ખંત, મીઠાં વેણ, આનંદી સ્વભાવ વગેરે ગુણોનો વિકાસ કરીને તેણે પોતાની જાતને એટલી જખી બહદી નાખી કે લોકો તેનાં બેડોળ અંગો તરફ લક્ષ આપતા અટક્યા. તે પોતાના મુખમાંથી શબ્દો કાઢતાની સાથે કોઈ સ્વર્ગીય મધુરતાથી સર્વ માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષી લેતી આ પ્રમાણે સૌંદર્ય કરતાં પણ મધુરતા તેને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડી. આ મધુરતા શું છે? એ માત્ર માયણ સ્વભાવનો પ્રતિધ્વનિ છે.

મધુરતા એ એક એવા પ્રકારનું સૌંદર્ય જે કે જે માત્ર થોડા વર્ષોજ રહે, અને તે પછી તમને બેડોળ બનાવી મૂકે, એવું નથી. તે કાળની સાથે નાશ પામતું નથી શારી

રિક સૌંદર્ય અદ્વાયુષી હોય છે, પરંતુ હૃદયનું સૌંદર્ય અમર હોય છે, અને તેને ગમે તેવું કંઈપુ માણસ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. હૃદયનું સૌંદર્ય વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ જતું નથી. એ તો ઉલટું વૃદ્ધાવસ્થાને દૂર રાખે છે. કારણ કે આનંદી, આશાવંત અને ઉત્સાહી મનુષ્યની ઉપર વૃદ્ધાવસ્થા કાંઈ પણ અસર કરી શકતી નથી. તમે ગમે તેટલા કુદૃષ હો, તોપણ હૃદયની સુંદરતા વધારવાનો પ્રયાસ કરો. કારણ કે આ સુંદરતા અદ્વાયુષી હોતી નથી. હૃદયની સુંદરતા એ તો આત્માનું ઓજસ છે અને કાળ તેનો નાશ કરી શકતો નથી. એ એક એવા પ્રકારનું સૌંદર્ય છે, કે જેના વડે તમે તમારા સંસર્ગમાં આવનારા પ્રત્યેક માણસને હિત લેવાની શક્તિ હો.

શુભ ચારિત્ર્યમાં જે ખર્ચ થતો રહેલો છે તેની કિંમત કેણુ આંધી શકે એમ છે? જે માણસ પોતાના સહુણુ વડે પોતાની ચોતરફ સ્વર્ગીય વાતાવરણ પ્રસરાવે છે, જે ધરમાં પ્રવેશ કરે તે ધરમાં આનંદની રેલેલેલ કરી મૂકે છે, અને જે પોતાના સંસર્ગમાં આવતા પ્રત્યેક માણસને આનંદી બનાવી મૂકે છે તેના જીવનની કિંમત કેણુ કહી શકે એમ છે? આવા ચારિત્ર્યવાન માણસો જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેઓ આનંદ અને શાંતિનાં કિરણો ફેંકતા જાય છે. તેમની હાજરીમાં ઉદાસી જાયવા નિરાશા લેશ પણ ટકી શકતી નથી. સૂર્યોદય ચતાવેત જેમ તિમિરનો નાશ થાય છે, તેમ તેમનું આગમન ચતાંજ સર્વ યથુતા જતી રહે છે. સુંદરતા, મધુરતા અને સર્વશુણુસંપન્નતા એ જીવનનો મોટામાં મોટો લક્ષણ છે. તેની સમક્ષ ઇતર સર્વ વસ્તુઓ ઝાંખી પડી જાય છે. એના પ્રભાવથી જીવનની પેઠે મૈત્રી, આબરૂ અને સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે.

જે માણસ દાન કરતો નથી, પોતાની વસ્તુ અન્યને વાપરવા દેતો નથી તે મૂખ છે. હુકાળના ભયથી વાવેતરજ ન કરવું એ મોટામાં મોટી મૂખતા છે. વરસાદ પડશે નહિ, છોડ સૂકાઈ જશે અને આપણી મહેનત વૃથા જશે, એમ ધારી વાવેતર નહિ કરવાથી લણવાનો વખત કદી આવતોજ નથી, અને જે વાવે છે તે તો ગાડાં ભરી ભરીને લણે છે.

એક મહાન પરોપકારી માણસ કહેતો કે, મેં આપ્યું

જે તેજ માત્ર મેં જાણ્યું છે, બાકીની મારી સર્વ મિલકત સુમાધ ગઈ છે આપણે જે વસ્તુ આપીએ છીએ તે બમણી, ત્રણગણી અને ચોગણી થવાની આશ્ચર્યકારક શક્તિ ધરાવે છે દાન એ જગતમા મોટામા મોટી મૂડી છે તે સહસ્રધા વૃદ્ધિ ગત થઈને પાછી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે આપો! આપો! આપો! દાન કરવું એજ માત્ર ચૂસી લીધેલી નારંગીના જેવા નીરસ અને શુષ્ક બનતા બચવાનો માર્ગ છે

સ્વાર્થપરાયણતા એ આત્મઘાતનો ધોરી માર્ગ છે. જે માણસ કદી પણ અન્યને સહાય કરતો નથી, જે માણસ માગણી થતા પોતાની કાંચળીનું મુખ જોઈને બંધ કરે છે, જે માણસ માત્ર પોતાનાજ ધંધા પર ધ્યાન આપવા ની ટેવ રાખે છે અને પાઠોશીની ક્ષિતિનો લેશ પણ વિચાર કરતો નથી, જે પોતાની સઘળી મિલકત પોતાને માટેજ વાપરે છે, જે માત્ર લેવાનીજ દાનત રાખે છે અને આપવાની દાનત રાખતો નથી, તે હુખખા હૃદયવાળો, નીચ, દુષ્ટ અને તિરસ્કારપાત્ર બની જાય છે

જે સંકુચિત હૃદયના માણસો દાન કરતા નથી, કોઈને સહાય કરતા નથી, પ્રેમ અને સહાનુભૂતિનો સુગંધ પ્રસરાવતા નથી, તેઓ અતે દેવાળુ જ કાઢે છે તેઓ શુષ્કહૃદય, સુરલાલ અને પ્રેમવિહીન હોય છે તેમની સઘળી સહાનુભૂતિ નષ્ટ થયેલી હોય છે, તેઓ માનવજીવનની ઉત્તમ અને ઉદાર લાગણીઓમા પ્રવેશી શકતા નથી સ્વાર્થ અને લોભને લીધે તેમનો આત્મા શિથિલ અને ઠંડોગાર થઈ ગયેલો હોય છે તેઓ એટલા સંકુચિત હૃદયના અને કંગાલ થઈ ગયેલા હોય છે કે જરા સ્મિત કરવાથી, અથવા એક માયાળુ શબ્દ બોલવાથી પણ જાણે અમારી મૂડી ખર્ચાઈ જશે એમ તેમને લાગે છે તેઓ આનંદ અને શાંતિના કિરણો દેકવાની શક્તિ ખોઈ બેઠેલા હોય છે અને પ્રકૃતિના નિયમને અનુસરીને તેમને પોતાને પણ આનંદ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થવા નથી

એક પાતળો માણસ ઠંડાશાળામા બાથમા કરતો હતો તેને જોઈને એક બળવાન શરીરવાળો માણસ બોલ્યો કે “ભાઈ! આ ઠંડેશની સાથે નાહતી માયાફાટ શામાટે કરે છે? તારું શરીર દુબળું છે, માટે તારે તો વારી પાસે જે

શક્તિ હોય તેને તારા કામ માટે સાચવી રાખવી જોઈએ
આવી રીતે શક્તિને ખચી નાખવી તને પાલવશે નહિ”

આ સાબળી પેલા માણસે કહ્યું કે “પરંતુ બહા
માણસ ! આ બ્યાયામમા જે રહસ્ય રહેલું છે તે તમે સમ
જતા નથી. મારી પાસે જે હોય તે પ્રથમ આપવાથીજ મારી
શક્તિ વધી શકે એમ છે આ કબેટસને હું મારૂ બળ આપું
છું, પરંતુ તે મને ચક્રવૃદ્ધિ બાળ સાથે તે બળ પાછું
આપે છે બ્યાયામમા બળ વાપરવાથી મારા સ્નાયુઓ
મજબૂત થાય છે”

બળ તો વાપરવાથીજ વધે છે, સાચવી રાખ
વાથી તો તે નષ્ટ થાય છે એ શુલાળ પોતાની સુગંધ
પોતાની પાસેજ ભરી રાખે તો તે નષ્ટ થઈ જાય છે તે
પોતાની સુગંધ ચોતરફ પ્રસરાવે છે તેથીજ વિકાસ પામે છે
સત્વૃત્ય કરવાની, પ્રતિદિન કોઈને કોઈ માણસને સહાય
કરવાની, અને કોઈને કોઈ માણસને પ્રોત્સાહન આપવાની
દેવ આપણા જીવનને વિશાળ અને ઉન્નત બનાવે છે અને
આપણા ચારિત્ર્યને સુદૃઢ તથા સુગંધમય બનાવે છે હું ખી
માણસોને આશ્વાસન અને રંક માણસોને સહાય,
એ એક એવા પ્રકારનું દાન છે કે જે ચક્રવૃદ્ધિ બ્યાળ
સાથે આપણને પાછું મળે છે.

આપણે જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં ત્યાં આપણને આ
પ્રકારનું દાન કરવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પણ રથજો
કોઈક માણસને પ્રોત્સાહનની જરૂર હોય છે, કોઈક માણસનું
હૃદય ભારે યોગ્ય તો કચડાઈ જતું હોય છે, કોઈક માણસને
સહાનુભૂતિની જરૂર હોય છે, અને કોઈક માણસને ઉત્તેજનની
અપેક્ષા હોય છે એવા માણસો તરફ સહેજ માયાળુપણું
દર્શાવવાથી પણ આપણને કેટલું મહાન ફળ પ્રાપ્ત થાય તે
આપણે કહી શકતા નથી એક અળખ્યા અનુધ્યના સ્મિતથી
પણ ઘણા માણસોને દિલાસો મળ્યો છે માત્ર સહાનુભૂતિ-
ભરેલી દૃષ્ટિ, માત્ર સહાય કરવાની ઈચ્છા અને માત્ર અત
કરણપૂર્વક હાથ મેળવવાથી પણ ઘણા નિરાશ થયેલા આત્મા
ઓને આશા અને ઉત્સાહ મળ્યા છે. એક માયાભર્યા પત્રથી
અને એક પ્રોત્સાહક સંબંધી હતાશ ચર્ચ ગયેલા ઘણા

માણસોનું જીવન બદલાઈ ગયું છે.

કેટલીક અતિ કિંમતી વસ્તુઓ દ્રવ્યથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, છતાં તે પ્રાપ્ત કરવી સર્વ માણસોને માટે શક્ય છે. પ્રેમ, સહાનુભૂતિ, સહાય કરવાની ઇચ્છા વગેરે વસ્તુઓ આ પ્રકારની છે.

તમારી પાસે જે જે વસ્તુઓ હોય તે 'આપ આપ' કરવાનીજ વૃત્તિ રાખો; અને તે અંતઃકરણના પ્રેમપૂર્વક આપો. જગતને પ્રેમની અપેક્ષા છે. જગત પ્રેમનેજ માગે છે. તમે જે જે માર્ગે જાઓ, તે તે માર્ગેમાં સત્યાચારો સુગંધ પ્રસરાવતા જાઓ.

તમારું વદન નિરંતર કેવું રહે છે? શું તે ગંભીર અને અનાકર્ષક રહે છે? તેના ઉપર નીચતા, અનુદારતા અને અસહિષ્ણુતાની છાપ રહે છે? શું તેની ઉપર લોભની છાપ રહે છે? શું તમે ગંભીર, અદેહુ, ઉદાસ અને નિરાશ મુખ લઈને તમારા મિત્રવર્ગમાં ફરો છો? કે તમે શુભેચ્છા અને આશાનો પ્રકાશ ફેલાવતા તબક્કા આનંદી અહેરે ફરો છો? ત્યારે તમે લોકોની આગળ જાઓ છો ત્યારે તેમનામાં મુખની વૃદ્ધિ થાય છે કે તેમનામાં નિરુત્સાહ આવે છે? તમને જોઈને લોકો રાજી થાય છે કે નારાજ થાય છે?

તમારા વદન પરજ તમારી સફળતા વા નિષ્ફળતાનો આધાર છે. એક માણસના વદન પરથી ઠીક પણ રિમત ખસતું નહોતું. તે પોતાના મનમાં ગમે તેટલો કોપી થયો હોય તોપણ તેના વદન પર કોપની લેશ પણ રેખા જણાતી નહિ. એક પળ પછી જાણેને જાણામુખી પર્વત ફાટવાનો હોય તોપણ શાંતિ, મુખ અને આનંદ તેના મુખ પરથી ઠીક પણ ખસતાં નહિ; અને આથી તેને સદા સર્વદા સફળતાજ મળતી ગઈ. તેને મળેલી સફળતા જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામતા. તેમને લાગતું કે, આ માણસને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત સફળતા મળે છે, અને વસ્તુતઃ તેની સફળતા ઘણે અંશે તેની અલૌલિક આનંદી વૃત્તિનેજ આભારી હતી. આથી પુષ્કળ માણસો તેના મિત્ર બનતા અને તેઓ ઘણા આહંકારને તેની દુકાને ખેંચી લાવતા.

નિરંતર આનંદી વૃત્તિ રાખવાથી ઘણો લાભ થાય છે.

એથી મિત્રો અને આહુદો આકર્ષાઈ આવે છે; એટલું જ નહિ, પરંતુ મનુષ્યના જીવન પર એની અમર્યાદ અસર હોય છે. આપણા હૃદયમાં ગમે તેવું દુઃખ હોય તોપણ આનંદી, માયાળુ અને નમ્ર બનવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણું જીવન ઘણું ફેરવાઈ જાય છે.

એક સીને જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં આનંદ પ્રસરાવવાની ટેવ હતી. તે કહેતી કે, હસવામાં આપણને કંઈ ખર્ચ થતો નથી. આનું પરિણામ જો આબ્સુ' કે, પ્રત્યેક જણને તેની જેવા કરવામાં આનંદ લાગવા માંડ્યો. નિરાશા અને ઉદાસીને બદલે આશા અને ઉત્સાહ પ્રસરાવવાથી દેટલો આનંદ થાય છે! તમે જે જે લોકોના સંસર્ગમાં આવો, તે તે લોકોને ઉત્સાહ અને આનંદ આપવામાં તમને કંઈ ખર્ચ થતો નથી. કહેવાતી મહાન વસ્તુઓ કરતાં એક હાસ્ય વિશેષ કિંમતી છે. એથી જીવન આનંદમય બની જાય છે. માટે એ આનંદનું છુટે હાથે ઢાન કરો. તમે જેમ જેમ એનું વિશેષ ઢાન કરશો, તેમ તેમ તમે અધિક આનંદી-સુખી-બનતા જશો.

પ્રકરણ ૩ જુનું-આંતરિક જીવનનો શરીરના સૌંદર્ય સાથે સંબંધ

એક વાર એક નાની છોકરી મારા પરિચયમાં આવી હતી, જેણે કહ્યું હતું કે “પ્રત્યેક જણ અને બહુ આહુતું હોવાથી હું બહુ સુખી છું.” કોઈ પણ માણસ અસુખી થા માટે કોઈ શકે તે તે સમજી શકેલી નહોતી. તે પ્રત્યેક જણને આહુતી હતી તેથી પ્રત્યેક જણ તેને આહુતું હતું. તે બહાર ખેતરોમાં જતી અને માત્ર જીવનના આનંદથી તાલીઓ પાડતી. પ્રત્યેક પક્ષી, પુષ્પ અને છોડ તેને એમ કહેતાં જણાતાં કે “સુખી થા.”

પરંતુ આપણુ સર્વને આવી લાગણી થા માટે ન થવી એમણે? પ્રત્યેક મનુષ્ય અને પ્રત્યેક પદાર્થ પરમાત્માનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે અને જો આપણે નિર્દોષ અને સત્ય દૃષ્ટિથી આપણી આસપાસના પદાર્થોનું અવલોકન કરીએ, જો આપણે

આપણી જામક નિવારણો અને દુઃખચારી છવનનાં પ્રસંગ ચરમોએ દ્રવ્ય વસ્તુઓની કલ્પનિક શુદ્ધ પ્રતિમાઓ નહિ એવા વિર્ગળ સ્વચ્છ દ્રવ્યોની જરૂરની નૈસર્ગિક વસ્તુઓ એકબીજા, તે પ્રત્યેક વસ્તુ આપણને પણ એમજ કહેશે કે “મુખી થાઓ, સફળ થાઓ, શાંતિ જાઓ” એ આપણે સંપૂર્ણ સ્વભાવિક સ્થિતિમાં હોઈએ, તે આપણે એટલા સમુદ અને મુખી હોવા એકબીજા કે આપણુ છવન શાંતિ આનંદરૂપે થઈ રહે જમત બધારે એવી બુદ્ધિમાં આપણે કે અર્થ પ્રત્યેક વસ્તુ સત્યને એક અને અનુભવી શકીએ, ભારે બિભૃષ્ણ દુઃખદારિદ્ર્ય અને રોતા રહેશે નહિ.

દેશમાં હોઈમાં જઈ દોષી, ઠગુસ અને સ્વાર્થી માણસો દેખાય છે, એ દેશની અસ્વાભાવિક દુર્દશા દર્શાવે છે, એ સ્થિતિ પરમાત્માની સમગ્ર રચના અને સૌંદર્યથી વિરુદ્ધ છે. પ્રજાની ગ્યતામા આવા ભેદને માટે સ્વાભાવ નથી આપા માણસો અને જુદા જ મલો તથા પક્ષીઓમાંથી પ્રસરતી સુદરતા અને સુમધુરતા વચ્ચે કેટલો ફરક છે!

સ્વાર્થ, લોભ, પાપ અને સમસ્ત હેદયમય સ્થિતિઓ એ માટે પ્રજાના સભ્યોમા સ્થાન નહીં તેણે એ જે શક્તિ ધરી છે, તે સર્વથી તેઓ વિરુદ્ધ છે. વિશ્વમા માત્ર જોડા વિચારો અને દુઃખચારી છવનથીજ જોડી વસ્તુઓ ઉપર એ

એ માણસોનું અવકાશ પવિત્ર હોય છે, તેઓજ માત્ર પરમાત્મા અને સદૃશસ્તુ દર્શન કરી શકે છે, માત્ર પવિત્ર, પાપરહિત માણસોજ સત્ય અને સૌંદર્યનું દર્શન કરી શકે છે એ શક્તિ વસ્તુઓને તેમની આભાસિક દશામાં એક શકે તેમ છે, તેની ઉપર પ્રત્યેક પાપી અને પ્રત્યેક જોડા વિચારથી તથા પ્રત્યેક દુઃખચારથી એક વધુ આવરણ થઈ છે, અને તેથી આપણે તેા યોગ્ય વિચાર અને પવિત્ર છવન થી એ અદિશા અવસ્થા અવસ્થા દ્વારા હરવા એકબીજા એ નોંધવું એમ કરીશું તોજ આપણે પ્રત્યેક વસ્તુને અને મનુષ્યને તેના આભાસિક સ્વરૂપમાં અને દશામાં એક રાખીશું.

સ્વાર્થ અથવા લોભને સિદ્ધ કરવાનો કિંવા અપ્ર માણસના કેવળનો, બીજાનો નિર્બંધનો ભાગ લેવાનો, અને તેને બાધારૂપ થઈ જવાનો અથવા પાછળ રાખવાનો

ખિલકુલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહિ જે આપણે આવો પ્રયત્ન નહિ કરીએ તોજ આપણે સત્યનું સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ દર્શન કરી શકીશું.

હકીકત આવી છતાં ઘણા ખગ માણસો માત્ર પોતાનોજ દુનિયાર્થ સ્વાર્થ સાધવા પ્રયત્ન કરી આ આવરણો વધારતાજ જાય છે, તેથી અંતે તેમના 'આધ્યાત્મિક ચક્ષુઓ' સંપૂર્ણ બંધ થઈ જાય છે, તેમની દર્શનશક્તિ સર્વથા એટલી બધી વિકારી બની જાય છે કે તેઓ સ્થૂલ, ભૌતિક વસ્તુઓ સિવાય કાંઈ પણ જોઈ શકતાં નથી. સ્વાર્થ, લોભ અને અપ્રમાણિકતારૂપી ચક્ષુમાત્રો દ્વારા તેમને પ્રત્યેક વસ્તુ સ્વામ અને ભ્રષ્ટ દેખાય છે.

આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય માત્ર પોતાના કાર્યો, વિચારો અને પોતાનાજ હેતુઓના ચક્ષુ દ્વારા પ્રત્યેક વસ્તુ જોઈ શકે છે. જે પદાર્થને આપણે જેવા સાધન વડે જોઈએ છીએ તેવોજ રંગ અને આકાર તે તે પદાર્થનો આપણને દેખાય છે આપણા જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો, સમસ્ત વિચારો અને સમસ્ત ઉદ્દેશો આપણા અંતઃકરણ અને નિરીક્ષણ દષ્ટિ ઉપર ફરી વળે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુ તેમના દ્વારાજ જોવાની આપણને ફરજ પડે છે. માટે જો આપણા કાર્યો શુદ્ધ હશે, આપણા વિચારો પવિત્ર હશે, તોજ આપણે વસ્તુઓને તેના ખરા રૂપ રંગમાં જોઈ શકીશું-અર્થાત્ તેમની બ્રહ્મ, ખગણ, હૃદય, ભયંકર પ્રતિમાઓને બદલે તેમનું સત્ય સુદર સ્વરૂપ જોઈ શકીશું. હકીકત આવી હોવાથી આપણે આપણા અંતર-ચક્ષુઓના આવરણો દૂર કરવાં જોઈએ કેમકે જે આપણે જોમ કરીશું તોજ વસ્તુઓનું અર્થ સ્વરૂપ જોઈ શકીશું.

તમે હમેશાં જ લોર અને અરુચિકર સુખ અને રીત ભાત રાખવાથી કેટલા બધા મિત્રો અને આશ્રયદાતાઓ ગુમાવો છો તેની તમને કદી પણ પ્રતીતિ થઈ છે? યાદ રાખજો કે, પ્રત્યેક જણ અધકાગ્રમાથી પ્રકાશમા અને ચીતળતામાથી ઉજળતામા આવવાને પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ અશાંતિમાથી નીકળી શાંતિમાં આવવાનો ઉદ્દેશ કરે છે.

જો આશાવાદની કળા બાણવામાં અને વ્યવહારમાં મૂકવામાં આવે તો તે આખી પૃથ્વીને ઉલટાવી નાખે. એક

જર્ણક્રમી વખતની પ્રકૃતિની પ્રકાશિત જાણુ વિકસિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે. એથી વખતે સમજ જીવન ફેરવણ જરૂરી હમણાં લોકો વખતની જાનજાણ ચાલવાનું થઈ જતા નહિ હોય તે ઉપર પ્રમાણે કરવાથી તેને વખત પ્રત્યે આકર્ષણ. હમણાં કદાચ વખતે ઠંડા હશે અને વખતે ગરમવાનું ઠોઠાને મન નહિ થાયું હશે, પરંતુ જે પ્રમાણે કરવાથી તમે સહુલ અને આનંદી બનશો. સુચકિશલની શક્તિ સાથે અધિકારનો તુલના કરો પૃથ્વી પરનું સમસ્ત જીવન, સમસ્ત ભૌતિક બધા સુધેં કિશલુઆ સહેલું છે, ત્યારે અધિકારમાં કાંઈ પણ ચેતન્ય કે આશા રહ્યા નથી જે લોકો હમેશાં પ્રકાશને ફેલાવે કરતા રહે છે તેમને આપણે કેટલા વધારા વાલીએ છીએ. તેમના તરફથી આપણને નથી જોતાં મળવાની અને માનવપ્રકૃતિમાં આપણી સહી મુખ. સ્થાપિત થવાની આશા રહે છે. આપણે સ્વાભાવિક રીતે તેમની તરફ આશાસરેલા જઈએ છીએ અને જે વધારે ચોક્કસ હોય છે—જ્યાં આપણનાં વાળો વેરાવા જણાય છે—તેમનાથી આપણે ૧૫-૨૦ વધારે રીતે દુઃખ ખસીએ છીએ ઉદાસમય જેવું આનંદી હૃદય એ મહાવરણ છે અને જે વધારે હમેશાં પ્રકાશ ફેલાવવાનું રહે છે તે આજે દેવી બનીસ છે.

જે અમલમાં આપણે જમીએ છીએ તેને આપણે જ બનાવીએ છીએ અને આપણી પરિસ્થિતિ પણ આપણે પોતે જ ઉપભવીએ છીએ. ઘણા માણસો પોતાનાં જ બનાવેલા કેટલાં આનાઓમાં જસે છે અને પછી બાહ્ય અધિકાર અને ઉદાસીની કૃત્રિમા કહે છે તર્જન અધિકાર, નિરાશા, આપણે અને અધિકારિને નેનારા સ્ત્રીપુરુષો પ્રત્યેક વસ્તુમાં ઉત્તમતા બેનારાં મહાત્મા આગળ કાંઈ હિંસાબમાં નથી હાંધરની સ્થિતિને તેના સમસ્ત સૌંદર્ય, તેના સમસ્ત પ્રકાશ, અને તેની સમસ્ત આશા સહિત બેનાર લોકોએ અને નહિ કે પ્રાપ્તિ થયે કુરૂપતા અને બ્યવ બેનાર લોકોએ દુનિયાને તેની જાંચી દશામથી ઉત્તર કરીને હાવની રિશ્તિયા આપી છે. શાંતિ અને આશા પ્રસારનાર આ આનંદી લોકો જ હવેની મંજીર લોકો કરતાં જમતના જોખમ વિશેષ ઉચકે છે.

આપણે જે સુલેખો વિગત મનીએ છીએ તે જ સુલે

છેવટે આપણા સ્વભાવરૂપ જની રહીને આપણા વિચાર ઉપર અધિકાર હોય છે, આપણા શરીર ઉપર પ્રદર્શિત થાય છે અને આપણા જીવન ઉપર શાસન ચલાવે છે. આપણને પ્રતીત થાય છે કે, આપણે જે જગતમાં વસીએ છીએ તે આપણામાંથીજ પ્રકટ થાય છે. જગત આપણા પોતાનાજ અવાજો અને વિચારોના પ્રતિધ્વનિઓ આપણી તરફ પાછા ફરે છે. જો આપણે સોંકાકુલ અને ઉદાસ હોઈએ તો તે પણ આપણા તરફ નિરાશા અને અનુસાહ ફેંકશે; અને જો આપણે તેની તરફ આનંદી વદન અને ઉદ્દાસમય સંતુષ્ટ હૃદય સહિત જોઈશું તો તે પણ આપણને તેના ખલલામાં તેજ વસ્તુ આપશે.

જોકે માણસ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં તેને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુ તેને હર્ષ અને સુખ આપતી જણાય છે, તેને પ્રત્યેક મનુષ્ય માયાળુ અને અનુકૂળ જણાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય તેને સહાય કરવાને, તેનું હિત કરવાને અને તેના પ્રત્યે વિનય દર્શાવવાને ખુશી હોય છે; અને બીજો જે માણસ પ્રત્યેક વસ્તુથી ખિન્ન થાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુ વિષે ફરિયાદ કરે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં છિદ્ર જુએ છે; તે આનંદિત થવાનું કંઈ કારણ જોતો નથી; અને જગતને સખ્ત, ભયંકર તથા અરુચિકર સ્થાન માને છે—અને તેને તેવુંજ મળે છે.

સમગ્ર જગત એ માત્ર “બંહીસ્પરીંગ ઝંલરી” છે, પ્રતિધ્વનિ કરનાર મંદિર છે, જે માત્ર આપણીજ ફરિયાદો અને પ્રશંસાઓનો પ્રતિધ્વનિ પાછો ફેરવે છે. તે હર્ષણ જેવું હોવાથી આપણા પોતાના વદનનું પ્રતિબિંબ દર્શાવે છે.

પ્રકરણ ૪ શું-મિત્રોની કિંમત

“મિત્રો એ એકલીમના દર્શક છે, અને તે સ્પષ્ટિક (કિરટલ) કિંવા પર્વતીય ઝડાએ કરતા વિશેષ શુદ્ધ અને ધર્મ, પ્રપચ કિંવા પુણ્યમંડળી વિચુકલ હોવા લોભ્ય”

ઈર્ષિભાવના તરુણ પર્વત સ્થિતિનના સ્વપચા વહી પર યોગ કહેવતું હતું કે “તેની પાસે કાઈ નથી, ખાત પુરુષ મિત્રો છે” તે દ્રવ્યની આભવતા રક હતો, પરંતુ મિત્રોની આભવતા ધીમવ હતો અને તે થવે અથો તેમનીય સહાયથી ઈન્નાત થયો હતો. હાઈ બહેએ દ્રવ્યના તિરસ્કારપૂર્વક એક પ્રહાન સામાનિક સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા કરી હતી કે “હોટો ના હૃદય છતો એટલે તમને આશુસો અને દ્રવ્ય મળશે”

પુરુષ મિત્રો એ હપનની શરૂઆત કરનારની ખાત મૂકી છે એના કરતા અધિક સારી મૂકી તેને મળતી લાગ નથી તેઓ તેની આટને દીક્ષા કરે છે, તેને પ્રત્યેક મહાન પ્રભાવના સહાય કરે છે, અને તેને સુખી અને સફળ વચાના પુરુષ દ્રવ્ય અથવા મહાન શક્તિય કરવા પણ વિશેષ ઈચ્છેાની ધર્મ પડે છે

આઈટલ ન્યારે વિશિષ્ટના કાલેજમા ધામવ થયો ત્યારે તેણે તેના અધ્યક્ષ પ્રાઈ હોબીન્સની મિત્રતા સજાન કરી અનેક વર્ષો પછી ત્યારે તે સુનાઈટો સ્ટેટ્સનો અધ્યક્ષ બન્યો ત્યારે તેણે કમું હતું કે “તે જુ માલો પુન બાંધાવરપાને પ્રાપ્ત થઈ અને એક જો મને વિશ્વવિવાદવના સમસ્ત પુરુષો અને ધર્મ સામગ્રીમા વધા સાધાવતું દેનિકે કામ કરવાતા અધ્યક્ષો આજનાની અમલ્લી કરવામા આવે, અને અન્ય ધર્મે એ મને દ્રવ્ય હોબીન્સ નીત વર્ષ પૂર્વે હેપ હતો તેવો એક મહાન શેષ પુરુષ વગરના એક તમુગા આજમા ની માગણી કરવામા આવે, તો હું એમજ કહું કે “કાલ દેનિક કામ કરનારા અધ્યક્ષો સક્ષિત દેશ પણ વિશ્વવિવાદ તમને મલશે અને એવ હોબીન્સ આપો”

આર્થા લેન્ડ ફેલ્ડને આરી મુદ્ડેલવણી મળી નસેવી, પરંતુ તેના વચ્ચુ કોયો એકમક યર્ડ સાથે સર્ગન વખતથી દર થવા હતા

મિત્રતાની ચારિત્ર્ય ઉપર કેટલી સારી અસર થાય છે તેનાં દૃષ્ટાંતોથી ધાર્મિક અને ભૌતિક ઇતિહાસ ભરેલો છે.

ધણા માણસો જગતે જેનું નામ કઢી પણ સાંભળ્યું નથી એવા કેાઇક મિત્ર તરફથી ઉત્તેજન અને પ્રોત્સાહન ન મળ્યું હોત તો પોતાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્વે હતાશ યઇ ગયા હોત. મહાન કાર્યોને માટે વર્તમાનપત્રોમાં જેમની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે અને સમગ્ર જગત જેમને માન આપે છે એવા સેંકડો માણસો પોતાની સફળતાને માટે ઘણે અંશે પોતાની પત્ની, માતા, ભગિની અથવા કેઇ ઘાડા મિત્રના આભારી હોય છે.

સાધારણ માણસ પોતાની ભૌતિક સફળતાના ધણા ભાગને માટે પણ, તે પોતાના મિત્રોનો કેટલો આભારી હોય છે તે જણતો નથી; તે વસ્તુઓનો મર્મ ગ્રહણ કરવાની પોતાની અદ્ભુત શક્તિ, પોતાની અમલકારિક તુલનાશક્તિ અને પોતાના સખ્ત ઉદ્યોગનો ગર્વ કરી પ્રત્યેક કાર્યસિદ્ધિનું સંપૂર્ણ માન પોતે ગ્રહણ કરી લે છે. છતાં, જો આપણે આપણા જીવનમાંથી પ્રત્યક્ષ વા પરીક્ષ રીતે આપણા મિત્રોએ આપેલો પ્રત્યેક હિસ્સો કાઢી નાખીએ—તેમણે આપેલું પ્રોત્સાહન અને વ્યાવહારિક સહાય દૂર કરીએ—જો આપણે આપણી લોકપ્રિયતામાંથી તેમના સારા શબ્દો દ્વારા મળેલા ટકા બાદ કરીએ અને તેમની મદદથી મળેલી જગ્યાઓને ત્યાગ કરીએ તો આપણા પૈક્ષી મોટા ભાગને તેમની ધારેલી કાર્યસિદ્ધિમાંથી ઘણો ભાગ નીકળી ગયેલો જણાશે.

વકીલાતની શરૂઆત કરનાર ધણા તરુણ વકીલોને મિત્રો પ્રાપ્ત કરવા માટે પુષ્કળ સમય હોય છે અને મિત્રતા સંપાદન કરવી એજ તેમનું સૌથી વિશેષ ડહાપણભરેલું કાર્ય છે. તેનો પરિચય ધરાવનાર પ્રત્યેક માણસ તેને સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. તેના મિત્રો અન્ય લોકોને કહે છે કે, તે અવશ્ય સફળતા પ્રાપ્ત કરશે અને તે જો અંતે ધારાસભામાં અથવા વલ્લિ ન્યાયમંદિરમાં વિરાજે તો તે આશ્ચર્યજનક યઇ પડશે નહિ. તેઓ ગમે તેટલા સમર્થ કે ગમે તેટલા જીવિશાળી હોય, તેઓ કાયદાની બારિશીમાં ગમે તેટલા પારંગત હોય, તોપણ તેમને મિત્રોની મોદાની

જલામણનો ટેકો નહિ મળે તો તેમના જેવા બિનઅનુભવી તરુણોને કેસ આપવાને ધણા ચોડા માણસો ખુશી થશે.

પોતાના ધંધાનો પ્રારંભ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તરુણ વેધના સંબંધમાં પણ આમજ જને છે. તેના સમસ્ત મિત્રો તેને સહાય કરવાને આતુર હોય છે. તેઓ જાણે છે કે, એક વેધ વેધકશાસ્ત્રમાં ગમે તેટલો પ્રવીણ હોય તોપણ ન્યાંમુખી તેની પ્રવીણતા જાહેરમાં આવી નથી ત્યાંમુખી તે લોકોમાં એટલી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી શકશે નહિ, કે જેથી તેઓ અનુભવી વેધોને છોડીને તેની પાસે આવશે. તેઓ તેની પ્રવીણતાની પ્રશંસા કરે છે. તેઓ કહે છે કે ‘અમે બહુ માંદા હતા અને એણે અમને જલ્દી સાજા કર્યા હતા.’ અરુપ સમયમાં આસપાસના સર્વ માણસો તેના પ્રત્યે શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિથી જુએ છે અને તેને હઠીઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

થોડી મૂડીથી વ્યાપારનો પ્રારંભ કરનાર તરુણ વ્યાપારીની પણ લેખક, વકીલ કે વેધના જેવીજ સ્થિતિ હોય છે. તે પોતાના વ્યવહારમાં ગમે તેટલો પ્રમાણિક અને સ્વીધો હોય તોપણ તે અજ્ઞાત અને અપ્રસિદ્ધ હોય છે. તેને સર્વ સાધારણની શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે. “આહુકની પ્રસન્નતા એ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની જાહેર ખુબી છે” એ એક વ્યાપારી મંત્ર છે; અને વ્યાપારની બાબતમાં મિત્રોની કિંમત કેટલી છે તે તે દર્શાવી આપે છે. કારણકે આપણા પ્રત્યે એક માણસ મિત્રતાની દૃષ્ટિથી જુએ તોજ તે આપણી દુકાન અને તેમાંના માલની જલામણ કરશે.

છતાં, આપણાં ભૌતિક હિતો વધારવામાં આપણા મિત્રો આપણી જે સેવા બજાવે છે તે તો મિત્રતાને તપાસવાનું માત્ર હથકામાં હથકું દૃષ્ટિનિંદુ છે. આપણા મિત્રોની પસંદગી એવી સ્વાર્થમય વ્યાપારી દૃષ્ટિથી કરવી, એનો અર્થ તો એજ થાય છે કે, આપણે કોઈ પણ ઉન્નત આત્માની મિત્રતા કરવાને નાલાયક છીએ અને કોઈ પણ ખરો મિત્ર મેળવવાને અશક્ત છીએ.

આપણા ચારિત્ર્ય પર આપણા મિત્રોની કેટલી અસર થાય છે તે ઉપરથી આપણે તેમની કિંમત આંકવી જોઈએ. રોલો હિલિસ જણાવે છે કે “મિત્રતા દ્વારા જાગ્યનો નિર્ણય

થાય છે; એક તરણુ જ્યારે પોતાના મિત્રો પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરે ત્યારે તેના હાથમાં ક્ષતિજ આવે છે.” આપણે જે મિત્રો કરીએ છીએ તેમના દ્વારા આપણા ચારિત્ર્ય ઉપર અસર થાય છે. તેમનો ચેત કે ક્યામ રંગ આપણને મળે છે. તેમના સારા કે ખરાબ ગુણો આપણમાં પ્રવેશ કરે છે. ચાલ્સ કિંગ્સલી જણાવે છે કે “જે લોકો જૂઠા માણસોની સાથે વસે છે તેઓ જૂઠા બને છે; જે માણસો દ્રેષીઓની સાથે વસે છે તેઓ દ્રેષી બને છે; જે માણસો લોભીઓની સાથે રહે છે તેઓ નીચ સ્વભાવના બને છે; જેઓ આડંબરીઓની સાથે વસે છે તેઓ આડંબરી થાય છે; અને જે સોબતીઓનાં વડનો પણ એકબીજાના ચહેરાનો દેખાવ ધારણ કરે છે.”

ખીચરે ઠંઠું હતું કે “મેં રસિકનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ત્યાર પછી હું ઠઠી પણ તેનો તેજ માણસ રહ્યો નહોતો.” ઘણી વાર તો અંધોજ આપણા ઉત્તરોત્તમ મિત્રો હોય છે. જે માણસને ઉત્તમ મિત્રતાનો સ્પર્શ થયો હોય અને જે તેનામાં રહેલી દિવ્યતાને જમાંડનાર તથા તેના સત્ય સ્વરૂપની ઝાંખી કરાવનાર ઉત્તમ મનવાળા માણસના સંસર્ગમાં આવ્યો હોય તે પુનઃ ઠઠી પણ તેવો ને તેવો માણસ રહેતો નથી. આવા મિત્રો ઘણી વાર આપણને વાચન વડે પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાકે લોકો ઔપધિ અથવા નવીન બળદાયક હવાની ગરજ સારે છે. તેમના સંસર્ગથી આપણે નવાજ પ્રાણી બની ગયા હોઈએ તેમ આપણને લાગે છે. તેમની સમીપતાથી આપણને જે પ્રોત્સાહન મળે છે તે દ્વારા આપણે એવાં વચનો ઉચ્ચારવાને અને એવાં કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ કે જે આપણે જિનન પરિસ્થિતિમાં ઉચ્ચારી અને કરી શકતા નથી. એક માણસ મારી ચિંતનશક્તિને ઉત્તેજિત કરે છે, મારી શક્તિઓને ચપલ બનાવે છે, મારી બુદ્ધિને તીવ્ર બનાવે છે, સાવા અને સાવનાના દરવાજા ખુલ્લા કરી દે છે અને મારી કવિત્વશક્તિને બાજત કરે છે; જ્યારે ખીજો માણસ મારો ઉત્સાહ દાખી દે છે, વિકાસનું દ્વાર બંધ કરી દે છે અને મને અત્યંત ઠંડો પાડી દે છે. તેમાંથી એવું વાતાવરણ નીકળે છે, કે જે મારી વિચાર-શક્તિને દાખી દે છે અને મારા શબ્દોને ગુંગળાવો નાખે છે.

ઈમર્સન કહે છે કે 'આપણે જે કાર્ય' કરી શકીએ તેવા હોઈએ, તે કાર્ય કોઈ મનુષ્ય જાણનાર કે આમલ કરીને પણ આપણી પાસે કરાવે એ જીવનમાં આપણી મુખ્ય આવશ્યકતા છે. એજ એક આચાર મિત્રની સેવા છે. જો એવો મિત્ર આપણને મળે તો આપણે મહેકાઈથી મહાન બની શકીએ આપણામાં ચમે તે સદ્ગુણ હોય તે પ્રત્યે તે અત્યંત આકર્ષાય છે. તે જીવનનું દાર કેવું 'ખુ-લ્લું' કરી દે છે ! આપણે તેને કેવા કેવા પ્રશ્નો પૂછીએ છીએ ! આપણને દેવી સમજૂત મળી જાય છે ! કેટલા યોદ્ધા શબ્દોની જરૂર પડે છે ! સાચો સસર્ગ એજ છે. એક સાચો મિત્ર મારી શક્તિઓને ખેંચી કઢી દે છે, જ્યારે તે પોતાનું બળ મારા બળમાં ઉમેરે છે અને મને નાણે અન્ય શક્તિ અર્પણ કરે છે."

એક મિત્રના દયાતન્ત્ર પ્રોત્સાહનથી ઘણા માણસોનાં જીવન ફેરવાઈ ગયાં છે કેટલા બધા મંદ બુદ્ધિના છોકરાઓ અને છોકરીઓ એવા ચતુર શિક્ષકો અથવા મિત્રો દ્વારા નિબૂળતા અને હુ બાબતમાં બની ગયાં છે, કે જેમણે તેમનામાં એવી શક્તિઓ જોઈ હતી કે જે અન્ય કોઈ જોઈ શક્યા નહોતા અને જે વિશે તેઓ ચોતે પણ અજાણ હતાં ! જેઓ આપણી શક્તિથી માહિતગાર હોય છે, જેઓ આપણને આત્મશ્રદ્ધાનો નાશ કરવાને બદલે તે જોવાવામાં ચડાવ કરે છે, તેઓ આપણી કાર્યસિદ્ધિની શક્તિને ખેંચી કરે છે

આજના ઘણા જીવંત માણસો દ્વિધિમ્ન બૂઝસની સ્મૃતિને પ્રાય પૂજ્ય ગણે છે. માણસમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. એવી તીવ્ર શ્રદ્ધા તેનામાં પરિપૂર્ણ સંદેહી હતી અને તેથી તેણે ઘણા સાધાગુણ માણસોને તેમનામાં રહેલા શુભ બળની પ્રતીતિ કરવાને ઉત્તેજિત કર્યા હતા તે પ્રાય સીમસેત સમાન છે, એવી તેમને પ્રતીતિ કરાવી હતી અને તેમને એવા કાર્યો કરવાને પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા, કે જે કરવાને તેઓ શક્તિમાન છે, એમ જીજી રીતે તેમણે માન્યું જ ન હોય તેના સંસર્ગમાં આવેલા માણસોને તેણે એવી આત્મી કરી આપી હતી કે, જ્યારે તેઓ ઉચી દૃષ્ટિ રાખી શકે તેમ હોય ત્યારે તેમણે નીચી દૃષ્ટિ રાખવી; અને જ્યારે તેઓ આકાશમાં ઉડુંવન કરી શકે તેમ હોય ત્યારે અંધકારમાં

મથલે, દિવા જ્યારે ઉચ્ચ કામ કરી શકાય તેમ હોય ત્યારે હલકું કામ કરવું, જો તે નીચ અને વિરક્તાર્થ કૃતિ છે

અહો ! કેમ પણ સામાન્ય માણસ આપણને એક સાચા મિત્રના બેપી સહાય કરી શકતો નથી વધા પ્રેરણાનું અને જ્ઞાનનું આપી શકતો નથી ! સીસરોએ યોગ્ય કહ્યું છે કે “ જે માણસો જીવનમાંથી મિત્રતાને દૂર કરે છે તેઓ તો જનતામાંથી સુરને લઈ લેતા હોય એવા લોકો છે કારણ કે આપણને દેવતાઓ વરદથી પણ સાચા મિત્ર કરવા અધિક સારી, અને જ્ઞાનદાયક વસ્તુ મળ્યા શક નથી ”

મિત્રતા એ એક એકપક્ષીય વસ્તુ નથી પારસ્પરિક વ્યવહાર વિના મિત્રતા શક્ય નથી સર્વસ્વ આપવાથી અને કાંઈ પણ નહિ લેવાથી, અથવા સમકુલ કહેણ કરવાથી અને કાંઈ પણ નહિ આપવાથી આપણે સાચી મિત્રતાને જ્ઞાન દ અને સંપૂર્ણતા અનુભવી શકતા નથી

એઓ મિત્રો મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે પોતાના એવા ગુણોનો વિકાસ કરવો જોઈએ, કે જે શુભો વખણાય છે અને અકર્ષક ગણાય છે જે વખે નીચ સ્વભાવ ના, કષ્ટુક અને રવાળી હોયો તો કોઈ પણ માણસ તમારી પ્રશંસા કરશે નહિ તમારે ઉદારતા અને હૃદયની નિશાળ તાનો વિકાસ કરવો જોઈએ, તમારે ઉદાર અને સહિષ્ણુ બનવું જોઈએ, તમારામાં નિઃસ્વાતંત્ર્ય ગુણો હોવા જોઈએ કારણ કે નિષિદ્ધાન્ત, પીર, સમાધાનક અને ગોળ ગોળ વાત કરનારને હોદ્દા પિછારે છે તમારે સાકલિકતા અને હિંમતનો વિકાસ કરવો જોઈએ કેમકે કામર માણસને મિત્રો યોગ્ય હોય છે તમારામાં આત્મચક્ષુ ક્ષિપી જોઈએ તે જો નમારમાં નહિ હોય તો જન્ય માણસો તમારાપર સદા રાખશે નહિ તમારે ઈશી દષ્ટિ રાખવી જોઈએ, અને આશા, જ્ઞાન દ તથા કૈશાલ્ય કાણુ કરવો જોઈએ કૌશલ અને હવારા મનુષ્ય પ્રત્યે કોઈ પણ માણસ આકર્ષણ નહિ

જે કણે એક માણસને પ્રવીણ વાળ છે કે, તેના કલ્યાણમાં તમે ખરેખરે રસ લો છો અને તેના પદા-રોજ માર, ગ્રેષ્ઠ કે લેણના સંબંધમાં માત્ર વિચારને પ્રાદરણ પૂરતા નથી, તે કણેજ તેનું ધ્યાન તમારા વરદ પ્રેરણે

અને તે તમારામાં રસ ૥૥૥ વંચે લેવામાં જેટલો તીવ્ર અને
 બિરુદમાં રસ લેવો, તેટલો તે તમારી આંખે બાંધે. ખરું
 જો તમે જાણો હોયો અને તમારી પોતાની પ્રતિભા
 માત્ર વિચાર કરો, જો તમે તમારી પોતાની પ્રતિભા
 માટે ક્યેક કળને ઉપયોગ કરવાનો વિચાર કરો અને
 સોંકો તમને જેટલું કામ આપી શકે અથવા તેમજ તમને
 જેટલા નવા આપી શકે, હાંઓ, આંકડો અથવા તમારા કામના
 પાંડો પેલી આપી શકે, તે ઉપરથી જો તમે તેમની
 કિંમત અંકરો તો તેમજ પણ તમને તેથી જ દિલ્લિ જેટલો

મિત્રો આગળ તમારી મિત્રતા દર્શાવતા હશે. નહિ તમે
 તેમના પ્રસન્ન છો. કિંમત તમે તેમને આપો છો એમ તેમને
 કહેવા લાગે. નહિ જો તમે કહેવને ચાહતા છો તો તમે તેને
 આપો છો એમ ચાહાટે કહેવા લાગી જો કાંઈ માણસના
 સંસ્કારથી તમને આનંદ મળે છે. હોય તો તે જાણ તેને કહેવા
 કે તમને જોઈ તમને કાંઈ ખર્ચ થતો નથી, અને તે
 તમારા મિત્ર અને તમારી મિત્રતાને માટે જાણ અર્પી છે

એક સીને કોયો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “તમે પ્રતિ
 ફળ સ્વચ્છતા લો છો. કાંઈ આટલો સારી જીવે કેમ નિશ્ચય
 શકો છો?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “એ સૌંદર્ય વધુ ચહેલાં
 છે, હું તેમના કાંઈ સુવેદ પ્રત્યે સૌથી વિશેષ આનંદ આપ
 પાનો પ્રયત્ન કરું છું અને તેમના પરાજીત પ્રત્યે વિદ્ય
 કુલ લક્ષ્ય આપતી નથી” મિત્રોને આનંદ કરવાનો તથા
 સાચવી જાણવાનો અર્થ પણ સારો થાય જો શકે એમ નથી

અત્યુચ્ચે કંઈ પણ મિત્ર નહિ પોતાના નિઃશ્વર સહિત
 સ્વતંત્રતા પ્રારંભ કરે એ બેધને તેણે મિત્રો બાજુની સમજા
 બેધને, નહિ તો તેના બીજા પ્રયત્ન અશ્વર નહિ થશે. તેની
 અને તેના મિત્રોની વચ્ચે કંઈક સગા પાણી સહેલો બેધને.

“હામણ જે મિત્રો કોય તેમને એક વાર અચ્છતાથી
 જોવા પછી જોઈ દેશે. નહિ, મૃત્યુ અથવા બીજા કસોટીથી
 જાના મિત્રો પછી નવા મિત્રો એવના વૃક્ષે નહિ કાચુ કે
 તમારી સહજતા, ઉપચરિત્તા અને મુખનો આધાર જાણે અરો
 તમારા મિત્રોની સમજા અને પ્રકાર ઉપર રહેલો છે

પ્રકરણ ૫ મું-કોધી સ્વભાવથી થતી હાનિ

ઘણા સ્ત્રીપુરુષો પોતાના કોધી સ્વભાવને લીધે સારી જગ્યાઓ સાચવી નહિ શકવાથી હુણ્ડી જગ્યાઓમાં પડી રહે છે પ્રત્યેક સ્થળે આપણે એવા સ્ત્રીપુરુષો જોઈએ છીએ, કે જે પોતાના કોધી સ્વભાવને લીધે લલિતજત અને અપમાનિત થાય છે તેઓ સારી જગ્યા પ્રાપ્ત કરવાને મહિનાના મહિના અને વર્ષોના વર્ષો સુધી કામ કરે છે અને પછી અકાળામણના પ્રસંગે કોધવશ થઈને તેનો એકદમ ત્યાગ કરે છે

એક માણસે વીસ વર્ષ એક જવાબદારી ભરેલી જગ્યા મેળવવા માટે તૈયારી કરવામાં ગાળ્યા, અને પછી કોધવશ થઈને તે જગ્યા પાત્રજ મિનિટમાં ગુમાવી દીધી એ જગ્યા જો તેના હાથમાં રહી હોત તો તેના અને તેના કુટુંબનો નિર્વાહ આખું જીવન ચાલ્યો હોત, પણ તે આત્મસંયમ કરી શક્યો નહિ

હું એક એવા માણસને જોળાયું છું, કે જે મોટા દરજ્જા અને મોટી સત્તા ધરાવનાર માણસોના જલ્દામણપત્રો ધરાવે છે અને જેણે પોતે મહત્ત્વની જગ્યાઓ લોગવા છે, પરંતુ તે તેમની એક પણ જગ્યા લાભી સમય બદલવી શકી વાને કદી પણ શક્તિમાન થયો નથી એક કુટુંબવાળો, પુખ્ત વયનો અને મહાન શક્તિ ધરાવનારો માણસ વારંવાર પોતાની જગ્યા ગુમાવી અપમાનિત થાય એ શું કરી શકે તે નથી. એક સશક્ત, જળવાન મસ્તિષ્ક ધરાવનાર તથા શક્તિ અને ચિત્તન્યથી ભરેલો માણસ માત્ર કોધી સ્વભાવને લીધે પોતાના કુટુંબને માટે અજ્ઞ, વશ અને આશ્રય મેળવવાને પોતાના મિત્રોની મદદ માગતો કરે એ શું ચોક્કસ નથી?

પહેલે દિવસે હું એક ઘણા સમય માણસને મળ્યો હતો, જેણે કોધી સ્વભાવથી પોતાનું સમગ્ર જીવન જગાડી નાખ્યું છે અને તેથી તેને નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તેણે પછી સારી જગ્યાઓ લોગવી છે, પરંતુ પોતાની અસાધ્યતાને લીધે તે સર્વ ગુમાવી દીધી છે તે બહુ મહત્ત્વાકાંક્ષી અને સખ્ત હિલોળી છે અને તે આજન વધવાને પરિશ્રમ કરે છે હવે તે ઉભરમાં પણ બહુ પાકટ થયો છે, પરંતુ તે કદી

પોતાની ઉત્તમ શક્તિના પ્રમાણમાં કાંઈ પણ કરવાને શક્તિ માન થયો નથી તે ઉત્તમ શક્તિ ધરાવે છે એવી ત્યારે તેને પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે તેને સાધારણ સ્થિતિમાં પડી રહેવા માટે લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે તે જાણે છે કે, તેણે પોતાના ધધામા અર્થે રસ્તે પડી રહેવાને બદલે શિખરે વિરાજમાન થવું જોઈએ; તે જાણે છે કે, તેનાથી અધીક શક્તિ પણ નહિ ધરાવનાર માણસોની આગેવાની સ્વીકારવાને બદલે તેણે પોતેજ નેતા બનવું જોઈએ, તેના કરતાં ઘણી ઓછી શક્તિ ધરાવનાર માણસો તેને આજ્ઞા કરે તે જોઈને તેને મરવા જેવું ખોટું લાગે છે; પરંતુ તે સર્વ પોતાની ત્રુટિ જાણે છે, કે જે ત્રુટિ તેની પ્રગતિના સંબંધમાં પ્રાય મધ્ય પાનના જેટલી ખરાબ હોય છે.

એક છોકરો શિક્ષણ અને તેના જીવનકાર્ય માટેની ખાસ ઠેગવણી લેવામા વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવે અને પછી તે થોડી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે અને એક સારી જગ્યા મેળવે કે તરતજ ક્ષણિક કોષને વશ થઈ તે સર્વનો પરિત્યાગ કરે એના કરતાં વિશેષ મૂળંતા તેને માટે બીજી કંઈ હોઈ શકે? જે કલાવિદ્ સંગેમરમરમાંથી એક સુંદર પ્રતિમા બનાવવામાં વર્ષોનાં વર્ષો ગાળે, તેને એક ક્ષણમા લાગીને છિન્નભિન્ન કરી નાખે અને પછી બીજી પ્રતિમા ઘડવા લાગે અને ફરી ફરીને તેમજ કરતો રહે તેને વિષે તમે શું ધારશો? તમે કહોશો કે તેને દિવાનાશાળામા પૂરવો જોઈએ, પરંતુ મિત્ર વર્ય! તમારી ખાતરી છે કે, તમે પણ તેના જેવા મૂળં નથી? તમારી ખાતરી છે કે, તમે ઉતાવળથી કોંઈ બની અનેક વર્ષોના ઉદ્યોગથી પ્રાપ્ત કરેલું તમારું કામ તમે મંદ કરી નાખતા નથી?

જે માણસો સહેજ ટીકાથી દૂર થઈ જાય છે; તેઓ પોતાની જાત અને દરજ્જા માટે કંઈ પણ ખાતરીવાળા હોતા નથી તેઓ પોતાના શેઠાને અને પોતાના સાથીઓને સઘળો વખત એવી પ્રતીતિ કરાવે છે કે, તેઓ પાતળા બરફ ઉપર ચાલે છે અને તેઓ કોઈ પણ ક્ષણે ડૂબી જાય એવો સંભવ છે. આ રીસાળ લોકોની સાથે વાતચીત કરતાં તમારે બહુ સાવધ રહેવું પડે છે. કેમકે જ્યેને તેમને ખોટું લાગશે

એવા ડરથી તમારે હમેશાં યોગ્ય શબ્દો ચૂંટી કાઢવા પડે છે. તમારે કોઈ પણ વાત એવી ન કહેવી જોઈએ, કે જેને તેઓ મારી મચ્છરીને અંગત અપમાન ગણી શકે. આવા તીવ્ર લાગણીવાળા લોકો બહુ સહન કરે છે અને તેમની સાથે વ્યવહાર નિભાવવો બહુ કઠિન હોય છે. આ તીવ્ર લાગણી એ વસ્તુતઃ દુર્ગંજતાનો સ્વીકાર છે. તે મિથ્યાભિમાન, અહંતા અને સ્વાર્થ ઉપર સ્થાયેલી હોય છે.

જે છોકરીનું લાઠકોડથી લાલનપાલન કરવામાં આવ્યું હોય, જે તીવ્ર લાગણીવાળી હોય અને જેને નિર્વાહ માટે કામ કરવામાં લગત લાગતી હોય તેને સંભાળવાનું કામ એક શેઠને માટે સૌથી વિશેષ કઠિન હોય છે. તે માને છે કે, તેનું અપમાન કરવામાં આવે છે, તેના ઘાવોમાં હમેશાં છેદ પડે છે અને હેતુપૂર્વક કે હેતુરહિત લેશ પણ સ્પર્શ થતાં તેમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે. વસ્તુતઃ તીવ્ર લાગણીવાળા માણસને જે દુઃખ થાય છે તે ઘણું અંશે હેતુપૂર્વક આપવામાં આવેલું હોતું નથી અને બીજો કોઈ માણસ તેને દુઃખ તરીકે માને પણ નહિ.

વસ્તુતઃ તમારી ઉપર તમારું સ્વામીત્વ નથી એવી પ્રતીતિ થવી, તમારો હેતુ ગમે તેટલો સારો હોય અને તમે ગમે તેટલો સખ્ત પરિશ્રમ કરો તોપણ તમારું ઠરેલું સંઘર્ષ કામ એક ક્ષણમાં તમે રદ કરો એવો સંભવ છે એમ લાગવું, એના કરતાં વિશેષ લજ્જાસ્પદ બીજું શું હોઈ શકે? તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. તમે સર્વ સંજોગોમાં તમારી જાતને અંકુશમાં રાખી શકશો એમ તમારે માત્ર ધારવું જ ન જોઈએ, પરંતુ નિશ્ચયપૂર્વક બાબતું મણુ જોઈએ; અને જ્યાં સુધી તમે આવી સ્થિતિ મેળવો નહિ, ત્યાંસુધી તમે કદી પણ ઘણી પ્રગતિ કરી શકશો નહિ.

જ્યારે તમે કોધી સ્વભાવને અંકુશમાં રાખી શકાશે કે નહિ, એવો વિચાર કરશો ત્યારે તે તમને અશક્ય જણાશે; પરંતુ જ્યારે તમે તમારા સ્વભાવની વચાસ કરશો ત્યારે તમને જણાશે કે, તે તમે અંકુશમાં રાખી શકો એવાં તરવોનો ઘનેલો છે અને તમે જો એ તરવોને અંકુશમાં રાખી શકશો તો તમે ખુદ સ્વભાવને પણ જરૂર અંકુશમાં

રાખી શકે. કોઈ સ્વભાવમાં દેવનો પ્રવેશ થાય છે, તેમજ અન્ય લોકોના અભિપ્રાયોની અસહિષ્ણુતા પણ તેમાં પ્રવેશે છે. કોઈ માણસ કાચું જલદી પતાવી નાખવા માગે છે, બીજાને તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચલાવવા માગે છે અને જો તે બીજાને પોતાની ઇચ્છાનુસાર ચલાવી શકતો નથી તો તેનો મિનજ તપી જાય છે. સાધારણ રીતે કોઈ સ્વભાવનો માણસ સ્વચ્છંદી, સ્વાર્થી, મિથ્યાભિમાની અને ગર્વિષ્ઠ હોય છે. તે પોતાની જાત સિવાય કોઈનો વિચાર કરી શકતો નથી. ઇતર લોકોના હક્કો પ્રત્યે તે બહુ ચોટું ધ્યાન આપે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને જગતમાં એક સત્તારૂપ બનવાની, કંઈક અસાધારણ કાચું કરવાની અને સાધારણ માણસોની પંક્તિમાંથી બહાર નીકળી ઋષ્ટતાના શિખર પર આરૂઠ થવાની મહત્વાકાંક્ષા હોવી જોઈએ; પરંતુ તે પ્રથમ પોતાની જાતને સ્વામી ન બને ત્યાં સુધી તે કદી પણ આવી મહત્વાકાંક્ષા ધારણ કરી શકશે નહિ. તે પ્રથમ પોતાની જાતને કાળુમાં રાખી ન શકે ત્યાંસુધી તે પરિસ્થિતિ અથવા માણસોને અંકુશમાં રાખી શકશે નહિ. ચોક્કસ ગમે તેટલું દુઃખદાયક હોય તોપણ જો માણસ ચોક્કસ શકે છે, ઉશ્કેરાવાનું ગમે તેટલું સખળ કારણ મળ્યું હોય તોપણ જો માણસ શાંત રહી શકે છે, ગમે તેવા સંયોગોમાં જો પોતાની સ્વસ્થતા જાળવી શકે છે, પોતાની આસપાસનાં માણસોમાં કોઈનું તોફાન ગમે તેટલું આવી રહ્યું હોય તોપણ જો શાંત રહી શકે છે, જો કદી પણ પોતાની સ્વસ્થતા ગુમાવતો નથી તે માણસ બીજાઓમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે, માન પ્રાપ્ત કરે છે અને માણસો તથા કામકાળેને અંકુશમાં રાખે છે.

પ્રકરણ ૬ હું-નજીવી બાબતો

ઘણા લોકો જીવનનો પુષ્કળ વખત નજીવી બાબતોમાં ગુમાવી દે છે અને નજીવા કામો કર્યા કરે છે. કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને હું ઓળખું છું, કે જેઓ હંમેશા જ્યાં ને ત્યાં અનિદ્રા જોવા કરે છે, જેઓ ખુરશી મેજ, વાસણો વગેરે પર આમળોના ડાઘા ભેંસે મિળજ ખોઈ દે છે અને જેઓ રસોઈઆઓ જો કોઈ વાની બગાડી હોય તો ચાખા ધરની શાંતિનો નાશ કરે છે તેઓ નોકરોને અને કુટુંબના માણસો ને નજીવી બાબતોને માટે તેઓ કટાણી બાંધ ત્યાં સુધી ઠપકો આપ્યા કરે છે અને વાક દેખાડ્યા કરે છે.

જે તમે જીવનનો સૌથી વિશેષ લાભ લેવા માગતા હો તો તમારે ઘણી બાબતો ઠીકી ન ઠીકી કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ, અને તે બાબતો જો તમને અસુખ ઉત્પન્ન કરે એવી હોય તો તમારે તે ક્ષેત્રે બિલકુલ લક્ષ્ય આપવું ન જોઈએ. રસોઈઆઓ જો કોઈ સ્વાસ્થિય વાની બગાડી હોય તો તેથી તમારા મનની શાંતિ ગુમાવશે નહિ. તમે તમારા અતિથિઓ સહિત જમવા બેસા હો તે સમયે જો તમારે રસોઈઓ કે અંત્રી બેકાદ નાની ભૂલ કરે તે તેને ઠપકો આપીને તેમને નીચું બેલાનો પ્રસંગ આવશે નહિ, તેમજ તમારા મહેમાનોનો રસબગ કરશે નહિ.

હું કેટલીક એવી માતાઓને ઓળખું છું, કે જેઓ સ્વામી અથવા એકાદ છોકરું જન્મવાને ઓડું આપે તો આખા કુટુંબને અસ્વસ્થ કરે છે અને જમવા બેઠેલા દરેક જણના આનંદનો નાશ કરે છે. અતિ ઓછાસ માણસો, કે જેઓ મત્થેક કાર્ય નિયમિત વખતેજ થયેલું જોવા માગે. અને જો કોઈ આણસ એક પળનો પણ વિલંબ કરે તો તેની નિર્દય રીતે ઝટકણી કાઢી નાખે છે તેઓ પોતાની આસપાસના સર્વ માણસોના જીવન દુખી બનાવી દે છે.

આમ કરવાથી જીવન જીવવાયોગ્ય રહેતું નથી. જયમા નાજવાર નિરુપયોગી માલને ફેંકી દેવા શીખો. અસુખ ઉત્પન્ન કરનારી અને શાંતિ નહિ આપનારી ક્ષેત્રો વરતુને

હિંદી દૂર કરતા શીખો

ઘણા લોકો વચ્ચેની ટાચણી જેવા હોય છે, કે જે આપણને વારંવાર લોકાય છે, અને તેમ છતાં તેને આપણે દૂર કરી શકતા નથી. ઘણા શિક્ષકો બિનજરૂરી બાબતોને વિશેષ મહત્ત્વ આપીને વિદ્યાર્થીઓના આનંદનો નાશ કરે છે. ખીજા પણ ઘણા લોકો દુર્લભ વસ્તુઓને અધિક મહત્ત્વ આપે છે, રજતુ ગાજ કરે છે, દુર્લભ બાબતો વિશે ચર્ચા અને વાત કર્યા કરે છે અને પોતાના સસર્ગમાં રહેનાર પ્રત્યેક માણસની શાંતિનો ભંગ કરે છે આ અત્યંત ખરાબ ટેવ છે.

બિનજરૂરી બાબતોને અધિક મહત્ત્વ આપનાર લોકો ભોડામાના કચરા જેવા છે તમે તેને કાઢીને ફેંકી દેવાને માર્ગમાં ઉભા રહી શકતા નથી અને તે તમારા સર્વ આનંદનો નાશ કરે.

ઘણા બ્યાપારીઓ વિસાત વિનાની વસ્તુઓને અધિક મહત્ત્વ આપીને મધ્યો વખત પોતાની આસપસના માણસોને અસ્વસ્થ રાખે છે જે એકાદ કારકુન એકાદ ભૂલ કરે તો તેઓ તેનું જીવન ફેટલાકે કંપાકંપ્ય ત-કવચિત્ ફેટલાકે દિવસો પર્યંત-દુ ખી બનાવે છે જીવન એટલું બધું દુઃખ છે કે વિસાત વિનાની વસ્તુઓ માટે મિનિટ ખોઈ દેવો ચોન્ન નથી.

શક્તિને નકામી વહી જવા દેવી એ આપણને પાવવે એમ નથી આપણે જો જીવનનો વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેનો પ્રત્યેક કણ મહત્ત્વની બાબતોમાં વાપરવો જોઈએ ઘણા લોકો અસખ્ય છિત્રોવાળા એન્જીન જેવા હોય છે, કે જેમાંથી દાડો ચાલી શકે અને થકો ફરી શકે એવી પુષ્કળ વરાળ નકામી ચાલી જાય છે નિરુપયોગી બાબતો કે જેનાથી કોઈને લાભ થતો નથી અને માત્ર તુકસાનજ થાય છે તેમાં તેમનું બળ વેરાઈ જાય છે.

ફેટલીક એવી સીઓને દુઃખ ઝાળખુ છુ, કે જેઓ નજીવી વસ્તુઓ શોધવામાં અને કરવામાં ચાકીને લોથપોથ થઈ જાય છે પોષાકની એકાદ સુદૃઢ વસ્તુ કે જેની કોઈ વિસાત હોતી નથી તેની મિથ્યા શોધ પાછળ તેઓ કવચિત્ અર્ધો દિવસ ગુમાવે છે કિમતી વખત અને શક્તિનો આવો મિથ્યા વ્યય થતો જોઈ આપણને કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે જે

એ સમય આત્મનિરીક્ષણ અને આત્મશિક્ષણમાં અથવા કોઈને સહાય કરવામાં કિંવા કોઈ સત્કાર્ય કરવામાં ગાળવામાં આવે તો તેથી કેટલો બધો લાભ થાય ?

પોતાના માણસો આરી બાંધતી વસ્તુઓ પસંદ કરે અને હેતુસયા વિના ખરીદે, એ તો બહુ મહત્ત્વની અને જરૂરી બાબત છે, પરંતુ નિરુપયોગી અને નહીં વસ્તુઓને માટે કિંમતી વખત ગુમાવવામાં આવે અને તેના બદલામાં ઉપયોગી અને મહત્ત્વની બાબતો વરદ હુસંધ્ય કરાતું રહીને જીવનને જેમ તેમ ગુમાવી દેવું એ તો ખરાબ મા ખરાબ ટેવ છે.

પ્રકરણ ૭ મું-જીવન શી રીતે ધરવું ?

ગમવામાં પૈસા મૂકવા કરતાં ઘણીજ સારી વસ્તુ મેળવવા જેવી આ જગતમાં છે અને તે જીવનમાં સૌહાર્ય અને પ્રેમ મૂકવો એ છે.

તમારી બધીજ શક્તિઓ માન પૈસા કમાવામાંજ વાપરશે નહિ થીમ તો પોતાના દ્રવ્યને આલિંગન કર્યા કરે છે, પણ તેમની સફળતાની શક્તિઓ વિકાસ પામેલી હોવી નથી સફળતા એ એણે અમૂલ્ય આશુપણ છે, કે જેને માટે કેટલાય માણસોએ ઈતર સર્વ વસ્તુઓને ભોગ આપ્યો છે.

સુદૃઢતા અને પ્રેમનો જો વિકાસ ન થાય તો આ સમગ્ર જીવનકેલકનો અર્થ શો ? દ્રવ્ય અને હરબળ માટેના લોભમય કેલકે કરતાં અધિક સારી વસ્તુ આ જગતમાં શું રહેલી નથી ? શું સ્વાર્થ અને સમૃદ્ધવૃત્તિ એજ જગતમાં મહાનમાં મહાન વસ્તુ છે ? એથી કોઈ વધારે સારી, વધારે કિંમતી અને વધારે સુહર વસ્તુ માટે મનુષ્યે ઉલ્લાસ કરવાનો નથી ?

તે આપણે આપણા મોટા શહેરોના એક પછી એક મહેલોઓ અને જાગેશમાં ફરીએ તો વ્યા ત્યા અવ્યવસ્થા આપણા જોવામાં આવશે.

શું આપણે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની લોભમય શક્તિઓ કરતાં સુસંસ્કારિતાને-સફળતાને એક કદી પણ નહિ ગણીએ ?

શુ આપણે હંમેશા આપણા ધૌરિક નૈતિક, હવી અમને નિર્માણ રાખીને આપણા માત્ર રચેલ અનુભવ સેવા કરીશું ? એક સ્વચ્છ, અભિવ્યક્ત અને સુચિન્તિત મનુષ્યના જે અન્ન થઈ રહેલું હોય છે, તેની કિંમત ઠોણ આવી શકે તેમ છે । તે જે જે જુદામાં પ્રવેશ કરે છે જે જે ગાંધીના જે છે, જે જે હુકમ કારખાના કે એક્ટિસમાં જાય છે, સંકેપમાં તે જવાબ આપે છે ત્યાં ત્યાં તે આનંદ પ્રસરે છે । હું છે કે કીમિયન મુદ્દમાં કોંકિપટલોમાં પડેલા સૈનિકો કહેવું કે ફોરેન્સિક નાઈટિ જેલને અમે જોઈએ તે પહેલાં વાળુ વખત અમારું તેની આવવાને અમે જાણી જતા હતા' તેઓ તેની સુસંસ્કૃતતા, તેને સુમધુર પ્રભાવ પ્રત્યેક સ્થળે પ્રકાશીતો જોઈ શકતા હતા

આવી મુદ્દા આરિષ્ટવાદન વ્યવિષયે જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં પ્રકાશ અને આનંદ લેવી જાય છે તેમની સર્વોપ ઉદારતાના કે નિરાશા ઉઘાડી રહી શકતી નથી જેવી રીતે ઉજ્જતા સૂર્યની આગળ અધકાર અને ઉદારતાવાદની શકતા નથી, તેવી રીતે તેમની આ કલાથી પ્રત્યેક સ્થૂલ અને પાશવ વસ્તુ પદ્ધતિ કરી જાય છે એવી વ્યક્તિનાથી જે સુમધુરતા અને પ્રકાશ ફેલેલ છે તેના વિગત કહેવું એ મતલબીકના માળવીની મહાનતા મહાન ફિલ્મ છે તેના પ્રમાણમાં દ્રશ્ય અને પ્રથમ નિ કોર કેવી ફૂલ અને ફુલો જણાય છે । તેની સમગ્ર ઈતર અર્ગ વસ્તુઓ નિરોધક થઈ જાય છે મિત્રતા જગત અને સત્તા પ્રાપ્ત કરવાના સબખ્યા તેનો સ્પર્શ બહુઈ અક્કર કરે છે આ સુમધુર નીરવ્યસુરગ એક કે જે તમારી પ્રકૃતિને સુખદાયક બનાવવાની અને તમારા છપ્પનને વિશેષ પ્રકાશ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે તેને માત્ર યોગ્ય ઉલ્લેખ ને માટે, યોગ્ય દાસ્તિ, ફિલ્મને માટે મુખ્ય બનાવી રેશે અને કવચને મારી નાખશે એ શુ તમને ખાતરી થકશે ?

શુ માનવછપન અને મનુષ્યની શક્તિઓ જોઈથી બધીં સતી છે કે વસવાડોજગત કરવામાં એકબીજા સાથે સ્પર્ધા કરવામાં અને લોભ તથા દુશ્મની મહત્વાકાંક્ષાને વશ થઈ નિર્લક્ષ્ય લૂટવામાં છપ્પન બધીં નાખવું આપણને ખાતરી થકે ? ઉચ્ચતર સ રકૃતિ શુ બજારના હાથ માળવાને

વેધર થો!

જોઈએ આદર્શ આપણી પ્રજાકાળમાં સેંકડેથી ઉભરું બધા સાર્વજનિક જગ્યાઓથી આવ્યો હતો હોય તે વખતે તેને લુચ્છો બાગલું આડધુત સૌંદર્ય પ્રત્યેક સ્થાને તેના કમરને આમંત્રણ કરી શકુ હોય છે, પરંતુ તે તેના પર બિલકુલ ધ્યાન આપ્યા વિના આગળ આંજોળ જાય છે, પામ મુગધુલ્લા અને મુંઝવણ પ્રત્યેક ગુપ્તગુપ્ત, પ્રત્યેક મોર, પ્રત્યેક ઊંઠ અને પ્રત્યેક જુલુમમાંથી સ્થિત કરી રહી હોય છે, પરંતુ તે પ્રત્યે એકે ■■■ પણ તેનું ધ્યાન ખેંચાતું નથી. જીવ્ય પ્રજોમાંથી વધુ તે આવીજ બેઠકકારી અને ફર્લિફ્સ સંદેહ પસાર થાય છે; આપણ સંસારી પ્રજાના ધ્યાનમાંથી તેને બાજમ કરવાને વર્ણવેલો, નાજાવેલો અને જાનવી ગુપ્તિ ખસાવવા રચના કરી રહ્યા હોય છે; પરંતુ તે તેમાંથી અજાણ થતો નથી. લોકો પોતાની દોષગીતોમાં પૈસા બચાવવા પાછા જોડણ બાજ લીન થઈ ગયેલા છે કે તેમને પોતાના અવન માં સૌંદર્ય જાળવવો સમજાય મળતો નથી. તેઓ દ્રવ્ય ક્રોધ કરવામાં જોડણ બાજ તબક્કા ચક્રીમણે હોય છે કે તેમને અવનનો ઉપસોના લેખનો અવકાશ મળતો નથી.

હવે જ્યાં જ્યાં રહે છે કે “આપણામાંના યોગ્ય વસ્તુને અન્ય જોનાવવાના અણુના વિશિષ્ટ લક્ષણની પ્રતીતિ હોય છે; આપણને જે મુળ વારસામાં મળેલું છે, બચાવવાને અન્ય છે અને મુંઝવણોને ઉપલેખ આપણે આપણ હાથ દરવાથી મેળવી શકીએ છીએ; આપણે તેના વધુ બચાવવા હોઈએ તેના આપણે નેટલી હાથ મુખી થઈ શકીએ છીએ, તેના અંતિ મેળવવાની અને દુષ્કાળ દિલ્લીરીની ઉપર વિચાર મેળવવાની આપણે જે શક્તિ ધરાવીએ છીએ, તેની પ્રતીતિ વધુ મોટા માફતે હોય છે.”

આપણે ફક્ત એક વસ્તુ આપણી ઉપર દૃઢ રીતે તળીને અવનકમ વજાલીએ છીએ અને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને સીરને અત્યંત થમ આપીએ છીએ. જીવજોને સુરકેલીના સમયમાં અંજાવ કરવાની વધુ તાકાતનું મિત્ર અવનને અન્યથા અને સૌંદર્યમાંથી બચાવવાની અન્યથા સહિતે કરવામાં આપણને આપ થાય છે, પરંતુ આપણે તેમના વસ્તુ

જોતા નથી આપણી આત્મ મહત્તાકાંક્ષાને ધ્યાન ન કરે
જોવી કોઈ જગત્સુ તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના આપણે અમલ
અને આમલ ધર્યા બાંહે છીએ, જનુ આપણે ક્યારે
આપણા હૃદયની પાસે સ્ત્રી પુરુષોએ છીએ, ત્યારે આપણને
શુ પ્રાપ્ત થાય છે? આપણે જે શોધવા હતા તે આપણને મળે
છે, પરંતુ સમગ્ર મુખપુરતા, સમગ્ર મુલતા, સમગ્ર ઉત્ત
મતા અને સકલ કોમલને જોયે તે મળે છે

જે બાલકને પ્રત્યેક વસ્તુમાં અને પ્રત્યેક સ્થાનમાં
સુદૃઢ બેઠવું શીખવવામાં આવે છે, તે બાલક ખરેખર
બહુ શક્તિશાળી છે જે આપણે આપણે શિક્ષણ મળેલું હોય
છે તે અશિક્ષિત આપણ ન બેઠી થઈ જોવી સુદૃઢતાથી
મતલબ કરનારા શાસ્ત્ર સમજાવે રૂપ સમાન છે જે તમે
મેલવ લીધે આપણે શિક્ષણ દોષે તો અત્યંત આપણે જે
આનંદને ઉપજાવે તમારું શક્તિ નથી, તે આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં
સહસ્રાવધિ દારી દમારે મારે જુ ન થઈ જાયે તરફોને
પ્રત્યેક જગત્સુ સુદૃઢ જોવાનું અને પ્રત્યેક કાર્યમાં સૌક્ય
સુદૃઢ શિક્ષણ આપે, આમ કરવાથી તેમની કમ્પનસિટિ
મધ્યમ થઈ જાયે અને નિર્નિકર્તી થઈ જાયે આમ કરવાથી
હવન જોમલક અને સ્વપ્નમય થઈ જાયે, પરંતુ તે પ્રભુમય
હવન અને પ્રભુતા પ્રેમથી પૂર્ણ થઈ જાયે

પ્રકરણ ૮ મું-ઉન્નતિની આશા રાખતાં શીશ્વો.

હવનની ઉન્નતિપ્રાપ્તિ સિદ્ધિએ આપણને પ્રાપ્ત થાયે
જોવી આપણા જાણનાં અભ્યાસ પાઠશાળી આપણને પલો
કામ થાય છે તમારા વડન પર નિતશામલ અમરોપલ
સિદ્ધિને કાંઈ કર્યો નહિ અને પ્રત્યેક જગત્સુ મન પર
જોવી છાપ પાડ્યો નહિ કે, આ જગત્સુ ઉન્નતિ વસ્તુઓ
તમારે મારે નહિ, પરંતુ કોઈ જીવનનેજ મારે ઉપજાવે તેથી
જે મહાન લોકોનો વિચાર કરવાની કલા શીખે આમ
કરવાથી તમે વિશાળ ક્ષેત્રમાં જામલ થયો જે તમે મહાન
કામો જેળવવાની અને મહાન કાર્યો કરવાની આશા રાખ

પાત્રી કળા શીખ્યો તો તમારાથી મહાન કાર્યો થવાનો સક્ષવ વિશેષ ગ્રંથે પ્રત્યીનમ પ્રત્યીન સમયથી લઇને હાલના સમયપર્વે જે જે મહાન કાર્યો મિલક થયા છે તે સર્વ એક પ્રકારના મહત્વપૂર્ણમત્ર અસતોષને લીધેજ છે શુ અવહારમા કે શુ પરમાર્થમા-જે પણ વિષયમા જેને ધૃષ્ટતા લાગી હોય તે વિષયમા અદ્યા હાલથી સતુષ્ટ થનાર, ખોતે અદ્ય કાર્યોને માટે ઉત્પન્ન થયો ॥ એમ માન્યા કરનાર અને અનાયાસે જે મળી આવે તેનાથી સતોષ પામનાર કોઈ પણ માણસ કોઈ મહાન કાર્ય કરી શકતો નથી

જે માણસ મહાન કાર્યો કરવાની આશા રાખે છે તે પોતાના મકુચિત ઇવનના દારો સહેજ વિશેષ ઉધારવાને, પોતાનું મકુચિત જ્ઞાન વધારવાને અને પોતાની આસપાસના માણસોથી ઉચ્ચતર થવાને તથા આગળ વધવાને નિરતર પ્રયત્ન કર્યાજ કરે છે તેનો દિવ્ય સ્વભાવ તેને સદા ઉચ્ચતર પ્રયત્નોને માટે ઉત્તેજિત કર્યાજ કરે છે, અને તેના હાથમા જે પણ કાર્યો આવે તેને તે ઉત્તમ રીતેજ કરવાની આશા રાખે ॥

મહાન બુદ્ધિ અને ખરી સફળતા શુ છે તેનો ઉદ્ધાખ્યાલ હોયો જે એક તરુણની પ્રતિભા માં માનુ એક કારેમા કારે વિદ્ય છે

જે સુવક પોતામા મહાન બુદ્ધિ છે કે નહિ તે વિષે અનિશ્ચિત હોવાને લીધે કાંઈ પણ નહિ કરતા વિલબમા અને વિચારમાજ કિમતી વર્ષો ગુમાવે છે, તેના જેવો હવલાગી કોઈ નથી

એ ગર્હનુ બીજ પોતે તાડ ન બની શકે એટલા માટે રાઈના છાંદરૂપે વિકાસ પામવાનુ માલી પાળે, અથવા તો એક દાસને બેઠો પોતે વડ ન બની શકે એટલા માટે પોતાની સાખા-પ્રસાખાઓ પ્રસારવાનુ બધ પાડે, તેના જેટલુજ એ મૂર્ખતાલરેણુ છે જડના બીજનુ કર્તવ્ય કાંઈ તાડ કે શુલાખ બનવુ એ નથી, પરંતુ વડ બનવુ એજ છે ખરી મહાન બુદ્ધિ જગતમા સાધારણુ રીતે જેટલી ધારવામા આવે છે તે કરતા ઘણીજ ચોટી હોય છે સાધારણુ ત-બુ એમ કારતો જણાય છે કે, દેટલકે માણસોને દિવ્ય પ્રકાશ અને અનાયાસે કાર્યો મિલક કરવાની ઉત્તમોત્તમ બક્ષીસ મળેલી

સોનાથી લેખો સાંકળવળ વસ્તુઓને સુવર્ણમાં ફેરવી નાખવાની દિવ્ય શક્તિ ધરાવે છે. જાવા મિથ્યા વિચારોને માણસો પોતાના મનમાંથી એમ વહેણ દૂર કરે તેમ યાત્રુ.

સારી બેવી લક્ષણો યેજાથી સ્વેચ્છાસરના બહુ યોગ્ય માણસો, પોતે જે માર્ગે જાણ્યા હોય તે માર્ગે જીવનસુ તેઓ જાણાડે કરે છે તેમ જ સંલેખનનક રચીકરણ કરી શકે છે તેઓ એક અદ્વૈત શક્તિ વહે પોતાનો માર્ગ કાપે જ્યાં જવાનું છે, અને પોતાને નેટલું જ્ઞાન મળેલું હોય તે પ્રમાણે જ વર્તે છે.

એક વસ્તુ માણસ પ્રારંભમાં મનિષ્ઠ હોયને એક જાતો નથી જ્યારે તે માર્ગે કાપેલું હોય છે ત્યારે વસ્તુ તે માત્ર પોતાની આજ્ઞાના યોગ્ય કમલ એક થઈ છે તે કાંઈ ફક્ત વાચને જાણે જાણતો નથી, પરંતુ પોતાના હાથમાંના હાથસને આધારે જાણે છે અને તે આ જીવન આજ્ઞાનો માત્ર લોકોના માર્ગે જોઈ શકે છે, પરંતુ તેટલા મકાન વડે જીવ તે આજ્ઞાનું પચણ લોકોનાં પતે અને લમ નિના જાતી શક છે એ કે તે પ્રકાશની આમણ તે જ ધારૂ જ હોય છે, પરંતુ તે જેમ જેમ જાણના પ્રવાસ કરે છે, તેમ તેમ જીવન તેને જીવે ને જીવે માર્ગે જોઈ જતું જાણે છે.

જ્યારે આપણી ખાતરી હોય કે આપણે સત્ય માર્ગે જીવન જીવવાનું કરીએ છીએ ત્યારે આપણે જાણ પ્રાપ્તિનો ચોખ્ખો અગાઉથી ઘટનાની કશી જાહેર નથી, તેમજ કશી અને જાણી આપણી પ્રતિભા માર્ગે આજ્ઞાના વિશિષ્ટો વિચાર કરવાની કશી જાહેર નથી આપણે એક વખતે એક પચણ કેવા વિશેષ જાણી શકતા નથી.

સમગ્ર જીવનનો એક સમયે વિચાર કરવો એ અજાણે માત્ર જાણ સમય છે, પરંતુ પ્રતિદિન મેહમત જીવન રમવાનો પ્રયત્ન કરવો, નિદાન આજે તે મારે આજે જોવી શકિત પર આપણે નહિ પરંતુ ઉચી શૂનિકા પર જોવી એવો નિર્ણય કરવો, જેમ બંધનરૂપિણે વચાવ જીવન કમ છે, જેમ સારિયત્વનાનો બાંધકામ પ્રયત્ન છે.

ઉચ્ચ આદર્શ જીવનનો વચા આપણાથી ઉચેની વસ્તુરિધિને જીવનના નિરંતર પ્રયત્ન કરવાથી આપણુ

મન નેટલું દૃઢ થાય છે; આપણું બળ નેટલું વધે છે અને આપણી વિચારશક્તિ નેટલી વધે છે તેટલું એ કાર્ય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુથી સિદ્ધ થતું નથી.

તમારું કામ ગમે તે હો, તમે ગમે તે કરતા હો; પરંતુ તેમાં તમારો આદર્શ પૂરતો. ખાતરી રાખજો કે, તેમાં તમને ઉત્તમ કરવાનો અથ રહેલો છે; તેમાં આત્માહત્ક તત્ત્વ અને કોઈક એવી અનિર્વચનીય વસ્તુ રહેલી છે કે જે તેને પરમાત્મા સાથે જોડી દે છે.

અધકારમાં ગોચાં ખાઈ રહેલાં માણસોના ટોળામાંથી મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનાર માણસને આપણે દેવા જલદીથી ઓળખી કાઢી શકીએ છીએ! આ થવાનું કારણ એજ છે કે, ઉંચા આદર્શ તરફ દ્રષ્ટિ રાખવાનો જે માણસે અભ્યાસ પાડેલો હોય છે તે અનિર્વચનીય આકર્ષણશક્તિ ધરાવે છે. તે જે પણ કાર્ય કરે છે તેમાં ઉત્તમતાજ રહેલી હોય છે. પછી તે કામ રાખ તરીકેનું હોય, હુકાર તરીકેનું હોય કે તગારાં ઉંચકનાર તરીકેનું હોય.

ધારો પ્રશ્ન કરે છે કે “તમે કહી પણ એવો માણસ સાંભળ્યો છે કે જેણે પોતાના સમગ્ર જીવનમાં દેવળ એકજ ઉદ્દેશ રાખીને પ્રમાણિકપણે ઉદ્યોગ કરવા છતાં જે તદ્દન નિષ્ફળ થયો હોય? જો એક માણસ નિરંતર મહત્વાકાંક્ષા રાખે તો શું તે ઉત્તમ થતો નથી? કહી પણ એવો માણસ જગતમાં થઈ ગયો છે કે જે બહાદુરી, હૃદયની વિશાળતા, સત્ય અને સહૃદયતાનું અવલંબન કર્યા છતાં લાભ મેળવી શક્યો ન હોય?”

ઘણા લોકો દુષ્ટ વિચાર કરી, હલકા આદર્શો ધારણ કરી, અસ્વાભાવિક જીવનકેમ ચલાવીને જીવનની ઉત્તમોત્તમ તથા મધુરમાં મધુર વસ્તુઓની અને પોતાની વચ્ચે ચિતાઈ દિવાલ ઉભી કરે છે. ટીકા કરવી, દોષાન્વેષણ કરવું, પોતાની આસપાસ ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓને બદલે અધમાધમ વસ્તુઓ જોવી એ આ દિવાલમાંના પાપાણો છે; તેઓ કંટાળો, ચિંતા અને દુઃખમાંથી ઉપજેલા હોય છે. આપણે આ દિવાલો આપણી આસપાસ એટલી બધી ઉંચી બાંધીએ છીએ કે તે સૂર્યપ્રકાશને પણ પ્રવેશ કરવા દેતી નથી અને તેથી આપણે

અધિકારમાજ રક્ષા કરીએ છીએ. કોઈ પણ માણસ પોતાની આસપાસ બાધેલી દિવાલની જહાર એક શકતો નથી

મનુષ્યનું લક્ષ્ય યાને આદર્શજ તેના ચારિત્ર્યની રચના કરે અને તેનું જીવન ઘટે તે તેના હેતુઓની ઉપર અસર કરે છે, તેના કાર્યોને પ્રભાવિત કરે છે અને તેનું જીવી નિશ્ચિત કરે છે. આપણા સમગ્ર જીવનનો આધાર આપણા આદર્શ ઉપરજ રહેલો છે જો તે નીચો હોય તો આપણું જીવન અવનત થાય છે અને જો તે ઉચ્ચ હોય તો આપણું જીવન ઉન્નત થાય છે

આપણું પ્રધાન લક્ષ્ય આપણા વદનમા-અહોરામા ફેર ફાર કરીને તેને પોતાને અનુરૂપ બનાવશે, તે આપણી રીત ભાત દ્વારા પ્રકટ થશે, તે આપણા હેખાવ દ્વારા વ્યક્ત થશે.

કયી વસ્તુની આપણે વીજ ઇચ્છા રાખીએ છીએ અને કયી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને આપણે ઉદ્દેશ કરીએ છીએ તે આપણને જોગબનાર પ્રત્યેક જણ જાણી શકે છે કારણ કે આપણે આપણી આસપાસ આપણા પ્રધાન લક્ષ્યનો પ્રકાશ ફેલાવીએ છીએ જેનું પ્રદર્શન આપણે આપણા જીવનમા કરવા માગીએ છીએ તેનું પ્રદર્શન આપણે નિરંતર આપણા ચારિત્ર્યમાં કરીએ છીએ. આપણે પ્રત્યેક છિદ્રમાંથી આપણા લક્ષ્યનો પ્રકાશ ફેલાવીએ છીએ જેવી રીતે આપણા લખેલા પ્રત્યેક વાક્યમા અને આપણા વાર્તાલાપમાં આપણું વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શિત થાય છે, તે પ્રકારે આપણો આદર્શ પણ આપણા પ્રત્યેક જણપૂર્વક કરેલા કાર્યમા પ્રકાશિત થાય છે. આપણો આદર્શ નિરંતર પ્રત્યક્ષ થવાનો અને આપણા શરીર ઉપર પોતાની છાયા બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યાજ કરે છે

પાશવ પ્રકૃતિને ફેર કરવી અને ખરા મનુષ્યત્વનો વિકાસ કરવો એજ શિક્ષણ અને સંસ્કારિતાનો મૂળ ઉદ્દેશ છે, અને જીવનના પ્રારંભમા ઉચ્ચ આદર્શ પસંદ કરવો તેજ તમે આ મહાન ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકશો

નિરંતર ઉચ્ચ આદર્શ પ્રતિ દ્રષ્ટિ રાખવી એજ સંસ્કૃત થવાની અને ખરી સફલતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ધરાવનાર માણસને માટે ખરો અને સુરક્ષિત માર્ગ છે મનુષ્યત્વ એ

એક એવો છોડ છે, કે જે માત્ર સફળતાના પ્રકાશમાંજ વિકાસ પામી શકે છે. સંકુચિત, લોભી અને સ્વાર્થી વાતાવરણમાં તેના મોરો કરમાઈ જાય છે. સ્વાર્થીપણાનાં ફળો પૂર્ણતાના મોરોને અવશ્ય મારી નાખે છે.

ધનવાન થવાને બહાર પડેલો તરુણ ભાગ્યેજ સમજતો હોય છે કે, પૈસા લેવા કરવાની વૃત્તિ ધીમે ધીમે રાક્ષસરૂપે બનીને અંતે તેના સમસ્ત સફળતાને અને ઉદાત્ત ભાવનાઓને કચરી નાખશે! જે મનુષ્ય નિરંતર બીજાઓ પામેથી લાભ મેળવવાની યુક્તિઓ અને યોજનાઓ ઘડયા કરે તે અજાણપણેજ સારા ગુણોને દબાવી અને કરમાવી દે છે.

જે મનુષ્ય પોતાની તીવ્ર બુદ્ધિ અને કુશળતા વડે હંમેશાં બીજાઓના અજ્ઞાન કે દુર્બલતાના લાભ લેવાને તરપર રહે છે; જે માત્ર દ્રવ્ય અને દ્રવ્યથી આપી શકાય એવી વસ્તુઓનેજ કિંમતી ગણે છે; જે પ્રત્યેક વસ્તુને દ્રવ્યની દૃષ્ટિથીજ જુએ છે; સંક્ષેપમાં જે મનુષ્ય નીચે પડેલા માણસોના પોતાની ઉન્નતિનાં યગથીયાં તરીકે ઉપયોગ કરવાને આતુર હોય છે; તે માત્ર પાશવ શુષ્કનોજ વિકાસ કરે છે અને આત્માના વિકાસને તો તે સંકુચિત અથવા નષ્ટ કરી નાખે છે.

મનુષ્યને તીવ્ર બુદ્ધિનો અને વિચક્ષણ બનાવવા સાથે વિશાળ મનવાળો, સહાનુભૂતિવાળો, સહિષ્ણુ અને ઉદાર બનાવવો એજ શિક્ષણનો મહાનમાં મહાન ઉદ્દેશ છે.

જે તરુણને યોગ્ય પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું હશે તે સ્વાભાવિક રીતેજ પોતાના જીવનમાં સારા ગુણો પ્રદર્શિત કરશે. તે સમજશે કે, અન્ય માણસો કાંઈ તેને ગબ્બર બનાવવા સારૂજ જીવતા નથી; તે જાણશે કે અન્યોન્ય સહાયમાંજ પ્રત્યેક માણસનો ઉત્તમોત્તમ લાભ અને સુખ રહેલાં છે. જે શિક્ષણ આવાં પરિણામો નીપજવતું નથી, જે શિક્ષણ મનુષ્યના જીવનમાં મધુરતા અને આનંદ, સમભાવ અને ઔદાર્ય, તથા સ્વસ્થતા અને સામર્થ્ય લાવતું નથી તેનું નામ શિક્ષણ નથી.

મનુષ્યે વ્યાવહારિક સફળતા પ્રાપ્ત કરવી એ એક વસ્તુ છે; પરંતુ જીવનસાક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ બીજું અને

તદન ભૂલીજ વસ્તુ છે ઘણું પાણી. વ્યવહારમાં નિઃશ્ર્મ
થાય છે અને તે છતાં વસ્તુવત્. તેમણે પોતાનું ઇવન સમુદ્ર
કરું છે કારણકે તેઓ લોકિક સુખો અને પદાર્થોનાં પશુ
રોગ આપીને પોતાના ઉચ્ચત્તમ આદર્શને વળગી રહ્યા છે.

એ મનુષ્ય સર્વ સચેત્ત્વનાં પોતાથી અને હેટલું કરે છે,
એ પોતાની શક્તિઓ અને મળવી લોકોનો સૌથી વિશેષ
ઉપયોગ કરે છે,

એ જની શકે તેમ હોય ત્યારે ત્યારે પોતાના માનવ-
જનુઓને સહાય કરે છે;

એ પ્રત્યેક પ્રશ્નને પોતાની સર્વ શક્તિઓ ઉપયોગ
કરે છે,

એ પોતાના મિત્રો પ્રત્યે વફાદાર અને સાચા રહે છે,

એ સર્વ પ્રત્યે માયાળુ, ઉદાર અને વિશાળ હૃદયનો હોય છે;

આનો મનુષ્ય કદાચ પોતાની અત્યેષ્ટિ કિંમત બેટલા
પણ પૈસા ન મૂકી અથવા તોપણ તે સમૂહ મનુષ્ય છે હલકા
નીચ મોલની કાચા નીચે ઉચ્ચ ચાલિયનો વિશ્વસ્ય યશ્
શકતો નથી માણુઓ આદર્શ ઉપા હોયો બેમુઝ, તેનો
ઉદ્દેશ હા, યોગ્ય અને સત્ય હોયો મોંઘે; અને નહિ તો
બદલ તેનું ઇવન નિમૂઝ થયો. એ મનુષ્ય ધૈર્યનો પાસેથી
લાભ મેળવવાને તિરકત મુશ્કિલો અને મોઝાઓ પકડ્ય કરે
છે, એ મનુષ્ય હમેશાં બોલો સોદા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે
કે જેમા લાભનું પાંતુ પોતાની પાણુએ હોય, તે કદી પણ
ખસ પુરવતની મઠણ અને બબલ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી

પુરુષ દ્રવ્ય મેળવવાને પોતાને સમૂહ માનવાસા હેટલા
બધા માણુઓ ને સુખ માણુવાને માટે તે યોગ્ય છે તે સુખ
મેળવવામાં નિમૂઝ થાય છે। પ્રત્યેક ઇષ્ટ વસ્તુ મસેદી શકે
બેલી તેમણે આનેલી દ્રવ્યરૂપી ચીજ પ્રાપ્ત કરવાને બ્યારે
તેઓ પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે સમુદાયરૂપી અદ્દ દ્રવ્ય કે જેના
વિના વિશ્વમાનાં સર્વ નાશાં હેલજા શૂન્યવત્ છે તે તેમના
હાથમાંથી ચડી બાવ છે

મનુષ્ય એ કાંઈ પણ નથી. આત્માદૈશની કિંમત કરવી
અને મનનગદ અદેશ્ય બોલ કાંઈ તેનું ઇવન નથી. મનુ
ષ્ય હેલજા માણુઓથી એની શકતો નથી એક સુવિકસિત

મનુષ્યમાં અન્નજળનો ભૌતિક આહાર કરવાની વૃત્તિ જેટલી પ્રબળ હોય છે, તેના કરતાં અને ઉન્નત ભાવનાઓ વિશેષ પ્રબળ હોય છે. અને એક ઘાસના પાંકુરને માટે અથવા એક વૃક્ષના રોપાને માટે વધીને ઉંચા થવું એ જેટલું સ્વાભાવિક છે, તેટલું જ એક આત્માને માટે ઉન્નત થવું સ્વાભાવિક છે.

“જો મનુષ્યના સમયનો પ્રધાન ઉપયોગ માત્ર ઉંઘવામાં અને ખાવામાં થતો હોય તો તેને શું સમજવો? માત્ર પશુ અને પશુ કરતાં કંઈ પણ વિશેષ નહિ. નિઃશંક, જેણે આપણને આવી વિશાળ તર્કશક્તિવાળા બનાવ્યા અને આપણને ભૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરવાની બુદ્ધિ આપી, તેણે આપણને તે શક્તિ અને દેવી બુદ્ધિ વપરાયા વિના સહી જવાને માટે આપી નથી.”

ત્યારે આપણે એક છોકરાને કે છોકરીને પ્રત્યેક અવકાશની પળનો અને પ્રત્યેક રળના અર્ધા દિવસનો ઉપયોગ આત્મસંસ્કાર માટે કરતાં જોઈએ છીએ, જે અવકાશનો સમય ઇતર છોકરાઓ અને છોકરીઓ વચ્ચે શુભાવે છે તેનો ઉપયોગ આત્મોન્નતિને માટે કરતાં જ્યારે આપણે ઉકડ છોકરા-છોકરીને જોઈએ છીએ, ત્યારે આપણને થદ્ધા ઉપજે છે કે, તેઓ એવું દ્રવ્ય સંચિત કરવાનો આશય રાખે છે, કે જે દ્રવ્ય કદી પણ નષ્ટ થનાર નથી. જે જે માણસોમાં આપણે જીવનનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરવાની અને પોતાના આત્મશિક્ષણમાં વૃદ્ધિ કરવાની એક પણ તક નહિ શુભાવવાની વૃત્તિ જોઈએ છીએ, તે તે માણસોને ભવિષ્યમાં મહાન પારિતોષિકો અને આરિય તથા પુરુષત્વરૂપી અપૂર્વ દ્રવ્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

આત્મોન્નતિ કરવાની વૃત્તિ ધરાવનાર-પોતાનું જીવન વિશેષ વિશાળ, વિશેષ મધુર, વિશેષ શુદ્ધ અને વિશેષ પ્રમાણિક બનાવવાને માટે પ્રયત્ન કરનાર તથા પ્રતિદિન અધિકાધિક મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યોગ કરનાર એક તરુણ પુરુષને જોવો એના કરતાં વિશેષ સ્વચ્છ વસ્તુ આ જગતમાં કોઈ પણ છે ખરી?

આત્મોન્નતિની જાગૃતમાં કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી, કે જે આપણને દરિદ્ર બનાવે. જો તમે અન્યને સહાય કરશો,

માથાથી જનરો, નિ રવાઈ જનરો, સહસ્ત્રલુપ્તિવાળા જનરો વગેરે જે માણસોના સંસ્કર્ષમાં આવે તે સર્વને સહાય કરવાને, ઉપર ઉપર જનનાવવાને અને હાથે આગળ વધાવાને સહાય કરે તે તમારું જીવન પ્રતિદિન અધિક ફિટ અને વિશેષ મધુર બનતું જાય, કેમકે એ પ્રકારનું દ્રવ્ય શાકિય છે એ એકે એકું દ્રવ્ય છે, કે જેને અમિ વાળી શકો તે નથી કે અમિતો અમિતો રેલ તાજી બધી શકો નથી ને દ્રવ્ય શરીરના મરવાની સાથે મરણ પામતું નથી, પણ જીવાત્માની સાથે ને સમ્બંધ રહે છે, એને રસાયનો તથા ઠરી શકતાં નથી; પ્રાકૃતિક શક્તિઓ તેને રક્ષા કરી શકવી નથી અને તેના તથા માથે તેને કલ્પિત કરી શકવી નથી.

પ્રકરણ ૧ મું-માનસિક શક્તિ

માનસિક શક્તિનો વિકાસ કરવા પાછળ એ એક સરસ પેલાની સમય અને કસિતરૂપી મૂર્તિ રોકાયે તે તેને સૌથી વિશેષ લાભ થયે આપણે કહ્યું મર્મ સૌથી સારી રીતે કરી શકીએ તે સૌથી કાઠવાને અને ઉપવનમાં સંસ્કારા પ્રાપ્ત કરવી આગતારી માનસિક દેવો પાઠવાને આપણા મનને કેળવીએ તે તેથી અત્યંત લાભ થાય છે.

આપણે સરકુત કે સેટિન જાપાનો માત્ર ઉપલબ્ધ અમ્બાલ યોગ્ય બહેવાડીના સુખી કરીએ, જાપાની કે દ્રવ્ય જાપાનો માત્ર જાર પાઠો શીખીએ અને અનેક વિષયોને છૂટો છવાયો આકાશ કરીએ તે તેથી લાભ થયે નહિ.

આપણે શીખવાના સુમધ્ય વસ્તીએ જીએ કેટલાક લોકો પેલા થીના સંતની પેઠે ઘડા વારુ બુએ છે અને ‘હમણાં તેમથી પછીનો અવાજ સંસ્કારી’ એવી આશા રાખે છે ‘વિનિવિલસવે’ ‘શાશ્વત્વાય’ ‘અધ્યાપદે’ અને ‘દુઃખ અવ્યસક્રમો’ કે જે આપણને ક્યાં લઈ જાય તે તે કાંઈ અણતું નથી તેવા આ ગુરુ મે. હિંદુસ્તાનમાં જ્યારે ક્યાં ત્યાં અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ, હાઈસ્કૂલો અને યુનિવર્સિટીઓ કાઠવાનો થાન ફેલાઈ રહ્યો છે અને ગોળી, લિલક, સનકે, લાલ-

લાઈ, મહેતા અને એનરલ જેવા મૂળથીજ અસાધારણ શક્તિવાળા ઠેઠ ઠેઠ વિદ્યાર્થીની માનસિક શક્તિને એ અવધા સેજ ખીણવી હોય એવો ખોટો ભ્રાસ આપે છે, પરંતુ નવીન ઉત્પાદક એવીવાડી જેવા ધધાઓ તેમજ પરદેશમાં દેશતુ ધનધાન્ય તણાઈ જતું અટકાવે તથા જે ને તે પાતમાં દેશ ને પરદેશીતા લોગવવી ન પડે, અને યુરોપ-અમેરિકાની પેઠે મુખ્ય વિદ્યાર્થીઓના તનનાન જેથી ગળવાન અને એણે શિક્ષણ જ્યાંસુધી નહિ આપવામાં આવે, તેમજ પરદેશી ભાષાથી અને નકામી હકીકતોથી યુવકોના મનને કપરી નખાતું અને શરીરને ત વી નખાતું ન અટકે, ત્યાંસુધી તેનું પરિણામ દેશના પોષક-એકુલ વર્ગમાં ઘટાડો કરીને શોષક (ખર્ચાંશુ વહીવે, નોકરો વગેરે વર્ગનાંજ વધારો) સવામાજ આત્મા કરવાતું છે ઉપર જણાવ્યા જેવી શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરવાને માટે વ્યવસ્થાને દેવાવડા એવું નામજ્ય શિક્ષણ છે

પ્રેસિડેન્ટ ઝેરૌઝ જણાવે છે કે “શિક્ષણ એ કહેણા શબ્દો યાત્રિક રીતે પુનઃ કહેનાર ફોનો-ગ્રાફ નથી, પરંતુ શક્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અને માનવજાતિને માટે પ્રકાશ, આલોચન અને સુખ ઉત્પન્ન કરનાર ડાયનેમો છે”

પ્રદેશના મત પ્રમાણે શિક્ષણ તે છે, કે જે શરીરને અને આત્માને સમગ્ર શક્ય સૌ દર્શ અને સમગ્ર શક્ય ઉન્નતિ આપે.

મનુષ્યને બની શકે તેટલો વિશેષ સુધારવો, તેની શક્તિ ઓતુ પ્રાકટ્ય અને વિકાસ કરવો, અને તેના પોતાના ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ કરવામાં અને માનવજાતિનું કલ્યાણ કરવામાં તે શક્તિ ઓતો ઉપયોગ કરતા તેને શીખવવું એ તેને શિક્ષણ આપવાનો ખરો હેતુ છે તેની પ્રકૃતિનો વિકાસ કરવો, તેને પ્રકૃતિ એ આપેલી સર્વ ગુણોસોનો વિકાસ કરવો એ તેને શિક્ષણ આપવાનો ખરો ઉદ્દેશ છે વિચાર કરતા શીખવું, પ્રિય વિષયો પર પ્રેમ કરવો, સત્કર્મો કરવાની ઇચ્છા કરવી, નિષ્ક્રિય કરવું, દલીલ કરવી, દૃઢ હુલના કરવી, પોતાની જાતને અકુશ માં રાખવી અને ખીનતો પર પ્રભાવ પાડવો, એને માટે સમગ્ર ઉપરાત સુચેત્ય શિક્ષકોની યજ્ઞ ખાસ અપેક્ષા છે

મનુષ્યને એકાદ ખાસ કામ કરનાર બનાવવો, માત્ર તેની સ્મરણશક્તિનોજ વિકાસ કરવો કે માત્ર તેની દ્રવ્ય

કમળાની સ્થિતિ જીવશક્તિ એવો કાંઈ પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ તેને સર્વાંગ સંપૂર્ણ મનુષ્ય બનાવવો એ પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ છે એ આપણે માત્ર આપણા શરીરનોજ વિકાસ કરીએ તો આપણે અધોગતિને શ્રમ થઈ પશુતા તરફ દગતા બાંધીએ એ આપણે આપણી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ માત્ર શરીરને હાથપુટ બનાવવામાંજ કરીએ તો આપણે આપણા અવકાશને સંકુચિત બનાવી દઈએ છીએ અને આપણા મનુષ્યત્વનો નાશ કરીએ છીએ. આ એક પ્રકૃતિનો અશળ નિયમ છે કે, જે જન અથવા અવયવનો નિત્યના કામકાજમાં ઉપયોગ થાય છે અથવા જેને ખાસ વ્યાપારમાં અપનાવી આવે છે તે અવયવ વિશેષ મજબૂત થાય છે. આપણી શક્તિઓનો સારી અને સુચોત્સવી રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ. કમળા કે પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ એજ છે. અન્ય કોઈ પણ અચોત્સવી પ્રકારે જોનો ઉપયોગ થાય તો તેથી અસ્વસ્થતા અને એકપક્ષી વિકાસ થાય છે એ આપણે માત્ર ધર્મશાસ્ત્રીજ ઉચ્ચતર શક્તિઓનો વિકાસ કરીએ, અને આપણી સમસ્ત શક્તિઓને આપણા જુદાજુદા વધારવામાંજ ખર્ચી નાખીએ તો તેથી પરિણામ શું આવશે? આપણું તત્ત્વજ્ઞાન સર્વાંગસંપૂર્ણ નહિ બનતાં તો ઠંડુ, સંક્રાન્તિયુગી સંક્રિય અને એકપક્ષી બનશે તેમા મૃદુ ગુણો નહિ હોય, પ્રેમ અને મૃદુ બાવનાઓ નહિ હોય એ તમે ઠેવળ દમરી નેતિને અથવા આધ્યાત્મિક શક્તિઓના વિકાસ કર્યો અને તમારી માનસિક અને શારીરિક શક્તિના વિકાસ તરફ દુર્લક્ષ કર્યો તો તમે ધર્માધ અને અસ્વસ્થ દુત્તમણી બની જશો.

અને ત્યારેજી જરૂર પડત દર્યાવરો એ સંસ્થાનને હેતુ છે મગ્ન સૂક્ષ્મ કણો કે લીપર કે બકે વડે આ ઉદ્દેશ સાધ્ય થઈ શકતો નથી, પરંતુ તે સર્વ અથાણત્ કામ કરે તોજ તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય છે જણી આ ઉદ્દેશની મિદિનો આગર સંસ્થાનજ સૂક્ષ્મ વાગની સંપૂર્ણતા ઉપર રહેલો છે, તેજ પ્રકારે અમલ સિદ્ધાન્તો ઉદ્દેશ મનુષ્યની સમસ્ત શક્તિઓ અને અંજોનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવો એ છે.

હમ્મલી ઠહે છે કે "તમારે જે કામ કરવાનું હોય તે પામી શકના હો કે ન હો પરંતુ તમારે કરવાનું જોઈએ ત્યાં

તે તમારી જાત માસે કરાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થવી એ સમગ્ર શિક્ષણનું કદાચ સૌથી વિશેષ કિંમતી પરિણામ છે, એ પ્રથમ માઠ શીખવો જોઈએ; અને એક માણસનું શિક્ષણ ગમે તેટલું વહેલું થઈ શકે તોપણ સંભવતઃ જોજ અંતિમ માઠ છે, કે જેને તે સંપૂર્ણ રીતે શીખે છે.” અવસ્થા રાખવાની શુદ્ધિ, સાહસ, નિશ્ચય, ઉદ્યોગ, નિયમિતતા, પૂર્વ કામ કરવાની વૃત્તિ, ખર્ચ, ધૈર્ય, ત્યાગવૃત્તિ, નાગરિકત્વનું જ્ઞાન અને સ્વમાન, એ સામર્થ્ય માટે લીધેલા માનસિક શિક્ષણનાં ફળો છે.

વેસ્ટ યાઇન્ટમાં કેલું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે સંખંધી તૈયાર કરેલા એક લેખમાં લિંક નિરીક્ષણ-શાળા-વાળા અધ્યાપકે હેલ્ડન જણાવે છે:—

“ શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વર્તનમાં બિલકુલ પક્ષપાત રાખતા નથી. વિદ્યાર્થીઓને કરેલા પ્રત્યેક કામની કિંમત સારી અને અસરકારક માર્ક આપવાની પદ્ધતિથી આંકવામાં આવે છે, કે જે શાળાની પદ્ધતિનું એક આવશ્યક અંગ છે. બીજી જે જે સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરવાનું મને સફળાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે સર્વ કરતાં અહીંનાં સંપૂર્ણ અને પૂરો ન્યાય વિશેષ પ્રમાણમાં અપાય છે. કેાઈ પણ વિદ્યાર્થી અધિકારી કિંવા અધ્યાપક તરફથી એ વિશે ગંભીર શંકા ઉઠાવેલી કેહી પણ મેં સાંભળી નથી. પ્રતિદિન પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના કામની પૂરી પરીક્ષા લેવામાં આવે છે અને નિષ્ફળતા સંભવતઃ છુપાવી ચકાવી નથી. વિદ્યાર્થીના ચારિત્ર્ય પર એથી વાત્કાળ અને પ્રશંસનીય રીતે અસર થાય છે. જેમ બીજા પ્રત્યેક સ્થળે તેમ કવિતા જાલવાના જોરકામાં પણ તે કર્તવ્ય-જાણતાથી દૂર રહેતાં શીખે છે. વળી તેઓ શીખે છે કે, કર્તવ્યમાં જે જે ન્યૂનતા રહેશે, તે તે અવશ્ય ઉચિત દંડને જન્મ આપશે. નાગરિક જીવનમાં ચોડાજ માણસો આ માઠ આઠલી શીખતાથી શીખે છે. વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં ઉભા રાખવાની પદ્ધતિથી પાછળથી સેનામાં તેમનો દરજ્જો જલદી અને અવશ્ય વધે છે. કેાઈ પણ એવી સ્થળ હોતી નથી, કે જ્યાં દૈનિક વિદ્યાર્થીને એવી સંપૂર્ણ પ્રતીતિ ન રહે કે હમણાં તે જે કર્તવ્ય જાણવે તેની અસર તેની સમગ્ર અધિકારી કારકીર્દિ ઉપર થશે. આ વાતનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર

કરવામાં આવે ॥ અને તે સંપૂર્ણ સત્ય છે, એમ સર્વ જનુ સ્વીકારે છે એવવામાં આવેલું કામ ખત અને પ્રમથિ-કરવાપૂર્વકે જાળવવાથી શું કામ થાય છે તે સર્વ વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે જાણે છે અને કાર્યોની પાછળ પરિણામ નિશ્ચય પૂર્વકે જાણ્યાં આવે છે. પ્રત્યેક જુદાને માટે ઉચિત પ્રમાણમાં માકું કપાય છે. સર્વને એકત્ર કરવામાં આવે તે સમયે જે માટે આવે છે તેના એક માકું કપાય છે, જે જેટલાજર રહે તેના કામ માકું કપાય છે, પોષાકમાં લગત અસુધાતા હોય તે એક માકું કપાય છે, કાંઈક પ્રત્યે હલકા અપવાદ ન આવે અથવા કપાવત કરવી જમતે બેઠકારી અવાજમાં આવે તે પાંચ માકું કપાય છે”

“જુલને માટે પ્રતિવર્ષે પ્રાથમિકો માકું કપાય ત્યાંથી નિભાવી લેવામાં આવે છે, પરંતુ જે વિદ્યાર્થીના તેથી વિશેષ માકું કપાય તેને આ સંસ્થામાંથી દૂર કરવામાં આવે છે. જુલને માટે તેના માકું એકા કપાયા હોય તેને દરમિયાને તેના વર્ગમાં નીચે ઉતારવામાં આવે છે અને તેના વધતમા ખાસ હેઠળના કપાઈ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ તે જાણે તેના અભ્યાસમાં નિમ્ન રહેતા હોય તેણે વર્ગને તેની સાથે સમવામાં આવે છે એક સૈનિક અમલદારને માટે અગિયવી તરીકેનું સફરવાન જે નિદાન સ્થાપનસાધના જ્ઞાન જેટલું જ આવશ્યક છે. પ્રત્યેક જુલનો લેખિત વિષાઈ થાય છે, અને પ્રત્યેક જુલનો લેખિત પુસ્તકો માગવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થી કામ કરતું દર્શાવી શકતો ન હોય તેને તેણે તેમ જગતનું જોઈએ એ તે પૂરતું કરવું આવે તે તેની જાણ મળતી નથી એટલા માટે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને પોતાનું હૃદય નિયમિત રીતે તપાસવું જોઈએ અને પરિણામો નોંધવા જોઈએ એથી તેણેને જોડું મનવાનું કારણ રહેતું નથી. કાલજ કે મધેસ લેખિત વ્યવહાર આવે છે અને તેણેને અંગત કપકે અપવાદમાં આવતો નથી”

“ત્યાં વર્તીકર થતો નથી માત્ર સાદા કપકાઓ કાપેલા હોય છે તેમના પ્રત્યેક કપકો નવાવુલ હોય છે નિનમતુલને માટે પ્રત્યેક પ્રકારની છૂટામટ મુદવામાં આવે છે પ્રત્યેક જાળની કાલજ, સ્વીકારવામાં આવે છે, અતિ

પરિણામ ગુરુત્વાકર્ષણના પરિણામ જેવું અનિવાર્ય, ચોક્કસ, વાજબી અને તાત્કાલિક હોય છે.”

વેસ્ટ પોઇન્ટનું શિક્ષણ સૈનિક ખાતાને લગતું હોવાથી ખાસ પ્રકારનું હોય છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ આપનારી ઈતર શાળાઓ મનુષ્યોની કસોટી ઈતર પ્રકારે કરે છે; પરંતુ વિશાળમાં વિશાળ શિક્ષણનું પરિણામ માનસિક શક્તિના વિકાસમાં આવે છે; એક તરુણની તપાસ હાથ ધરવામાં આવે છે; તેની શક્તિઓને ચોધી ઠાઠવામાં આવે છે, તેની જ્ઞાન-પિપાસાને ઉત્તેજિત કરવામાં આવે છે અને જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે તેને શીખવવામાં આવે છે. આગળ વધવાની તેની શક્તિ ખીલવવી, એજ એમાં લક્ષ્ય હોય છે અને તેથી તે જીવનમાં મળતી અસંખ્ય તકોનો લાભ લેવાને તૈયાર થાય છે. જેનું નીતિબળ સુધારવામાં આવતું નથી; જેને વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર બનાવવામાં આવતો નથી; જેનો આંતર-શત્રુતા અધિક સુમધુર બનાવવામાં આવતો નથી; જેને અધિક સહૃદય બનાવવામાં આવતો નથી અને જેને યોગ્ય જીવન ગાળવાનું અધિક સામર્થ્ય આપવામાં આવતું નથી તેને સુશિક્ષણ મળેલું કહી શકાશે નહિ. જેના ઉપરોક્ત ગુણો કેળવવામાં આવે છે, તેની શક્તિઓ દૃઢ બને છે અને તેને એવી આંતરિક શાંતિ અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જે આપણે સદાના નૈતિક અને આત્મિક સ્વરૂપને પામેલા મનુષ્યમાં જોઈએ છીએ.

બ્યાકરણ અને ગણિતશાસ્ત્ર શીખવું એ જેમ ખરા શિક્ષણનું અંગ છે, તેમ ગમે ત્યાં પ્રાપ્ત થતા સૌંદર્ય અને સદ્ગતિની કદર કરવાના અને વ્યાહવાના ગુણોનો વિકાસ કરવો એ પણ સત્ય શિક્ષણનું એક અંગ છે. આપણા માનવ બંધુઓ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા, ઉદારતા, વિશાળ સહાનુભૂતિ અને પ્રેમ એ સત્ય શિક્ષણનાં આવશ્યક અંગો છે. જે મનુષ્ય ઉત્તમોત્તમ માનસિક વિકાસનાં ઉચ્ચતમ ક્ષેત્રો સૌથી વિશેષ સુંદર આપી શકે છે, તે સૌથી ઉચ્ચ શિક્ષણને પામેલો મનુષ્ય છે. આવો મનુષ્ય માનવજાતિનો સર્વોચ્ચ માનસિક આદર્શ છે.

જેને સદ્ગતિનું નામ મળે એવી ખરી સદ્ગતિ કેવળ

એજ છે, અને તે એમ જેમ વર્ષો ગોતલા બંધ તેમ તેમ આપણે વિચારવડત્ અધિક મહુન તથા વિશેષ જ્ઞાનવાન અને અધિક ગૌરવવાન જન્યા છીએ, એવી થવી જાવી પ્રવૃત્તિમાંથી જન્મે છે અમારી શક્તિઓ વિકાસ પામતી જાય છે તથા અમારું સમય હવનમાં સ્વચ્છ બાંધે મળી જાય છે, એવી પ્રવૃત્તિ થતી એજ માન આં હવન છે આપુ હવન બેઠાંથી જ છુડી જાય નથી અને સ્વપ્નમાં પણ હોતુ નથી કેમકે તે સારી રીતે કેળવેલા ઉચ્ચ મુલ્યવાન પરિક્રમ હોય છે

બહુ સારાનું કૌટુંબ એવા વચ્ચે ભોંટાઓ થયા પછી પુરુષો નોડયા છે, પરંતુ તેઓ ઠેલી રીતે અસાધારણ મન્યા તે સૌથી કઠવાને આપણે તેમની બાંધવાવરવાની તપાસ કરવી જોઈએ એ એક જ મહત્ત્વ, અણપડ અને ખૂબ હેતુકામ સારી સમયે હોય અને તેની ટેવો ૧૬ થયા પૂર્વે તે એક સારા શિક્ષકના હાથ નીચે આવે તો તે શિક્ષકથી અત્યુત્તર રીતે ફેલાઈ જાય છે અભિચિન્ત્ય માહેબાહેબ મુઠ્ઠા જમતે તેમજ મુરોપની છે હી મહાન લક્ષણના પ્રસન્ન લક્ષણો હોવા અને જ મહત્ત્વના જ મહત્ત્વ રીતે માન લેવા આજ રીતે કે મહત્ત્વ ડીલ કરવાથી તે વધારા થયેલા અને જ મહત્ત્વ સિનેટો એટલા સીધા પ્રભાવશાળી, અદ્વાર અને વિવેકી જની ગયા કે તેમના મિત્રો પણ તેમને સાચેજ એકાગ્રી શ્રદ્ધા પુખ્ત ઉપર પહેરેલા ઉપરમા પણ એ આવે ફેરફાર થઈ શકે તો જે હેતુકામને ત્યાં થયેલા લઈ જઈને કલામત કરાવવામાં આવે અને અવશિષ્ટ રીતે શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેમના કેમુ અમલકારી પરિવર્તન થઈ શકેલા !

મહુ માણસો હોવામાં પત્રાચાર કરે છે, નિરાશિત આશયમાં અને જાણતાંયે વચ્ચે રહીને દિવસ ગાળે છે અમલ આપણા સહેરોના દરિયા મહોલ્લાઓમાં કે ગાલ હવન ગાળે છે, તેઓ વાકા વળી થયેલા જ મહત્ત્વ, અણપડ અને અમારું હોય ॥ એમના કેટલા વખત માણસોના વિવરણો નીચે એવી શક્તિઓ મુખ્ય દશામાં હોય છે કે એ તેઓ માન બાંધવાવરવામાં સારું અને અવશિષ્ટ પ્રિયત્વ મેળવવાને સાધ્યશાળી થયા હોતા તો તેઓ માનવવર્તિને

કલકરૂપ બનવાને બદલે શૂણ્યરૂપ થયા હોત !

ગરીબોના બાળકોને બાદ્યાવસ્થામાં દ્રવ્ય કમાવાની જરૂર પડે છે ઘણી વાર આપણે એક પિતાને કહેતા સાક્ષી એ છીએ કે “મારા પુત્રને કમાવા સારૂ પાઠશાળામાં જવાની કશી જરૂર નથી” બાંહે માત્ર દ્રવ્યની નિરતર વિકાસ પામતા મગજની સાથે તુલના કરી શકાતી ન હોય ! પ્રત્યેક વસ્તુ ને પૈસાની દૃષ્ટિથી એવી એ શું આ યુગનું વલણ નથી ? “આ વસ્તુના કાંઈ પૈસા ઉપજશે કે ?” “એથી કાંઈ આર્થિક લાભ થશે કે ?” આવા પ્રશ્નો ઘણી વાર પૂછવામાં આવે છે બાંહે ઈશ્વરની સૃષ્ટિની મહાનતા મહાન વસ્તુને માટે ધન અને શૃંગાર તથા મિલકતો મેળવવા કરતા અધિક ઉચ્ચ અને અધિક ઉદાર કાર્ય કાંઈ હોયજ નહિ તેમ જીવનને કેવળ નાણા પાઠવાની ટકશાળ ગણવી એ તેનો કેવો દુર્ઘટ અને નીચ અર્થ કરેલો કહેવાય ! શું માત્ર ભૌતિક મિલકતો મેળવવાથીજ હૃદયની ઉર્મિઓ અને આધ્યાત્મિક શાવના એને સતોષી શકાતી હોય ને !

આધુનિક દ્રવ્યલોભમાં કાંઈક એવું કઠોર, કાંઈક એવું અધીગતિ કરનાર તત્ત્વ રહેલું છે, કે જે સાર્થક, સહયુક્ત અને સત્ય માટેની સમસ્ત મૂઠ્ઠ વૃત્તિઓનો નાશ કરે છે, જીભઓની આપત્તિઓ માટેની વચ્ચામ સહાનુભૂતિને સૂકવી નાખે છે, મનુષ્યના ઉચ્ચતર જીવનનો વિકાસ અટકાવે ■ અને ઉચ્ચતમ વૃત્તિઓને કચરી નાખે છે મનુષ્યે અતુલવેલી વિચિત્રતા વિચિત્ર અને અનન્યતા અગમ્ય ઘટનાઓમાંની એક એ છે કે, મનુષ્યો વર્ષોના વર્ષો સુધી રાત્રિદિવસ ઉદોગ અને શ્રમ કરશે, કૌત, દુકાન, બજાર અથવા ધધામાંથી જની શકેતો વિશેષમાં વિશેષ લાભ મેળવવા મથશે, અર્થાત્ તેઓ પોતાના ધધાને સૌથી વિશેષ ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરશે, પરંતુ તેઓ તેમની પોતાની ઉચ્ચ તર શક્તિઓ ખીલવવા તરફ બેદરકાર બેદરે

જો આપણું લક્ષ્ય હલકું અને દુર્ઘટ હશે તો આપણું ચારિત્ર અને આપણું મનુષ્યત્વ ઠલી પણ ઉત્તમ જાની નહિ રાકે, અને પાઠશાળા અથવા વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરવાથી માત્ર આપણા આદર્શો ઉચ્ચ રાખ અને આપણે જીવન

ને અધિક વિચાર તથા અધિક ચત્ત દષ્ટિથી જોઈ શકીએ,
તો ત્યાં ગળેલો આપણો સમય સફળ થયેલો મણુડો

પેતાને જે સક્રિય પ્રાપ્ત થઈ હોય તેનો બની શકતો
વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરવો અને પેતાની જાતનો એકાગ્રી
દે સ કુચિત નહિ ખરતુ સર્વાંગ સ પૂર્ણ પિત્રાસ કરવો, એ
પ્રત્યેક તરફથી પેતાની જાત પ્રત્યેક અને અગત્ય પ્રત્યેક
કર્તવ્ય ॥ ભેદી રીતે પ્રયત્ન પ્રક્રિયા એ અકુરતુ કર્તવ્ય
છે-માત્ર જાનો છેલ નહિ, ॥ તુ એકેક ઉજ્જ રહેનાર, તોફાનો
અને પાતાઓએની સાથે ટકનાર, મનુષ્યો અને ષ્ટુઓને
શીવણ છાયા આપનાર અને પહોંચવડીઓને કાઢ પૂર પાડ
નાર પ્રયત્ન પ્રક્રિયા જનપુ એ અકુરતુ કર્તવ્ય છે, તેથી રીતે
પેતાને અને તેટલો મહત્ત્વમાં મહાન મનુષ્ય જનાવલો એ
પ્રત્યેક તરફનો ધર્મ છે

બીજાર કહે છે કે “આપણે એવી રીતે રહેવું જોઈએ
અને એવો ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ કે આપણને જે વસ્તુ
બીજાના રૂપમાં મળી હોય તે આપણી પેદીને કુપણેના
રૂપમાં મળે અને આપણને જે વસ્તુ કુપણેના રૂપમાં મળી
હોય તે તેને કુપણ રૂપમાં મળે”

પ્રકરણ ૧૦ મું-સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાની ચત્તા લાભો

જો તમે રજાપણે અને શેષથી તથા મુદ્દાવર જાણ
માં તમારા વિચારો દર્શાવી શકતા હો, જે તમે આકર્ષક
અને મેક્ક રીતે તમારા મનોભાવ અંગને જણાવી શકતા.
હો તો તે તમારે માટે એક ભોલાવર હથિયાર થઈ રહેશે
તેની સાથે જો તમારી જાતવૃક્ષ થયુ સારી હશે અને તમારું
અસ્તિત્વ મુદ્દર રહેશે તો તમને પ્રત્યેક રથને આવકાર
મળશે, અને એટલા માણસોની થાએ જવાને માટે તમને
મલામણની જરૂર નહિ પડ્યા તેઓ આપણાવર તમારો
સહાર કરશે આ એક વિચિત્ર ઘટના બન્યા છે કે, વાર્તા
લાપ કરવાની ચક્રિય કે જે સર્વોપરી છે તેના તરફ તરફ
પ્રત્યેક દૃષ્ટિ કરે છે મુદ્દર રીતે જોવાની મેક્ક રીતે

પ્રકરણ ૧૦ મું-સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી થતા લાભો પર

વાર્તાલાપ કરવામાં રહેલા લાભની કિંમત કોણ આંકી શકે એમ છે? આપણી શાળા-પાઠશાળાઓમાં અનેક વિષયનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે; પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ બળ, સરળતા અને નિશ્ચયપૂર્વક વાતચીત કરવાની શક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી તે શીખવવામાં આવતું નથી.

સંસ્કૃત, ફારસી, લૅટિન, ગ્રેન્થ તથા ઉચ્ચતર ગણિત અને સિદ્ધાંતો કે જેનો કદી પણ ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, કિંવા કલ્પિતજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે; પરંતુ જે વિષયનો તેમના જીવનની પ્રત્યેક મિનિટમાં નિરંતર ઉપયોગ થાય છે તે વિષયનો તેઓ કદી પણ સુંદર કલા તરીકે અભ્યાસ કરતા નથી. એ કેવી યેકાજીજી! સાધારણ માણસ અન્ધવશ્ચિત રીતે વાર્તાલાપ કરતાં શીખેલો હોય છે. તેણે કદી પણ તેનો પદ્ધતિપૂર્વક અભ્યાસ કરેલો હોતો નથી. તેણે મહોદલામાંથી, ગાડીમાંથી, દુકાનમાંથી અને પ્રત્યેક સ્થળેથી ચોતાનો શબ્દભંડોળ મેળવેલો હોય છે. તેણે કદી પણ શબ્દોનો, તેમનાં મૂળોનો, તેમના અર્થોનો અને તેમના પર્યાયોનો શાસ્ત્રીય રીતે અભ્યાસ કરેલો હોતો નથી.

આપણી વાતચીત કરવાની શક્તિનો આપણે નિરંતર અને પ્રત્યેક સ્થળે ઉપયોગ કરીએ છીએ, તે શક્તિની ખરાબરી, માત્ર કોઈ કોઈ વારજ વપરાતી વીજી શક્તિઓ શી રીતે કરી શકે? કલા, વિજ્ઞાન કિંવા સાહિત્યના એકાદ અંગ પર કાબુ મેળવવાને માટે કેટલાક લોકો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી જીવતોડ મહેનત કરે છે, પણ તેઓ ચોતાની વાતચીત કરવાની ખાસ જરૂરી અને રોજના ઉપયોગની શક્તિ કેળવવા તરફ એટલું બહું દુર્લભ્ય કરે છે કે જેને લીધે તેઓ સમાજમાં અત્યંત મૂર્ખ અને બુદ્ધિહીન ગણાય છે. તમે તમારા ધંધામાં ઘણા બાહોશ હો, પણ તમારું હૃદય સરળતાથી તમે સમજાવી શકો નહિ, એ તમારે માટે શું ચરમબરેલું નથી?

તમે ગમે તે ધંધો કરતા હો, પરંતુ જો તમે સારી રીતે વાતચીત કરી શકતા ન હો, જો તમે તમારા વિચારો દર્શાવવાની શક્તિ ધરાવતા ન હો, જો તમે પ્રસંગાનુકૂળ ભાષા વાપરી શકતા ન હો, તો તમે હમેશાં પાછળ પડશો.

ધણુ લોકો મુદ્દર રીતે વિચાર કરાવી સકતા હોવાથી, તેમનામા ખરી શક્તિ એટલી હોય તે કરતા તેમનામા વિશેષ શક્તિ નહોતી ખાતવામા આવે છે ભલે તેમનામા એક શક્તિ હોય, પરંતુ તેઓ તેના સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરે છે, પોતાની સચિત આનંદિક શક્તિ કેવી રીતે બહાર બેઝી કાઢવી અને તેના વાસકરક રીતે પ્રયોગ કેમ કરવો તે તેઓ ભણે છે

કેટલા બધા લોકો પોતાની ઉન્નતિ માટે ધણુ અથો પોતાની સારી રીતે વાલચીવ કરવાની શક્તિને આશ્ચરી છે ! સાર્વજનિક કાર્ય કરનારા કેટલા બધા માણસો પોતાની સફળતા અને લોકપ્રિયતાને માટે ધણુ અથો પોતાની વાલ પીતા કરવાની મુદ્દર શક્તિને આશ્ચરી હોય છે ! ધણુ માણસો પોતાની સત્યો રીતે વાલચીવ કરવાની શક્તિને હીમ કીએકના નેવા બન્યા છે અથવા ઉચ્ચ કારણને પ્રાપ્ત થયા છે જેમણે આ કલા ૧૨ પ્રચુત સેધનુ લેખ છે તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી આનંદ યાચ છે તેમના શબ્દો સમીપના બેવી અસર કરે છે અને જોકાદ મુદ્દર વાલ જવી પેકે આપણને નશીશ્વર, સતુષ્ટ અને આનંદિત કરે છે

એક મહુધના બોલવા ઉપરથી તેણે કેટલો પ્રવાસ કર્યો છે, તે સૂચન નિરીશ્વર કરનારો છે કે સૂચન નિરીશ્વર કરનારો છે, પદવિપૂર્વક કામ કરનારો છે કે અન્યરિયત રીતે કામ કરનારો છે, તેણે કેટલા ખુતકો વાખ્યા છે અને તે કેવી રીતે વાખ્યા છે, તે સર્વ તમે કહી શકો છો તેવી વાલચીવ ઉપરથી તેના કોળનીચે કેવા છે, તે કયા પ્રવાસો છે, તેણે શું શું કયું છે, તેના વિચારો કેવા છે, તેની ટેવો કેવી છે, તે સર્વ તમે બાહીશકો છો વાર્તાલાપ બેએકે એવી કલા છે, કે જેમા કવિર સર્વ કલાઓનો સમાવેશ થાય છે તમે કેવી રીતે છવન મુખ્ય છે, લમારામા રામનુ બડાળ કેટલું છે, વધે કયા કયા ગદ્યા છે અને વધે શું શું કયું છે, તે સર્વ વગારી વાલચીવ દ્વારા લોકો ભણી શકે છે વગારી વાલચીવ વગારા અનુભવેલુ સ પૂર્ણ ચિત રખું કરે છે

અવધા કાલક કાર્વસિદ્ધિ કરવાની, આશા સંખનાર મલેક વણે પોતાની વાલ ઉપર પૂર્ણ ખાલ રાખવાની અને

મનુષ્યમંડળમાં સરળતા તથા સુંદરતાપૂર્વક વાર્તાલાપ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની ચોગ્યતા તેને સમગ્ર જીવન દરમિયાન સહાય કરશે. કેાઈ અગત્યની જગ્યા પૂરવા માટે એક માણસની જરૂર પડે છે ત્યારે ઘણી વાર એમ બને છે કે, કેાઈકે માણસ કહેશે કે અમુકને બોલાવો અને તેને એ જગ્યા પર નીમો. તેઓ માનપૂર્વક આપણા પ્રતિનિધિ તરીકેની ફરજ અદા કરશે. કારણકે શું બોલવું, સારી છાપ કેવી રીતે પાડવી, તે તેઓ જાણે છે. "

થોડા સમય પર ન્યુયૉર્કની એક દુકાનમાં હું ગયો ત્યારે નીચલા શબ્દો મારા જોવામાં આવ્યા:—

“સંક્ષેપમાં બોલજો. કેમકે અમારે જીવનનિર્વાહનાં સાધનો મેળવવામાં અમારો ઘણો સમય જાય છે.”

આ નોટિસ ઉપરથી બે બાબતો સમજાય છે:—એક તો એ કે, આધુનિક જીવનમાં શીઘ્ર કામ કરવાની જરૂર બહુ વધી ગઈ છે અને બીજી એ કે, ઘણા માણસોને લાયરી કર્યા કરવાની ટેવ હોય છે. પણ હવે લાંબાં લાંબાં ગાંપાંથી કંટાળો આપવાનો સમય વહી ગયો છે અને એવા સમય શુભાવનારાઓને જે વાત મોઢે કહેતાં શુરસો લાગે તે વાત તેમને સચ્ચતાપૂર્વક કહેવાની રીત તે આવી નોટિસો છે.

જો કેાઈ પણ વસ્તુથી એક વ્યાપારીનો મિલન જતો હોય તો તે એવા ટાયલાખોર શાહકો છે, કે જેઓ કેાઈ પણ વાત સ્પષ્ટ રીતે બોલતા નથી, જેઓ કદી પણ સુધાની વાત કરતા નથી અને જેઓ લાંબી લાંબી પ્રસ્તાવનાઓ તથા અર્થ-શૂન્ય શબ્દાકંબરથી બોળ ગોળ વાત કરે છે. અને જેઓ અર્થો ડગળ વાર આમ તેમ બટકીને અંતે પોતાની મૂળ જગ્યા પર આવીને સૂઈ જનાર કૂતરાની જેમ નિરુપયોગી સ્પષ્ટીકરણો, પ્રસ્તાવનાઓ અને સમાચારનાઓથી સામા માણસને થકવી નાખે છે.

કેટલાક માણસો એવા હોય છે, કે જેમને તમે કદી પણ વાતના સુધા પર લાવી શકતા નથી. તેઓ તેની આસ-પાસ સર્વત્ર બટકશે, પરંતુ હમેશાં તેનાથી દૂર રહેશે. તેઓ કદી પણ વાતનો સુધો કહેશે નહિ. તેમનાં મગજ પરોક્ષ રીતે કામ કરે છે; તેમની માનસિક ક્રિયાઓ ચોક્કસ હોતી

નથી તેઓ વાતચાતુફાને વિષયવસ્તુથી તેવડી દૂર રહે છે.

કામને માટે આવેલો એ માણસ આત્મપૂર્વકે વતે છે, સાતિપૂર્વકે પુરતી પર ઠંથી બધ છે અને એક પરિચિત મનુષ્યની જે તેના અભ્યવરિયત મનજમાં એ કંઈ વાત આવે તે વિશે ભોલવા મંડી બધ છે; તે પોતાનું કાર્ય ચાર પાડવાને બદલે સામાને કંટાળો આપીને ઉઠતો નિમ્નજન બધ છે.

કદપદ ચોટો કંચો, કા તો કામ કરતું કે મંત્રો લેને પશું પૂરું, એ અધુનિક બાજાસનો પદ્ધતિ છે, છતાં કેટલાક લોકોમાં સૌથી ઘણા પર અવધાની રાક્ષિત અધુણી નથી ન્યાયાધીશો અને નણીવો લખાયે છે કે, કેટલાક સહી એ પાસેથી અમુક મુદ્દા પર બેઠેલી કહીકત કદાવર્ષ યાદ છે. સીધો મનુષ્યર મેળવવાને માટે વર્તેલ વંધ લેટલો મધે છે, તોજણ સાણેઓ સ્ત્રીકે જગત્ત અજાત નથી તેઓ ઘુણની આવધાસની કઈ વસ્તુઓ વિશે બોલે છે અને પ્રત્યેક બાહુબેધી તે મુદ્દાની લલેલતા મર્ષ પલેલે છે, જરૂર એટલે જાણેજ તેઓ અટકી પડે છે અને જુદાને સ્પર્શ કરતા નથી.

માત્ર પરિચયનો એક બાજારી એટલી અધી તેડી અને છાળી વાતચીત કરે છે કે મારે તેની સાથે અચરિ પશુ કામ પડે છે ત્યારે મારે ફેલું જુડી બધ છે, તું અવધાની પાતું છું કે, તે કદી પશુ પોતાની વાત પૂરી કરેલો કે નહિ અને તેથી હું વારવાર માફે વદિયાળા બેતો રહું છું. અચરે તે મને ટેલિફોનથી બોલ્યો છે ત્યારે મને પણ ઉલા કદી પુરતી પર અદેલને બેસવાનું મન થાય છે કાણુ કે હું બહુ છું કે, બજાર કાલના કિંમતી લમવગાંથી મારે નિંદામ પા કલક તેની સાથે સુમાન્યોજ પડેલો ગાળા લોકો કંટાળા સમાન છે. આ લોકો વાતચીત કરવાની દેવ તથા રમણ અને મુદ્દાનો અવધા ચેકે ઘણે જાણે ધધાતરીઓના પશુ અણા છે, પરંતુ મહત્તરકાણી મુવલો માટે એ અવધ મહુ બધકેર છે એવી સમ્પ્રદાયનો નાશ થાય છે. અસાધારણ કામ કરનાર અને કાર્યશક્તિમાળા આણેલો ગ્રીષ્મ, અધોપમાં રમણપૂર્વક અને મુદ્દાસત્ત્વ વાવ કરે છે.

મારો એક મ્દીનો બાજારી મિત્ર બહુ સફળ થયેલો.

છે. તે જ્યારે મને ટેલિફોનથી જોવાવે છે ત્યારે તે કાંઈ પણ પ્રસ્તાવના કર્યા વિના સીધા મુદ્દાની વાત કરે છે, તે પોતાનો પ્રસ્તાવ જણાવે છે અને તેણે કહેલી વાત મારા સમજવામાં આવે તે પૂર્વે “પ્રણામ” એમ કહીને વાતની સમાપ્તિ કરી દે છે ! આવા માણસની સાથે કામ પાડવું કેવું આનંદદાયક થઈ પડે છે ! તે વખતે કદી ચકવતો નથી કે કંટાળો આપતો નથી. આ મિત્રને હું જ્યારે જ્યારે જોઈ છું ત્યારે ત્યારે તેની ચપલતા, શીઘ્ર નિશ્ચય અને કુશળતાને માટે મને આદર ઉપજ્યા વિના રહેતો નથી. મનુષ્ય જો આવી કાર્યશક્તિ મેળવવાનો વહેલો પ્રયત્ન કરે અને પોતાની ખામીઓ વિશે માહિતી મેળવે તો તે મેળવવી કાંઈ મુશ્કેલ નથી. મનુષ્યે હંમેશાં પોતાના વિચારો એકાગ્ર કરવાનો અને ટુંકાં તથા સ્પષ્ટ વાક્યોમાં બોલવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

મનુષ્યનું ઢીલાશાહું તેની સાથેના પત્રવ્યવહારમાં જેટલું જણાય છે, તેટલું ખોલ રીતે જણાવું નથી. મેં લોકોની સાથે મહત્વની બાબતો પર અઠવાડીયાનાં અઠવાડીયાં સુધી પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો છે, એકની એકજ બાબત વિશે અનેક પત્રો લખીને તરત જવાબ માગ્યો છે; પરંતુ તેમના તરફથી મને એક વાર પણ વખતસર જવાબ મળ્યો નથી.

વ્યાપાર-ધંધાના પત્રો ટુંકામાં અને થોડાં વાક્યોમાં લખેલા હોવા જોઈએ. સફળ વ્યાપારીઓ હંમેશાં થોડાં સંક્ષિપ્ત વાક્યોમાં સમગ્ર સાર સમાવી દે છે અને મુદ્દાની જ વાત લખે છે. અન્ય માણસો જે વાત લખવામાં બે પાનાં ભરે, તે વાત તેઓ પાંચ દશ લીટીઓમાં સમાવી દે છે. જે મનુષ્યને આપણે જોયો ન હોય તેનો માત્ર એક-જ પત્ર તેનું સમગ્ર માનસિક બંધારણ આપણી આગળ પ્રુદ્ધ કરી દે છે.

તાર કે જેના પ્રત્યેક શબ્દને માટે એક ચા બે આનાનો ખર્ચ થાય છે તેજ જાણે તમે લખતા હો એવી તમે કદપના કરો અને એાઇ.માં એાઇ શબ્દોમાં અધિકમાં અધિક વિચાર પ્રદર્શિત કરવાનો પ્રયત્ન કરો તો તે વ્યાપાર-ધંધા સંબંધી પત્રવ્યવહારમાં સારી કેળવણીરૂપ ઘઈ રહેશે. બની શકે ત્યાંસુધી સંક્ષેપમાં પત્ર કે નિબંધ લખ્યા પછી

પુન તેને જાણી, વધવાનો પ્રત્યેક રાત્રી છેલ્લી નાખે અને પુન વાગરચના કરે. ભો વધે જાણી નીતે સહેજમા વિચાર દર્શાવવાનો અભ્યાસ પાડ્યો તો વધે અભવસ્થિત વિચારો થો ભરેલા અનેક અભવસ્થિત વાગ્યો લખવાનો ટેવ શીઘ્ર છેલ્લી રાત્રીઓ આવો અભ્યાસ પાડવાથી તમારો વિચારશક્તિ મજા વાળી મુખરો વર્તણૂક પણ સહેજમા કરવો જોઈએ. ચોક્કસ ચોક્કસ શબ્દોમા અધિકમા અધિક વિચાર દર્શાવવાનો પ્રયત્નજુરકે અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

એકાદ બહેરે જાતના જવાગમા અવ્યવસ્થિત અને કડગી રીતે ૫૨ લખવાથી વાણી છેકસંધે સારી જગ્યા શુભાવી બેઠા છે, અને ઘણા માણસોને એકાદ જગ્યા માટે સહેજમા બારણ કરવાથી સફળતા મળી છે એ કેટલાક જોવા બધાપરીઓ લેવા છે, કે જેઓ એકાદ જગ્યા માટેની પુષ્કળ અજાણતાથી માત્ર એકજ ૫૨ ચૂલી કાઢે છે, અને તેમ કરવાજુ કરજુ તે જગ્યા સ્વચ્છતા અને તેમજુ સાર જુદ વધા સક્ષિપ્ત લખાણ હોય છે તેમની અનુભવી આખ તે ૫૨ દ્વારા જોઈ હે છે કે, તેના લખનાર કાર્યશક્તિતા અકુરો ધસવાળો વરજુ પુરુષ છે, જો કે તેમજુ તેને કદી નજર નેચેલો હોતો નથી, પરંતુ જો પત્રોમા અનેક પદાઓ ભરેલા હોય છે તે પત્રો તેમને આકર્ષી રાકવા નથી.

આદે છેકરાઓ અને વરજુ પુરુષો તેમની બધાપર-ધધા-મા સફળ થવાની શક્તિ વિદે મારો અભિપ્રાય જુદ છે તમારે આવી તેરી વાત ક્યાં વિના બળ અને સ્પષ્ટતાપૂર્વકે મુદા પર આવવાની શક્તિ તેમનામા છે કે નહિ તે બધુ માનો હું પ્રયત્ન કરું છું જો તેમનામા આ સુધુ ત હોય તો તેમને જાણી સફળતા મળવાનો સક્ષય હોતો નથી કરજુ કે જા સુધુને દ્વિધિજ બધાપરીઓ અને ધધાપરીઓને કુવેક મળી રાકે છે મુદાવિનાની વાત કરનારને હંમેશા બેરહાસજ માય છે તે અબદ પરિણામ કરે છે, છતાં સફળ થતો નથી હંમેશાના વાતો પેઠે વાત કરનારો સ્પષ્ટ જગ્યા અને પ્રત્યેક શબ્દની સાથે વિવરના મગને જોઈ જાણનારજ કાર્યશક્તિ કદી રાકે છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું-તરુણ લેસકોને સૂચના

તરુણ લેસકો કમળી નાર અધિપતિઓને પોતાના જસમમાં ખરાબ ચતુર ચમલો છે અને માની લે છે કે, અધિપતિઓને હસાવિખિલ લેખો પાછા વાળવામાં મેળ ખમે છે; પરંતુ એ તેમની ભૂલ જ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, સાચા લેખો તેમને સોનાની ઇંટો જેવા લાગે છે. રમણ, ભુરસાદળ, નવા, ખસ સત્તપચાલી, લોકોપયોગી અને લોકોને આકર્ષે એવા લેખો ચેતવણને તેઓ હંમેશાં અતુર લોક છે, અને ગુલિદ્દીન, જિનડેશવાલેલા, બેદરકાર લેસકોના કંઠમાં લેખોના કંઠાળીને તેઓ ખાણ પોતે છે.

પોતાના વિચારો કામચ ઉપર પ્રદર્શિત કરવાની કલા સૌથી મહત્ત્વ, પરંતુ સૌથી કઠિન કલાઓમાંની એક છે; છતાં એ લોકો અઠવાડિયાઓ લઈને મહિનાઓ સુધી અભ્યાસ કર્યા વિના એકદમ જલસામાં હારમોનિયમ કે વિચારો વગાડવાની ક્ષિપત કરી શકે નહિ, તેઓ જાહેર જગ્યામાં એકાએક જ લખવા બેસી જઈને ચોક્કસ કલાકમાં એક લેખ તૈયાર કરી નાખશે અને તેને એક આલેચન પણ જા શેકલી આપીને પછી તે પ્રકટ કેમ થયો નહીં અથવા ખાસ કેમ ફેરવાયા આવ્યો છે તે વિષે અશ્વેષ પામશે.

તમારા હૃદયની શાવનાઓ, તમારા આત્માની આકાંક્ષાઓ પ્રદર્શિત કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; વખાસી આશાઓ અને ધ્રુવજો જાહેર કરવાને શક્તિમાન થવું; છત્રનને તમે જેવું જુઓ છો તેવું તેવું જુવું કરવું; એ સંજીવનમાં ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરવા સમાજ અનેક વર્ષોના કઠિન અને ખંતપૂર્વક કરેલા પ્રયત્નનું ફળ છે.

ધ્રુવ જોવાની આંખો અધિપતિઓ તેમની ઉપર મોઠ લાગ્યાં આવવા સો લેખો અને વાર્તાઓમાંથી પ્રાપ્ત: વગનાં થું લેખો અને વાર્તાઓ “આશ્ચર્ય સહિત” પાછી રવાના કરે છે તરુણ લેસકો પોતાનો લેખ યામદા પાછો વાળવામાં આવ્યો છે તે સમય સહતો નથી. કારણ કે તે તેને અધિક-શક્તિ અને સુખવસ્તિવ લાગે છે અને તેમાં તેને લેખ મુંદર નિશ્ચય મુંદર રીતે દર્શાવેલા જાણે છે, પરંતુ અત્યંત

જાવી અધિકારિ સમને ॥ કે, આ હિંમતો લેખક જોળ
જોળ લેખે છે, તેનો આ પ અનુભવ, તેનું વિચારદારિય,
તેનું સામદારિય, તેનું અત્યંત જ્ઞાન, એ સર્વ અધિકારિની
આજ આત્મજી સુખ રહી શકે તેની લેખકે કેટલો ઘોઠો
પ્રયાસ કર્યો છે અથવા કેટલો ઘોઠો અનુભવ એકાંતો છે,
માનવપ્રકૃતિથી તે કેટલો અજાત છે, જીવનના તત્ત્વજ્ઞાનથી
તે કેટલો અચિહ્નિ છે તે અધિકારિ તુરંત જ સમજી નહય
છે એપણીઆ પર મોકલવામાં આવતા ઘણા લેખોની
મેલી અવ્યવસ્થિત હોય છે, વિચારની અખડતા અથવા
ભાષા આવેલી હોવી નથી અને તેઓ મુઠ્ઠા કે ઉદેશ
વિનાના હોય છે

પાછા એકલવામાં આપણ ઘણા લેખોમાં લેખન
શક્તિ, ઉત્સાહ અને ખસ સત્ત્વના પ્રમાણો જણાય છે,
પરંતુ તે ઘણી વાર અવ્યવસ્થિત રીતે લખેલા હોય છે
બીજા ઘણા લેખો ઉત્સાહ, જ્ઞાન કે પ્રહાર વિના લખેલા
હોય છે અને તે લખવાનો ઉદ્દેશ ઉદેશ જાની શકે તો
આર્થિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે તેઓ ઉદ્દેશજ અને
બેદરદારીના ચિહ્નો દર્શાવે છે અને તે પૂર્ણ વિચાર કર્યા
વિના અથવા અમાઉથી વરતુ યોગ્યતા વિના લખેલા હોય
છે વસ્તુ ખરે તેટલું સાડાં ટોચ તેપણુ અધિકારિઓને તે
જુન લખવાનો અવકાશ હોતો નથી અને તેથી તે એ
ખસજ રીતે લખવામાં આવે છે હોય તો તેમને તે પાછુંજ
એકલવું પડે છે ઘણા લેખોમાં અર્થ અને અર્થ અને ઉદેશ
વિના કામ કરેલું હોય છે કેટલાક લેખોમાં વિચારબળ
હોતું નથી અને તેમાં માત્ર સંઘર્ષિત હોય છે ઘણા
લેખો એવના કે અવરજી વિનાના હોય છે આજ લેખો
માં માત્ર ઘટનાઓ અને જાણી જાણીને સુબુએપીજ પ્રકાર
સાથ છે સારી સહિત ખસવનાર ઘણા વસ્તુ લેખકો તેમના
વિચારો અને લેખોમાં અવરજી નહિ હોવાથી નિમ્નજી વાચ
છે તેઓ પ્રત્યેક વસ્તુ એક દ્રવ્યવાદી નાજીને તેનું મિશ્રણ
અને સુબુએપી જાના છે ઘણા લેખકોના વિચારો સારા
હોય છે, પરંતુ તે વિચારોનું પૃથક્કરણ કેમ કરવું તે તેઓ
જાણતા નહિ હોવાથી તેઓ તેમને પ્રદર્શિત કરવાની કંઠંથી

રીતથી જન્મ કરી નામે છે આપ લેખકોને અનુકંપે વિચાર
શી રીતે દર્શાવી શકાય તેની કંઈ પણ કલ્પના હોવી નથી.
તેમના લેખોમાં આદિ, મધ્ય અને અંત હોતો નથી; અને
તે છતાં તેમના લેખનો સ્વીકાર થાય અને તે રસ લેવા
પ્રસાદપૂર્વકે વચાવ એવી તેઓ આશા રાખે છે એ
પ્રકીર્ણ સાધન વેળાદર એકે વ્યાપારી વ્યવસ્થાની પ્રિયકુલ
દર્શન રાખ્યા વિના પોતાનો સાધન જ્યે તેમ નામે અને
અર્થ વસ્તુઓનો સંબંધો જાતાવે અને આંકોને જે વસ્તુ
નોંધે તે તે જોઈ લેશે એવી આશા રાખે તો તેને ત્યા
ફેટલા આંકે આવશે ?

અહીં ચોક્કસ લેખકો સંલોપના લખવાની કલા શીખ્યા
હોય છે, ત્યારે પણ ખરા લખનાર તો હાથધોઈ જ હોય
છે. તેઓ એવું લખાણથી ઇચ્છે છે કે, પાનાંનાં પાનાં કામચ
તોપણ તેઓ કહેવા શુ માગે છે તે સમજવું કઠિન થઈ
પડે છે. આપ લેખકો જાણવું નથી કે, એક લાસ પદમાં
એક કંઈ જાણની કિમત પણ ચોટી હોય છે અને
એક સારો અધિપતિ માત્ર સક્ષિપ્ત, સ્પષ્ટ અને સુલ્લસથ
લખાણ માગે છે.

મહાન લેખકો પાઠકોનો વધુ સમય ખચાવે છે.
તેઓ પોતાની બાંહેધરી શકે એવું કંઈ પણ કામ પાઠકો
સામે રજૂ કરવા દેતા નથી. તેઓ નિરૂપણથી શબ્દોથી કિંવા
અર્થસિદ્ધિ પાતોથી ચેતના વિચારોને ઢાંકી દેતા નથી
તેમના વિચારો પાસપાસે, સ્પષ્ટ, સરસ અને સુલ્લસથ
ભાષામાં પ્રદર્શિત થયેલા હોય છે. સારું લખાણ સરળ
તાથી શક્ય છે, તેમાં વિચારોને મોટા મોટા કિંવા
સુચવણુસરેલાં પાઠ્યોથી કાઢી દેવામાં આવેલા હોવા નથી.
મહા લેખકોના લેખો એટલા સુચવણુસરેલાં હોય છે કે
તેઓ શુ કહેવા માગે છે તે સોંપી કાઢવાં પાઠકો કંટાળી
નથી. કંઈ પણ જાણવું જે પુસ્તક જાણતાં સમય પરિચય
પડે, તે પુસ્તક જાણવા કંઈકતો નથી મોટા મોટા આદંબરી
શબ્દો અને સુચવણુસરેલાં વચા જેનો પાર ન આવે એવાં
પાઠ્યોમાંથી વિચારને જોળી કાઢવો કંઈ પણ માણસને
પાડવી શકે નહિ. તો લેખક આકર્ષક અને મોહક શૈલીમાં

પોતાના વિવાદો રજૂ ન કરે, એ તે શાકોને લેવા વિચારતી
સાચી જાતે બહિઃ જોઈ રીતે બેઠી ન રાખે તે તે નિમ્નજ
શ્લેષ છે, એવું સમજવું. પણ વસ્તુ લેવાનો પ્રમથ્થ આપાને
જ વિચાર લખ્યો છે અને જે લેખ લખ્યો હોય તેને સાચો
લેખ ગમતો છે મનમાં કોઈકે પ્રથિમાં લેટલા વિવાદો
સમાપ્તી દીધા છે તેટલા વિવાદો દર્શાવવા પાછળ ગાણુનિક
લેખકો આજુ પુસ્તકાલય-સંકલે ગમ લઈ કાઢે.

દેવીનાથજી કહે છે કે, માનવજીને સ્વાસ્થિ સ્વચ્છતાને માટે વિનાયકીય દ્રવ્યોને પ્રાચીક જાણુ અને ધારણુ લેકે જેઃ શિંડુ તેમાંથી જલકાર કરી નાખણુ પકે છે; તેમ પ્રમાને પુરાકોને ગમત જનાવવા માટે તેમાંથી વધાણાને અત્યેક જાણુ દૂર રહેકે મેઠેએ જાણુ ધરણ અને જાગૃદારકે જોવી જોઈએ, અને વિચારો જેમ જાને તેમ વેઠા રાઠોમાં વણુ સ્પષ્ટ થીરે દર્શાવ્ય નોઈએ.

એ એક તરફ લેખક માન પ્રત્યેક નિઃશ્વેતની શાખા કરીને, પ્રત્યેક વાક્ય એમ જાને તેમ વેદ્ય શબ્દોમાં લખે જાને સર્વત્ર સારભૂત વાક્યરચના કરીને પાઠકોના સમક્ષ વ્યવસ્થાનો નિઃશ્વેત આનંદમાં સંપાદિત લખવા પ્રવૃત્ત થાય તો તેને લેખકશાસ્ત્રમાં એક સૌથી નિઃશ્વેત ઉપયોગી બોધપાઠ મળશે, એટલું જ નહિ, ખંતુ તેવા લેખો અને તેવા પુસ્તકો વધુ લોકો પાસે અને તેની પ્રચારના કાર્યો તરફ લેખકને પેલાનો હોય સારો લાભરેખો લાગે ત્યારપછી જ તો તે તેને અનેક વાર ફરી ફરીને લખે અને પ્રત્યેક વખત અધિક પ્રત્યક્ષથી, અધિક સરલ લાખાશા, એકાદી વ્યવસ્થા અને તે છતાં વિચારોથી સંવિત થવા વીધા વિના તે વિચાર દર્શાવવા માં પ્રવૃત્ત કરે તો તે પેલાની લેખનચક્ષિ સારી રીતે કેળવી શકે એ તે આપ દરેકે તો તેને કેટલા વખત ફરવ જાવો વાજ્યાં છે અને તેને કેટલા વખત પુસ્તકલોકે કદાં છે તે બેદની તે આત્મચક્ષિ શક્ય બધે બે તે એકનો એક લેખ પુનઃ પુનઃ લખશે તો તે અધિક સંવિત વાચકોમાં એક વિચાર કેની સમજાવક રીતે દર્શાવી શકાય છે તે બેદને તે આત્મચક્ષિ અને આનંદ મળશે.

નમર શ્રેયસ્વર્જિતી પોતાના વિચારો પર સ્વચ્છ

ભાષામાં દર્શાવ્યા છે તેમણે પોતાના વિચાર દર્શાવવામાં સમસ્ત ચાડબરી અને વધારાના શબ્દોનો ત્યાગ કર્યો છે તેમણે એવા શબ્દો પસંદ કર્યા છે, કે જે વિચારને બરાબર અનુકૂળ હોય છે. તેમણે નાશ પામે એવી કોઈ પણ વસ્તુના ચિહ્નો રહેવા દીધા નથી. સમય જેને શ્રદ્ધ કરે અથવા સમય જેના પર અસર કરે એવી કોઈ પણ વસ્તુ તેમણે રહેવા દીધી નથી અને તેથીજ તેઓ હમેશા જીવે છે ભગવદ્ગીતાના સ્વારૂપ તેમાંના અદારમાં અધ્યાયમાંથી અથવા લિઠને ગેટિસ્બર્ગમાં આપેલા અમર ભાષણમાંથી, લોન્ડોના “પ્લામ ઓફ લાઈફ”માંથી, કિંવા ચેક્સપિયરની દિવ્ય રચનાઓમાંથી એક પણ વાક્ય દૂર કરવાનું બળ સમયને મળ્યો કે ? કાઇરટની “ક્ષેત્રના કમળની વાર્તા”, તેનો ડુંગરી પર આપેલો ઉપદેશ, કિંવા ગ્રેની ‘એલીજ’ એ રચનાઓ ભૂસાતા કેટલી શતાબ્દો અને કેટલા યુગો વ્યતીત થશે ?

કેટલાક અમર કાવ્યો અને કેટલાક અમર ગદ્યમય લખાણો અમર ભાષામાં લખવાને માટે વર્ષોના વર્ષો સુધી ચિંતન કરવામાં આવ્યું છે અને ધૈર્યપૂર્વક ઉદ્યોગ કરવામાં આવ્યો છે જે માણસોએ અમર લેખો લખ્યા છે તેમણે એક કાવ્ય અથવા એક પ્રકરણ લખવામાં અઠવાડીયાનાં અઠવાડીયા, મહિનાના મહિના અને વર્ષોના વર્ષો લીધા છે કેટલાક લેખકોએ માત્ર થોડાક સંક્ષિપ્ત વાક્યો, એકાદ અધ્યાય કિંવા એકાદ કાવ્ય લખીને પણ મહાન કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, ત્યારે બીજાઓએ કુડીબધ ગયો લખ્યા છે, પરંતુ તે તેમના મૃત્યુપૂર્વેજ જીવાઈ ગયા છે કપટ વિચાર અને સંક્ષિપ્ત તથા સચોટ ભાષાનું ઘણી વાર આવી કીર્તિને જન્મ આપે છે અને તેથી ઉલટો પ્રકાર અપ્રસિદ્ધિને જન્મ આપે છે.

તરુણ લેખકો એમ માને છે કે, કીટલીંગને અસાધારણ બુદ્ધિબળથી કીર્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે નિશક તેનામાં નૈસર્ગિક શક્તિ ઘણી છે, પરંતુ કીટલીંગ અત્યંત જુસ્સાદાર, અસરકારક અને સંક્ષિપ્ત ભાષામાં પોતાના વિચાર દર્શાવવા માટે પોતાની વાર્તા આઠથી દશ વાર પુનઃ પુનઃ લખે છે, જે પ્રમાણે આ તરુણ લેખકો કરી શકશે નહિ * અનુભવ અને

* કવિન્ટ ટ્રાન્સલેશનના ચરિત્રમાં પણ એવી દલીલ છે કે, તે

કાળજીનો માત્ર ઘોઘાજ અશ તેમનામા હોય છે તોપણ તેઓ એક વાર્તા માન થોડા કલાકમા લખી નાખવાની આશા રાખે છે અને પછી જ્યારે તે વાર્તા આભાર સહિત પાછી ફેરવવામા આવે છે ત્યારે તેમને જોડું લાગે છે અમુક લેખ એકાંકિ વિચાર અને આગલી ઉલ્લેખની છાપ ધરાવે છે કે નહિ તે એક અધિપતિ અહુ શીખવાથી બહુી જાય છે કારણકે પ્રત્યેક વાક્યમા લેખકનું મનોજલ રહેલું હોય છે વિચારની શિથિલતા, અસ્થિરતા અને બાવાદારિય એને અનુભવી આજ તરત ચોધી કાઢે છે, ચોગ્ધ શબ્દો શોધી કાઢવાને ધૈર્યપૂર્વક પ્રયત્ન નહિ કરતા અત્યંત ઉતાવળ કરવામા આવો હોય તો તે બહુી જાય છે અને વાક્યને એક દરે અસરકારક બનાવવામા ખામી શણવામા આવી હોય તો તે તેનાથી શુદ્ધ રહેતી નથી આવ્યા બગેો તેના નિર્ધુર્ય ઉપર અસર કરે છે જે પ્રયત્નના ચિહ્નોને સાચી કલા હમેશા શુદ્ધ રાખે છે, અસર કરવાને માટે જે અસ્વાભાવિક પ્રમાતિરેક કરવામા આવે છે અને જે સરળતા અને સહિષ્તાતાની ન્યૂનતા રહે છે તે તેની બાલ્ય બહાર રહેતા નથી ઘણા લેખકેના સખધમા હુ ખની વાત એ છે કે, તેઓ બાવાનેજ વિશેષ મહત્ત્વ આપે છે-તેમના વિચારો ખસ શબ્દો, શબ્દો અને શબ્દોથીજ આવૃત્ત થયેલા હોય છે તેમણે દાથોન ઓકર્ડઓનો બોધ ગ્રહણ કરવો જોઈએ, જે આ પ્રમાણે છે ‘કહેવા જેવી કોઈક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરો અને તે કહી રહો એટલે અટકો =

પોતાના વિષય પર જેણે પૂરેપૂરો કાળુ મેળવેલો હોતો નથી જે તેનાથી પૂરો માનિતબાર થયેલો હોતો નથી તે કહી પણ તે વિષય પર બાળપૂર્વક લખી શકતો નથી તમે ખાસ અભ્યાસ કરેલો છે, તમે દીર્ઘ અભ્યાસ અને તપાસ થી મેળવેલો માહિતીના આધારે બેલો છો કે ગાન અન્ય લેખક કે વક્તાનો પ્રતિધ્વનિજ કાઢો છો તે માટે તો તમલ સમજી જાય છે તમે જે વિષય પર તખતા હો તે વિષયનુ તમારૂ જ્ઞાન ઓછુ હોય તો તમે તે વાત શુદ્ધ

પોતાના તખાલુ પ્રેસર્માં આવ્યા પછી પણ કેટલીય વાર સુધારના અને પ્રેસપ્રાણને વજારના અથ જન્મ મુ નહીં આવતા સંપાદક

રાખી શક્યો નહિ. તમારું એ અજ્ઞાન પ્રકટ થયા વિના રહેશે નહિ. અમુક વિષયનો સહેજસાજ અભ્યાસ કરીને ઉપરચોટિયા લેખક બનવાથી તમે કદી પણ તમારા પાઠકોને મોહિની લગાડી શક્યો નહિ. તમારા કરતાં ઓછા જ્ઞાનવાળા પાઠકો સામે પણ તમારું લખેલું પ્રત્યેક વાક્ય તમારા સ્વદેષ જ્ઞાનને, તમારા સ્વદેષ અભ્યાસને અને તમારા વિચારદારિયને પ્રગટ કરશે.

રસપ્રદ અને જુસ્સાદાર લેખને માટે ખાસ જરૂરી એવો જે આંતરિક જુસ્સો તે અદ્ય અભ્યાસી મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એક વિષયને હસ્તગત કરવાને માટે, તમારા આત્માને રસ અને જુસ્સાથી લગૂંડી ઉઠતો બનાવવાને માટે, તમારે તે વિષયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને એક શુભામના નહિ, પરંતુ એક આશકના જુસ્સાથી તમારે તે વિષય લખવો જોઈએ. તમારે લખવાની જરૂર પડે જ એટલા માટે નહિ, પરંતુ તમને લેખનકલા પ્રિય હોય તોજ લખજો. કંઈ પણ લખવું જોઈએ એટલા માટે નહિ, પરંતુ તમારી પાસે સંગીન લખવા જેવું કંઈક છે એટલા માટે લખજો. એમ હશે તોજ તમે કંઈક અસરકારક લેખ લખી શક્યો. તમારો લેખ જો પ્રથમ તમનેજ અસરકારક ન લાગે તો તે પાઠકો ઉપર શી અસર કરી શક્યો? જો તમારા વિષયથી તમેજ પૂરેપૂરા ઉત્તેજિત ન થાઓ, જો તમારી લાગણી તમારી કલમ સાથે નાચી ન રહે અને તેનો પ્રવાહ તમારી શાહી ભેગો ન ઉતરે તો તમારા પાઠકો પ્રભાવિત થશે એવી આશાજ રાખ્યો નહિ. જે પૃષ્ઠ તમે અત્યંત લાગણીથી લખતા નથી, તે પૃષ્ઠ ઉપર તમે તમારા પાઠકનું ધ્યાન ચોંટાડી શક્યો નહિ.

લેખકોની કૃતિઓમાં કેટલો ભેદ છે! હમણાંજ મેં એક લેખનો થોડો ભાગ વાંચ્યો, જેનો પ્રત્યેક શબ્દ એક વિદ્યુતથી ભરેલા, ગળપૂર્વક દોડતા જીવંત તાર જેવો જણાતો હતો. તેમાંની પ્રત્યેક પંક્તિ હું જેમ જેમ વાંચતો ગયો, તેમ તેમ તે મારા શરીરમાં કંપારી ઉપજાવતી ચાલી. પ્રત્યેક પંક્તિ મેં પુનઃ પુનઃ વાંચી અને તે પ્રત્યેક વખત મને એવીજ લાગણી થઈ. એ દરેક વખતનું વાચન મારે

માટે એક નવીન યજ્ઞશાલ્ય ઔપધિરૂપ હર્તુ અને તે માન-
સિક શક્તિએને બાંધત કરતું હર્તુ વધા અવરતમાને તેના
કે દ્રમશી આલેલિલ કરતું હર્તુ તેના જીવનમા આવેલો
પ્રત્યેક આનંદનો ઉભરો, પ્રત્યેક દુઃખનો આઘાત, તેનો
પ્રત્યેક અનુભવ તેના શબ્દોમા પ્રાદુર્ભૂત થતો જણાતો હતો
તે આખું પુણ્ય માનવક્રિત અને સહજુભૂલિથી સજીવન
ધણેજ જણતું હર્તુ હું પ્રાપ્ય તે દૈવક્રિયા પૃથ્વી દ્વારા
તેનું જીવનચરિત લખવા માટે તો લખી શકું, મારણ કે તે
તેનું અન્ન, તેના અનુભવોનું એક વાસ્તવ ચિત્ર હોય એમ
જણાય છે તેનું પ્રત્યેક વાક્ય તેના જીવનના એક અંગનો
એકાંક પેદાશાય હોય એમ લાગે છે તે માણસ બધે
પ્રત્યક્ષ મારો સામે ઉભો હોય તેવી રચનાથી હું તેને
તેના પૃથ્વીમા ઉભોલો એક શકુ છું

પ્રકરણ ૧૨ મું—તમારો કિંમતીમાં કિંમતી મિલકત

તમારું દૃઢ્ય તમને લે કહે તે જોઈશું કિંમતી છે,
તેટલું કિંમતી ખોળું કાઢી જઇ નથી તમારી અંદર રહેલો
“પ્રશાન્ત નાનો અવાજ” કે જે પ્રત્યેક સત્સર્વના સજ્જ થયા
“એ જોયો છે” અને દુધાઈના સજ્જ થયા “એ અધોમ્ય
છે” એમ કહે છે તે પ્રેરણા જન્મવાના સમયના ચાતુર્યનો
કરતા જણ વિશેષ કિંમતી છે અન્ય માણસો તમારે વિશે
શું કહે છે અથવા જમત તમારા સજ્જ થયા શું કહે છે તે
કાંઈ મહત્વની વાત નથી વર્તમાનપત્રો કે લોકો તમારી
સ્તુતિ કરે કે નિંદા કરે તે બધું ધરખુલ છે માત્ર તમે પોતે
તમારી ભાવનાને પ્રમાણિક તુલના કરો તે ઉપરાંત તમારો
ખરો આધાર અને ઉત્તરિ રહેલા છે

જેમને સજ્જ માણસો જણવાલા આવે છે, દૈવિક
પ્રયોગ જેમની પ્રશાન્ત શ્રાવ્ય છે, સમાજ જેને દૃઢતા કરે છે
અને શ્રીમંત લોકો જેમની ઇચ્છા રાજે છે, એના પળા માણસો
સારી રીતે જાણે છે કે, તેઓ લોકોને છેવટે છે તેમના
દૃઢ્ય દર વખતે તેમની દયાઈ પ્રત્યે અસમર્થિ દર્શાવે છે

જ્યારે જ્યારે તેમને તેમની આર્થિક સફળતા યાદ આવે છે, ત્યારે ત્યારે તેમને તેમનાં અંતઃકરણો હંમેશાં છે. જ્યારે જ્યારે તેઓ પોતાની મીલો, છોનો કે ખીજાં કરખાનાં કે આણોમાંથી પસાર થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેમને નિસ્તેજ વદનો, હાક-પિંજરરૂપ શરીરો અને જૂંબે મરવા તથા દુર્ગંધ બની ગયેલા લોકો કે જેમનું રક્ત તેમને જોહો બહલો આપીને મેળવેલા પુષ્કળ ધનના પ્રત્યેક રૂપિયામાં રહેલું હોય છે તે લોકોની હાલત મૂંઝે મોઢે પણ તેમની ઉપર સખ્ત દોષારોપ કરતાં મજાના ઠરીને કહે છે કે “જગત ધારે છે કે તમને મહાન સફળતા મળી છે, પરંતુ ખરું જોતાં તો તમને પ્રચંડ નિષ્ફળતાજ મળી છે અને વસ્તુતઃ તો તમે અનેક જીવનોનો ભોગ આપીનેજ તમારું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે.” તેઓ સમજે છે કે, આ દોષારોપ વાજખી છે. તેમણે શતાવધિ તરુણ કામદારોની તકો નષ્ટ કરી છે; તેમની મહંત્વાકાંક્ષાઓને કથરી નાખી છે; તેમને પૂરતું શિક્ષણ લેતા અટકાવ્યા છે અને વસ્તુતઃ તેમને પોતાના ગુલામો બનાવી દીધા છે. પોતાનાં દરિદ્ર આવકવાળાં માતપિતાને સહાય કરવા માટે મજૂરી કરવાની ફરજ પડવાથી તેઓ બાલ્યાવસ્થા કિંવા સ્વતંત્રતા અથવા સુખ કેલું થાય છે તે કદી પણ જાણતા નથી.

આવો કારખાનાવાળો જમે તેટલો સખ્ત હુકમનો હોય તોપણ જ્યારે તે પોતાના માણસોની નિરાશાચુકત આંખો જુએ અને પોતાનાં સંતાનોને મોજવિલાસનાં સાધનો પૂરાં પાડવાને માટે કામદારોનાં હુલોંગી છોકરાં કેવી કંગાલ સ્થિતિમાં રહે છે તે જાણે ત્યારે તે શી રીતે સુખી થઈ શકે? જ્યારે તે પોતાની સુંદર ગાડીમાં બેસીને કોચમેન અને ફૂટમેન સહિત તે રોકે લોકોનાં દરિદ્રી ઝૂંપડાં પાસેથી જાય ત્યારે શું તે પોતાના દ્રવ્યથી આનંદ પામી શકે? જે હતભાગી બાલકોનાં જીવનો તેણે પગ તળે કચરી નાખ્યાં છે; અને જેમને પોતાની ગુપ્ત યકિતઓનો વિકાસ કરવાની લેશ પણ સંધિ કદી મળી નથી; તેમની યાચના કરતી આંખો શું તેને સ્વપ્નમાં સતાવશે નહિ? મીજગાનીના ટેબલ આગળ લોકો તેની સ્તુતિનાં ગાન ગાતા હોય તે સમયે હિંમત દોષારોપ

કરતા જુનારવિદો ઉપસ્થિત નહિ થાય અને તેના ખ
ફિરકાર નહિ વરતાવે

એ માણસે તેના પોતાના હૃદયની સમિતિ ન મેળવી
હોય તેને માટે કેહાં એવો કીમિયો નથી કે તે પોતાના ક્રમ-
થી કે દરમિયાની થઈ જુગ કિંવા કરે. આવી મેળવી શકે.

એટલા માટે ખતરી સંજો છે, વમારે સૌથી પ્રથમ
અને સૌથી અતી વખત પોતાના હૃદયનાં સમિતિ મેળવ
વાનો છે એ તમે નિશ્ચય કર્યો છે, તમે કહી પણ અમ-
મહા સુખાયો નહિ અને કહી પણ વમારું હૃદય એને
સમિતિ ન આપે તે હામ કર્યો નહિ, તો વમારી સાથે
કેટી મિત્રતા નહિ હોય તોજુ તમને એવો અધારકદ જ
અવશે, કે જે તમને દુ ખમા પણ અહુ ઉપરોત્તી થઈ રહેશે

એ પેલો "મશાલ જાનો અગ્નિ" હોય પણ અ
સમિતિ કોયે તે ઉભા રહે અને તમે જુ કરવાને વરણ
થવા છે અને તમે કહી દિશામા જઈ રહ્યા છે તે વમારી
અંતરે પૂછો વમારો હૃદયની અસમિતિ અણતો પાચો
જુવે અમલો છે, તમે જે કાર્ય કરવાને વરણ થવા હો
તોમા કાઈ એવાનથીપણ અણકય છે વમારે વધાવ
તોજુ ઉપર કર્યો એકજે વમારી અસમિતિ અણકુ દુર
કરવામા વિલંબ કર્યો નહિ, તેનો અપૂર્ણ સિંચક કર્યો
નહિ એ તેમ કર્યો તો વમારી સ્થિતિ તે નાસ્તિક એવી
બાંધેર થશે, કે જે તેજુદની વચ્ચે પોતે અણી દિશામા
વધાવુ ન કરવા માથે સેવાથી હોંકાયતનો સોપવે બસા
તારે તે દિશા વચ્ચે વમેલી સખ્યા થયે છે હોંકાયતને
અણકાં કૈવલો આ પ્રવાન એ વધાવુને ખડકો સાથે અધ-
કારીને પાંચી નાજવાનો પ્રચલ કરવા સમાન છે ઉપર
રૂપી સમુદ્રના નળ જાણેતણ એવાં મનુષ્યરૂપી જાણેલા વધાવો
પ્રવાન છે, કે એવાં પોતાનાં અદકરુરૂપી દેહાવચેતે
અવાર કહો છે કિંજ, તેમની ઉપર કણુ મેળવવાનો
પ્રવાન કહો છે

વમારો હૃદયની સમિતિ મેળવવાને માટે વમારે
મમકિયુત થયુ એકિ અપ્રમાણિક થયુ અને હૃદયવ
પ્રવાન સમગ્ર અપ્રમાણિકથી ઉપર કીધુ લઈ અગ્નિ

છે. બલે તમે સત્ય કિંવા પ્રમાણિકતાથી થોડામાં થોડા પણ દૂર ગયા હો, બલે તમે ગમે તેટલી નાની ઠગાઈ કરી હોય કિંવા તમે ગમે તેટલું મુલતક અસત્ય બોલ્યા હો, (જો કે ઠગાઈ પણ ઠગાઈ કે અસત્યને મુલતક ગણી શકાયજ નહિ. કેમકે તે ધીમે ધીમે એ કુટેવ વધતી ચાલીને ઘોર કુકુમના ખાડામાં માણસને ફેંદી દે છે.) તોપણ તમે હોકાયત્રની સોયને છ'છેડો છો અને જો તમે દુસશ્રદ્ધથી તેમ કર્યા કરશો તો તમે તમારા ધારેલા ખંદરે પહોંચશોજ નહિ.

તમે તમારા હૃદયને છેતર્યા વિના મરીને બહલે મગ નહિજ આપી શકો. રૂપિયાના ચૌદ આના આપી શકશો નહિ, ગળને બહલે અર્ધો ગળ આપી શકશો નહિ, તેમજ દેશીને બહલે વિદેશી માલ આપી શકશો નહિ. તમે તમારા અંતઃકરણને ઠગ્યા વિના તમારા શેઠનો સમય કિંવા સેવા ચોરી શકશો નહિ; કિંવા તેને ચોગ્ય સેવાથી વંચિત રાખી શકશો નહિ.

જો તમે તમારા હૃદયની સંમતિ મેળવશો તો તમારી ધનાદિક વસ્તુઓ જતી રહેશે તોપણ તમે શ્રીમંતજ રહેશો. તમે સંપત્તિ મેળવો કે શુભાવી દો; તમે સુંદર મકાનમાં રહો કે નાની ઝુપડીમાં રહો; તમે હિંચાં વસો પહેરો કે સસ્તાં કપડાં પહેરો; તમે સુંદર ગાડીમાં ફરો કે પગે ચાલો; મિત્રો તમને મળો કે ન મળો; લોકો તમારી સ્તુતિ કરો કે નિંદા કરો; પરંતુ જો તમે કદી પણ તમારા અંતઃકરણને ઠગ્યું નહિ હોય, જો તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા હશે, જો તમારું જીવન તમારા હૃદયને અતુલ્કૃણ હશે, જો તમે પ્રમાણિક, સહૃદય અને સાચા હશો, તો તમે સુખી અને સફળજ થશો; થઈ બલે જગત તમને નિષ્કૃણ થયેલા ગણે.

સુંદર મકાનોમાં રહેનારા, સુંદર ગાડીઓમાં ફરનારા, પાણીની પેઠે પૈસા ઉરાડનારા અને સુખ ભોગવવા મથનારા ઘણા લોકોને પોતાના હૃદયની અસંમતિજન્ય અસંતોષ એટલો બધો ઠગ્યા કરતો હોય છે કે તેને દૂર કરવા માટે પોતાની અર્ધી મિલકત-અરે કેટલાક તો પોતાની આખી મિલકત પણ આપી દેવાને તૈયાર થાય.

એક માણસ ગમે તેટલો રંઠ હોય તોપણ જ્યાંસુધી તે

થોડી થોડી થકુ પ્રગટિ કર્યો હોય ત્યાંથી તેનું અવન નીરાંથી રહે છે અને તેને આશા રહે છે પરંતુ જે શબ્દે મનુષ્ય ઉન્નતિ કરતો માય થાય છે, જ્યારે તે ઉચ્ચ અને વિશાળ હૃદયનો ખતલો આટકે છે, તેજ શમુથી તેનું અવન જડ અને છુદ્ડ બનતું આવે છે

જો તમે જમીનમાં ઝડપ કરાવો, તો તે શુભતા કર્ણભૂતા નિયમને અનુસરીને તે ભેમના તેમજ પડવા રહેશે અને જો તમે વનસ્પતિનું બીજ વાવશો તો તે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વિકસન કરાવો, કેમકે વનસ્પતિના બીજ મા પૃથ્વીના સુરભાકર્ણ કરતા ઉચ્ચ ટેકિની સક્રિય હોય છે સમસ્ત વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓ ઉન્નતિ તરફ પ્રયાણ કરે છે પ્રકૃતિએ સર્વ પદાર્થોના કાનમાં જોયેલ મય ફૂંક્યો છે કે “જીવી હક્ષિ રાવો” એમાં થકુ મનુષ્યે તો માત્ર ઉચ્ચતા તરફ દૃષ્ટિ રાખી જોઈએ પ્રત્યેક સાચા મનુષ્યની મહત્વાકાંક્ષા વિશેષ જન મેળવવું એ નહિ પરંતુ અધિક વિદ્યા જામવો જોઈ હોવી જોઈએ

જે મનુષ્યની મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ ન હોય એવો ઠોઠ થકુ મનુષ્ય શુદ્ધિમાં નીતિમાં અને સરીરમાં નીરાંથી હોઈ શકતો નથી હું માનું સ્થાનમાં છુ અને ખારી માત્ર થોડી કુર્બલ સક્રિયોને નહિ પરંતુ સમસ્ત સક્રિયોને બાવામ મળે છે, એવી પ્રતીતિ થઈ મનુષ્યને આનંદ અને સતોષ થકે જોઈએ જે સ્થાનમાં તમારી ઉત્તમોત્તમ સક્રિય જો તમને નિરતર એવું સ્મરણ કરાવતી હોય કે, તમે તેમનો ભોગ આપી રહ્યા છે, તે સ્થાનમાં નિર્વાહ પૂરું કરવાનો તમારો પ્રયાત્ન જાળવી રાખે જોવા સહેલો અને સરોચો અસાધ્ય અને વિરલ હોવા જોઈએ તમારી ઉત્તમોત્તમ સક્રિયને જાવામ બે જોઈ આરોગ્યદાયક અને જળવર્ધક બોધિ છે ઉત્તમોત્તમ સક્રિય પ્રવૃત્તિ જે સતોષ અને જે સર્જીતા તમારે થઈવાનો અનુભવ મળે છે તે નિર્જળ સક્રિયને વડે નિર્વાહ થવાનથી કદી થવું મળતો નથી

પુરુષને ન રોલે એવું ઠોઠ કામ જયે તેટલી શુભ રીતે કરવામાં આવે, અને તે કામ જયતા ઠોઠ થકુ ચાલુ

જોઈ કે બાણી શકે એમ ન હોય, તોપણ તેનાથી ચારિત્ર્યની તો અધોગતિજ થવાની એકે નીરાણી, બળવાન, શિક્ષિત મનુષ્યે તો હુબ્બાઈ, ઠગાઈ, પ્રધાન, ખોટી બહેરખબર અને અસત્ય બાવણાદિ જે અવશ્યે પોતામાં હોય તે દૂર કરવા જોઈએ, તેને બદલે તેનાજ દ્વારા નિર્વાહનાં સાધનો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે એ શું કયાજનક દ્રશ્ય નથી? જે ધંધાઓ મનુષ્યનાં મન સંકુચિત કરી નાખે છે, તેમના પુરુષત્વને હાખી દે છે, તેમની ઉચ્ચ ભાવનાઓને મારી નાખે છે અને તેમના ઉચ્ચ ગુણોને કચરી નાખે છે; તેમને બદલે તેમના ઉચ્ચતમ અને ઉત્તમોત્તમ ગુણોને વ્યાયામ આપનાર અને નિર્વાહનાં સાધનોની સાથે વિશાળમાં વિશાળ શિક્ષણ આપનાર ધંધાઓ લોકો પસંદ ન કરે એ તો ખરેખર એક બહુ વિચિત્ર ઘટના છે. જ્યારે આપણે શીખીશું કે, ધંધામાં નિર્વાહનાં સાધનો આપવાની જેટલી શક્તિ છે તે કરતાં મનુષ્યના ચારિત્ર્યની શુદ્ધિ કરવાની વિશેષ શક્તિ છે, ત્યારેજ આપણે વાસ્તવિક જીવન જીવવાનો પ્રારંભ કરીશું.

એક માણસ પોતાનાં પુસ્તકોમાંથી ગમે તે શીખતો હોય, તે પોતાના ધંધામાંથી તથા પોતાની નિરીક્ષણ શક્તિથી ગમે તે શીખતો હોય તોપણ આ વાત નિર્વિવાદ છે કે, જે ઠંડાપણ અથવા ગેરઠંડાપણ, નીતિ કિંવા અનીતિ, સંસ્કારિતા કિંવા અભ્યતા, પવિત્રતા કિંવા અપવિત્રતા તે ઠેાઠ પણ પ્રકારે મેળવે તેના કરતાં તે પોતાના હૃમેશના સોબતી મનુષ્યો દ્વારા વિશેષ પ્રમાણમાં મેળવે છે.

છટ્ટી કહે છે કે “જે માણસની સંગતમાં આપણે રહીએ છીએ તે માણસના ગુણોનો ચેપ આપણે લઈએ છીએ. એક પ્રકારનું પ્રાણી જે જે પાંદડાંની પાસે બાય છે તે પાંદડાનો રંગ ગ્રહણ કરે છે અને એક પ્રકારનાં પક્ષી શીતઋતુમાં અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પોતાનો રંગ બદલે છે. પૂર્વદિશાનો પવન વાતાં પશ્ચંત ઋતુનો મોર ખરી પડે છે; અને દક્ષિણ દિશાનો ઉષ્ણ પવન વાતાં તે ખીલીને ગુલાબી રંગનો બને છે. લજ્જ અને અપરાધને પૂછો કે ‘તમારી ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ છે?’ તો તેઓ પ્રત્યુત્તર આપશે કે ‘અનુકરણ અને ફેસંગથી અમારી ઉત્પત્તિ થઈ છે.’ અને અન્ય પક્ષે માન

માટીની પેઠે પડ્યો છે તે સ્થાન આગળથી જતા સઘળા વટેમાણુઓને આવી સુગંધ આપી રહ્યો છે ? ” તે ઠક્કાએ નમ્રતાપૂર્વક પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “મારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે હું તો કેવળ માટી છું; પરંતુ એક વાર મારી અંદર એક ગુલાબનો છાંડ ઉગ્યો હતો, તેનાં મૂળ ફેલાયાં હતાં અને તેનાં પુષ્પો ફૂટ્યાં હતાં, અને તે ગુલાબની સમગ્ર સુમધુરતા મારા સર્વોગમાં પ્રસરી ગઈ હતી, અને તે કારણથી તું ગમે તે હો તોપણ હું તને સુગંધ આપું છું.”

પ્રકરણ ૧૩ મું-શ્રેષ્ઠતાજ સર્વોત્તમ માર્કો છે.

આજકાલ લોકો પેટરો અને કેપી રાઇટો દ્વારા પોતાના શ્રમનાં ફળ બળવી રાખવા માટે દ્રવ્યની મોટી રકમો અને પુષ્કળ વિચારબળ ખર્ચે છે, છતાંએ તેમના વિચારોનો ઉપયોગ અને અતુલરજુ તો અન્ય લોકો કરે છે.

આપણા માનસિક અને શારીરિક શ્રમનાં ફળ બળવાનો એક સહિસલામત માર્ગ છે અને તે શ્રેષ્ઠતા છે-ખીજના કરતાં વધારે સાફ કામ કરી બતાવવું એજ તે માર્ગ છે.

અમેરિકાના એક કારીગરને પોતાની સારંગીઓ માટે ઠાંઠ પેટાં લેવાની જરૂર પડતી નહોતી. કારણકે બીજો ઠાંઠ પણ માણસ પોતાનાં વાજાંત્રો પર ઉત્તમતાની છાપ પાડવાને તેના જેટલો શ્રમ કરવાને ખુશી નહોતો. બીજા પુષ્કળ કારીગરો હલકાં વાયોલિનો બનાવીને સંતોષ થામતા હતા અને તેઓ ત્યારે થોડા દિવસમાંજ એક વાયોલિન બનાવી શકતા હતા, ત્યારે ઉપરોક્ત કારીગર એક વાજાંત્ર પર અઠવાડી-આંતાં અઠવાડીઆં અને મહિનાના મહિના ગુમાવતો હતો. એ માટે બીજા કારીગરો તેનો ઉપહાસ કરતા હતા; પરંતુ એ ઉત્તમ કારીગરે વાયોલિન પર કેતસયેલા પોતાના નામને કિંમતી બનાવવાનો-તેને હમેશાં આબરૂદાર ટ્રેડમાર્ક બનાવવાનો-તેને પોતાના ચારિત્ર્યની, પોતાના પ્રમાણિક ઉદ્યોગની છાપ આપવાનો પાકો નિશ્ચય કર્યો હતો-એજ તેનું પેટન્ટ હતું; એજ તેનો ટ્રેડમાર્ક હતો. તેને અન્ય

પેટન્ટ કે ટ્રેડમાર્કની અપેક્ષા નહોતી.

આમાં નાગો કે જે મમણિઉત્પાદના શિક્ષણ હેતુ છે તે ભયારે ભયારે અને જ્યાં જ્યાં લોકોમાં આવે છે, ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં તે કોઈ પણ ટ્રેડમાર્ક કિંવા પેટન્ટની અજાણ સારે છે કોઈ પણ પ્રાણુસ તે નાજવાયો માલ મરીયા વિના પાછા જ્યાંનો કિંવા તેની જાત અથવા વિશ્વાસપાત્રતા વિશે તપાસ કરવાનો વિચાર કરતો નથી. અર્થાત્ત કે જે સર્વોત્તમ સંરક્ષક અને ઉત્તમોત્તમ બહેરખળવડ છે; તેના પ્રતાપ તરીકે આ નામ ઉમેરવા હેતુ છે. તેમનો આદર સહિત ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. અને જેમાણુસ કે પાતાનું નામ હોવામાં માટે જણીનું હોય છે અને જે જનતાં મુખી મતભા માલ ટેસવી દેવાનો અને એવીજ સેવા કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તેમનો નિર્દેશ વિરક્ષાર સહિત સારંસાર કરવામાં આવે છે ઉત્તમ માલવત્તા પ્રત્યે આપણને જે આદર હોય છે તે આદર આપણે કદી પણ જતન માલ વેચવાર કે જાનાવનાર અથે કરાવતા નથી. મનુષ્ય જાત માલને સાહે છે અને ખોટા માલને ધિક્કારે છે.

જે માલ તેની યોગ્યતાને માટે સુપ્રસિદ્ધ હોય તે માલ જાનાવનાર અને વેચનાર, તથા જે માલ સસ્તો અને બિન ટકાઈ હોય તે વેચવામાં આજુ જીવન ખર્ચી નાજનાર તથા વાતુઓને ખોટી આડ જાર આપવાને, ફેલકી પાતુને સોનાને પાતમેા ઢોલ ચઢાવવાનો અને નાકી છીરાં જાવાવવાનો નિર્વંર પ્રયત્ન કરનાર, એ જાનેના ચારિત્ર્ય વચ્ચે ફેરફાર બને છે હેતુ છે !

ખોટો, સસ્તો અને ખટલ ચાલી-ચાલી તે અલભેરો, રાખો, માલસીયા કે યેરો અથવા જાંઘો હોમ-ખરીદના અને વેચવામાં ખુબી જીવન ખર્ચી નાજણુ એ કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્તમતાને જાણ કરવારું છે.

અમમણિક અને ખટલ જાનામા કોઈ પણ જામ હેતુ એ આપણને જાણ કરવારું કારણ છે જાનવમા જાણ, સાચું અને સુંદર કામ કરવાનું હેતુ જાણ નિશાળ છે એવી ઉદાગ પ્રકારના કામમાં તમે જોશોએ નહિ જે જાણ કે કારજાણ કોઈક ઉચ્ચ કાર્યના પ્રમાણરૂપ હેતુ અને જે

સારા માલ ખનાવતું તથા વેચતું હોય તેની સાથેજ તેમને જોડાંને

સેનેટર જ્યોર્જ એક હોરે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલા, એક ભાષણમા કહ્યું હતું કે “એક કાર્ય તમને ચોખ્ખા લાગે નહિ ત્યાંસુધી તમે તેના પ્રમાણપત્રમા સહી કરશો નહિ તમે પ્રથમ તો તમારા પોતાના પણ અચોક્કસ કામને તિલાંજલિ આપને જે કાર્ય તમને જોડું જણાતું હોય તે કાર્ય કરવામા તમે ઠાંધ પછુ ચેકની આજ્ઞાથી જોડાશો નહિ.

લોવેલ નગર મેરિમંક નહી ઉપર જ ધાયુ હતું. જલ શક્તિ લેગી કરવાને પુસ્તાઓ આધવામા આંખ્યા હતા અને ખાડીઓ ખોદવામા આવી હતી તે સમયે અમેરિકામા આવા કાર્યને માટે ઠાંધ લાયક એન્જિનિયર નહોતો એવામા ફ્રાન્સિસ નામનો એક તરુણ અંગ્રેજ આંખ્યો અને તેને તે કામમા રોડવામા આંખ્યો પ્રથમ તેણે જે કામ થઈ ચૂક્યું હતું તેની તપાસ કરી તેના બાંધવામા આંખ્યુ કે, સાઠ વર્ષ અગાઉ તે ખીણમા એક મોટી રેલ આવી હતી આથી તે કંપનીના ડાયરેક્ટરો પાસે ગયો અને તેમને કહ્યું કે “સફળહસ્થો ! તમારે લોવેલ નગર, પુસ્તાઓ તથા ખાડી ઝોની રચના ફરીથી કરવી જોઈએ”

તેને ઉત્તર મળ્યો કે “અમે તેમ કરી શકતા નથી, અમે મોટી રકમો ખર્ચી છે એટલે અમારે જોખમ પણ ખેડવું જ જોઈએ.”

ફ્રાન્સીસે કહ્યું “એમજ હોય તો સફળહસ્થો ! આ લ્યો માફ રાખનારુ”

ડાયરેક્ટરોએ તે બાબત વિષે વિચાર કર્યો અને ફ્રાન્સીસ ની સૂચના અનુસાર બધું બાધકામ ફરીથી કર્યું એ પછી એકજ વર્ષમા સારે રેલ આવી પરંતુ નગર તથા અન્ય બાધકામો તેની સામે ટકી રહ્યા જે તે આગલી સ્થિતિમા રહ્યા હોત તો તે પૃથ્વીપટ પગથી ઉખડી ગયા હોત આ એક કેવો ઉત્તમ પાઠ છે ! દરેક સમજીએ તે જરૂર શીખવો જોઈએ

મનુષ્યના ઉત્તમોત્તમ પ્રયત્નની હમેશા આશા રાખ વાથી અને તેનીજ માગણી કંવાથી તેના જીવન પર અપાર અસર થાય છે તમાર જોડું કરવુ અને જગત્તુ ચથાર્થ કરવુ, એ ઉલ્લખની વચ્ચે-મધ્યમતા અને શ્રેષ્ઠતાની વચ્ચે-

સારા કામ અને ઉત્તમોત્તમ કામ વચ્ચે-મોહન ચોદ છે આપણે ગમે તે કામ કરતા હોઈએ-આપણે જગીન મોહતા હોઈએ, એક સીપવા હોઈએ કે એક સપૂને માટે કાપવા જવાવવા હોઈએ, જનું તેમાં કિંવા વિચારમાં નો આપણે હમેશા ઉત્તમ ધારણ સાચવી રાખવાનો નિશ્ચય કરીએ તે તેમાં કોઈકે જેલું પણ રહેલું છે કે નો આપણી વૃત્તિને વિચ્ચ બનાવે છે. અને ઉચ્ચ વૃત્તિ એ એકે જેવો પ્રેરણાકરે મુલ્ય છે કે નો હલકા આદર્શોવાળા અધારમાં અધકાતા મનુષ્યના ચારિત્ર્યમાં હોતો નથી આપણે જે કામ કરતા હોઈએ તેમાં આપણી સર્વોત્તમ શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવામાં એ ઊર્ધ્વગામી ચરિત્ર્ય સમાવેલો છે, તેમાં કોઈકે જેલું તત્વ રહેલું છે કે નો આપણી ઉચ્ચતમ શક્તિઓને વ્યવસ્થા આપે છે, તેમનો વિદ્યાસ કરે છે અને ઘણી વાર મુખ્ય દશામર પદી જેવા ઉત્તમોત્તમ મુલ્યોને જગાડી બહાર લાવે છે

હમેશા ઉત્તમોત્તમ કામ કરવાની આ ટેવ મનુષ્યના દૃઢ અને અસ્થિમના ઉદ્ધ ભાગમાં ઉતરી આવે છે, મનુષ્યના દેખાવ અને સુદ્ધિરચેવ ઉપર તેની છાપ પડે છે જે મનુષ્ય પ્રાયેક ■■■ સામોપાસ સપૂર્ણ કરે છે, તેની મનો-વૃત્તિ શાંત હોય છે, તે સહેજમાં પોતાનું મન રક્ષેવ મુખાવી દેતો નથી, તે કશાથી ડરેવ નથી અને તે જમતની સાથે અનિચેવ નેત્રે નોઈ શકે છે કારણ કે તે ભણે છે કે, જેવું કોઈ પણ કામ જાણ સીતે કર્યું નથી, તેને ખોટા કામે સાથે કોઈ પણ સંજોગ નથી અને તેણે હમેશાં જનતા મુખી સારામાં સારી રીતે કામ કર્યું છે જે મનુષ્ય બણે છે કે, તે પોતાના કર્મમાં પ્રવીણ છે, તેણે પોતાના કર્મ ઉપર કાળુ ચેળબેલ છે, કોઈ પણ સંકટ ની સામે યવાની તેનામાં સહિત છે અને તે પોતાના હાથ-મા લીધેલું કામ કોશ્તાપૂર્વક કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, તેના આત્માને એવો આનંદ થાય છે, કે નો અર્થ દુરવે અપૂર્ણ કામ કરનારને કહી પણ યતો નથી પોતાના કર્મને ન જાગડવાની અને હમેશા હાથમાં લીધેલું કામ સપૂર્ણ કરવાનો અમૂલ્ય ટેવ નો માણસ શીખે. હોય તેને તે નિરંતર જગાડેવે ઔપચિત્ર નીવડે છે પોતે પોતાનું કામ

સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ કર્યું છે; એવી પ્રતીતિથી મનુષ્યને જે આનંદ થાય છે તે આનંદ બીજા કશાથી થતો નથી.

હાથમાં લીધેલું કામ બને તેટલી સાશમાં સારી રીતે કરવાની શક્તિ પોતામાં ઉછળી રહી છે એવી પ્રતીતિ જ્યારે મનુષ્યને થાય; જ્યારે તેની સમસ્ત શક્તિઓ તેના પ્રયત્નોને વગર સકોચે સંમતિ આપે; ત્યારે તેને સુખ પ્રાપ્ત થયું છે અને સફળતા મળી છે, એમ સમજવું. સામર્થ્યની આ શ્રેષ્ઠતાએ પ્રતીતિ તેની શક્તિઓને પોતાનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે તે માનસિક, નૈતિક અને શારીરિક બળોને ખુદલાં કરે છે અને વિશાળ મન તથા વિશાળ દૃષ્ટિમર્યાદાની પ્રતીતિ ઘણાજ સંતોષ આપે છે.

મારો (આ પુસ્તકના મૂળ લેખક મિ. માર્ડનનો) એક મિત્ર છે કે જેણે મારા કાર્યમાં અપાર સહાય કરી છે, તેણે પોતાની બાધ્યાવસ્થાથી પોતાના જીવનનો એક એવો નિયમ શખ્યો છે કે, કોઈ પણ કાર્ય સંપૂર્ણ કર્યા વિના અને તેની ઉપર પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યા વિના તેને છોડવું નહિ. લોકો ઉતાવળ કરતા હોય અથવા તેની આસપાસના અન્ય માણસો બડબડાટ અને શરસો કરતા હોય તેની તે બિલકુલ દરકાર કરતો નથી. તે પોતાના કાર્યમાં અપૂર્ણતા રહેવા દેતો નથી તે કામ છોડે તે પૂર્વે તેની ઉપર સંપૂર્ણતા અને શ્રેષ્ઠતાની છ.પ પડવી જોઈએ. એ તેની સાથે ઘણાં વર્ષો સુધી પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો છે, પરંતુ તેના તરફથી તેને એક પણ ઉતાવળથી કિંવા અવ્યવસ્થાપૂર્વક લખેલો અથવા સ્વસ્થતા અને શુદ્ધતા નહિ ધરાવનારો પત્ર મળ્યો નથી આ માણસની કાર્ય કરવાની ઉત્તમ શક્તિને માટે લોકો તેની ઈર્ષ્યા કરે છે. હાથમાં લીધેલું કામ હમેશાં બનતાં સુધી સારામાં સારી રીતે કરવાનું આ પરિણામ છે. તે અનુમાનથી ચલાવી લેતો નથી; પણ આગ્રહપૂર્વક સંપૂર્ણ ચોક્કસતા વાપરે છે અને પ્રત્યેક કાર્ય સાંગોપાંગ પૂરું કરે છે.

આ ટેવની તેના ઉપર બહુ સારી અસર થઈ છે. તેનું ચારિત્ર્ય દૃઢ અને મજબૂત છે, તેનામાં ખોટાપણાનો અંશ નથી; તેનું પ્રત્યેક કાર્ય પ્રમાણિકતાથી બરપૂર હોય છે, તે

પરમ પ્રમાણિક અને સાચો છે અને મારી માન્યતા પ્રમાણે તેનું શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઘણું અગ્રે પોતાના હાથમા લીધેલા પ્રત્યેક કામની ઉપર શ્રેષ્ઠતાની છાપ પાડવાની તેની જીવન પર્યાતની ટેવનેજ આભારી છે

હમેશા નિશ્ચયપૂર્વક સાજોપાગ સંપૂર્ણ કાર્ય કરવાની ટેવ શુભ ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરે છે અને સફળતા તથા સુખ અપાવે છે, ત્યારે અધુરું અને અસંપૂર્ણ કામ કરવાની ટેવ સફળતા અને ચારિત્ર્યનો નાશ કરે છે આપણું કાર્ય કોઈ માણસના જોવામા આવે કે ન આવે તે બધું સરખું જ છે કારણ કે આપણામા કોઈક એવી વસ્તુ રહેલી છે, કે જે એક કાર્ય સાજોપાગ સંપૂર્ણ કરવામા આવે ત્યારે પોતાની સમતિ આપે છે અને એક વાજબી કે સંપૂર્ણ કાર્યના સંબંધમા “હીક કર્યું” અને એક અસંપૂર્ણ કે અવ્યવસ્થિત કાર્યના સંબંધમા “અયોગ્ય કર્યું” એવો મત આપે છે આ પ્રશ્નના નાનો આત્મિક અવાજ નિરતર એવો પોકાર ઉઠાવતો રહે છે કે “અયોગ્ય, અયોગ્ય! તમે જાણો છો કે, એ સર્વ અનુચિત છે, એ ઉચિત નથી તમે જાણો છો કે, એ ઉચિત નથી” તે આપણને કહે છે કે “તમે નિષ્ફળ થયા છો” અને જગત આપણી પ્રશ્ન સા કરે તથા વર્તમાનપત્રો આપણા કાર્યોની પ્રશ્ન સા સમગ્ર જગતમા ફેલાવે તોપણ આપણી નિષ્ફળતા આપણાથી શુભ રહેતી નથી મનુષ્યે શીખવું જોઈએ કે, જગતની પ્રશ્ન સા કરતા મહાન અને અન્યની સમતિ કરતા કિમતી એવી કોઈક દિવ્ય વસ્તુ તેના પોતા ના હૃદયમા રહેલી છે જે એ આપણો હૃદયિક અવાજજ અસંતોષ દર્શાવતો હોય તો ધીજાણે ગમે તેટલું માન આપે તોપણ તે કેવળ ઉપહાસજ છે જે શિથિલ પદ્ધતિઓ અને અવ્યવસ્થિત કાર્ય ચાલુ રાખવામા આવે તો પોતાની જાતને કપકે આપવાની આત્મિક વૃત્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે, અસંપૂર્ણ કાર્ય બહુ અયોગ્ય લાગતું નથી, જેદર કારી કરવાની વિશેષ લાલચ થાય છે અને અંત સમયમા આપણે એટલા બધા જડ બની જઈએ છીએ કે એકાદ દિવસ આપણે જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈએ છીએ કે, આપણને અસંપૂર્ણ કાર્ય કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે! પ્રમા

શ્લિકતાથી જરા જરા વેગળા રહેવાથી અતે તેને તિલાંજલિ આપવાની દૃઢ ટેવ પડી જાય છે. પછી અંતઃકરણ ઠપકો આપતું નથી; પછી સ્વમાનનો જાગ દેખાતો નથી; અને આપણે હેરા પણ અશાંતિ કે ચોકની લાગણી વિના બહુ અત્યંત અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરી શક્તીએ છીએ. જો આ વૃત્તિનો અટકાવ કરવામાં ન આવે તો થોડા સમય પછી આપણું સમય આરિય બ્રહ્મ થાય છે અને આપણા પ્રત્યેક કાર્યમાં કાંઈ ને કાંઈ અપૂર્ણતા રહે છે-કોઈ પણ કાર્ય અપૂર્ણ થયાવત હોતું નથી-તેમાં કાંઈ ને કાંઈ ખામી રહી જાય છે. આવાં કાર્યો પ્રાયઃ અપ્રમાણિકતાના જેટલીજ અસર મનુષ્યની રીતભાવ ઉપર કરે છે. વસ્તુતઃ એક માણસ પોતાના શેઠને માટે પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાની સ્પષ્ટ શક્તિથી એક કામ હાથમાં લે અને પછી તે કામ અપૂર્ણ તથા અવ્યવસ્થાપૂર્વક કરે એ તેની અપ્રમાણિકતાજ છે. કાશગૃહમાં પડતા બધા ખરા અપરાધીઓની અધોગતિનો પ્રારંભ અધુરું કામ કરવાની અને પોતાના કામમાં અપ્રમાણિકતા વાપરવાની ટેવથીજ થયો હોય છે.

જો તમે તમારી કારકીર્દિના પ્રારંભમાંજ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરો કે, તમે કોઈ પણ કામ બંને તેટલું સારામાં સારું કર્યા વિના છોડશો નહિ; તમે તમારા કામમાં તમારું બધુંજ સમ્પ્રારિય પૂરશો અને તેની ઉપર તમારી પોતાની ઉત્તમતાની છાપ પાડશો; તો તમને કોઈ બીજા સંરક્ષણની-કોઈ પેટન્ટ કે કૌપીરાઈટની જરૂર રહેશે નહિ. તમારી અને તમારા કામની માગણી થશે અને તેથી પણ વધારે સારું ફળ તો એ થશે કે, તમારું અંતઃકરણ નિર્મળ થશે; તમારું સ્વમાન દૃઢ થશે અને તમારા મનને શાંતિ તથા સુખ મળશે.

જો તમે શ્રેષ્ઠતા અને ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરશો તો તમને દ્રુટો અને કંપનીઓનો ડર રહેશે નહિ. જ્યાંસુધી મનુષ્ય સુધારો કરવાની આકાંક્ષા રાખે છે અને અધિકે સારું તથા અધિકે પ્રમાણિકતાયુક્ત કામ કરવાની આતુરતા ધરાવે છે; ત્યાંસુધી તેને તકો મળ્યાજ કરવાની. જ્યાંસુધી મનુષ્યની મહત્વાકાંક્ષા આછી રહેશે ત્યાંસુધી ઉત્તમતા માટેની સ્પર્ધાને કદી પણ દાણી દઈ શકાશે નહિ.

પ્રકરણ ૧૪ મું-વહુ દેસરેલનાં વૂરાં પરિણામ

જેના ઉપર નિરતર તપાસ રાખવામા આવે અને જેના પ્રત્યેક કાર્યની સખત પરીક્ષા લેવામા આવે એવા છોકરાને તમે કાંઈ પણ મહત્ત્વનું કામ કરતો જોયો છે ? જે છોકરાને હમેશા શકાશીલ અને કરકા માળાપોએ અથવા શિક્ષકે સૂક્ષ્મદર્શક યત્રની નીચે રાખ્યો હોય તે કદી પણ મોટા મનનો અને વિશાળ હૃદયનો થયો હોય એવું તમારા જાણવામા આવ્યું છે ? જેમ બીજી સર્વ જાણતોમા, તેમ આ જાણતોમા પણ અપવાદો હશે, પરંતુ સાધારણ રીતે તમને પ્રવીત થશે કે, જે જાણકો પર વિશ્વાસ રાખવામા આવતો નથી, તેઓ ક્ષુદ્ર, સંકુચિત અને શકાશીલ મનનાજ ઓપુરુષો થાય છે

જેવા બીજાં વાવે તેવાજ ફળો મળે છે પ્રકૃતિનો એક એવો નિયમ છે કે, દરેક વસ્તુઓ પોતપોતાના જેવી વસ્તુઓને શોધે છે બારિક તપાસ કરનારા, દોષાન્વેષણ કરનારા અને શકાશીલ મનુષ્યો જે જે માણસોના સંસર્ગમા આવે છે, તેમના ખરાબમા ખરાબ શુભોને જાગ્રત કરે છે અને મતિમા મૂકે છે આ પ્રકારના ચોકોના નોકરો કેટલીક વાર એટલા માટે અપ્રમાણિક બને છે કે, તેમના સબધમા શકાશીલ વિચારો એટલી બધી વાર કરવામા આવે છે કે, તેઓ તેમની પોતાની પ્રમાણિકતા વિષે શકાશીલ બનવા લાગે છે, અને અતે તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે જ્યારે નામ બગડ્યું છે ત્યારે લાભ શા માટે જવા દેવો ? જે છોકરાઓ જાણે છે કે, હમેશા તેઓ ભૂલ કરે છે, કામ નહિ કરવાની ધારણા રાખે છે અને અપૂર્ણ કામ કરે છે, એવી તેમની ઉપર શકા રાખવામા આવે છે, તેઓ થોડા સમય પછી એવાજ નિર્ણય પર આવે છે કે, તેએ વિશ્વાસ પાત્ર નથી અને તેમનામા કોઈ ખરાબ શુભો હોવા જોઈએ જો એમ ન હોય તો માળાપ અને શિક્ષકો તેમને તેવા ગણે નહિ હૃદ અને ઉત્તમ ચારિયના વિકાસને માટે જો કોઈ વસ્તુ બહુ જરૂરની હોય તો તે સ્વતઃ ત્યાની પ્રતીતિ

છે. છોકરાને એવી પ્રતીતિ થવી એકઠી કે તેનો વિશ્વાસ કરવામાં આવે છે, નિરંતર તેને ચંકાની દૃષ્ટિથી લેવામાં આવતો નથી તથા માળાપ અને શિક્ષકો તેને માનવંત, બહાદુર અને પ્રભાવિત્ત્વે જણે છે. જો તેને આવી પ્રતીતિ ન થાય તો તેને જેવો મનુષ્ય બનાવવાનો ઇશ્વરનો ઉદ્દેશ હતો તેથી જાણ અને ઉલટા પ્રકારનો મનુષ્ય તે બને છે.

જો તમે તમારા છોકરાની બારીક તપાસ રાખો અને તેનો અવિશ્વાસ કર્યા કરો, તો તમે તેની શક્તિનો વિશેષમાં વિશેષ અને ઉત્તમોત્તમ લાભ લઈ શકશો નહિ. તમે તેની તપાસ રાખો છો એ વિચાર તેને યોગ્યતાની જાતનું સ્મરણ કરાવે છે, તેની સ્વાભાવિકતા અને નૈસર્ગિકતાનો નાશ કરે છે અને તેના ઉત્સાહને મંદ કરી નાખે છે.

તમારા છોકરાને ઓછા આપો; તેના પર પ્રેમ કરો; તેની આશાઓ અને યોજનાઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવો અને તેને જણાવો કે, તે યોગ્ય કાર્યજ કરશે એવો તમને વિશ્વાસ છે અને તેની ઉપર તમે સંપૂર્ણ ભરોસો રાખો છો, જો તમે આમ કરશો તો તમે તેમના સમસ્ત ઉત્તમોત્તમ ગુણોને અભિર્ભાવશકશો. પરંતુ ત્યાંસુધી તમે તેને દાખી દેશો, તેની પ્રભાવિત્ત્વ અને માનવંતપણા પર શંકા લાવશો અને તમારા દૃષ્ટિબિંદુથી તમને તેનામાં જે ખામીઓ જણાય તેમાંની પ્રત્યેક નાની ખામીને માટે તેને ઠપકો આપશો; ત્યાંસુધી તમે તેને એક ઉત્તમ પુરુષ નીવડેલો જોશો નહિ.

જે પ્રજાને દાણી દેવામાં અને દાસ બનાવવામાં આવી હોય, તે પ્રજા દંડ ચાલિયની બની શકતી નથી; તેની પેઠે જે વ્યક્તિને દાણી દેવામાં અને શુભામ બનાવવામાં આવી હોય તેનું મન ઉગ્ર કે વિશાળ બની શકતું નથી-પછી તે પુરુષ હો, સ્ત્રી હો કે બાલક હો.

ત્યારે હાવર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપક અને અધ્યાપકોએ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને સ્વતંત્રતા આપવાનો નિશ્ચય કર્યો-વિદ્યાર્થીઓની તપાસ રાખવી નહિ, નિરંતર તેમની ઉપર બારિક નજર રાખવામાં આવે છે એમ તેમને લાગવા દેવું નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો-ત્યારે તેમની ઉપર સખ્ત ટીકાનાં

ખાણેા છોડવામા આવ્યા જ્યારે તેમણે જાહેર કચ્છ કે, હવે પછી કવિતા બોલવાના અને પ્રભુપ્રાર્થના કરવાના વખતે ફરજિયાત હાજરી આપવાની નથી, ત્યારે હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયમા અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના માખાપો લયચકિત થયા અને તેમણે જણાવ્યું કે, તેમના છોકરાઓ પાયમાલ થશે, પરંતુ એ સંસ્થાના અધ્યક્ષ આર્ચર્સ કન્સ્ટ્રી ઇલિયટ તેથી સિત્ત મત ધરાવતા હતા નિરીક્ષણ અને પોતાના ધધામા મળેલા અનુભવ દ્વારા તેમની ખાત્રી થઇ હતી કે, જે છોકરાની તપાસ રાખવામા આવેતે કદી પણ સચ્ચાગિ યવાન કે શક્તિ માન નીવડતો નથી તેમણે લયથીત થયેલા માખાપોને ખાત્રી આપી કે, વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તમોત્તમ લાભોને માટેજ તેમણે તથા હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયના ઇતર કાર્યવાહકોએ ફરજિયાત કાયદાઓ રદ કર્યા હતા. તેમણે તેમને જણાવ્યું કે, તેમના પુત્રોના મનુષ્યત્વને બ્યાયામ આપવો જોઈએ તેઓ પોતાનો કારોબાર અને પોતાની વ્યવસ્થા પોતાની જાતે ચલાવી લેશે, એવો તેમની ઉપર ભરોસો રાખવો જોઈએ અને તેમના સ્વમાન પર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ તે સિવાય તેઓ વિશ્વવિદ્યાલયની પદવી મેળવવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ ખાખતોમા નિર્ખજજ રહેશે-તેમનામા આત્મશક્તિ અને સર્ગશક્તિ રહેશે નહિ અને તેઓ પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવાને નાલાયક થઇ પડશે.

તે સમયે અમેરિકાની સમસ્ત પાઠશાળાઓમા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર નજર રાખવામા આવતી હતી અને જાણે નાના ખાલકો હોય તેમ તેમને સખત કાયદાઓથી ખાપી લેવામા આવતા હતા ઇતર વિદ્યાલયોમા ,પણ એવીજ રિયતિ હતી વિદ્યાર્થીઓની પાછળ શુભચરો છોડી દેવામા આવતા હતા અને તેમને પ્રાય ચોરોની પેઠે સજા કરવામા આવતી હતી પ્રાર્થના વખતે તેમને હાજર રહેવાની ફરજ પાડવામા આવતી હતી અને લાપણુ વખતે તેમની ગેર હાજરી પર ખાસ ધ્યાન આપવામા આવતું હતું તેમને એકાએક એકઠા કરવામા આવતા હતા અને ઘણી વાર તેઓ અસત્ય બોલવાને તથા પોતાની ગેરહાજરીને માટે સર્વ પ્રકારના ખહાના ખતાવવાને લગ્યાતા હતા સક્ષેપમા તેમના

પ્રત્યે બિનજવાબદાર માણસોની પેઠે વર્તવામાં આવતું હતું અને તેઓ ચોખ્ખાં કાર્યો કરશે એવો તેમના પર વિશ્વાસ રાખવામાં આવતો નહોતો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, જ્યારે જ્યારે અધ્યાપકોની દૃષ્ટિ તેમનાથી દૂર થતી, ત્યારે ત્યારે તેઓ સર્વ અંકુશને તિલાંજલિ આપી દેતા અને ખરાબમાં ખરાબ અતિરેક કરતા. લાંબા કાળના દબાણથી તેમને જ્યારે જ્યારે પણ તક મળતી, ત્યારે ત્યારે તેઓ સ્વતંત્રતાને બ્રહ્મ કરીને સ્વચ્છંદતા બનાવી દેતા.

હાવર્ડે જે સુધારાનો પ્રારંભ કર્યો તે સમગ્ર દેશની આગેવાન શિક્ષણવિષયક સંસ્થાઓએ ગ્રહણ કર્યો. આજે અમેરિકાની ઉત્તરોત્તમ પાઠશાળાઓ વિદ્યાર્થીઓને સર્વ અંકુશોથી મુક્ત રાખે છે. તેમના પુરુષત્વ અને ઈત્જાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે. તેઓ પોતાનો કારોબાર પોતાની બંતે ચલાવી લેશે એવો તેમના પર બરોસો રાખવામાં આવે છે. તેમને સ્વતંત્ર વિચાર અને સ્વતંત્ર કાર્યો કરતાં શીખવવામાં આવે છે, કે જેથી તેઓ અધિક દૃઢ, અધિક સ્વતંત્ર અને અધિક નિયમશીલ મનુષ્ય બને છે. હાવર્ડે વિશ્વવિદ્યાલય આજે ઘણું મોટું બની ગયું છે તોપણ અધ્યક્ષ ઇલિયટે ઉક્ત સુધારો હાખલ કર્યો તે પૂર્વે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં જેટલા પ્રમાણમાં ગિરફતારી અને બહિષ્કાર ચતાં હતાં તેટલા પ્રમાણમાં તે આજે ચતાં નથી.

દૃઢ સ્વતંત્રતા અને દૃઢ વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવાને માટે કાર્યસ્વતંત્રતા હોવાની જરૂર છે. એક છોકરો જ્યારે પોતાની જવાબદારીથી કામ કરે ત્યારે તે જૂલ કરે, એ વાત હાખલોડીની મદદથી અથવા બીજા માણસની મદદથી કિંવા ધમકીથી તે ખરાબર ચાલે તેના કરતાં હજારગણું સારું છે. તે એકલો ચાલતાં થોડોક ભાગથી દૂર જાય એ અન્યની દોરવણીથી તે ખરાબર સીધી લીટીમાં ચાલે તેના કરતાં અધિક સારું છે. જૂલચૂકનાં કૃળ સહન કરીને તે આત્મ-શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરે, એ બીજા માણસની દોરવણીથી તે હંમેશાં ચાલે એના કરતાં ઘણું વધારે સારું છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું-સમર્થ બુદ્ધિનો જમણો હાથ

“સ્વનત્ર માણસો સ્વતંત્રતાપૂર્વક કાર્ય કરે ॥”

“જે માણસ ઈશ્વરથી દૂર છે, તે નજરો બેસતાં કરે છે.”

એલીઝાબેથ બેરેટ બ્રાઉનિંગ

“સમર્થ બુદ્ધિનો મનુષ્ય એકલા જ કામ કરે છે તમે જે કાર્ય પ્રમાણિકતાપૂર્વક કરો છો તે સર્વશક્તિમાન જગત્પિતાની પેઠે અમર છે”

કાલોઈલ

“હમણા મારા હાથમાં એટલું બધું કામ છે કે મને (ખીન અનેકાની પેઠે) ભયભીત થવાનો, જીવવાનો કે મરવાનો અવકાશ નથી”

ઈમ્મર્સન

ત્યારે સમગ્ર ક્રેંચ સેના મિસર પર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી રહી હતી, ત્યારે એક ક્રેંચ અમલદારે પોતાને સોંપેલું સર્વ કામ કહ્યું નહિ અને તે માટે ક્ષમાચાચના કરતાં તેણે તથાવ્યું કે “મેં આજો દિવસ તો કામ કહ્યું હતું !”

નેપોલિયને તે સાંભળી કંપકો આપતા કહ્યું હતું કે “પરંતુ તમારી પાસે રાત પછી શું તહેાતી ?”

સમર્થ બુદ્ધિની વ્યાખ્યા નોરથુઆ રેનેલ્ડસ આ પ્રમાણે કરે છે: “એક જાળવાન મગજનો માણસ પોતાના લક્ષ્યના સંબંધમાં એકાએક નિશ્ચય કરી ઉદ્યોગ કરે તે” રસ્કિન કહે છે કે “અમુક તરણ મનુષ્ય સમર્થ બુદ્ધિમાન નીવડવાની વ્યાજા આપી રહ્યો છે, એમ જ્યારે મારા સાંભળવામાં આવે છે, ત્યારે તેના સંબંધમાં હું સૌથી પ્રથમ પ્રશ્ન એ પૂછું છું કે ‘તે કામ કરે છે ?’” “ઉદ્યોગ” અને “કામ” એ બે શબ્દો ધ્યાનમાં લો બહુ ખોટા અર્થનો લોગ થઈ પડેલો “સમર્થ બુદ્ધિ” એ શબ્દ જેમના સંબંધમાં વાપરવામાં આવ્યો છે એવા સેકડો માણસો કામનેજ બિદિની આવી ગણે ॥

કેટલાક લોકો પારે છે કે, મહેનત કરવી પડે એ મનુષ્યની શક્તિનો મહાન યત્ર છે; પરંતુ આ મારણા મૂર્ખતાભરેલી છે, ખત અને ઉદ્યોગના સુણો મહાન નેસર્ગિક શક્તિના યત્ર છે, એવા ક્ષામક વિચારથીજ ઘણા માણસો જીવનની ચરતમાં પરાજિત થયા છે વરણોનાં મન પર એવી છાપ પડેલી હોય છે કે, જે માણસો જન્મથીજ સમર્થ

બુદ્ધિવાળા હોય છે તેઓ ગમે તે પ્રકારે મહાન કાર્યો કરે છે અને જો તેમનામાં સમર્થ બુદ્ધિ હશે તો તેઓ પરિશ્રમ કર્યા વિનાજ મહાપુરુષ બની શકશે. સમર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષના સંબંધમાં તેઓ એવો વિચાર ધરાવે છે કે, તેઓ કદી અભ્યાસ કરતા નથી અથવા તેઓ ક્યારે અભ્યાસ કરે છે તે કોઈ કદી શકતું નથી; તેઓ વારંવાર એકદમ અફળુત કૃતિઓ બહાર પાડે છે; તેઓ એવા માણસ હોય છે, કે જે પોતાની આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડવાને માટે જાદુગરની લાકડીની પેઠે બેખિની ગ્રહણ કરે છે અને જ્યારે આવશ્યકતાનું દબાણ દૂર થાય છે ત્યારે તેઓ પુનઃ મોજ-વિલાસ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા વિચાર ધરાવનારા માણસો અનિયમિત જાગ્રતા જેવા હોય છે અને તેઓ ખેતરોમાં ચિંતન કરે છે અથવા સગડી પાસે બિસીને વિચાર કરે છે. તેઓ પ્રબલ વૃત્તિઓને વશ થઈ નિરંકુશ અનિયમિતપણું અને મૂર્ખતા ભરેલા તરંગો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. તેઓ વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિને ધિક્કારે છે. તેઓ અંકુશ સહન કરી શકતા નથી અને તેઓ વિગત તથા શ્રમને પસંદ કરતા નથી. તેઓ એવો પણ વિચાર ધરાવે છે કે “સફળતા તો માત્ર એકજ કૂદકાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એકાદ ચોપાનીઆમાં ઉત્તમ લેખ લખવાથી, અપાટાખંધ એકાદ ચિત્ર આગેળી ઠાકવાથી, એકાદ વ્યાખ્યાન કરવાથી અથવા વ્યાપારી શક્તિ દર્શાવનારું એકાદ કાર્ય કરવાથી અદ્ય સમયમાં સમગ્ર શહેરમાં પ્રસિદ્ધિ થાય છે અને તેઓ સીધા ઉત્તતિને શિખરે પહોંચી શકે છે.”

ઉપર ક્રમશઃ જેવા વિચાર ધરાવનારાઓ ઘોલી રહે છે; અને એવી આશા રાખે છે કે એકાદ મોટા આપત્તિના પ્રસંગે તેઓ એકાદ મહાન કાર્ય કરશે અને સમગ્ર જગતનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચશે. ઉદ્યોગશીલ રહેવામાં કેટલું બળ રહેલું છે તે તેઓ જાણતા નથી. હમેશના પરિશ્રમમાં તેમને શ્રદ્ધા થોડી હોય છે. ઉદ્યોગમાં કેવી જાદુઈ શક્તિ રહેલી છે, અને નિરંતર પરિશ્રમ કરવામાં કેવો અમતકાર રહેલો છે તે વાત તેઓ જાણતા નથી.

શું શૈક્ષણિક જન્મથીજ આદર્શ સમર્થ બુદ્ધિવાળો

હતો એમ ધારવાની તમને દેવ પડી છે ? જો તેમ હોય તો બેન ભેન્સને તેના સંબંધમાં જે પંડિતજી લખી છે તેનો અભ્યાસ કરો -

“કારણ કે કનિની વસ્તુ નૈતિકિક હોય તોપણ તેની કદા તેને સ્વરૂપ આપે છે જે એક ચતુર્વિધ પદ્ધતિ (કે જેવી તારી પડિતજી છે તે) લખવાને પ્રવૃત્ત થાય તેણે પરસેવો ઉતારવો જોઈએ અને સંબીતના જોડણ પર પાર પાર પ્રહાર કરવો જોઈએ તે જે વસ્તુ ઘડવા માગતો હોય તેને તેણે ફેરવતા રહેવું જોઈએ, (અને તેની સાથે પોતાની જાતને પણ ફેરવવી જોઈએ) નહિ તો પ્રયત્નને બદલે તેની નિદ્રા જ સવાની કારણ કે એક સારો કવિ જેમ જન્મથી જ સારો કવિ હોય છે, તેમ તે બનાવવાથી પણ સારો કવિ બની શકે છે”

જ્યોત્ષ્ણ ઇલિયટે જ્યારે અનેક વર્ષો સુધી વૈતર કહ્યું અને એક હલ્તર બધો વાખ્યા, ત્યારે તેને “ઉનિયલ ડેરેન્ડા” ને માટે પચાસ હજાર ડોલર મળી શક્યા શીલર “પોતાના કાર્યનો ક્યારે પાર આપશે તે જોઈ શકતો નહોતો.” કાટે પોતાને “કિવાઈન ફ્રોમેડી” અથવા લખતા સુકાઈને ખાતળો ઘડી બધો હતો.

અંગ્રેજીની દ્રોણ કે જે “કદી પણ ક્રોધ સિવાય બીજી વસ્તુને માટે લખતો નહોતો અને જે પોતે જોવો હાથે કરતો નહોતો કે, તેનામાં સમર્થ શુદ્ધિ હતી, તે જો કે એક સફળ નવલકથાખર હતો તોપણ તેણે પ્રતિદિન પદરસો શબ્દો લખવાનો અબ્ધ નિયમ રાખ્યો હતો-પછી વરસાદ હો કે વરકો હો, લખવાની શક્તિ થઈ હો કે ન થઈ હો તેની તે દરકાર રાખતો નહોતો.” બીજા એક વિદ્વાને તેને જે બોધ આપ્યો હતો અને જે બોધ તેણે ઝંખટું છુટેનને આપ્યો હતો તેને તે શબ્દશ નહિ તો નિરાશ સારાશમાં પણ જરૂર અનુસર્યો હતો તે બોધ આ પ્રમાણે છે - “જ્યારે તમે લખવા બેસો ત્યારે તમારી ખુરશી પર શુદ્ધ ચોટાટજો તમારું કામ પૂરું કરવાનો માન આજ એક માર્ગ છે”

જ્યોત્ષ્ણ પાર્સન્સ લેયોણ કહે છે કે “જે જે તારા અધિકારીઓને હું જોજી છું, તેમાના ઘણીને પ્રતિદિન

નિદાન ખાર કે સોળ કલાક સખ્ત કામ કરવાની ફરજ પડે છે. ન્યારે તેમને વિશ્રાંતિ કે નિદ્રા લેવાની અથવા ખાવા-પીવાની અને મોજવિલાસ કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે પણ તેમને કામ કરવાની ફરજ પડે છે. સ્વયં મારે પણ નિદ્રા, લોભન, રમતગમતને તિલાંજલિ આપી નિરંતર કામ કરવાની જરૂરને ઘણી વાર નમવું પડ્યું છે. અને જો મારા ભણવામાં આવું ન હોત કે, અન્ય અધિકારીઓ કે જો જગતની દૃષ્ટિએ વિશેષ ચઢેલા હોત તેમને પણ એજ પ્રકારે કામ કરવું પડે છે; તો તો ઘણા કાળથી હું એવાજ અતુમાન પર આવ્યો હોત કે, હું સારા લેખક નથી તેથીજ મારે એમ કરવું પડે છે. હું મારા કામને ચાહું છું; મારી કલાની સેવા કેઈ પણ માણસ જેટલી આતુરતાથી કરી શકે તેટલી આતુરતાથી હું કરું છું અને તેને હું પૂજ્ય ગણું છું; પરંતુ ન્યારે મારાં આંગળાંએ આઠથી દશ કલાક-પચોત સતત લેખિની પકડી હોય અને તે સમય દરમિયાન મારી સમક્ષ મગજની અને જ્ઞાનવંતુની શક્તિ વપરાઈ ગઈ હોય ત્યારે હું કબૂલ કરું છું કે, લેખકના કાર્યમાં પરિશ્રમ નથી, એમ કહેવું એ તો સત્યત્વ અપમાન કરવા સમાન છે.

પરંતુ એવી સખ્ત મહેનતમાં પણ હમેશાં વિશ્રાંતિ હાયક અને પ્રોત્સાહક મોહિની રહેલી હોય છે. મને મહેનત ભરેલા બાકુતી કામમાં પણ સુખ મળ્યું છે તેવું કારણ એ છે કે, મહેનતાણું લઈને પણ સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ અને આપણી સર્વોત્તમ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને સેવા કરવી; એ હમેશાં સંતોષજનકજ હોય છે.

જુલઈ કહે છે કે “સમર્થ બુદ્ધિ મહાન કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે પણ માત્ર પરિશ્રમજ તેને પાર પાડે છે.”

એક ઉત્સાહી તરુણ કલાવિદ્ એક સુંદર ચિત્ર તરફ આંગળી કરીને બોલ્યો કે “અહો, હું પણ એકાદ સ્વપ્નને આવી રીતે ચિત્રપટ ઉપર મૂકી શકું તો કેવું સાડું!” તે સાંભળી તે ચિત્રનો આવેશનાર બોલ્યો કે “શું તમે આને સ્વપ્ન કહો છો? યાદ રાખજો કે, ન્યારે દશહજાર વાર પીછી ફેરવશે ત્યારેજ તમે આવું સ્વપ્ન જોશો.”

ગેટે કહે છે કે “ઘણા તરુણ ચિત્રકારોએ ઉત્તમ ચિત્ર-

કાર શી રીતે ઘઈ શકાય છે તે જો વેળાસગ્ગ બણ્યું હોત તો તેમણે કદી પણ ચિત્રકામનો પ્રારભજ કર્યો ન હોત "

બીજા એક કલાવિદ્ આત્મા ટાઠેમા કહે છે કે " ઇમ કર્યા વિના કોઈ પણ કાર્ય સારી રીતે ઘઈ શકતું નથી સફળતા પ્રાપ્ત કરવી એ જો તમારો ઉદ્દેશ હોય તો તમારે સખ્ત પરિશ્રમ કરવો જોઈએ "

ન્યૂટને પોતાની કાર્યસિદ્ધિના સંબંધમાં ક્યું કહ્યું છે -
"જો મેં જનપદની કાંઈ પણ સેવા કરી હોય તો તે કેવળ ઉદ્યોગ અને ધૈર્યયુક્ત ચિંતનનું પરિણામ છે."

તમે જામે તે દિશા તરફ જોયો તો તમને જણાઈ રહેશે કે, જે જે માણસોએ નામના અને મહત્તા મેળવી છે, તેમણે તે અનેક વર્ષોપર્યંત સ્વાર્થત્યાગ, સખ્ત મહેનત, હૃદયવેદના તથા મનોવેદના અને નિરાશાજનક સંકટો તથા ભારે ભયો સહન કરીને મેળવી છે આ વાત નિશ્ચિત છે કે, મહાનમા મહાન કવિઓ, વ્યક્તાઓ, રાજદારી પુરુષો, ઇતિહાસકારો તથા પરમ તેજસ્વી અને મહાસમર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષો એ બધાએ સાધારણ મજૂરો કરતાં વધારે સખ્ત નહિ તો તેમના જેટલું તો સખ્ત કામ જરૂર ક્યું છે, અને તેઓ બીજાઓથી શ્રેષ્ઠ હોવાનું સૌથી વિશેષ ખુલ્લું કારણ એ છે કે, તેમણે બીજા માણસો કરતા વિશેષ પરિશ્રમ કર્યો છે " ઇમ કરવાની અપાર શક્તિ " એવી કાલાઈએ સમર્થ બુદ્ધિની વ્યાખ્યા કરી છે અલબત્ત, હું એમ નથી કહેતો કે, પ્રકૃતિએ જો તમને અસાધારણ શક્તિઓ આપી ન હોય તો કેવળ ઇમ કરવાથીજ તમે મમર્થ બુદ્ધિમાન બની જશો, પરંતુ તું સારપૂર્વક જણાવવા માગું છું કે, મહાનમા મહાન નૈસર્ગિક બળ અને શક્તિ ધરાવનાર પુરુષને ઉત્તમોત્તમ ફળો મળવા નથી, પરંતુ જે માણસ મહાનમા મહાન ઉદ્યોગ અને મલાજપૂર્વક કેળવેલી કુશળતા, ઇમ, ખંત અને અનુભવ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી કુશળતા સહિત પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે તેનેજ ઉત્તમોત્તમ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે દૃઢ તુલનાશક્તિ અને પરમ ઉદ્યોગ એ પરમ તેજસ્વી બુદ્ધિ કળતા તમને વિશેષ લાભ કરશે જીવનના સાધારણ વ્યવહારમા "સમર્થ

બુદ્ધિ” જે કાંઈ કરી શકે તે ઉદ્યોગ પણ કરી શકે; અને વળી ઘણાં કામો એવાં હોય છે, કે જે કેવળ “સમર્થ બુદ્ધિ” કરી શકતી નથી. પ્રત્યેક તરુણને માટે કોઈ એક એવી ચીજ રહેલી હોય છે, કે જેને ઉદ્યોગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને જેને કેવળ “સમર્થ બુદ્ધિ” કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. કલેન્ડરન કહે છે કે “કોઈ પણ કલા કે શાસ્ત્ર એટલું બધું કઠિન નથી કે જેને ઉદ્યોગ હસ્તગત કરી ન શકે.”

એક સન્ન્યસ કહે છે કે “ખંતપૂર્વક કરેલું સાધારણ કામ પણ સમર્થ બુદ્ધિના અપૂર્ણ કામ કરતાં અધિક માનવંત અને ઉપયોગી છે.” બેસ્ટ્ર કહે છે કે “હમેશાં ઉત્તમોત્તમ બુદ્ધિ સૌથી વિશેષ સફળ થતી નથી. ઘણી વાર અતુસ્તાપૂર્વક વાપરેલી સાધારણ બુદ્ધિ પણ સમર્થ બુદ્ધિને હરાવી દે છે.”

વળી કાર્યના મહત્ત્વ વિશેની પાકી સમજણ અને શુભાશુભની વિવેકબુદ્ધિદ્વય દ્વં પાયા વિનાની માત્ર એકલી સમર્થ બુદ્ધિ તો તેના ધરાવનારાને જગતને બહુ થોડીજ ઉપયોગી હોય છે. સમર્થ બુદ્ધિ જેવી કોઈ વસ્તુ તો છેજ; પરંતુ સેંકડે નેપું ટકા જન્મના એવી માણસો જ્યારે ઉંઘતા હોય કે કાં તો એકાદ સારી સંધિ (વગર પ્રયત્ને) મળી જવાની આશા રાખતા હોય છે; ત્યારે બીજી તરફ જે ધૈર્ય-પૂર્વક ઉદ્યોગ કરવાની મહાન કાળજી દર્શાવવામાં આવે છે, તેવુંજ નામ સમર્થ બુદ્ધિ છે.

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં “ચપલ” ગણાય છે; પણ પાછળથી તેમના ઉદ્યોગી સહોદ્યાથીઓ ધીમી પરંતુ નિશ્ચિત રીતે ઉન્નત થતા જાય છે; ત્યારે તેઓ અપ્રસિદ્ધિના અંધ-કારમાં સડ્યા કરે છે. તેઓ જીવનની શરતમાં પાછળ પડી જાય છે તેનું કારણ કે તેઓ શ્રમ કરવાની જરૂર જોઈ શકતા નથી; તેઓ ખંતપૂર્વક ઉદ્યોગ કરતા નથી; તેઓ જરા જરામાં ઉશ્કેરાઈ જાય છે; તેઓ જરા જરામાં કંટાળી જાય છે; તેઓ આગળ પડતી જગ્યા, થોડું કામ અને મોટો બદલો મેળવવા ઇચ્છે છે; તેઓ ઉદ્યોગને ધિક્કારે છે તથા કાળજીને અને નાની વિગતોને પસંદ કરતા નથી.

બેસ્પ્રિઆ રેનોલ્ડસ કહે છે કે “એક બોધ એવો

છે, કે જેમાં ખોટી કંકાસ મારનારાઓ તથા અજ્ઞાની અને આળસુ માણસો મારો વિરોધ કરશે; પરંતુ મને લાગે છે કે, આ વાતનો ઉદ્દેશ જેમ વધુ વાર કરવામાં આવે તેમ વિશેષ સારું. તમારી પોતાની સમર્થ બુદ્ધિ પર તમારે આધાર રાખવો ન જોઈએ. જે તમારામાં મહાન બુદ્ધિ હશેજ તે તો ઉદ્યોગથી તેમાં સુધારો થશે; અને જે તમારામાં માત્ર સાધારણ શક્તિ હશે તો ઉદ્યોગ તેની ન્યૂનતા પૂરી કરશે. જે સારી રીતે ઉદ્યોગ કરવામાં આવે તો કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી અશક્ય નથી; અને તેના વિના કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થવી શક્ય પણ નથી. "

તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારા વીર પુરુષોની પૂજા કરો; પ્રભુના પ્રસાદને પ્રાપ્ત થયેલા પુરુષો ત્યારે ગિરિ-શૃંગો પર ચાલે ત્યારે તેમના પ્રત્યે આદરની દૃષ્ટિથી જુઓ. પરંતુ કમરણમાં રાખજે કે, માત્ર લીંઘ અને આસક્તિપૂર્ણ હૃદય તથા વિવિધતાયુક્ત અને જળવાન કેદપનાશક્તિ-જ તમારા શેકસપિયરને કે કાલિદાસને જનાવતી નથી; પણ કવિને સતત ઉદ્યોગજ તેને જનાવે છે. તેની સમર્થ બુદ્ધિ તેના "કાર્ય"માં પ્રદર્શિત થાય છે.

પ્રકરણ ૧૬ મું-મહેનતનો વદલો

પ્રાચીન કાળમાં એક ગ્રીકે પોતાની મધમાખીઓનો હિમેટસ નામના સ્થાને ઉડીને જવાનો શ્રમ બચાવવાનો વિચાર કર્યો. તેણે તેમની પાંખો કાપી નાખી અને તેમને ચુપ્પો એકત્ર કરી આપ્યાં; પરંતુ તેથી તેઓ મધ બનાવી શકી નહિ. કેમકે એ પાંખો વડે ઉડીને ફર ફરના પ્રદેશો-માંથી મધ કાઢી લાવવું એજ તેમની પ્રકૃતિ હતી.

રસિકન કહે છે કે “આપણને આ જગતમાં કંઈ એવું કામ કરવાને મોકલવામાં આવ્યા નથી, કે જેમાં આપણે આપણાં અંતઃકરણો પરાવવાને અશક્ત હોઈએ.”

હવન શું છે? ક્વિલિપ્સ બુક્સ આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આ પ્રમાણે આપે છે:—“જે માણસ કામ કરી જાય છે તે પોષક કરે છે કે ‘આ-આજ માત્ર હવન છે.’”

જેણે શ્રમનો ખ્યાલો પૂરેપૂરો પીધો છે; તેણે કામ કરવું જ લેણ્યે એટલાજ માટે કંઈ જ્ઞાન નથી તે પોષકી ઉકતો નથી કે “આજ કેવળ હવન છે.” “મનુષ્ય જે સર્વે કામ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે તે સર્વે દુઃખમાં દુઃખ પ્રકારના કામમાં પણ તેનો આત્મા કેટલો સ્વસ્થ થાય છે તેનો વિચાર કરો. શંકા, ઇર્ષ્યા, શોક, પશ્ચાત્તાપ, ક્રોધ અને નિરાશા પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માને ઘેરી લે છે; પરંતુ જ્યારે તે કામ હાથમાં લઈને બેસે છે ત્યારે એ બધું ચાંત થઈ જાય છે અને તેઓ બડબડાટ કરતાં પોતાની શુદ્ધિઓમાં ઉડાં ઉતરી જાય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય ખરો મનુષ્ય બને છે ત્યારે તેના શ્રમમાં જે જ્ઞાન-દલાયક તોજ હોય છે, તે શું તેને પવિત્ર કરનારા અગ્નિરૂપ નથી?”

જૉન રુડગર્ટ ગીલ કહે છે કે “હવનનો એક સાદો નિયમ છે તે હમેશાં લાગુ પડે છે અને તેમાં બિલકુલ ફેરફાર થતો નથી. તે મહાનમાં મહાન નીતિકારો અને નાનામાં નાના નીતિકારોને સમાન રીતે લાગુ પડે છે. તે નિયમ આ છે:—‘તમારી શક્તિઓ અને જ્ઞાનસંયોગોનો વિચાર કરીને તમે જે ઉત્તમ કાર્ય કરવાની શક્તિ ધરાવતા હો તે તમને ગ્રાસ થાય ત્યાંસુધી તેને મેળવવાનો અવિશ્રાંત પ્રયત્ન કરો અને મેળવ્યા પછી તે કામ કરવા મંડી પડો.’”

જે માણસ કામ કરતો નથી તેને માટે જીવનનું મૂળ નષ્ટ થયું છે જગતમાં સ્વસ્થ થવાને માટે, સમસ્ત સૃષ્ટિ અને સૃષ્ટાની સાથે તદાત્મ થવાને માટે મનુષ્યે પોતાના હાથમાં જે કામ આવે તે પૂરા જળપૂર્વક કરવું જોઈએ કારણ કે કામ એજ માનવજીવનનો ઉદ્દેશ છે

મનુષ્યના સામ્યમાં જો કામજ લાખ્યું હોય તો તેના પ્રતિકૂળ અંગોમાં મહાન પારિતોષિકો પણ રહેલા જણાશે

“આપણે જે શરતને માટે દોડી રહ્યા છીએ તેમાંજ આપણો ખર્ચો રહેવો છે તેના ઇનામમાં આપણો ખર્ચો રહેલો નથી”

પ્રાચીન કાળમાં મરદાનગીની રમતોમાં વિજેતાને જે પુષ્પમાળા મળતી હતી તે તેને તેની ખાતર કિંમતી ગણવામાં આવતી નહોતી, પરંતુ સ્પર્ધાના ચિહ્નતરીકે કિંમતી ગણવામાં આવતી હતી તેજ પ્રકારે આપણા કાર્યનું પારિતોષિક ગમે તેટલું છોટ હોય તોપણ તેનો મહિમા તેને મેળવવા માટે કરેલા વિશ્રહના મહિમા આગળ ઝાખો પડે છે ધૈર્યપૂર્વક શાન્ત માટે દોડવાનો હક્ક વિજયમાળા પરિધાન કરવાના હક્ક જેટલોજ મહાન છે ઇમસાંન કહે છે કે “માત્ર તમે કામ પરજ લક્ષ્ય રાખો તમે કામ કરશો એટલે તમને પારિતોષિક મળ્યા વિના ગહેશેજ નહિ”

લોગ્ગેલો કહે છે કે “નિત્યની સલાખો અને નિત્યના કર્તવ્યો, કે જેને લોકો વૈતર કહે છે તે સમયની ઘડિયાળના વજનો અને સમાનતાજનક બોલઓ છે એ વજનોથી તેના પેન્ડ્યુલમને યથાવત્ આદોલન મળે છે અને તેના કાટાઓને નિયમિત ગતિ મળે છે, અને જ્યારે તેઓ તેના ચક્રો પર લટકતા બંધ થાય છે ત્યારે પેન્ડ્યુલમ હાલતું નથી, કાટાઓ ફરતા નથી અને ઘડિયાળ અટકી જાય છે”

લોર્ડ પ્રોહામના સબધમાં કહેવાય છે કે, દિવસે બરાબર કામ ન થયું હોય તો સાયકાળે તેનેચેન પડતું નહિ તેઓ એવો મત ધરાવતા હતા કે, સારી રીતે કર્તવ્ય બજાવવાથી માત્ર માનસિક આરોગ્યનુજ નહિ પરંતુ શારીરિક આરોગ્યનું સુદા સૌથી સારી રીતે સરક્ષણ થાય છે બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતા મનુષ્યનું પોતાનુજ કામ

તેને વિશેષ સુધારે છે. તે તેના સ્નાયુઓને સુદૃઢ કરે છે; તેના શરીરને બળવાન બનાવે છે; તેની સ્પિરિટિસરણ ક્રિયાને વિશેષ બલિ આપે છે; તેની માનસિક શક્તિને તીવ્ર કરે છે; તેની તુલનાશક્તિને સુદૃઢ કરે છે; તેની સર્ગ-શક્તિને બદલા કરે છે; તેની શક્તિઓને ઉદ્વાગમાં લગાડે છે; તેને જીવનની શરતમાં પ્રયાણ કરાવે છે; તેની મહત્વાકાંક્ષાને વ્યક્ત કરે છે અને તે મનુષ્ય હોય તેણે મનુષ્યતાં કર્તવ્યો પ્રત્યક્ષ લેખે; મનુષ્યનું કામ કરવું લેખે અને જીવનમાં મનુષ્યનો જામ જાળવવો લેખે; એવું જાન તેને કરાવે છે.

તમે તમારા પુત્રને માટે કરોડો રૂપિયા મૂકી જશો; પરંતુ તમે તેને કોઈ ખરી વસ્તુ આપી છે? તમને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરતાં જે કેળવણી, જે અનુભવ અને જે શક્તિ મળી છે તે તમે તેને આપી શકશો નહિ; કાર્ય કરવામાં તમને જે આનંદ મળ્યો છે; વિકાસ પામવામાં તમને જે સંતોષ મળ્યો છે; તમે જે અભિમાનપૂર્વક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે અને ચોક્કસતા, બ્યવસ્થા, સપક્ષતા, દેય, પ્રમાણિકતા તથા નમ્ર-તાથી તમારા ચારિત્ર્યનો જે વિકાસ થયો છે તે તમે તેને આપી શકશો નહિ. તમારા દ્રવ્યમાં જે કૌશલ્ય, કહાપણ, શાણપણ અને દૂરદર્શિતા સુખ રહેલાં છે; તે તમે તેને આપી શકશો નહિ. તમારું દ્રવ્ય તમારે માટે બહુ કિંમતી છે; પરંતુ તમારા ચારસને માટે તે બિલકુલ કિંમતી નથી. તમારી લક્ષ્મીના કુંજર પર ચઢતાં તમે તમારા સ્નાયુ, તમારી શક્તિ અને તમારા સામર્થ્યનો વિકાસ કર્યો છે અને તેથીજ તમે તમારી ઉચ્ચ સ્થિતિ બળવી રાખવાને અને તમારા કરોડો રૂપિયા સામગ્રી રાખવાને શક્તિમાન થયા છો. માત્ર અનુભવથીજ જે શક્તિ ગળે તે તમને પ્રાપ્ત થઈ છે અને માત્ર તેથીજ તમે તમારા ઉચ્ચ સ્થાન પર દૃઢ નીતે ઉભા રહેવાને શક્તિમાન થયા છો. તમારે માટે તો તમારા દ્રવ્યનો અર્થ અનુભવ, આનંદ, વિકાસ, કેળવણી અને ચારિત્ર્ય છે; પરંતુ તમારા પુત્રને માટે તો તે માત્ર એક પ્રલોભન અને એક ચિંતારૂપજ થઈ રહેશે. અને તેથી તેની શક્તિઓ સંકુચિત થઈ જવાનો વિશેષ સંભવ છે. તમારું જે દ્રવ્ય તમારે માટે પાંખોરૂપ છે; તેજ ધન તેને માટે તો ભારે

ગોળારૂપ થઈ પડવાનું એથી તમને તો મળેની દેખવણી મળી છે અને તમારી ઉત્તમોત્તમ શક્તિઓનો વિકાસ થયો છે, પરંતુ એથી તે તો કદાચ ઉદ્યોગશૂન્યતા, આળસ, પ્રમાદ, નિર્બળતા અને અજ્ઞાનનોજ સોગ થઈ પડશે. આ વશ્યકતા, કે જે અમૂલ્ય સાધુક છે અને જેણે જગતના ઇતિહાસમાના પ્રથમ સમસ્ત એટલા કાર્યો કરવાને મનુષ્યને ઉત્તેજિત કર્યો છે તે તમે તેની પાસેથી લઈ લીધી છે.

તમે જ્યાં છોડો છો, ત્યાંથી તમારો પુત્ર પ્રારબ્ધ કરે એવા ઉદ્દેશથી તમે તેને દ્રવ્ય આપી જવા માગો છો. તમે જે વૈતરૂ કહ્યું છે, જે કુળો સોગવ્યા છે, જે સકટો સહન કર્યા છે, જે સધિશૂન્યતા સહન કરી છે અને શિક્ષણ દાર્ષ્ટ્રિય લોગબધુ છે તેનાથી તમે તમારા પુત્રને જલાવવા માગો છો, પરંતુ તમે તેના હાથમા લાકડી આપવાને બદલે કાખચોટી આપી છે, આત્મવિકાસ, આત્મોન્નતિ, આત્મશિક્ષણ અને સ્વાચ્ચ, કે જેના વિના ખસે સફળતા, ખરૂં મુખ અને ખરૂં ચારિત્ર્ય કહી પણ શકાય નથી, તેને જેના દ્વારા ઉત્તેજન મળે છે તે વસ્તુ તો તમે તેની પાસેથી લઈ લીધી છે તેનો ઉત્સાહ ઉડી જશે, તેની સક્તિ વીખરાઈ જશે અને તેની મહાવાકાશા આત્મોન્નતિ માટેના વિમલ વડે ઉત્તેજિત નહિ થવાથી ધીમે ધીમે નષ્ટ થઈ જશે. તમે તમારા પુત્રને માટે પ્રત્યેક કામ કરો અને તેને ઉદ્યોગ કરતા નહિ રીખવો તો તમે એક એવું કામ બાકી રાખ્યો કે જે તેને અરણ્યપર્વત દુર્ગળ બની રહેતો અટકાવવાની સક્તિ ધરાવે છે.

ઉદ્યોગ એ મનુષ્યજાતિનો મહાન શિક્ષક છે એ છવનરૂપી સૈન્યની મહાન કવાયત છે, કે જે કવાયત લીધા વિના આપણને જ્યારે કાર્યને માટે કટિબદ્ધ થવાનું કહેવામા આવે ત્યારે આપણે મશરાઈ જઈએ છીએ અને અશક્ત બની જઈએ છીએ.

હીન ફેરાંર કહે છે કે “કર્તવ્યપાલન, એ તો મનુષ્યના હાથમા રહેલો ઉત્તમોત્તમ જન્મસિદ્ધ હક્ક છે એ પ્રબળમા પ્રબળ નૈતિક ઔષધિ છે અને જળવાનમા જળવાન માનસિક દવા છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ આપણને કાષ્ઠક આણુ જ દર્શાવી રહી છે. જાણેલીઆનું પાણી મડુ બની

દુર્ગંધ ફેલાવે અને વહેતો ઝરો નિર્મળ હોય છે. આપણે જે પૃથ્વી પર ચાલીએ છીએ અને જે હવા આસમાં લઇએ છીએ, તે પણ વાયુ અને સમુદ્રનાં ઉછળતાં બળો વિના શાગીઘ બની જાય. ઉષ્ણકટીબંધ કે જેમાં મનુષ્યને નિર્વાહનાં સાધનો પુષ્કળ મળે છે તેના મંદ અને બળહારક વાતાવરણમાં તે નિંદ્રા અને નિર્જાગતાવાળા પ્રમાદમાં પડી જાય છે; પરંતુ જે પ્રદેશોમાં તેને ચોતાના દૈનિક ખોરાકને માટે પ્રકૃતિનાં મહાન બળોની સાથે વિશ્વહ કરવો પડે છે; તે પ્રદેશોમાં તેની ઉંચામાં ઉંચી અને ઉત્તમોત્તમ શક્તિઓ પ્રકાશી નીકળે છે.”

આલ્ફ્રેડ કિંગ્સલી પોકારી ઉઠ્યો હતો કે “પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં તમે શય્યામાંથી ઉઠો ત્યારે ધ્વિરનો આભાર માનો કે તે દિવસે તમારી પાસે કાંઈક એવું કામ કરવાનું છે કે જે તમારી મરજી હોય કે ન હોય તોપણ તમારે કરવું જ પડે. કામ કરવાની અને તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની દરજ્જા પડવાથી મિત વ્યવહાર, આત્મનિયમન, ઉદ્યોગ, માનસિક હઠતા, સંતોષ અને બીજા સત્તાવધિ સફળતા, કે જે આજસુ માણસો કદી જાણતા નથી તે તમારામાં આવે છે.”

આપણી અમેરિકન પ્રજા પેઢી દર પેઢી ખંતપૂર્વક કામ કરતી આવી છે તેથીજ માત્ર આપણા રાષ્ટ્રીય જીવનને સ્થાયિતા અને સાર્થકતા પ્રાપ્ત થઈ છે. કામથીજ આપણા રંક વર્ગનો ઉદ્ધાર થયો છે. કામે હજારો માણસોને અકાળ મૃત્યુના પંજમાંથી, ખાસ કરીને આત્મહત્યાના પંજમાંથી બચાવ્યા છે.

બર્લિનવાળા અધ્યાપક વિરચાઉ પોકારી ઉઠ્યા હતા કે “અનેક વાર હું હતાશ અને નિરાશ થઈ જતો હતો; પરંતુ કામ કરવાની ટેવથી મારો બચાવ થયો છે. બાહ્ય આપત્તિના દિવસમાં પણ એ ટેવ મને દુઝો દીધો નથી. રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક બાબતોમાં થકવી નાખનારા અને નિરૂપયોગી પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ મને વૈજ્ઞાનિક કાર્યથી હંમેશાં આનંદ મળ્યો છે.”

સુપ્રસિદ્ધ ગ્રીક વૈદ્ય ગેલેન કહે છે કે “કાર્ય એ તો પ્રકૃતિનો ખરો વૈદ છે.”

મેથ્યુઝ કહે છે કે “સખ્ત પરિશ્રમનું જા એક કિંમતી

ઇનામ છે કે તેમાં શાંતિ આપવાની શક્તિ છે; કે જે શક્તિ શારીરિક અને માનસિક બંને પ્રકારનાં દુઃખોની સર્વોત્તમ ઔષધિ છે. એકાદ રુચિકર ધંધાના આનંદ અને ઉત્સાહથી મહાન સંકટોનું દુઃખ કેટલી બધી વાર ભુલાઈ જાય છે! પરંતુ કાલ્પનિક દુઃખોની સામે-ઉન્માદજનક ચિંતા, નિરાશા અને પ્રમાદની સામે તો તે લોહાના બખ્તરની જેમ ગરજ સારે છે. ઉદ્યોગ કરનાર કોઈ પણ માણસને તમે કદી પણ કંગાલ જોયો છે? જે ચોદ્ધો સંપૂર્ણ સાહસથી લડાઈ લડી રહ્યો હોય તેને ધાવનું જાન રહેતું નથી. જે વક્તા પૂર્ણ જુસ્સાથી ભાષણ કરી રહ્યો હોય તે સંધિવાના દુઃખથી સંપૂર્ણ મુક્ત હોય છે. કામમાં નિમગ્ન થવું એ વસ્તુતઃ શું છે? શું એ વસ્તુતઃ ઘરમાં ભાડુત વસાબ્યા સમાન નથી? અને એક વાર એક સારા ભાડુતનો સંપૂર્ણ કબજો થઈ ગયો કે પછી કોઈ ખરાબ ભાડુત તેમાં પ્રવેશી શકતો નથી. પરંતુ આળસ કરવું એ આત્મમંદિરને ખાલી રાખવા સમાન છે; અને તે ખાલી રહે એટલે તેનાં બારણાં ખુલ્લાં થઈ જાય છે અને અસંતોષ, નિરુદ્યોગ અને નિરાશા રૂપી દૈત્યો તેમાં ચાલ્યા આવે છે અને એક વાર તેમણે પ્રવેશ કર્યો એટલે પછી તેઓ સહેલાઈથી બહાર નીકળતા નથી.”

ગિરમાઈ કહેતો કે, સખત પરિશ્રમ એજ માત્ર એક ખરા જીવનનો સંરક્ષક છે. તેના મૃત્યુથી ઘોડાં વરો પૂર્વે જ્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે “સહેલાઈથી કહી શકાય અને સહેલાઈથી લલામણુ કરી શકાય એવો જીવનનો નિયમ કયો છે?” ત્યારે તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “એ નિયમનો એ મંત્રનો માત્ર એકજ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે અને તે ‘કામ’ છે. કામવિનાનું જીવન પોકળ, નિરુપયોગી અને દુઃખી હોય છે. જે માણસ કામ કરતો નથી તે સુખી થઈ શકતો નથી. જીવનના ઉમરા ઉપર ઉલ્લેલા તરુણને મારે ચિખા-મણનો એક શબ્દ નહિ, પરંતુ ત્રણ શબ્દો કહેવાના છે અને તે ‘કામ, કામ, કામ’ એ છે.”

કાલાંઈલ કહે છે કે “ઉદ્યોગ હમેશાં ઉત્તમ અને પવિત્ર હોય છે; તે સમગ્ર સંપૂર્ણતાનું મૂળ છે. કોઈ પણ માણસ કામ કર્યા વિના સિદ્ધિ મેળવી શકતો નથી અથવા પ્રવીણ

થઈ શકેતો નથી. જો આત્માના પુરુષત્વનો નાશ કરનારી વિધિમય અને જાન્યત્ર અસરોને બાળી મૂકનારો પવિત્ર અગ્નિ છે.

કામ જો મનુષ્યના સમસ્ત રોગો અને દુઃખોનો મહાન ઉપાય છે. કામમાં શાશ્વત ઉચ્ચતા અને પવિત્રતા રહેલી છે. જે માણસ પ્રમાણિકતાપૂર્વક અને હૃદયપૂર્વક કામ કરે છે તેનો ઉદ્ધાર થવાની હોશમાં આશા હોય છે; અને જે માણસ અત્યંત મૂર્ખ બનીને અને પોતાનો મનુષ્ય તરીકેનો ઉચ્ચ હરજનો બૂલી જઈને કામ કરવાનું મૂકી દે, તેને માટેજ માત્ર આશા નથી. માત્ર આજસમાંજ હોશની નિરાશા રહેલી છે.

બધાંજ પ્રમાણિક કામ પવિત્ર છે; સમસ્ત પ્રમાણિક કામમાં, જો તે માત્ર ખર્ચ અંગમહેનતનું કામ હોય તો, કંઈક હિંચત્તા રહેલી છે. કામ પૃથ્વી જેટલું વિશાળ છે અને તેનું શિખર સ્વર્ગમાં છે.

કામ જો આરાધના છે, આ મમ્ જે સારી રીતે સમજે છે તે લવિષ્યના ગર્ભમાં જે સર્વસ્વ રહેલું છે તે બધુંજ જાણે આ અતિમ દેવવાણી છે અને જોમાં બીજી બધી દેવવાણીઓનો સમાવેશ થાય છે.

હું આ બેજ માણસોને માન આપું છું, ત્રીજા ટોળાને માન આપતો નથી. જોમાં પણ અમથી થાકેલો કારીગર, કે જે પાર્થિવ વસ્તુઓનાં બનાવેલાં જોળારો વડે પરિશ્રમ-પૂર્વક પૃથ્વીને છોડે છે અને તેને મનુષ્યની બનાવે છે તેને હું પ્રથમ માન આપું છું. જોવા સખત પરિશ્રમ કરનારો મને પહેલો પૂજ્ય છે; પરંતુ જો ઉપસંત એક બીજા પ્રકારના માણસને હું ઉચ્ચતર માન આપું છું, કે જે માણસ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના પ્રચારને માટે ઉદ્યોગ કરે છે; જે દૈનિક જોરાકને માટે નહિ, પરંતુ જીવન સુધી પહોંચે એવા આધ્યાત્મિક જોરાકને માટે પરિશ્રમ કરે છે તેને હું જો ઉચ્ચતર માન આપું છું. જે રંક માણસો આપણને સ્થૂળ જોરાક આપવાને માટે ઉદ્યોગ કરતા હોય તો ઉચ્ચ ટોળાના માણસોએ તેના બદલામાં તેમને માટે જોવા પરિશ્રમ કરવો ન જોઈએ, કે જેથી જો અજ્ઞ મનુષ્યોને જ્ઞાન પ્રકાશ, આગેવાની, સ્વતંત્રતા અને અમરતા પ્રાપ્ત થાય? આ ઉભયને હું હૃદયપૂર્વક માન આપું છું; બીજું બધું છાલાં અને ધૂળ છે.

પ્રકરણ ૧૭ મું-કાર્ય અને વૈતરા વચ્ચેનો ફરક

જે માણસો એકજ કામ કરતા હોય; પરંતુ તેઓ જે જુદી જુદી રીતે કરે છે તેમા બહુ વક્રવત હોય છે. હું કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને જોળણું છું કે જે ગૃહવ્યવસ્થાના કાર્યને કલારૂપ બનાવી દે છે. તેઓ રાંટણી કરતી હોય, શાક કરતી હોય, ચમ્પા પાચરતી હોય કે રાચરચીલાં પરતી ધૂળ ખખેરતી હોય, તોપણ તેઓ તે કાર્ય કલા બાણનારની દૃષ્ટિથી કરે છે, અને જે કાર્યને ધૃતાર ઈચ્છે પિંજારતી જણાય છે તે કાર્ય કરવામાં તેઓ આનંદ માને છે બાલ કોની સંજાળ લેવાનું કે ગૃહની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેમને વૈતરા સમાન લાગતું નથી પરંતુ કર્તવ્યબુદ્ધિને લીધે તેઓ પ્રત્યેક કાર્યને ઉચ્ચકોને કલાના પ્રદેશમાં મૂકી દે છે અને કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને જોળખીએ છીએ કે જે સામારણ્યમાં સામારણ્ય કામો એટલી ગંભીરતા, ચાંત અને સરળતાથી બજાવે છે કે તેમને કામ કરતી જોઇને આનંદ થાય છે તેઓ સર્વ રાચરચીલાં અને સર્વ વસ્તુઓ વ્યવસ્થાપૂર્વકે ઓઠવવામાં આનંદ માને છે. તેમના ગૃહનું સમગ્ર વાતાવરણ સંસ્કારિત અને મુખ્યવસ્થાથી ભરેલું હોય છે. તેમાં કાણક એવું તત્ત્વ રહેલું હોય છે કે જે મનને આનંદ આપે છે

હું બીજી કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને જોળણું છું કે જે ગૃહમાંના પ્રત્યેક કાર્યને વૈતરા સમાન ગણે છે અને તેનો નેમ બને તેમ શીઘ્ર નિકાલ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ કામથી ડરે છે; અને ત્યાસુધી તેને અલતવી રાખે છે અને પછી નેમ બને તેમ જલદી તેનો ફે સહેા આગુવાને દોડા-દોડી કરે છે આથી જ્યારે તેઓ કામ કરી રહે છે, ત્યારે પણ ગૃહમાં લેચ પણ મુખ્યવસ્થા જણાતી નથી અને કોઈ પણ વસ્તુ જોવાથી આપણને આનંદ થતો નથી આપણને પ્રત્યેક વસ્તુ અવ્યવસ્થિત પડેલી જણાય છે ચર્ચામાં કહીએ તો કેટલીક સ્ત્રીઓ જ્યારે કલાવિદની દૃષ્ટિથી કામ કરે ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓ મજૂરની દૃષ્ટિથી કામ કરે છે.

જે મનુષ્ય પોતાના કાર્યને આદે છે તેને તમે ગહુ શીઘ્રતાથી ઝોળખી શકો છો. તેના કાર્યમાં કાંઈક નવીનતા, નૈસર્ગિકતા, ક્રોધાળતા અને સ્વાભાવિકતા રહેલી હોય છે, કે જે વૈતરની પેઠે કરેલા કામમાં કદી પણ જણાતી નથી.

એકાદ નોકરડી બિમાર પડે અથવા ગેરહાજર રહે અને પોતાને તેનું કામ કરવું પડે ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓ ચીકારા જાય છે અને કોષે લરાય છે; જ્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ ઉદાસ હૃદય અને સહાનુભૂતિ ધરાવનારી હોવાથી તેઓ ઘણી ખુશીથી પ્રસંગોપાત પોતાની નોકરડીને રજા આપે છે અને રસોઈ કરવામાં તથા ઘરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ માનતી જણાય છે. પર્યાયમાં કહીએ તો કેટલીક સ્ત્રીઓ ખુશીથી આનંદપૂર્વક, કલાવિદ્ની દૃષ્ટિથી પોતાનું કામ કરે છે, તેઓ તેમાં પોતાનો આત્મા પૂરે છે; પોતાની રુચિ પ્રદર્શિત કરે છે અને તેને સંસ્કારિતા તથા મૃદુતા સમર્પણ કરે છે; જ્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ તેથી સર્વથા વિરુદ્ધ રીતે પોતાનું કાર્ય કરે છે.

આદિસ, હુકાન અને કારખાનામાં પણ આવોજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. કેટલાક નોકરો જાણે જીવનું એ એક ખરેખરો બોલો સમજતા હોય તેમ તેઓ હુમેશાં તમારા મન પર એવી છાપ પાડે છે કે તેઓ પોતાના કાર્યને ધિક્કારે છે અને તે પતે તો સાફ એમ ઇંગ છે; અને અન્ય માણસો જ્યારે વિશેષ આરામવાળી જગ્યા હોગવે છે ત્યારે તેમનેજ આવું વૈતર શામાટે કરવું પડે છે તે તેઓ સમજી શકતા નથી. આવા નોકરો પ્રત્યેક કાર્યને ટકિન ગણે છે. તેઓ પોતાના હાથમાંના પ્રત્યેક કાર્યને ધિક્કારતા જણાય છે. આવા નોકરોને જોઈને કોઈ પણ માણસને કંટાળો ઉપજ્યા વિના રહેતો નથી. પરંતુ જે નોકરો આનંદયુક્ત હૃદયથી કામ કરે છે, જેઓ હુમેશાં આનંદી, આશામય અને ઉદ્યોગી હોય છે; જેઓ હુમેશાં તમારે માટે કાંઈ ને કાંઈ કામ કરવાને તત્પર હોય છે, અને જેઓ તમારો ધંધો વધેલો જોવાને આતુર હોય છે; તેમને તમારી પાસે રાખવામાં તમને ખરેખરો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્ણ હૃદયથી અને અર્ધ હૃદયથી કરેલા કામમાં, ઉત્સાહપૂર્વક

કરેલા અને વેશ્યપ ગણીને કરેલા કામમા, અને ઉત્તાચથી કરેલા તથા બિદરકે શીથી કરેલા કામમા બહુ લજાવત હોય ॥

સફૂદપણા, આનંદ ઉત્સાહ અને હ કામથી કામ કરનાર નોકરનો ઉપયોગિતાની પ્રતીતિ પ્રત્યેક એને જ અને પ્રત્યેક રોકને આપોઆપ થાય છે તેનું કામ જોઈને તેને બહુ ઉત્સાહ મળે છે આવા નોકરો ઉદ્યોગનું જે વ્યતાવસ્થા દેલાવે છે તેની પ્રતીતિ શેઠને હમેશા થાય છે કયા નોકરો તેને સહાય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે તે જાણે છે અને જે નોકરો કામથી હરે છે તથા તેનાથી ભયવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને કહી તેમના પગાર કરતા એક પાઈ પણ વિશેષ મળતી નથી

આનંદ પમે કાળજી વિનાના, બેઠકાર, આગમુ નોકરો નિરાશ, વિલબ, નિષ્કાળજી તથા નિરુત્સાહનું જે વર્તિ વરણ દેલાવે છે તેમણે રોકની ભણુ બહાર રહેતું નથી જેઓ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરે છે અને રોકનું કિંત આપવા ને પ્રયત્ન કરે છે તેમના તરફ તે આપોઆપ આકર્ષિત થાય છે અને જેઓ પોતાના રોકના કામકાજનું શું થશે તેની ઘટકાર કરતા નથી તથા પોતાની જવાબદારી અને પોતાના કામથી જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમનું જો પણ જોવું તેને જગતું નથી

કેટલાક મોચીઓ એવી મુશ્કેલી, મૂઢતા અને ઉત્તમ તાથી જોડા પર ધીમડું મારે છે અથવા એડી મૂકે છે કે તમને લાગે છે કે તેઓ ખરેખર કલાવિદ્ ॥ અને તેઓ અત્યંત કરજીપૂર્વક કામ કરે છે, જ્યારે બીજા મોચીઓ એવી રીતે ધીમડા મારે છે કે જાણે તેઓ નિર્વાહને માટે જ તે કામ કરે છે અને તે કેવા કેવા છે તેની તેઓ ઘટકાર કરતા જણે પહેલા વર્ષના મોચીઓ પોતે કામને આહવા હેવાથી કામ કરતા જણાય છે અને તે દ્વારા તેમને શું મળશે તેનો તેઓ વિચાર નહિ કરતા અહેમના કેળ પણ મોચી કરતા વિશેષ મુશ્કેલ કામ કરવાને આગુર હોય ॥

જુ કેટલાક એવા હુ કાસરી નોખ લેનારાઓને જોગમુ હુ કે જેઓ જાડું શુદ્ધિ અને આનંદપૂર્વક કામ કરે ॥ અને તેથી તેમના રોકને ખરેખરો આનંદ થાય છે અને હુ બીજા કેટલાક એવા હુ કાસરી નોખ લેનારાઓને જોગમુ

હું કે જેઓ બહુ અવ્યવસ્થા, નિષ્કાળજી અને બેઠકારીથી કામ કરે છે અને તેથી તેઓ હમેશાં પોતાના શેઠાના મનમાં ચિંતા ઉપજાવે છે. પ્રથમ કોટિના માણસો તેમનાથી એકાદ બૂલ થાય અથવા તેઓ પોતાના શેઠાને ચિંતા કિંવા હાનિ ઉપજાવે ત્યારે બધું કામ તેમનું પોતાનું હોય તેમ કુંખી થતા જણાય છે, જ્યારે બીજી કોટિના માણસો પોતાનાથી બૂલ થાય તો તેની લેશ પણ ચિંતા કરતા જણાતા નથી.

હું કેટલાક એવા શિક્ષકોને ઝાળખું છું કે જેઓ એક મહાન ચિત્રકાર ચિત્રાલેખન કરવાને જેવી રીતે પ્રવૃત્ત થાય તેવી રીતે શિક્ષણકાર્યનો આરંભ કરે છે-તેમનું સમગ્ર અંતઃકરણ ઉપકાર કરવાની વૃત્તિ અને સહાનુભૂતિથી ઉછળી રહ્યું હોય છે અને તેઓ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખરી મદદ કરવાને અતિ આતુર હોય છે. તેઓ પોતાની આસપાસ પ્રકાશ અને ઉપકારનું વાતાવરણ ફેલાવવાને પ્રયત્ન કરતા જણાય છે; શાળાનો આરડો તેમનો સ્ફુટિયો હોય એમ જણાય છે; તેઓ પોતાના કાર્યમાં પારંગત હોય છે; તેમનું સમગ્ર હૃદય તેમના કામમાં હોય છે; જ્યારે અન્ય શિક્ષકો એવા હોય છે કે જેમને પ્રાતઃકાળમાં ભાગે છે કે, શાળામાં જવું અને મૂખી છોકરાંઓને શીખવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અતિ કંટાળાભરેલું કામ છે અને તે કરવાનું ન હોય તો સાફ, તેમના શિક્ષણમાં ઉત્સાહ, ચૈતન્ય કે સહૃદયતા હોતી નથી. તેમના નિરુત્સાહની અસર વિદ્યાર્થીઓ પર થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવા માગતા એકાદ બે વિદ્યાર્થીઓ સિવાય અન્ય કોઈ પણ તેમના શિક્ષણમાં રસ લેતા નથી.

ધર્માચાર્યોની સ્થિતિ પણ આવીજ હોય છે. પ્રાતઃકાળ થાય કે તરતજ પોતાના પ્રિય કામને હાથ ધરી શકાય એટલા માટે સંજેગરમરના દુકાને પોતાની શર્યાની બાળુમાં રાખનાર માઈકેલ એન્જેલોની પેઠે કેટલાક ધર્માચાર્યો ઉપદેશ કરવાનું કાર્ય હાથમાં લે છે. તેઓ પોતાના કાર્યને એક મહાન હક્ક, એક શાશ્વત આનંદનું સાધન ગણે છે. તેઓ તેને એક કલાવિદ્ની દૃષ્ટિથી કરે છે; જ્યારે ઈતર ધર્માચાર્યો પોતાના યજમાનોના કટ્યાણુ વિશે

એકરકાર જણાય છે તેઓ સંજવત્ત લખેલો ઉપદેશ વાંચી જવાનું કે લોકોમાં ફેરવા ફેરવાનું પસંદ કરે છે, પરંતુ તેઓ મહાન ધર્મોચાર્યોની જેમ પરમ ઉત્સાહ અને ઉદ્ધાસ, પરમ મહુદયતા અને સહાય કરવાની કે ચૈતન્ય આપવાની વૃત્તિથી કામ કરતા નથી.

આ કલાની દૃષ્ટિ, આ આત્માનો જુરસો, આ પરમ સહુદયતા એક કલાવિદના મનને એક વેડીઆના કામથી જુદું પાડે છે.

હોઠ હીપમાં મારા પરિચયનો એક માણસ હતો. તેણે એક ચિત્રકાર પોતાનું શ્રેષ્ઠતમ ચિત્ર તૈયાર કરે તેવી વૃત્તિથી એક પાયાણીની દિવાલ બાંધી હતી તે પ્રત્યેક પાયાણીને ફેરવી ફેરવીને તપાસતો, તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકે એવી રીતે તેને ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરતો અને દિવાલ બાંધાઈ રહે ત્યાર પછી તે પાંચ છ વાર ફર ઉભો રહીને એક મહાન સિદ્ધી પોતાના સગે મર-મરમાથી બનાવેલા પૂતળાને નેટલા સંતોષથી જુએ તેટલા સંતોષથી તે તેને પ્રત્યેક ખૂણાથી જોતો તે પોતાના ગોઠવેલા પ્રત્યેક પાયાણીમાં પોતાનું ચારિત્ર્ય અને પોતાનો ઉત્સાહ પૂરતો શ્રીમજાતુમાં હવા ખાવા માટે જતા શ્રીમતો ઘણી વાર તે ખેડુતને ત્યાં જતા, ત્યારે તે, કેટલી જાતના પાયાણીનો પોતે ઉપયોગ કર્યો છે, તેમનો સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકે એવી રીતે તેણે તેમને કેમ ગોઠવ્યા છે અને સો વર્ષ સુધી ટકે એવી દિવાલ બાંધવામાં કેટલો શ્રમ પડે છે તે વિશે રસપૂર્વક વાત કરતો.

પ્રકરણ ૧૮ મું-પ્રકૃતિને અઠીક માનવાની ટેવ

"બાલસ્વરૂપ એ હમેશા અંતસ્વરૂપની જાણ અને મૂર્તિ હોય છે." મહુમદાર

ગેટેજો જ્યારે એમ કહ્યું કે " સર્વ મનુષ્યે દીર્ઘ કાળ જીવવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ કોઈ પણ માણસ વૃદ્ધ થવાની ઇચ્છા રાખતો નથી " ત્યારે તેણે એક મહત્વનું સત્ય ઉઘાડ્યું હતું. અત્યેક સાધારણ મનુષ્ય આરોગ્ય, સૌંદર્ય, આયુષ્ય અને આનંદ તથા ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા રાખે છે. આ ઇચ્છાની સફળતા ગમે તેટલાં વર્ષો જાય તોયજી આપણને વૃદ્ધ બનતાં અસરકારક રીતે અટકાવે છે.

જે વસ્તુની આપણે ગહું આકુર' ઇચ્છા રાખીએ તે વસ્તુ હમણાં ને હમણાં પ્રાપ્ત કરવી શક્ય છે; જો તેમ ન હોય તો તેની ઇચ્છા આપણામાં જોડલી બધી પ્રબળ હોય નહિ. જો આપણે આ અનુમાન સ્વીકારીએ તો આપણે એક પગલું આગળ જવું જોઈએ અને આ વાત પણ સ્વીકારવી જોઈએ કે, જે સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત કરવાની આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ તે સ્થિતિઓ મેળવવાનું આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે.

થોડાજ સોંકો આ વાત જાણે છે કે, તેમનાં હુઝેરો ઘણે અંશે તેમણે પોતેજ ઉત્પન્ન કરેલાં હોય છે. પોતાની પ્રકૃતિ સારી નથી એમ માનવાની તેમને ટેવ પડી જાય છે. પ્રાતાઃકાળમાં ઉઠતી વખત તેમનું મસ્તક સહેજ ફરવું હોય અથવા કોઈ બીજા પ્રકારની સહેજ શારીરિક અસ્વસ્થતા જણાતી હોય તો તેઓ એ સ્થિતિ અત્યે દુર્લભ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે જે કોઈ સાંભળે તેની સમક્ષ પોતાની પ્રકૃતિ વિશે શેઠણાં રડવામાંજ આનંદ માને છે. ફેફસાં થુદ તાજ હવાથી ભરીને હુઝની માન્યતા સામે થવાને બદલે તેઓ " મસ્તકથૂળની ગોળીઓ " અથવા તેમનું હુઝ દાળવાની ખાત્રી આપતી બીજી કોઈ પેટન્ટ દવા લે છે. તેઓ પોતાની જાતની દયા ખાવા લાગે છે અને બીજાઓ તરફથી દયા અને સહાનુભૂતિ મેળવવાનો

પ્રયત્ન કરે છે દુષ્ણના ગિહનોનું વર્ણન અને વિવેચન કરીને તેઓ જિભારીના પ્રાથમિક સાદા વિચારોને રોગના વિચારો લીંતીઓ અને કંપનાઓની સમગ્ર સેનાનો ટેકો આપે છે અને આતે તેઓ કામ કરવાને બિલકુલ નાલાયક બની જાય છે.

કહ્યું છે કે, મનુષ્ય એ એક આજસુ પશુ છે. આપણે સર્વ ઘોડે પાણે અથવા આજસુ જનવાની વૃત્તિ ધરાવીએ છીએ અને અમ કિંવા જિભારીના બહાનાથી સૂઈ જવાની કિંવા કેવળ ઉપર આઠા પકવાની ટેવ પાડવી એ તરણ મનુષ્યોને માટે જગતમા સૌથી સહેલું અને સૌથી સ્વાભાવિક કાર્ય છે. ઠહેવાવી જિભારીનો ઘણો ભાગ તો માત્ર આ ય વસ્થાથી ઉછેરેલા અને ભોગવેલા પ્રમાદને લીધે હે થ છે.

જે તરણ છોકરીઓ બલ્યાવસ્થામા નાણુક હોય છે, ઘરમા ને ઘરમા રહે છે અને લેશ પણ અસ્વસ્થતા જણાતા સૂઈ જાય છે, તેમને પુષ્ત રિધતિએ પહોંચતા જરા જરામા જિભાર થવાની ટેવ પડશે એવો મહાન ભય રહેલો છે.

આ કાટિની કેટલી બધી છોકરીઓ ત્યારે તેમને ઉન્ન્યાસ કે આનંદ આપે એવી કોઈ ઘટના બને છે ત્યારે એકદમ પોતાના પ્રમાદનો ત્યાગ કરે છે. એકાદ સત્કાર સમારંભ, એકાદ નૃત્યસમારંભ અથવા બીજા કોઈ આનંદ દાયક સામાજિક સમારંભમા તેમને આમ તણુ કરવામા આવે તો તેમની ઉપર તેની અચર જળવર્ધક ઔપતિ જેવી થાય છે તે સમયને માટે તેમની સર્વ અશક્તિ નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને સમારંભની પરિસમાપ્તિ થાય ત્યાંબુધી તેઓ બીજા કોઈ પણ માણસના જેટલી સાજી હોય છે.

છોકરીઓના આ શારીરિક અને માનસિક પ્રમાદને માટે ઘણી વાર સત નેને લડ લડાવવાની વૃત્તિવાળી માતાઓ જવાબદાર હોય છે. ઘણા ઘરોમા કોચ કે પવન અવસ્થા સાથે સમાન હોય છે કારણ કે તેથી સહેજ અસ્વસ્થતા કે શારીરિક દુખ જણાતા સૂઈ જવાની પ્રબળ લાલચ થાય છે, પણ આજે “રુચિ ન હોય” ત્યારે કામ છોડી દેવું એ વૃત્તિ હાર્યસિદ્ધિને માટે તથા આત્મશિક્ષણ આત્મસ્વસ્થતા અને ગંભીરતા તથા મહત્ત્વને માટે નુકસાનકારક હોય છે.

જ્યારે એક સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકાને કોર્ટમાં પૂછ્યું કે
“તમે કદી પણ જિમાર પડ્યાં છો અને તમારાં નિયત
કાર્યો કરવાને અશક્ત થયાં છો?” ત્યારે તેણે હાથું કે
“ના, અમારા જેવાં ગાયનો ધંપો કરનાર માણસોને જિમાર
પડવું પાત્રી શકતું નથી. અમારે તો અમારાં નિયત કાર્યો
કરવાજ લેઈએ; તે છોડવા જેટલાં અમે શ્રીમંત નથી.”

નદો અને નદીઓ તથા ગાયનો ધંપો કરનારાંઓને
તેમના ધંધાની આવશ્યકતાઓને લીધે અંગત લાગણીઓને
સિલાંજસિ આપવાની અને જનપદ પ્રત્યે પ્રમાણિક રહેવાની
ફરજ પડે છે. પછી તેમની પ્રકૃતિ ચારી હોવા ન હો. તેઓ
ખરેખર જિમાર હોય ત્યારે પણ તેઓ રજા લોગવી શકતાં
નથી; તો પછી તેઓ પોતાની મનોવૃત્તિઓ અથવા કાલ્પ-
નિક ડુબ્બેલા નિમિત્તે શી રીતે રજા લોગવી શકે? જ્યારે
જ્યારે તેમની “રુચિ ન હોય” ત્યારે ત્યારે તેઓ જાહેર-
માં દેખાવ ન દે તો તેમની કીર્તિનું શું થાય?

નદો અને ગાયકોને આવી મનોવૃત્તિઓ અને લાગ-
ણીઓને છૂતવાની જરૂર પડે છે તેની અસર તેમની ઉપર
કેવી થઈ છે? શું આ એક અણીટી શાવ નથી કે, તેમનાં
કર્તવ્યો કઠિન છે? તેમને મોડી રાત સુધી કામ કરવાની
ફરજ પડે છે અને તેમની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ
નિરંતર વસાય છે; તોપણ જો તેઓ પોતાના આરોગ્યની
સંભાળ લે છે તો તેઓ અન્ય ધંધાઓ કરનારાં સ્ત્રીપુરુષો
કરતાં ધણી લાંબી વયવયંત પોતાનું તારુણ્ય અને શક્તિ
ભળવી શકે છે. આ સંજોગમાં સફળતા તથા વર્તમાન
ધણા માણસોના દાખલાઓ આપી શકાય એમ છે.

શરીર એ એક બેદરકાર ઘોડા સમાન છે. તેને જો
તેનો કોલમૈન નિયમ અને ધોરણમાં નહિ રાખે તો તે અમાદી
અને આળસુ બની જશે અને મંદ ગતિથી અટકતો અટકતો
ચાલશે. મન કે જે શરીરનો નેણ છે તે જો લગભગ દીલી
છોડી દે અને શરીરને તેની વૃત્તિઓ અનુસાર ચાલવા દે
તો તેનાં ધોરણો અલ્પ સમયમાં નીચાં પડી જશે.

કોઈ પણ માણસની વૃત્તિઓ હંમેશાં આપોઆપ
કાર્યપરાયણ રહેતી નથી; માટે મનુષ્યને તેનું કામ પસંદ

હોય કે ન હોય તોપણ તેને હમેશાં તેના કાર્યમાં નિમગ્ન રાખવાની જરૂર છે.

વ્યાપારી કે જેને હમેશાં કામ કરવાની ફરજ પડે છે અને જેને તેની પ્રકૃતિ સારી છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાનો સમય કે સંધિ મળતી નથી, તે જો તેના “તરંગો અને તેની કલ્પનાઓ”નો દાસ બની જાય તો તેનું ‘દુ’ થાય ? ધારે કે, તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે કે “હું આ શ્રીમ-જતુમાં બિમાર થડું જોવો સ્વભાવ છે, અને મારે ખરાબમાં ખરાબ પરિણામને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. મને જ્યારે અસ્વસ્થતા જણાય ત્યારે હું સૂઈજઈ શકું” એટલા માટે મારે મારી ઓફિસમાં જોકે પવંગ રાખવો પડશે અને કોઈ પણ આપત્તિને પહોંચી વળવાને માટે મારે એક ઓપધિભંડાર પણ રાખવો પડશે.” સાદી સમજ ધસવતાર કોઈ પણ વ્યાપારી આવો વિચાર કરવો પણ હિતચિન્તક ગણાયે. તે સારી રીતે જાણે છે કે, જો તે જો રીતે વર્તે તો તેના ધંધા થોડાજ સમયમાં નુકસાન થશે. વળી તે અનુભવદ્વારા જાણે છે કે, જ્યારે જ્યારે તેની રુચિ ન હોય ત્યારે ત્યારે કામનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક નથી.

ધારે કે, એક સેનાપતિના જાણવામાં આવે કે તેના સૈનિકો છાવણીની આસપાસ ફરે છે, વૃક્ષોની નીચે સૂઈ વિશ્રાંતિ લે છે અને તેમાંના ઘણાને ક્વાયત કરવાની રુચિ નથી. હવે ધારે કે, તેઓ સર્વને ક્વાયત કરવાની રુચિ થાય ત્યાંસુધી યોગવાનો તે સેનાપતિ નિશ્ચય કરે; તો પછી તેની સેના કેવા પ્રકારની થશે ? તેની રીત કેવા પ્રકારની રહેશે ? માટે તે માણસોને રુચિ હોય કે ન હોય તોપણ તેમણે નિયત સમયે હારખાઈ લેવા રહેવું જોઈએ અને ક્વાયત કરવીજ જોઈએ. જો તેઓ ખરેખર બિમાર હોય તો તેમણે હોસ્પિટલમાં જવું જોઈએ; પરંતુ તેમણે કાં તો વૈદની સંભાળ નીચે રહેવા એટલા બિમાર યદુનિજ હોસ્પિટલમાં રહેવું જોઈએ કે કાં તો તેમણે ક્વાયત કરવી જોઈએ.

જ્યત જો એક છાવણી છે આપણે સર્વ એક સર્વોત્તમ સેનાપતિની આજ્ઞા નીચે સૈનિકો છીએ તે સેનાપતિની એવી ઈચ્છા છે, ત્યાંસુધી આપણે ખરેખર અચળ ન બની

જઈએ ત્યાં સુધી પ્રતિદિન આપણે ક્વાયત કરવી જોઈએ.

જે ક્ષણે તમે તમારી મનોવૃત્તિઓ અને તમારા તરંગો-
ને તાળે ચાલો છો તે ક્ષણથી તમે તમારા આરોગ્ય, તમારી
સફળતા અને તમારા સુખતા અનેક શત્રુઓને માટે દાર
ખુદલાં કરો છો. કોઈ પણ સંયોગોમાં બિમારી, રોગ અને
પ્રમાદના વિચારો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવશો નહિ. જો તમે
જોકે વાર આવા વિચારોને તાળે ચલો તો તમને ખબર
પડે તે પૂર્વે તમે તેના દાસ બની જશો.

કેટલાક લોકો નિરંતર બિમારી વિષે વિચાર કરીને
તેને પોતાની તરફ આકર્ષે છે. તેઓ ખાત્રીપૂર્વક માને છે
કે, જો તેમના પગ બીજાથે તો અકષ્પ સમયમાં તેઓ ન્યૂન-
તાના કે ઇન્ફલ્યુએન્સાથી પટકાઈ પડશે. જો તેઓ થોડી
મિનિટ સુધી પવનમાં રહે તો તેઓ વિશ્વાસપૂર્વક માને
છે કે, તેઓ ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડશે. તેઓ શરદી
અથવા ગળાના સોજાના સોગ ચર્ચ પડશે. જો તેમને થોડી
ખાંસી થાય તો તેમના મનમાં ક્ષયની ભયંકર કલ્પનાઓ
ઉપસ્થિત થાય છે. “અમારા કુટુંબમાં ક્ષયનો રોગ ચાલ્યોજ
આવે છે.” આ પ્રકારે તેઓ પોતાના મનમાં બિમારીની
મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરે છે અને તેમ કરીને તેની રોગની
સામે થવાની શક્તિ ઘટાડે છે તથા શરીરને તે જે વસ્તુઓથી
ડરે છે તેમનાજ પંજામાં વિશેષ ફસાવે છે.

સર્વ સ્થિતિઓમાં આપણી જાત ઉપર આપણે કાળુ
રાખવો જોઈએ; એવો નિશ્ચય રાખવાથી જેના આપણે
સહેલાઈથી સોગ ચર્ચ પડીએ એવાં ઘણાં દુઃખોથી આપણે
બચીએ છીએ. જો આપણે રોગના વિચાર કરીએ તો આપણે
રોગને આકર્ષીએ છીએ. જો આપણે આરોગ્યના વિચાર કરીએ
તો આપણે આરોગ્યને આકર્ષીએ છીએ.

તમે તમારી જાત ઉપર કાળુ રાખશો અને તમે કોઈ
પણ પ્રકારની મનોવૃત્તિઓ અથવા કલ્પનાઓ કિંવા તરંગોના
દાસ બનશો નહિ એવો તમારો નિશ્ચય જો તમારા રક્ષણનું
ઉત્તમોત્તમ સાધન છે. તમને પ્રતીત થશે કે, જો તમે
તમારી જાતની પાસેથી મહાન કાર્યોની આશા રાખશો, જો
તમે હમેશાં ઉચ્ચ ધોરણ ટકાવી રાખશો અને શારીરિક

મહાના સ્વીકારથી નહિ તો તમારે અરોગ્ય વધારે યાદ રહેશે અને તમારી લાગતીઓનું હાસલ સ્વીકારવાથી તમે ભેટલી કાવસિદ્ધિ કરી શકો તે કરતા અનતગદ્ય વિશેષ કાર્યસિદ્ધિ કરી શકશો.

મનમાં દહતાપૂર્વક આરોગ્ય અને આનંદના વિચાર ધારણ કરવાથી અરવરણતાનું કોઈ પણ સાધારણ ચિન્ત્ર દૂર કરી શકાય છે અને તેમ કરવા માટે ઘણા અભ્યાસની જરૂર પડતી નથી આગ્રહપૂર્વક તમારા કાર્યને વળગી રહો અને તે તમારા સર્વ બળથી કરો એ એમ કરશો તો જ તમારું અર્થો દિવસ વ્યતીત થશે તે પૂર્વે તમને તમારી પ્રકૃતિ સુધરેલી જણાશે આ અનુમાન નથી, પરંતુ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે.

આપણે સર્વ એવા માણસોને ઓળખીએ છીએ કે જેમને કદી પણ પોતાની પ્રકૃતિ સારી લાગતી નથી તેઓ ગમે તેટલી પ્રયાદ નિદ્રા લેતા હોય, તેમને ગમે તેટલી સારી ભૂખ લાગતી હોય, તેઓ ગમે તેટલા નીરોગી દેખાતા હોય, તોપણ તેમની પ્રકૃતિ વિશે પૂછેલા મત્સ્યેક પ્રશ્નોને એકજ નિશચાળનક ઉત્તર ઉદાસ સ્વરમાં મળે છે અને તે આ છે — “બરાબર સારી નથી,” “છે તેવી ને તેવી છે,” કિંવા “બહુ સારી નથી” આવા લોકોને કદી પણ પોતાની પ્રકૃતિ યથાવત્ લાગતી નથી તેઓ માત્ર પોતાની બાવ વિશે વાત કરવામાં રસ લે છે તેઓ રોગના ચિન્તનોની ચર્ચા કરતા કદી પણ કટાણતા નથી તેઓ અપચો, અસ્વસ્થતા, ખીંકમાં યતી વેદના અથવા શરીરના વિષ વિષ બાજોમાં યતી હુ ખો વિશે કલાકોના કલાકો સુધી વિવેચન કરે છે.

આવા લોકો પોતાની ઠાવ્ઠાનિક અથવા માત્ર ઘણુ સ્વામી હુસ્વક વેદનાઓ વિશે જોટલી બધી ચર્ચા કરે છે કે તેથી તેમના સ્વબધી તેમની એ સર્વ કષ્ટનાઓ સત્યજ હોવી જોઈએ, એવી તેમની માન્યતા મઠ જાય છે.

હુ ખી ચવાની ટેવ બ્રાસ કરીને વસત જતુ અને ખાંસ જતુમાં પ્રબળ હોય છે જ્યારે જતુ બદલીય છે અને હવામાં બહુ દેશ્વર થાય છે, ત્યારે હુ ખી ચવાની મહુ ટેવવાળા લોકો એમના ધારે છે કે, હવે તેમની પ્રકૃતિ બહુ

સારી રહેવાની નથી અને તેથી તેઓ મન અને શરીરથી ખરાબમાં ખરાબ પરિણામોને માટે તૈયાર બની રહે છે. ઉપ્પુ હુવાને લીધે તેમને લેશ પણ અશક્તિ જણાય તો તેઓ નવીન ઔપચિઓ અજમાવવા માંડે છે અને અગાઉ કરતાં વિશેષ ફરિયાદ કરવા લાગે છે. આ પ્રમાણે તેઓ પોતાની જાતને જેમ જેમ વિશેષ પંપાળે છે તથા જેમ જેમ વિશેષ ફરિયાદ કરે છે; તેમ તેમ તેમને કાંઈ પણ કામ કરવાની વૃત્તિ ઘટતી ચાલી તેઓ આખો દિવસ કોચ પર અથવા આરામખુરશી પર પડી રહે છે; અને શરીરની જેવી આજસ-ભરેલી સ્થિતિની મન ઉપર પણ શીઘ્ર અસર થતી થાકીને સર્વ ધોરણો નીચાં પડી જાય છે.

જો તમે જગતમાં કહી પણ કાંઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાની આશા રાખતા હો તો તમારે જીભ આજસુ માણસની પેઠે આડા પડવાની અથવા સૂઈ જવાની વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો તમે સૂઈ જવાની ટેવને તાળે ઘસો તો તમે કહી પણ તમારી જાતનો વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરી શકશો નહિ. જો ટેવ એટલી ખરાબ છે કે પ્રાયઃ તમને ખબર પડે તો પૂર્વે તે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને હરી લેશે અને તમારી સફળતાની તકો ચોછી કરશે. તમને રુચિ હોય કે ન હોય તોપણ ઉઠવાની, આજસનો ત્યાગ કરવાની અને ખોરાક પેટ ભરીને ખાતા હોય અથવા વારંવાર ખાતા હોય તેમાં ઘટાડો કરીને ચોખ્ખું ધોરણ રાખવાની તમારી જાતને ફરજ પાડે.

આજસ, અતિ આહાર, અવ્યવસ્થા અને પ્રમાદની વૃત્તિઓની સાથે મિત્રતા રાખશો નહિ. જેવી રીતે તમે તમારા ઘરમાંથી ચોરને હાંકી કાઢતા હો, તેવી રીતે જો સર્વ વૃત્તિઓને તમારા મનમાંથી હાંકી કાઢો.

ત્યારે તમે અર્ધો વખત આજસ અને પ્રમાદથી ઘેરાયેલા રહો ત્યારે તમે શરીરમાં અને મનમાં નીરોગી અને મજબૂત ઘવાની આશા શી રીતે રાખી શકો? ત્યાં સુધી તમે આજસનો ત્યાગ કરી સુદૃઢ મનુષ્યની પેઠે કામ કરશો નહિ ત્યાં સુધી તમે કહી પણ નીરોગી કે સફળ થશો નહિ. ત્યાં સુધી તમે સફળતાનો માર્ગ શ્રદ્ધા કરશો નહિ

ત્યાસુધી તમે મહત્વનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકશો નહિ ત્યારે તમારા માનસિક અને શારીરિક ધોરણો નીચા હોય ત્યારે તમારી કર્તૃત્વશક્તિમાં તમને શંકા હોઈ શકે નહિ.

આત્મશ્રદ્ધાને આરોગ્ય સાથે બહુ સબંધ હોય છે.

દાખલાતરીકે જો તમારે કોઈ મહત્વનું કાર્ય કરવું હોય અને તે ન થઈ શકે તો તમને મોટી હામિ યવાનો સલાહ હોય, તો તમે અસ્વસ્થતાની કોઈ સાધારણ લાગણીને વશ રહી તેને સિદ્ધ કરતા અનુકરો નહિ. અનુક્રમ તમારે કરવું જોઈએ એવો નિશ્ચય, તમારામાં તે કાર્ય કરવાની શક્તિ છે એવી ગાન્યતા અને ગમે તે લોકો તે કામ કરવાનો તમારો કશા ઘણે અંશે તમારી માનસિક કે શારીરિક અસ્વસ્થતાને દાખી દે છે.

તમે તમારું નિર્ણય કાર્ય કરી શકશો એવી આશા રાખવી અને તેની તમારી જાત પાસે માગણી કરવી, એની અસર બાદમાં જેવી થાય છે કેમકે જો એક બંધાવન શક્તિવર્ધક ઔષધિ છે.

આ વાત સ્મરણમાં રાખજો કે, તમારી રોગની સામે ચલાવી શક્તિ કે જે તમને આત્મસંસ્કારને માટે આપવામાં આવી છે, તે માત્ર તમારા માનસિકજ નહિ, પરંતુ શારીરિક દુર્બો સામે પણ ઢલરૂપ છે.

એક લઠાઈ કરતો સેનાપતિ અને તેની સેના, જે સારું લઠાઈ બંધ પાડે છે તે સારું પરાજય પામે છે ને સારું તમારું મનોબળ સત્તુને વાળે થાય છે—જે સારું તમે મનો છે કે, હવે તમે ચતુના હાથમાં પકડાઓ—તેજ સારું તમે તમારા શરીર મૂકી દો છો અને વસ્તુતઃ ચતુના કબજામાં જાઓ છો.

ત્યાસુધી તમે ખરેખરા જિજ્ઞાસુ ન હો. ત્યાસુધી તમારા જીવનના પ્રત્યેક દિવસે તમે નિર્ણયકાર્ય કરશો એવો દૃઢ નિશ્ચય ધારણ કરવાની ટેવ તમને જન્મતાના સર્વ આરોગ્ય લાભ કરતાં વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે.

જેઓ આજુ જીવન જિજ્ઞાસુ હતા અને શારીરિક વેદનામાથી ઉપચિત્તજી સુખ હતા એવા ઠેકઠાક માણસોએ મોટી સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. ચાર્લ્સ ટાલિન, એલિઝાબેથ, બેરેટ પ્રાઉનિંગ, હર્બર્ટ સ્પેન્સર, નોબર્ટ લુઈ,

રિત-ચલન, ઠાંઠા સંમુચલ બે-સન, ઠાંઠા કેવળ બાદિ અનેક ઘોટે કે ધણે અગે પ્રસિદ્ધ થયેલી બ્યક્તિઓએ પોતાનાં કામો સિદ્ધ કરવાને માટે અરેખણ શ્રીશક્તિ દુઃખેને છુટી લીધાં હતાં. તો આ બ્યક્તિઓએ અત્યુદ્ધ મનોવૃત્તિની વાટ બેઈ હોય; એ તેમણે કશીની વાટ બેઈ હોય; તે તેમણે સંભવતઃ કેઈ પણ મહત્ત્વ કાર્ય કરી સિદ્ધ કર્યું ન હોય. જે સ્ત્રીપુરુષોએ સંસ્કૃતિને જગદી મનઃકામાંથી ઉદ્ભવ કર્યું છે તેમણે એ અરુચિ વધાં કામને ત્યાગ કર્યો હોય તો આજે જન્મવતી શી સિથિ હોય ?

આરોગ્ય કે બિખારીની લાગણી કિંવા ઉલોચ કે આપણની આ ગાળત વણે અગે મનોભાવની સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

મરતુવ દોષક બેક વેધની પત્નીને યોગ્ય છે કે જે બહુ ભણી બાઈ છે; ખતું નેને કોઈ થવાં કેઈ કેઈ વાર મરતકરુણ સખા હુમલોએ સહન કરવા પડે છે અને તે વણ વાર દિવસખર્ચ પહોચે છે. ત્યારે આ હુમલોએ થાય છે ત્યારે તે બાઈ સંપૂર્ણ અસહ્ય બની બાથ છે, છતાં તે કહે છે કે, ત્યારે તેને સૌથી વિશેષ મહત્ત્વ કાર્ય કરવાનું હોય છે અને તેને પોતાનું કર્તવ્ય ભાવવાની રૂચ પડે છે; ત્યારે તે હથેશ મરતકરુણો હુમલો મુલતવી રાખવાને-કેટલીક વાર તો ધણા દિવસો મુખી મુલતવી સજવાને-શક્તિમાન થાય છે.

હવે એ કેઈ માણસ કેઈ બાસ કર્તવ્ય ભજવવાને માટે દિવસોના દિવસો મુખી મરતકરુણ અથવા કેઈ બીજા મેદાસ મુલતવી રાખી શકે તો તે સહને માટે પણ મુલતવી રાખી શકાય, એમ ધારણું શું ન્યાયસક્ત નથી ?

નિશ્ચય કયે કે, વધે કેઈ પણ પ્રકારની અસ્વાસ્થિકતા સાથે સંબંધ ધરાવશે તર્કિ. રસાય કયે કે, વધે વધારાં પ્રાનસિક, વૈદિક અને શાસ્ત્રિક મોરલો. ઉંચાં સખરો અને વધે સૌથી વિશેષ નસકરુ કર્તવ્ય ભજ અને નિશ્ચય-પૂર્વક અહણ કરી લેવાને હથેશાં વજર સ્ત્રોત.

ત્યારે ત્યારે વખને વધારી ગોદિશ, દુકાન કે મંદિરના બાંને જવાની કશિ ન હોય ત્યારે ત્યારે વેર રહી જવા-
મુ. ૧૦

ની ટેવ પાડશે નહિ ઘણી વાર, ખાસ કરીને શ્રીગ્રમ ઋતુમાં, પ્રાતઃકાળમાં ઘેર રહેવાની લાલચ બહુ પ્રબળ હોય છે. એ સમયે તે ઉચ્છ્વતાથી પ્રમાદને વશ થઈ મનમાં બોલે છે કે “આજે મને કામ કરવાની રુચિ જણાતી નથી. મને લાગે છે કે, જ્યાં સુધી મારામાં કામ કરવાનો પૂરતો ઉત્સાહ આવે ત્યાંસુધી હું વિશ્રાંતિ લોગવું અને કામ મુલતવી રાખું તો ઠીક.” હવે આજસુ શરીરને તો આ પ્રકારનું જ ઉત્તેજન જોઈએ છે, પણ તમને એ પ્રલોભનના દાસ બનવું પાલવી શકશે નહિ. તમારે હમેશાં પરિસ્થિતિ પર અંકુશ રાખવો જોઈએ અને તમારી શક્તિઓ તથા તમારા અવયવો જ્યારે ક્ષાયત કરવાની દરકાર નહિ રાખનારા પરંતુ તે પ્રકારની દુરજ ધરાવનારા સૈનિકો સમાન બની બાકી ત્યારે તમારે હુકમ કરનારા સેનાપતિનું પદ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

તમે તમારા આરોગ્ય અને તમારા મુખનું નિકંદન કાઢનારી કંગાલ નાની નાની વસ્તુઓના ગુલામ બનશો નહિ. જ્યારે જ્યારે તમારા મનમાં ખરાબ ખરાબ વિચાર આવે; તમારા આરોગ્ય અને કાર્યસિદ્ધિને હાનિ કરનારો વિચાર આવે; ત્યારે ત્યારે તેને એકદમ દૂર કરજો. તે વિષે ચર્ચા કરવાને, તેની તુલના કરવાને કિંવા તે વિષે વિચાર કરવાને યોગ્યો નહિ. તેને હાંકી કાઢજો અને તેના સ્થાનમાં બળ, આરોગ્ય તથા સુંદરતાનો વિચાર સ્થાપિત કરજો. જો તમે આગ્રહ-પૂર્વક આ માર્ગનું અવલંબન કર્યો તો તમે તમારું મસ્તક આરોગ્ય, સૌહાર્ય અને સફળતાના પુષ્કળ વિચારોથી ભરી દેશો અને તેથી તમે શરીરમાં તથા મનમાં બળવાન, સંતુષ્ટ અને સુખી બનશો.

પ્રકરણ ૧૯ મું-કામને હમેશાં લાયક રહેવું.

જગતના અર્ધા માણસો અને કામદારો અનેક માર્ગે પોતાની શક્તિ વેરાઈ જવા દેતા મહાન વિબુધાંત સમાન છે. કોઈક સજ્જનને કહ્યું છે કે “તેઓ પોતાની અર્ધા શક્તિ, અર્ધા બુદ્ધિ, અર્ધ શરીર અને અર્ધા મનનો ઉપયોગ કરતા નથી.”

ઘણા થોડા લોકો પોતાની સમગ્ર શક્તિનો ઉપયોગ પોતાના કાર્યમાં કરે છે. આ સ્થિતિનાં કારણો અનેક છે:- વ્યવસ્થાસહિત કામ, દુરાચારી જીવન, ખોટા વિચાર, ખોટી પદ્ધતિઓ, અયોગ્ય ધંધાઓ.

તમારી કારકીર્દિની રચના કરવાનું ખરેખરું સાધન તમારામાં જ રહેલું છે. તમારી પોતાની જાત એ તમારી મોટામાં મોટી મૂંઝી છે. તમારી ભાવી સિદ્ધિની ચાવી તમારા મસ્તિષ્કમાં, તમારા જ્ઞાનતાંત્રીઓમાં, તમારા સ્નાયુઓમાં, તમારી મહત્વાકાંક્ષામાં, તમારા નિશ્ચયમાં અને તમારા આદર્શોમાં રહેલી છે. પ્રત્યેક વસ્તુ તમારી શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. કારણ કે તે તમારા સામર્થ્ય પર, તમારા બળ પર અને તમારી કર્તૃત્વશક્તિ પર શાસન વધાવે છે. તમારા ધંધામાં તમે જેટલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિ ખર્ચવાને સક્તિમાન થશો; તેના પ્રમાણમાં તમને અતિમ સફળતા પ્રાપ્ત થશે અને જે જે વસ્તુ આ શક્તિ ઘટાડે અથવા તમારી કાર્યસિદ્ધિની મૂંઝીની અસરકારકતા ઘટાડે તે તે વસ્તુ તમારી ઉપયોગિતા અને તમારી સફળતાની સંધિઓ ઘટાડશે. જેકમાં તમારી જે રકમ જમા હોય તેની ઉપર તમારી કાર્યસિદ્ધિનો જેટલો આધાર રહેલો છે તે કરતાં તમારી પાસે જે શક્તિરૂપી મૂંઝી હોય; જે અસરકારકતાથી તેમે તેનો ઉપયોગ કરી શકે અને તમારા ધંધામાં તમારી જેટલી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકે તે ઉપર તેનો વિશેષ આધાર રહેલો છે. જે માણસ અનારોગ્યથી નિર્જાળ બની ગયો હોય અથવા જેણે તાંબાકુ કે દારૂના અતિ ઉપયોગથી કંવા કોઈ ઈતર પ્રકારના વ્યસનથી પોતાની શક્તિનો છૂસ કર્યો હોય; તેને જેનો પ્રત્યેક અવયવ અને.

શક્તિ સુદૃઢ તથા બળવાન હોય એવા માણસની સ્પર્ધામાં સફળતા મળવાનો થોડોજ સંભવ હોય છે.

મનુષ્યની કોઈ પણ નિર્બળતા તેની સમગ્ર કારકીર્દિને બાધિત કરે છે; તે તેના સમગ્ર કાર્યમાં ભૂતની પેઠે આવીને ખડી થશે અને તેને ભૂતકાળની ભૂલને માટે લાજિગત કરશે; દોષિત ઠરાવશે તથા સજા કરશે. પ્રત્યેક અવિચાર અથવા ખરાબ વ્યસન એક છિદ્ર પાડે છે, કે જેમાંથી સફળતાની મૂડી વહી જાય છે.

તમારી પાસે મહાન સફળતાની મૂડી હોય તથા મહાન શારીરિક અને માનસિક શક્તિ હોય; તોપણ જો તમે ઠહાપણપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી તે દ્વારા વિશેષમાં વિશેષ લાભ મેળવી ન શકો અને તમારી સફળતા 'પૂર્ણ' થતાં સુધી તેને નિભાવી ન શકો તો તે શા કામની ?

જેણે પોતાની શારીરિક શક્તિ ગુમાવી દીધી હોય; જેની શક્તિઓ અર્ધી કેળવાઈ હોય; જેની સફળતાની મૂડી પૂરેપૂરી ખર્ચાઈ ગઈ હોય અને અસ્વસ્થ શરીરથી જેની સફળતાની આશા નષ્ટ થઈ ગઈ હોય; એવા તરુણને ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરતો જોવો એ એક શોકજનક દ્રશ્ય છે. સૌથી વિશેષ શોક તો એટલા માટે થાય કે, જો તેણે સારી રીતે જીવનક્રમ ચલાવ્યો હોત તો તેની મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ હોત અને જગતમાં એક ઉત્તમ સર્વાંગસંપૂર્ણ વ્યક્તિનો વધારો થયો હોત.

એટલા માટે પ્રત્યેક માણસની સમક્ષ ઉભેલો મહાન પ્રશ્ન, શક્તિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવી, કેવી રીતે તેનો સંચય કરવો અને સૌથી આગળ શી રીતે રહેવું એ છે.

જો તમે બુદ્ધિમાન, સદૃઢ્ય અને તમારી જાતનો વિશેષમાં વિશેષ લાભ લેવાના નિશ્ચયવાળા હોયો; તો તમે સામર્થ્યના પ્રત્યેક દુકડાને શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક શક્તિના પ્રત્યેક સાધનને જીવનની કિંમતી મૂડી ગણ્યો; અને જ્યાંસુધી કાંઈક યોગ્ય બદલો નહિ મળે ત્યાંસુધી તેને ખર્ચ્યો નહિ. તમે શક્તિના પ્રત્યેક પ્રકારના અપવ્યયને અદ્યત્ત હાનિપાપ અને અપરાધ સમાન ગણ્યો. તમે જેમાંથી શક્તિ વહી જાય એવા પ્રત્યેક છિદ્રને બંધ

કરશે. અને તમારી સફળતાની મૂડીના પ્રત્યેક અનાવશ્યક હાસને અટકાવશે; તો તેથી તમે જે બળ એકઠું કરી શકશો-જે શક્તિ મેળવી શકશો તે સર્વ અત્યંત થોડા પ્રમાણમાં અને અત્યંત અસરકારક રીતે વપરાશે. તમે તમારી પ્રત્યેક શક્તિ અને પ્રત્યેક અવયવને સર્વોત્તમ દશામાં રાખશો કે જેથી પ્રાતઃકાળમાં તમારામાં સંપૂર્ણ બળ હોય. તમારી પ્રત્યેક શક્તિ સતેજ હોય અને તમારે પ્રત્યેક અવયવ સુસ્થિત હોય એવીજ દશામાં તમે તમારું કામ ચાલુ કરશો. જો તમે પ્રતિદિન જુસ્સા અને બળપૂર્વક કામ કરી ન શકો અથવા જો તમે તમારા કાર્યમાં તમારી શક્તિના કેવળ એક નાના ભાગનોજ ઉપયોગ કરી શકો, તો તો તમને માત્ર થોડાજ પ્રમાણમાં સફળતા માત્ર થશે.

પ્રાતઃકાળમાં શક્તિ અને ઉત્સાહ હોય નહિ અને શરીર એટલું બહુ અમિત ઘણું ગધું હોય કે સ્વાભાવિકતા તથા જુસ્સાથી કામ કરી શકાય નહિ અને પ્રત્યેક કામ કેવળ મનોબળથીજ કરવાની ફરજ પડે; એવી દશામાં કામ હાથમાં લેવું એ અતિમૂર્ખતાભરેલું અથવા ગાંઠપણ છે.

તમારી જાતને હમેશાં કામને માટે લાયક રાખો, કે જેથી તમે સરળતા અને ગંભીરતાપૂર્વક કરી શકો અને તમારે વિશેષ શ્રમ કરવો પડે નહિ તથા તમારી શક્તિનો હાસ થાય નહિ. એક વિજેતાની પેઠે કામ હાથમાં લો; ખુદ તમારી ચાલમાં વિજયની ખાત્રી હોય એવી દશામાં કામ ચાલુ કરો. જો તમારામાં અખંડ બળ ભરેલું હશે તો તમારી રીતભાવ પણ શક્તિનો પ્રકાશ ફેલાવશે અને તમારા સમસ્ત અંગમાંથી શક્તિનો પ્રકાશ નીકળશે. એક માણસના સમગ્ર શરીરમાં જો આરોગ્ય ઉછળી રહ્યું હશે તો તે શરીર નીરાળી સ્થિતિમાં આખા દિવસમાં કરી શકે તે કરતાં વિશેષ કામ માત્ર એકજ કલાકમાં કરશે.

અવાઈ ગયેલા મનુષ્યની નિર્જનતામાં સફળતા રહેલી નથી. તેના અનિશ્ચિત પગલામાં, તેની અપૂર્ણ ઇચ્છામાં, તેના અહટ હાથમાં કે તેના ચિથિલ મગજમાં વિજય રહેલો નથી. અશક્ત બની ગયેલો મનુષ્ય હમેશાં તકો ગુમાવી દે છે. કારણ કે તેમને ચાલુ કરવાનું, તેમને

નિલાવી રાખવાનું અને તેમનો ઉપયોગ કરવાનું સામર્થ્ય તેનામાં હોતું નથી તેને પાછળ પડવાની અને પોતાનાથી અધીરું પણ માનસિક શક્તિ નહિ ધરાવનાર, પરંતુ મગજૂત શરીર અને અખંડ શક્તિવાળા માણસોને તેની આગળ નીકળી જતા અને ઇનામો લઈ લેતા જોવાની ફરજ પડે છે.

પણ હોઠો પોતાના ધધામાં આપા દિવસમા જોટલી શક્તિ ખર્ચે છે તે કરતા વિશેષ શક્તિ તેઓ રાત્રે ખર્ચે છે. જો કે તેમને કોઈ એ વાત કહે તો તેઓ ચાંકી જાય અને ગુસ્સે યાય તેઓ ધારે છે કે, શારીરિક અપત્ર્યય એજ માત્ર શક્તિ ખૂટાડવાનો માર્ગ છે, પરંતુ અતુલશક્તિય નીતિ ધરાવનાર સ્ત્રીપુરુષો પોતાની શક્તિ સત્તાવધિ માર્ગે શુભાવી દે છે, જોટા વિચારો કરે છે, ચિંતા કરે છે, ખિન્ન થાય છે, અનેક કાલ્પનિક વસ્તુઓથી હરે છે, પોતાનું કામ પોતાની સાથે ધેર લેતા જાય છે અને કામ કરવાના વખતે તેઓ જોટલું સખ્ત કામ કરે છે તેટલુંજ સખ્ત કામ તેઓ મનદાસ ત્યારપછી પણ કરે છે.

જ્યારે જ્યારે તમને ગુસ્સો વિત્તલ થાય, થીડ થઈ કે બડબડાટ કરવાનું મન થાય, જ્યારે જ્યારે તમને ઉઠાસી, ખેંદ, કે બેધતા થાય ત્યારે ત્યારે તમે તમારી શક્તિનો બચ કરો છો, તમારા બળનો હાસ કરો છો અને તમારું માનસિક ચત્ર ચલાવવાને માટે શક્તિનો સંચય કરવાને બદલે તમારા માનસિક ભગદમા છિદ્રો પાડો છો.

એકરે કહે છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્યના મુખ પર પરિચય પત્ર લખેલા હોય છે” આપણે પોતેજ આપણી વિત્તમો તમ જાહેર બજાર છીએ, અને જો આપણે કોઈ જાણત-મા ખરાબ દેખાઈએ તો અન્ય માણસો આપણી કિંમત ઓછીજ/ જણશે આપણા સસર્ગમા આવનાસ ઘણા હોઠો આપણને આપણા ઘરમા જોતા નથી, સસવત તેઓ કહી પણ આપણા ઠેરો અને આપણાં જા-ટો, આપણી જમીન અને આપણા ઘરો લેતા નથી; પણ માત્ર કીર્તિ ચીજ જોળાયે છે પરંતુ તેઓ આપણું વ્યક્તિત્વ જુએ છે અને તે દ્વારા તેઓ આપણી તુલના કરે છે આપણે કેવા છીએ અને આપણે શું કરવાને શક્તિમાન છીએ

તેની તુલના તેઓ આપણા દેખાવ દ્વારા કરે છે અને જો આપણે પોષાકમાં કિંવા અગત્ય રીતસાતમાં અવ્યવસ્થિત હોઈએ તો તેઓ સ્વાભાવિક રીતે આપણને અવ્યવસ્થિત કામ કરવાના અને અવ્યવસ્થિત જીવન માનના માને છે અને તેમની આ માન્યતા સત્યજ્ઞ હોય છે. શિથિલતા કે બેદરકારી જો ત્યાં દેખાય, અથવા તેનો પ્રકાર બમે તે હોય; પણ તે આપણા કાર્યમાં, આપણી રીતસાતમાં અને આપણી બતામાં જરૂર જણાઈ રહેશે પણ લોકો પોષાક ધારણ કરતી વખતે બેદરકારી દર્શાવે છે દાખલા તરીકે તેઓ પોતાના ભેદાના અંગલા લાખમાંજ ડ્રેડિંગ કરે છે અને એવી પર કસ્ટિંગ કરતા નથી. તેમના લખેલા પ્રત્યેક અક્ષરમાં અને તેમના હાથમાં લીધેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં આવીજ અપૂર્ણતા અને આવીજ ન્યૂનતા બેવામાં આવે છે. એથી ચારિત્ર્યવિકાસમાં બાધા થાય છે અપૂર્ણતા કે અભવ સમાનું જીવન સ્વમાનનો નાશ કરે છે અને શક્તિ ઘટાડે છે.

જ્યાં સરસાં વસ્ત્રોના દિવસોમાં કોઈ પણ માણસ અમુક ઘડ સ્થિતિમાં ઘર બહાર નીકળે તો તે તેને પાસવી સંકેત નથી. તેમજ જોકે વાર તેણે પોષાક ધારણ કર્યો એટલે તે વિશે વિચાર કરવો પણ તેને પાસવી સંકેતો નથી; એટલા માટે તેણે એવી રીતે પોષાક પહેરવો જોઈએ કે તેને કોઈ ખામીનો બિલકુલ અભરણ રહે નહિ પોતે યોગ્ય અને ઉચિત રીતે પોષાક પહેર્યો છે એવી પ્રતીતિ મનુષ્યની કર્તૃત્વશક્તિ અને સ્વમાનમાં વૃદ્ધિ કરે છે અને તેને વિશેષ પ્રમાણમાં સફળતા અપાવે છે જો તમે અવ્યવસ્થિત રીતે પોષાક ધારણ કર્યો હશે તો તમને લોકોને મળવામાં અમુક પ્રકારની ખીલિ લાગશે આ તમારી શક્તિનો હાસ છે. આથી તમને અપ્રાપ્તિ અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થશે અને તમારી શક્તિ તથા આત્મશુદ્ધિનો જરેખરો નાશ થશે.

છેકરીઓ, કે જેમને પોતાના નિર્વાહનાં સાધનો ગ્રાસ કરવાને માટે ઘડ છેડવાની ફરજ પડતી નથી, તેમને ઉચ્ચ પોષાક માળવી રાખવા માટે વસ્ત્ર પુરશે એટલું મજબૂત પ્રેરક બળ મળતું નથી. જો તેઓ સ્વભાવતઃ આજસુ હોય છે તો તેમને ઘણી વાર મોડે સુધી શબ્દામાં પડી રહેવાની

અથવા અવ્યવસ્થિત પોષાકમાં ઘરની આસપાસ આમતેમ બેસી રહેવાની લાલચ થાય છે. આવી સ્થિતિમાં ઘણી છોકરીઓને બેદરકારીથી કામ કરવાની ટેવ પડી જાય છે; તેમની શારીરિક તથા માનસિક અધોગતિ થાય છે અને તેમને કોઈ પણ શ્રમભરેલું કામ કરવા પ્રત્યે તિરસ્કાર છટે છે. તેમનાં સર્વ ધોરણો નીચાં પડી જાય છે અને તેઓ શિથિલ, મંદ, બેદરકાર તથા નિરુપયોગી બની રહે છે.

અન્ય પક્ષે તરુણ પુરુષો કે જેઓ જાણે છે કે તેમણે અમુક સમયે ઉઠવું જોઈએ; સુષરૂ પોષાક પહેરવો જોઈએ અને નિયત સમયે પોતાના કાર્યાલયમાં જઈ કાર્યારંભ કરવો જોઈએ, નહિ તો પોતાની જગ્યા ગુમાવવી જોઈએ; તેમને પોતાનું ઉચ્ચ ધોરણ જાળવી રાખવાની ફરજ પડે છે. તેમને પોતાની મનોવૃત્તિઓની સલાહ લેવાની કિંવા તેમને ઉઠવાની અને બહાર જવાની રુચિ છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાની તકજ મળતી નથી. તેઓ જાણે છે કે, તેમને પોતાનાં નિયત કાર્યો કર્યા વિના છૂટકોજ નથી.

જે તરુણ પુરુષ પોતાના જીવનનો ઉત્તમોત્તમ લાભ લેવાને પ્રયત્ન કરતો હોય તે જેટલી સુવ્યવસ્થા જાળવે તેટલી ઓછી છે. જે માણસ પ્રતિ રાત્રે અનાકર્ષક, અગવડભરેલા અને નૈરાશ્યોત્પાદક ઘરમાં જાય છે તે સારી રીતે કામ કરી શકતો નથી. તેણે સારી જત્તી રાખવી જોઈએ; આરામપુરથી રાખવી જોઈએ; અને જો બને તો ચિત્રો તથા કલાનાં ઈતર કામોથી પોતાનું દિવાનખાનું શણગારવું જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યનું આસનગૃહ સગવડકારક હોવું જોઈએ અને તેણે એકાદ સ્થાને સગવડભરેલો ખૂલો રાખવો જોઈએ કે જ્યાં તે એકાંતમાં વાંચી શકે અને ચિંતન કરી શકે. જો તે આમ કરશે તોજ તે પ્રગતિ કરી શકશે. ઘણા છોકરાઓ અને તરુણો સારું કામ કરવાને માટે સર્વથા નાલાયક હોય છે. ખાસ કરીને સાયંકાળે તેઓ સારી રીતે કામ કરી શકતા નથી; અને તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ હોય છે કે આત્મસંસ્કરને માટે લગાવાયેલું આકર્ષક સ્થાનજ તેમની પાસે હોતું નથી.

પ્રકરણ ૨૦ મું-સફળતાનો દારૂ

“લક્ષ્ય વિધવામાં ઘણાઓ નિષ્ફળ થાય છે તેનું કારણ એ હોય છે કે તેમનામાં યોગીના પ્રમાણમાં દારૂ હોતો નથી.”

ઘણા માણસો મુખ્યતઃ નિર્બળતાને લીધે-કાર્યસિદ્ધિ કરનારી અને વિદ્યો હઠાવી આગળ ધસનારી શક્તિ નહિ હોવાને લીધે-સફળતા મેળવવામાં નિષ્ફળ થાય છે. એક તરુણ પુરુષ ગમે તેટલો હોંશિયાર, વિવેકી કે મિલનસાર કાં ન હોય; પરંતુ જો તેનામાં આગળ ધસવાનું બળ ન હોય, સફળતાનો દારૂ ન હોય તો તે કદી પણ ઝાઝી કાર્યસિદ્ધિ કરી શકશે નહિ.

આજે પ્રમાણિકતા સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની બળ જેટલી માગણી થતી નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યને તેમાં શ્રદ્ધા હોય છે; પ્રત્યેક સ્થળે આપણા સાંબળવામાં આવે છે કે “અમને એવો માણસ આપે કે જે કાંઈક કાર્ય કરી શકે; જેનામાં આગળ ધસવાનું બળ હોય; જેનામાં લોહું હોય.” તમારામાં શક્તિનો પ્રયોગ કરવાનું બળ ન હોય તો તે નિરુપયોગી થઈ પડે છે. વિચારો ગમે તેટલા સારા હોય, પરંતુ તેમને પાર પાડવાનું બળ ન હોય તો તે નકામા છે. ધસારો માર્ગને સાફ બનાવે છે; એક બળવાન મનુષ્યના માર્ગમાંથી લોકો દૂર ખસી જાય છે. જો એક બંદુકમાંથી મીણ બત્તી જેવી કામળ વસ્તુ પણ પૂરતા વેગથી છોડવામાં આવે તો તે એક ઇંચ જડા પાટીઆને વિધીને બહાર નીકળી જાય છે.

આપણે પ્રત્યેક સ્થાને સુંદર તરુણ સ્ત્રીપુરુષોને આગળ ધસવાના બળના અભાવને લીધે નિષ્ફળ થતાં, તેમની શક્તિ ગુમાવી દેતાં અને જડ બંની જતાં ભેદજો છીએ. જો આપણે માત્ર તેમને ઢંઢોળી શકીએ, તેમનામાં થોડો દારૂ પૂરી શકીએ અને તેમને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરી શકીએ તો તેઓ કાંઈક કાર્ય કરે છે, પરંતુ જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તેઓ બિલકુલ કાર્ય કરી શકતાં નથી. તેમનામાં ઈતર પ્રત્યેક શુભ હોય એમ જણાય છે, પણ આગળ ધસીને માર્ગ કાઢવાનું બળ હોતું નથી તેથી પ્રાયઃ તેમની સર્વ શક્તિ નિરુપયોગી થઈ જાય.

છે એક સુદરમા સુદર એ-જનમાં ને તેને ચલાવવાનું અને માલને તેના મુકામે વમડી લઈ જવાનું બળ ન હોય તો તે સર્વથા નિરુપયોગી થઈ પડશે.

જગત બળવાન માણસોની પ્રથસા કરે છે તેમની ઉપર આ દિશાનો પવન વાય કે પેવી દિશાનો ભેરાવર પવન વાય, પરંતુ તેથી તેઓ માત્ર વાકાજ વળે છે, પણ બાગી જતા નથી તેમના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખશે તો તેઓ તેમને જીતી લેશે આવા માણસોને અધોમતિમા રાખવા અશક્ય છે તમે તેમને પાડી નાખશો તો તેઓ તરતજ પાછા ખડા થઈ જશે, તમે તેમને કાદવમા દાટી દેશો તો તેઓ તરતજ બહાર નીકળશે અને કાર્ય કરવા માડશે.

આ પ્રકારનું બળ નહિ હોવાને લીધે નિષ્ફળ થયેલા માણસોના હાડપિંજરોથી જીવનનો માર્ગ પુરાઈ ગયેલો છે તેઓ એક વિઘ્ન જીએ છે કે તરતજ તેઓ અટકી પડે છે, તેમનામા વિઘ્નની ઉપરથી જવાનું કે તેને ફરકેવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી તેમનામા કાર્યસિદ્ધિનું બળમૂકવું રહી ગયું હોય એમ લાગે છે તેમનામા બળનું લોડું, કાર્યસિદ્ધિનું સામર્થ્ય હોતું નથી.

પ્રત્યેક સાધારણ તરુણમા પ્રકૃતિએ શારીરિક અને માનસિક બળનો એક ભંડાર ભરેલો હોય છે, તે ધણે અશે તેને આગિત્ર્ય, સફળતા અને સુખ આપે છે કરકસર એ શબ્દ સાધારણ રીતે દ્રવ્યના બચાવના અર્થમા વપરાય છે, પરંતુ સભવત તેનો આ અર્થ સૌથી ઓછા મહત્વનો હોય છે શારીરિક અને માનસિક બળ તથા તકો શુભાવવાના પ્રમાણમા-આપણા સર્વોચ્ચ કન્યાજીને ભયમા લાવી નાખનાર હાનિના પ્રમાણમા-દ્રવ્ય શુભાવવું એ વિસાત વિનાની વાત છે દ્રવ્યની બાબતમા અંત્યત કંજુસાઈ કરનાર ઘણા માણસો આ માનસિક અને નૈતિક બળ ભયકર પ્રમાણમા ઉઠાવી દે.

ને એક તરણ માત્ર એકજ રાતના મોજોખમા પોતાના પિતાના એક હજાર ડોલર ખરી નાખે તો તે એક ભયકર કાર્ય ગણાય છે, પરંતુ તેના જે જીવનબળો ખર્ચાઈ ભય છે, જેનો ઉપયોગ શારીરિક અને માનસિક

કાર્યસિદ્ધિમાં કરી શકાયો હોત એવાં તેનાં જે સામર્થ્ય નહ યદ્ય જાય છે તેનું શું? તે નીતિબ્રહ્મ માણસની જે નૈતિક અધોગતિ થાય છે તેના પ્રમાણમાં તેની દ્રવ્યહાનિ શી વિસાતમાં છે? કિંમતી જીવનશક્તિના એક નાના અંશની તુલનામાં એક હજાર ડોલરો શી ગણતરીમાં છે? શુભાવી દીધેલા પૈસા પુનઃ ગ્રાહ કરી શકાય છે, પરંતુ મોજશોખમાં શુભાવી દીધેલી શક્તિ પુનઃ ગ્રાહ કરી શકાતી નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની હાનિ પોતાના કરતાં હજારગણી ખરાબ હાનિને જેંચી લાવે છે. કારણકે તે સર્વ શક્તિને વિશેષ બ્રહ્મ કરે છે; ચારિત્ર્યની અધોગતિ કરે છે અને જીવનની સર્વ ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓના પાયાને નિર્બળ કરી નાખે છે.

ઘણા ઉદ્યોગી લોકો લજ્જામળનકે રીતે સમય અને તક શુભાવી દે છે તેનું કારણ એ હોય છે કે, જ્યારે ઉચ્ચતર કાર્યો શક્ય હોય છે ત્યારે તેઓ હલકાં કામો કરે છે; જ્યારે તેમણે વધારે સારું પુસ્તક વાંચવું જોઈએ ત્યારે તેઓ કંગાલ પુસ્તક વાંચે છે અને જ્યારે સારા સોબતીઓ મળી શકતા હોય ત્યારે તેઓ ખરાબ સોબતીઓની સાથે પોતાનો સમય શુભાવી દે છે. અધુરું કામ કરવામાં, અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરવામાં, દોષ અને ભૂલ કરવામાં અને પહેલી વખત યથાવત્ કામ નહિ કરી તેને પુનઃ પુનઃ કરવામાં તેઓ પોતાનો સમય શુભાવી દે છે.

અનીતિ ભરેલા, દુષ્ટ અને બ્રહ્મ વિચારો કરવાથી માનસિક અને નૈતિક શક્તિનો ઘણો હાસ થાય છે. નિરુપયોગી ચિંતાનો પ્રત્યેક અંશ-અને સર્વ ચિંતા નિરુપયોગી હોય છે-વ્યવસ્થાનો પ્રત્યેક અંશ, ખિન્નતા અને વ્યાકુળતાનો પ્રત્યેક અણુ, નિરાશા, ઉદાસી અને જાતી ચિંતાનો પ્રત્યેક અંશ, ભયનો પ્રત્યેક અણુ-નિષ્ફળતા, હાનિ, ખિમારી, વ્યાધિ, મૃત્યુ, અયોગ્ય ટીકા કિંવા ઉપહાસ અથવા અન્યોના પ્રતિકૂળ અભિપ્રાયોનો ભય-આ સર્વ વસ્તુઓ મનુષ્યના જળનો હાસ કરે છે અને તેઓ બિલકુલ નિરુપયોગી છે. કારણકે તેઓ રચનાત્મક અને સંજ્ઞાત્મક કાર્યને માટે જોઈતી શક્તિનો નાશ કરીને મનુષ્યને તે કાર્યને માટે

નાલાયક બનાવી દે છે

મનુષ્ય જ્યારે જ્યારે નિષ્કળતા, દુર્ભાગ્ય, સકટો અને આપત્તિઓ, ગત દેવો અને ભૂવો વિષે વાત કરે છે ત્યારે ત્યારે તે જીવનગળ ગુમાવે છે જે મનુષ્યને સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે ભૂતકાળ તરફ પીઠ કરવી જોઈએ અને પોતાની પાછળના સર્વ પૂર્વોને બાળી નાખવા જોઈએ તેણે અધકાર તરફ પીઠ ફેરવવી જોઈએ અને પ્રકાશ તરફ મુખ રાખવું જોઈએ અપ્રમાણિકતા ભરેલું પ્રત્યેક કાર્ય બીજાઓ જોતા હોય કે ન જોતા હોય પરંતુ તે ભયકર રીતે જીવનગળનો નાશ કરે છે અપવિત્રતા ભરેલું પ્રત્યેક કાર્ય અથવા વિચાર-પ્રત્યેક અરામ વાસના-સહચાર અને સફળતાનો નાશ કરે છે

ગુસ્સો, બેચેનતા, ખિન્નતા અને અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરનારી પ્રત્યેક વસ્તુ જીવનગળનો હાસ કરે છે જે વસ્તુઓ મનુષ્યના મનમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે તે સર્વ તેની શક્તિનો નાશ કરે છે ઘણું એ સુખ અને સફળતાનો ભયકર શત્રુ છે લેશ પણ લાભ કર્યા વિના કે લેશ પણ ક્ષિમત વધાર્યા વિના તે જીવનગળના નાણુક સાધાઓને ઘસી નાખે છે જીવનને ઘર્ષણમાથી મુક્ત કરવું, સર્વ શક્તિઓને સરળતાપૂર્વક કાર્ય કરતી બનાવવી અને જેમાથી શક્તિ વધી જાય એવા સર્વ છિદ્રો બંધ કરવા એ મનુષ્યનું પોતાની જાત પ્રત્યેનું અને અન્યો પ્રત્યેનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે

આપણે જ્યાં જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં આપણે માનવયત્રોને ઘર્ષણને લીધે અવાજ કરતા તથા તેલના અભાવથી નાણુકે માનવયત્રના સાધાઓને ઘસાતા તથા ઉષ્ણ જનતા જોઈએ છીએ આ નાણુક, જીવન, ચેતન્યમય યત્ર ચિંતારૂપી ધૂળથી ભરાઈ જાય છે અને એના નાણુકે સાધાઓ વ્યાકુળતાથી ઘસાઈ જાય છે પ્રત્યેક સ્થળે સામર્થ્યનો ભયકર નાશ આપણા જોવામાં આવે છે બેઠકારી અને મોજરોખરૂપી છિદ્રોમાથી જળ વહી જતું આપણા જોવામાં આવે છે અતિ અદ્ભુત રીતે તૈયર કરેલું, અતિ સૂક્ષ્મ રીતે ગોઠવેલું અને નિહાન એક ક્ષતાબિંદુ પર્યંત ચાલવાને નિર્માણ કરેલું આ વ્યવસ્થાનિક યત્ર તેનો સ્વામી

જીવનના મધ્ય ભાગમાં પહોંચે તે પૂર્વે કચરાના ઢગલા પર નખાઈ ગયેલું આપણે બેઠેલું છીએ પોતાના ઘડિયાળને વળતસર ચાલી આપવાની, નિયમિત રીતે તેને સીક કરવાની અને તેનો વળત જરાબર ગળવાની તે કેટલી ગંધી સંભાળ લે છે, પણ તેનું અપાર કિંમતનું જીવન યંત્ર કે જેને તે કોઈ પણ પ્રકારે બદલી શકેતો નથી તેનો તે પ્રતિ દિન દુરુપયોગ કરે છે. તે પોતાના નાબુદ ઘડિયાળના યત્ર કામને લીની હવામાં ખુલ્લું કરવાનો કિંવા તેને ઇલેક્ટ્રીક કાયનેમાની નજીક લઈ જવાનો વિચાર કરશે નહિ, પણ પોતાના જીવન યંત્રનો તે સર્વ પ્રકારે દુરુપયોગ કરે છે. ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, તિરસ્કાર અને બચકર શક્તિદ્રાસ દ્વારા તે જો ગુંચવણુ ભરેલા અને ચેતન્યમય યત્રને 'જોખડું' અને નિર્બળ ગનાવે છે, જેથી તે અતે પ્રસાદા વિના ચાલી શકતું નથી અને અતે તેના નિયત કાર્યનો એક પલ્લુ અશ કયા પૂર્વે કિંવા તેનો ઉદ્દેશ પાર પાડ્યા પૂર્વે તે બાળી તરીકે સંપૂર્ણત નષ્ટ થઈ જાય છે

પ્રકરણ ૨૧ મું-મનોવૃત્તિઓને છૂતી લો.

પાશ્વર્ય કહે છે કે “મનુષ્યની સર્વ મહત્તા તેના વિચારમાં રહેલી છે” અને “સારા વિચાર કરવા એજ તેનું મોટું કર્તવ્ય છે” આ સખ્ત કથન છે, અને તે છતાં આપણે પ્રત્યેક શબ્દ અને આપણું પ્રત્યેક કામ માત્ર આપણા વિચારનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે એટલા માટે આપણે જમાગુધી સારા વિચાર કરતા નહિ શીખીએ ત્યાંમુધી આપણું જીવન નિષ્ફળ થશે આપણે મહત્તાસુક્ત, સુખી અને સુદર થઈએ એવો પ્રભુનો ઉદ્દેશ છે પરંતુ બે આપણે સારા વિચાર કરતા શીખીશું નહિ તો તેનો એ ઉદ્દેશ પાર પડવાને બદલે આપણું જીવન દુઃખ, અસુખી, સૌંદર્યવિહીન અને નિષ્ફળ બની જશે.

જીવનની સમસ્ત શક્તિઓને ફળિયૂત કરવાને માટે સૌથી પ્રથમ આવશ્યક વસ્તુ આરોગ્ય છે મન અને શરીરની

તે ઉજરાઈ જતી શક્તિ અને જળ છે કે જે જીવનને આનંદ દાયક બનાવે છે—અને આરોગ્યનો આધાર સદ્વિચાર ઉપર રહેલો છે. શરીરના પ્રત્યેક અવયવ પર, પ્રત્યેક જ્ઞાનતત્ત્વ પર અને પ્રત્યેક જ્ઞાન પર વિચારની પ્રબળ અસર થાય છે આ એક કદ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત ■ કે, આપણા વિચારોની પ્રતિક્રિયાને પરિણામે ક્યાં તો આપણું જળ અને સામર્થ્ય વધે છે, કે ક્યાં તો ઘટે છે

જો આપણે આપણું શરીર સંપૂર્ણ નીરાંગી રાખવું હોય તો આપણે આપણા મનને આનંદી, નિર્વિકારી અને ઉત્સાહી રાખવું જોઈએ પ્રેમ, શાંતિ, આનંદ, ઉદ્ધાસ, માયાજુતા, નિસ્વાર્થતા, સતોષ અને સ્વસ્થતા, આ માનસિક ગુણો સમસ્ત શારીરિક ક્રિયાઓને નિયમિત બનાવી શરીરને મજબૂત અને નીરાંગી બનાવે છે જે આજીવનની ઇચ્છા હોય તે આગ્રહપૂર્વક સદ્વિચાર કરી આ ગુણો મેળવી શકે એમ છે

કાલોંઇલ કહે છે કે “મે મહુપ્યના સુખારવિંદપર અને તેની આખોમા એવો પ્રકાશ જોયો છે કે જે તમને ઉચ્ચતર પ્રદેશની આબી કરાવે છે” જો આપણે આપણી મનોવૃત્તિઓને જીતી લેવા માગતા હોઈએ અને સુરદ આરોગ્ય તથા સુખ અર્પનારી શાંતિ અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરવા માગતા હોઈએ તો આપણે નિરંતર તે ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં વસવું જોઈએ. ખોટી ચિંતાનપ્રણાતિને જીતી લેવી સહેલી નથી વ્યાકુળતા, ખિન્નતા, ચિંતા, વ્યથા અને બીતંત્રિ, એ સર્વ માનસિક દુર્ગુણો નિરંતર આપણને ઉચ્ચતર પ્રદેશમાંથી નીચા પ્રદેશમાં ધસડી લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેમને માત્ર સતત આવધાનતા તથા અત્યંત આતુરતા અને આગ્રહથી જ જીતી શકાય છે

ખોટી વિચારપ્રણાતિ એ નિર્જાળતાનું ચિહ્ન છે, પરંતુ જો એક પ્રકારનો ઉન્માદ છે કારણ કે ખોટા વિચાર કરનાર મનુષ્ય હંમેશાં તેની પોતાની માનસિક અને શારીરિક રચનાને જાગી તોડીને છિન્નવિત્ત કરે છે સત્ય વિચારક એજ માત્ર શાણા વિચારક છે અને તે સુખીમાં સુખી તેમજ સૌથી વિશેષ સફળ મનુષ્ય છે તે હંમેશા પોતાની જાનને પ્રતિકુળ વિચારથી નીચે તોડી પાડી વિનાશક રીતિ

ઉત્પન્ન કરતો નથી.

ખોટી વિચારમણ્ડાલિથી કેવાં લાપંકર પરિણામો આવે છે તે આપણે સર્વે જાણીએ છીએ. તે આપણને મનથી અને શરીરથી કેવા પાંગળા ગનાવી દે. તે આપણે અનુભવદ્વારા જાણીએ છીએ. વેધો સારી રીતે બાંધે છે કે, ક્રોધ રક્તને દ્રવિત કરે છે અને જલ, શિંતા, ખિન્નતા તથા હંતર સમસ્ત ખરાબ વિચારો સમસ્ત શારીરિક ક્રિયાઓની સ્વાભાવિક ગતિમાં મહાન વિઘ્ન ઉભાં કરે છે. વળી તેઓ આ વાત પણ બાંધે છે કે, સંકટ જાની પડવાની શિંતા કે જલ બે દીર્ઘકાળ પર્યંત રહે તો તેથી પક્ષાઘાત થવાનો સંભવ રહે છે આ એક ચિદ્ર થયેલી વાત છે કે, એક માતાના વિચારની ગભીર અસર માત્ર તેની ઉપર જ પડતી નથી, પરંતુ તેના બાળક ઉપર તેની અસર એટલી હદ મુખી થાય છે કે માતા જે વ્યાધિથી પીડાતી હોય તે વ્યાધિ બાળકને પણ થાય છે. દેશ અને હિંમ્મોની વૃત્તિઓ બે દીર્ઘ કાળપર્યંત ચારણ કરવામાં આવે તો કલેજામાં ગંભીર રોગો ઉત્પન્ન થાય છે અને અમુક પ્રકારનો અગ્નિમંદિ થાય છે પોતાની જાત પર જો અંકુશ રાખવામાં ન આવે અને વારંવાર ક્રોધ કરવામાં આવે તો તેથી માન સિકે રચના નહિજાય થઈ જાય છે, મનોભાગ ધરી જાય છે અને ગભીર અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે વ્યથતા એ માનવજાતિના મહાનમાં મહાન શત્રુઓ પૈકી એક છે તે જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ઉંડા ઘાવ પાડે છે અને પોતાની સાથે હિંદાસી અને દુખને લઈને ફરે છે તે પચનક્રિયાને મંદ અથવા જલ્દ કરે છે અને અંતે કુપાપીડિત મસ્તિષ્ક અને જ્ઞાનતુઓ અનેક પ્રકારના રોગો દ્વારા જલદી કેટલીક વાર તો ઉન્નત દ્વારા પોતાનો વિરોધ પ્રદર્શિત કરે છે.

ખોટા વિચારો વગેરે તે હોય, પરંતુ તે પોતાની કદી પણ ભુંસાય નહિ એવી છાપ અને શરીર એ ઉભય ઉપર પાડે છે તે ચારિત્ર્ય અને જોતિક ઉન્નતિ એ ઉભય પર અસર કરે છે જ્યારે જ્યારે તમે જાડળકાદ કે દોપાન્યે પણ કરો છો; જ્યારે જ્યારે તમે મિલ્કત ગુમાવો છો, જ્યારે જ્યારે તમે કુદ અને વિરક્તરણીય કામ કરો છો, ત્યારે

ત્યારે તમે એવી હાનિ સહન કરો છો કે જે પૂરી શકાતી નથી. આવી સ્થિતિમાં તમે અસુક પ્રમાણમાં શક્તિ અને સ્વમાન તથા ઉન્નતિદાયક ચારિત્ર્યબળ ગુમાવો છો; અને તમને તમારી હાનિની પ્રતીતિ હોય છે, જેથી તમે અધિક નિર્બળ બનો છો.

એક વ્યાપારીને પ્રતીત થશે કે, પ્રતિકૂળ ઘટના બનતાં જ્યારે જ્યારે તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ બને છે; જ્યારે જ્યારે તે કોષે ભરાય છે અને જ્યારે જ્યારે તે બ્યાકુળ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે પોતાના આરોગ્યને ગંભીર હાનિ કરે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે પોતાનો ધંધો પણ ઘટાડે છે, તે પોતાને અનાદરણીય બનાવે છે અને સફળતાનાં સાધનોને નસાડી મૂકે છે.

જે માણસ પોતાની શક્તિને ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ કરવા માગતો હોય તેણે પોતાના મનને ઉચ્ચદશામાં રાખવું જોઈએ. જે તે ઉત્તમોત્તમ સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માગતો હોય તો તેણે સદ્વિચાર કરવા જોઈએ. તે અસ્વસ્થતા ભરેલા વિચાર કરે તો સરળતાપૂર્વક તેના ધંધાની પ્રગતિ થશે નહિ. તેની ખોટી વિચારપ્રણાલિ તેના જાલીને ભ્રષ્ટ કરશે.

જેઓ એક વાર સમૃદ્ધિશાળી હતા એવા થણા માણસો પોતાના વિચારોને કાળુમાં રાખતાં કદી પણ શીખેલા નહિ હોવાથી આર્થિક બાબતમાં પાપમાલ થઈ ગયા છે. તેઓ ચિંતા અને ભયના દાસ બની ગયા; તેઓ વ્યથા અને ખિન્ન થવા લાગ્યા અને પ્રત્યેક જણનો દોષ કાઢવા લાગ્યા; દોષાન્વેષણ કરવાની ટેવ દહીભૂત થઈ ગઈ અને અંતે તે એવી સ્થિતિએ પહોંચી કે કોઈ પણ વસ્તુ તેમને રુચિકર લાગતી નહિ અને કોઈ પણ માણસ તેમને સંતોષ આપી શકતો નહિ. તેમના જૂના મોકરો તેમનો ત્યાગ કરી ગયા; તેમના ગ્રાહકો ઓછા થઈ ગયા; તેમનો ધંધો ઘટવા લાગ્યો અને તેમના લેણદારો તેમની આર્થિક દૃઢતા વિષે શંકા કરવા લાગ્યા. તેમના ધંધામાં સામાન્ય મંદતા આવી અને અંતે તેઓ સંપૂર્ણતઃ પાપમાલ થયા.

આપણે આપણી મનોવૃત્તિઓને છતી શદ્દીએ છીએ. આપણે જેવા થવા ઇચ્છીએ તેવા આપણે થઈ શદ્દીએ છીએ.

નિશ્ચયાત્મક અથવા સર્જનાત્મક વિચારના બળથી આપણે આપણામાં વ્યવસ્થાપિત પરિવર્તન કરી શકીએ તેમ છીએ; આપણે અનિષ્ટ સ્થિતિને બદલે ઇષ્ટ સ્થિતિ આકર્ષવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ તેમ છીએ.

મનુષ્યની રચના એવા પ્રકારની છે કે તેને જો એમ કહેવામાં આવે કે તે મૂર્ખ છે, તો તે તે વાત માને છે; અને તેને શાણો કહેવામાં આવે તો તે પોતાને શાણો પણ માને છે. ઘણા લોકો પોતાના હોયો વિષે વિચાર કરીને માત્ર તેમને વધારી મૂકે છે. પોતાના મનમાં વારંવાર તેમનાં ચિત્રો ખડાં કરીને તેઓ તેમને વિશેષ દૃઢીભૂત કરે છે. આપણે જ્યારે વિરુદ્ધ વિચાર કરતા હોઈએ ત્યારે ઇષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી આપણે માટે અશક્ય થઈ પડે છે. ખરાબ સ્થિતિને છૂતી લેવાનો અને ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરવાનો કેવળ એકજ માર્ગ છે, અને તે હમેશાં સુખ, ઉપકાર, પ્રેમ તથા ઉત્તમલ ભાવીના વિચાર કરવા એ છે.

જો માણસે ઝેર ખાધું હોય તેને સાજો કરવાને માટે જ્યારે વૈદ્યને યોજાવવામાં આવે ત્યારે તે તત્કાળ તેને વિષનાશક ઔષધિ આપે છે. તેજ પ્રકારે હુષ્ટ વિચારોરૂપી વિષથી જ્યારે આપણે ઘસાયેલાં ત્યારે આપણે માટે સાજા થવાનો કેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે સદ્વિચારરૂપી વિષનાશક દવા લેવાનો છે. જો એક બત્તી સળગી ઉઠે તો આપણે તેની ઉપર વિશેષ ધ્યાસતેજ રેડીને તેને જુગાવવાનો વિચાર કરીશું નહિ પણ અગ્નિ જુગાવનારો કેાઈ રાસાયનિક પદાર્થ તેની ઉપર નાખીશું અને તત્કષણ અગ્નિને શાંત પાડી દઈશું. જ્યારે આપણે ક્રોધ, તિરસ્કાર, દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની લાગણીઓથી બળી રહ્યા હોઈએ ત્યારે વિશેષ ક્રોધ, વિશેષ તિરસ્કાર, અધિક દ્વેષ અને અધિક ઈર્ષ્યા ઉમેરવાથી તેની જ્વાળાઓ શાંત થશે નહિ. સમસ્ત ક્રોધ, વૈર અથવા ઈર્ષ્યા આદિની લાગણીઓની સ્વાભાવિક ઔષધિ તો પ્રેમની લાગણી છે.

જો તમે ઉદાસી, નિરાશા અને અરુચિની લાગણીથી ઘેરાઈ ગયા હો; જો તમે ખિન્નતા અને ક્રોધના દાસ બની ગયા હો અથવા તમારા વિકાસ કિંવા પ્રગતિને અટકાવનારા બીજા કેાઈ દોષથી દૂષિત થયા હો; તો તમે આગ્રહપૂર્વક

તેથી વિરુદ્ધ એવા મુદ્દાનું ચિંતન કરતો અને અજ્ઞાનના પ્રભાવથી તે ઉપર તમારું સ્વાભાવિક સ્થાપિત થાય ત્યાં સુધી તેનું ચિંતન આશુ સમજો

આપણે તમને અસ્પૃશ્ય બધુષ્ઠ અને સમગ્ર જગત પ્રત્યે તમને તિરસ્કાર છૂટે ત્યારે ખાતરીપૂર્વકે માનવો કે, એ બધાથી એટલું સંજોગનું કલ્પાણી તેમાં શુદ્ધિ થયે એ વિચાર તમારા બુદ્ધિસાગરે ટપાવી દેતો હોય તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકારનો વિચાર કરો, એટલે સ્વાસ્થ્યવિદ રીતેજ તમારી ખનોવૃત્તિ અદ્યક્ષ છે, કલ્પનામાં અત્યંતિજ વિચાર કિંવા અનુભવને પરિવર્તિત કરવાની મહાન શક્તિ રહેલી છે. આપણે તમે કદાચ મનોવૃત્તિસંપ્રેમા હોય થઈ પડો ત્યારે તમે તમારા મનને જલ્પવશો કે “આ સર્વ જાણ છે; એને મારા ઉપચાર અને ક્રેડિટ રાજ્યની સાથે કાઈ પણ સંબંધ નથી, કદાચ કે અને અથવા મારાજ સિનેનો હાલ વનાવવાનો પ્રયત્ન એ કરી શકું ઉદ્દેશ રાખ્યો નથી”

તમારા છપ્પનના સૌથી આનંદદાયક અનુભવો અને મુશ્કેલી મુશ્કેલી વિષયોનું અમલપૂર્વક સ્પર્શ કરો. કદાચ કિંવા પ્રવૃત્તિનો કેઈ સુદૃઢ પદાર્થ બુદ્ધિ અથવા એકાદ ઉપક્રાંતિ અને ઉન્નતિસ્વરૂપકે મંદેનો એકાદ દુકરો વાલો એ વાસ્તવોનો તમે ઉપસૌગ્ય લીધો હોય તેનું આનંદપૂર્વક અમલ કરો. તમે એ કદાચ અદ્યક્ષપૂર્વકે સિદ્ધ કર્યા હોય તેના અંશધારા વિચાર કરીને નિષ્ફળતાના વિચારોને હાંકી દાડો. આપણને તમારી કુમકે એકાદો અને તમારું જાણી ઉન્નતિ તથા સફળ છે એવો વિચાર કરો. માર વૈદ્યન પ્રિન્સિપલ મુશ્કેલી તમે કુમકા વિચાર કર્યો એટલે અંધાર અને ઉદાસીના સંજોગો ભૂલો, તમને બચ્ચ અને બાકુન કરનારા સંજોગો વિચારો કેવા અદ્યક્ષ થઈ જાય તે, તે એક ને તમે આનંદસ્વરૂપકે થઈ જશો તેઓ પ્રકાશમાં ઉભા રહી શકતા નથી. આનંદ, ઉદ્વેગ અને શાંતિ, એ તમારા પ્રેક્ષક સંસ્કારો છે, તેઓ ત્યાં દેખ ત્યાં અશ્વત્થિ, અધાર અને નિમારી રહી શકતા નથી.

ઉત્ક્રાંતિને દેખાવી દેનારી અને દુર્ગતિઓ ઉદ્વેગ કરનારી પ્રત્યેક વસ્તુ ધ્યાનસિદ્ધ બાજુનો નાશ કરે છે, ત્યારે

ત્યારે ખરાબ વિચાર ધારણ કરવામા આવે છે, ત્યારે ત્યારે માનસિક શક્તિ અને કાર્યસિદ્ધિના બળનો નાશ થાય છે સર્વ ખરાબ વિચારો નિષેધાત્મક હોય છે અને મન જ્યારે નિષેધાત્મક હોય ત્યારેજ તે નવી રચના રચી શકે છે

જેવી રીતે એક સેનાપતિ પોતાની સેનાને, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકે છે, તે પ્રમાણે આપણે જ્યાં સુધી આપણી મનોવૃત્તિઓને કાબુમા ન રાખી શકીએ અને આપણી ઇચ્છામા આવે તેવા વિચારો ન કરી શકીએ ત્યાંસુધી આપણે કદી પણ ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરી શકીશું નહિ આપણે તેમ નહિ કરીશું તો આપણે તેમના દાસ બની જઈશું જે માણસ પોતાની વૃત્તિઓની દયા પર છૂવતો હોય તે સ્વતંત્ર મનુષ્ય નથી જે મનુષ્ય પોતાના માનસિક શત્રુઓની સામે ચઢને સર્વોત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તેજ માન સ્વતંત્ર છે જે મનુષ્ય પ્રત્યેક દિવસ પ્રાતઃકાળમા, પોતે ઉત્તમોત્તમ કામ કરી શક્યો કે નહિ તેના સબધમા પોતાની વૃત્તિઓની સલાહ લે, જે મનુષ્ય સવારમા ઉઠે ત્યારે આજે કામ કરવાનો ઉત્સાહ છે કે નહિ એવો પોતાના મનને પ્રશ્ન કરે, જે મનુષ્ય પોતાના મનમા એવો વિચાર કરે કે "જો આજે મારી મનોવૃત્તિઓ બદલાય નહિ, જો આજે ધધામા કાંઈ વિશેષ આવી પડે નહિ અને મારી મન શાંતિનો ભગ થાય નહિ અથવા જો હું મારો મિત્રજ કાબુમા રાખી શકું, તો હું આજે સારી રીતે કામ કરી શકીશ" તે મનુષ્ય વૃત્તિઓનો શુભાગ છે, તે સફળ કે સુખી થઈ શકેતો નથી

જે મનુષ્યને પ્રત્યેક દિવસ પ્રાતઃકાળમા એવી ખાતરી હોય છે કે તે આજે સારી રીતે કાર્ય કરી શક્યો, તે પોતાના થી બની શકતું ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરી શક્યો, તેની સ્થિતિ કેટલી સિન્ન હોય છે! જે મનુષ્ય જાણે છે કે, તે પ્રતિદિન સહાની યોજના અમલમા મૂકી શક્યો અને પોતાના કાર્યના સબધમા જેને લાયક શક્તિ કે ચિત્તા હોતી નથી તે મનુષ્યનો દુષ્પાવ દેવો લાભ્ય હોય છે! તે જાણે છે કે, તે પોતાની જાતનો સ્વામી છે અને તેને એવી નિશ્ચિત પ્રતીતિ હોય છે કે મનોવૃત્તિઓ કે સંયોગોમા તેને અટકાવવાનું

જાન નથી તે પોતાની જાત ઉપર કાણુ મરાવે છે

આજે લોકો અત્યંત ટોપીદોડી અને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, આજે ઘણા લોકો સમય સ્પર્શ અને નિર્વાહ માટેના કઠિન વિગ્રહમાં રોકાયેલા છે, પરંતુ તેની વચ્ચે અત્યંત કેટલાક એવા માણસો જોવામાં આવે છે, કે જેઓ આપણા મન પર સામર્થ્ય અને શાન્ત, હૃદય નિશ્ચયની છાપ પાડીને નફોનો પેટે એકસરખી ગતિથી તથા જાનતાપૂર્વક પોતાના હૃદય તરફ પ્રયાણ કરતા હોય છે સદિયાર કરવાની કળા તેઓ બાણ છે, સફળ જીવનની ચાવી તેમણે હસ્તગત કરેલી હોય છે

આ સર્વોત્તમ આત્મસંબંધ કે જે દ્વારા મનુષ્ય મર્યાદા સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને અશ્વિમાન થાય છે તે સંસ્કૃતિના અતિમ ખડો પેઢી એક છે, પરંતુ જે મહાન કાર્યસિદ્ધિનું પ્રથમ પગથી છે અને સર્વ માણસોને પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી વસ્તુ છે

કેમ દિવસ આપણે એક ક્ષણ પણ કંઈ આત્મસંબંધ વિચાર કે વૃત્તિને સ્થાન આપવું નહિ એવો નિશ્ચય કરીશું એવી રીતે આપણે આપણા પરમા સોને કે મુનીઓને પ્રવેશવા દેવા નથી, તેવી રીતે આપણે બધા, ધર્મી, દેવ, મિત્ર, મિત્રતા કે વ્યવહારના વિચારોને આપણા મનમાં પ્રવેશવા દઈશું નહિ. એક સમય એવો આવશે, કે જ્યારે શિશિત મનુષ્યો ક્રોધ, દેવ, વિરક્તાર, નિરાશા અને ઉદા સીત વિચારોનો વિષની પેટે ત્યાગ કરશે

આજે જેઓ કાંઈ પણ મહત્વનું કાર્ય કરતા નથી એવા હતા એ લોકો જો મન પોતાની મનોવૃત્તિઓને છાતી હાથે શકે તે તેઓ મહાન કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે

પ્રકરણ ૨૨ મું-નિશ્ચય અંતિમજ હોવો જોઈએ.

સેંટ પિયર આગળ ભયંકર સ્વરમાત બન્યો તેને આગલે દિવસે ઇટાલિયન વહાણ “આર્સાલિના”માં માલ ભરાતો હતો; પરંતુ તેનો કેપ્ટન જ્વાળામુખી પર્વતનો ભયંકર દેખાવ જોઈને ઐતલો ગયો ભયભીત બની ગયો કે તેણે માલ ભરવો બંધ કરી એકદમ વહાણ હંકારવાનો નિશ્ચય કર્યો. માલવાળાઓએ તે સામે ચોતાનો વિરોધ દર્શાવ્યો અને માત્ર અર્ધો માલ લઈને વહાણ હંકારી લઈ જવાનો તે પ્રયત્ન કરે તો તેને પકડાવવાની તેમણે ધમકી આપી. પરંતુ કેપ્ટન દૃઢ રહ્યો. તેમણે ક્રોધપૂર્વક વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો અને વારંવાર જણાવ્યું કે, માઉન્ટ પેલીની સ્થિતિ ભયંકર નથી. પરંતુ તે દૃઢતાપૂર્વક એકજ ઉત્તર આપતો કે “માઉન્ટ પેલીના સંબંધમાં હું કંઈ પણ જાણતો નથી, પરંતુ તમારો જ્વાળામુખી હમણાં જેવો જણાય છે તેવો જો વિસ્ફોટ થાય જણાય તો હું નેપલ્સની બહાર નીકળી જઈ, અને હું અહીં આંધી પણ આવ્યો જવાનો છું. અહીં આંધી જેવું જોખમ ખેડવાનું છે તેવું જોખમ ખેડવા કરતાં અર્ધો માલ લઈને આવ્યા જવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું.”

ત્યાર પછી ચોવીસ કલાકમાં માલવાળાઓ અને જહાત ખાતાના બે અમલદારો કે જેમણે કેપ્ટન લેમોક્ને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેઓ સેંટ પિયરમાં મરણ પામ્યા; અને “આર્સાલિના” તેના કેપ્ટન તથા ખલાસીઓ સાથે સમુદ્રમાં સુરક્ષિત હતું અને ક્રાન્સ તરફ આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે દૃઢ મનોગણ અને દૃઢ નિશ્ચયનો વિજય થયો હતો; પરંતુ જો નિર્બળતા અને અનિશ્ચય બતાવવામાં આવ્યો હોત તો અવશ્ય નાશ થયો હોત.

ગળવાન, મજબૂત, નિશ્ચયવાન મનુષ્યની આજે બહુ જરૂર છે. જે માણસ નિશ્ચય કરે એટલું જ નહિ પરંતુ દૃઢ નિશ્ચય કરે અને જે બાબતનો તેને નિશ્ચય કરવાનો હોય તે સંબંધી સર્વ સંયોગો અને સ્થિતિઓનો વિચાર

કર્ચ પછી અલિપ્ત નિર્લય કરે અને પછી તેને પૌતાળ
મનઃકાંક્ષી અહત કાંઈ નામે અને કૌંઈ વૌંછ ગાળવ
હાયલા છે તે માનુસની ગાંભે છડું અપાવવાનું છે. આજ
માનુસમાં સમાજનું નૈવે દેવન કરુંત્વચ્છિન હોય છે તે
એક કાળક્રમ થઈ શકે છે એટલું નહિ જાનું તેને ખા
વળ પાડી શકે છે તે એક કાળગત નિર્લય કરી શકે છે
એટલું નહિ જાનું તેને આગેવાન પૂર્વે જવડી શકે છે.

પ્રયેષે પરીચાલના યજ્ઞકાવી પાછા એક મહત્ત્વ
પ્રાપ્તિ હોય છે કે જે અંગેને દુસ્તાની ગતિ આવે છે અને
કાંઈકોને - ગુરૂક વખત અજાણનાની દુસ્તા પાડે છે તેજ
પ્રકારે પ્રયેષે મહાત્મ સમક્ષિત કાર્યની પાછા અને પ્રયેષે
મહાત્મ પાછાની પાછા આ કેટલીની એક અજાણના ત્વજિ
હોય છે તે કે પછી વાર તે બનવડાની બાજુએ હોવી નથી
તે બાજુએ હા વિદેશવાન હોઈ ના રવાના સર્વ કાર્યોને ગતિ
માપે છે, કારણકેથી તેમના અંગેને દુસ્તાની દુસ્તા પાડે
છે અને તેમની ગતિનું નિયમન કરે છે તે પાછાનો
નિદેશ દેવપણે નથી તેનો નિદેશ એક, હા અને અગ્રિમ
હોય છે અંગેના મિચાર, મુલાક અને સુવાસ તે બાજુમાં
હો છે, જગત્ કાર્યક્રમ તે તે પાછો નિયંત્રિત કરે છે અને
તેને પાછા પાડે છે તે કોઈની ઉપર અર્થરત્ન પ્રયુજે છે, તે સર્વ
કાર્યોનું નિયમન કરે છે અને સર્વ કાર્યોનો તેની પાછોથી
ફક્ત મેળવે છે એ તે પાછાનો ત્વજિ કરે અર્થવા કાર્ય
અર્થો ભાગ દાય તે પાછું સમક્ષિત સ્ત્રીગણાવી પ્રીત્યાપ
અમન બની બસ છે. એક સ્ત્રી સુસજ્જિત હોય છે અને
કંઈક સર્વ વસ્તુઓ પેશપેશાના સ્થાનમાં હોય છે, પરંતુ
તેમને ગતિ અજાણની ગતિ બની રહેલી હોય છે તે કોઈ
પદ વસ્તુ દરલી નથી તે સર્વની પાછા રહેલી અજાણના દાય
અને નિદેશવાન ગતિ તેની ગતિ આપવી નહીં થઈ છે.

એ તે સ્વચ્છને તે મહેલો બાપત ભાષિત કોયે
કોયે, તે તેની પાછળ સ્થેતી ચક્રમ કાંતવાનિ અને
ધ્વજાધારાનિ દૂર થયા નહ શાં ચોયે જન્મ સુખસિદ્ધ
જન "બુદ્ધિ" લેખન" કે તેને કાંઈક લેખને પોતાની
સાધકિને અને તોની બાપતસાચવર્તે વલસિએથી "મચ્છ" ને

લેન્ડર” નામના દમ વિનાના નાના વ્યાપારવિષયક પત્રના પાયાથી વધારીને આ દેશનું પ્રધાન વાર્તિક પત્ર બનાવ્યું હતું તે તેના મહાન સદ્યતું પ્રોત્સાહન દ્વારા થતાં તરતજ અધોગતિને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું.

આવો મહાન નેતા માત્ર એકજ હોય છે અને તેના અનુયાયીઓ હજારો હોય છે. નેતાનું અનુસરણ કરવું સહેલું હોય છે, પરંતુ ચમળતા અને નિશ્ચયપૂર્વક નવીન કાર્ય કરવામાં, દૃઢતાપૂર્વક પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેવામાં અને પોતાનીજ તુલનાશક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખવામાં હિંમત, દૃઢતા અને બળની અપેક્ષા હોય છે.

જો તમે અનિશ્ચયી હો, જો તમને અનિશ્ચિત વિચાર કરવાની, યુનઃ યુનઃ વિચાર કરવાની અને એક લક્ષ્ય નહિ રાખવાની ટેવ પડી હોય તો તમે કદી પણ નેતા બની શક્યો નહિ. નેતાઓ એવા હોતા નથી; કારણ કે નેતાઓમાં ઇતર ગમે તે ખામી હશે તો પણ તેઓ દૃઢ નિશ્ચયવાન તો અવશ્ય હશે. પોતાને શી અપેક્ષા છે તે તેઓ જાણે છે અને તે એકદમ પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓ ભૂલ કરે એવો સંભવ છે; તેઓ કોઈ કોઈવાર ઠોકર ખાશે ખરા; પરંતુ તેઓ તરતજ ઉભા થશે અને આગળ ધસશે.

જો માણસ શીઘ્ર નિશ્ચય કરે તેને ભૂલ કરવી પાલવી શકે છે; કારણ કે તે ગમે તેટલી ભૂલો કરે તોપણ ભીરુ, અનિશ્ચયી અને ભૂલના ડરથી કાંઈ પણ કરવાનું માંડી વાળનાર માણસના કરતાં તે અધિક શીઘ્ર ગતિથી આગળ વધશે. જેઓ નિશ્ચિત ઘટનાની રાહ જુએ છે, જેઓ નહીના તટ ઉપર ઉભા રહીને કોઈ માણસ તેમને તેમાં હડસેલી પાડે તો સારું એવી ઇચ્છા રાખે છે તેઓ કદી પણ સામા તટે પહોંચતા નથી.

જો માણસ હમેશાં કાંઈ પણ નિશ્ચય વિનાનો હોય છે; કયે માર્ગે જવું તે જો કદી પણ જાણતો નથી; જો પરસ્પર વિરોધી અભિપ્રાયોનો ભોગ અને અત્યંત દબાણનો જલિ બનેલો હોય છે; જો તેને સલાહ આપનારા મનુષ્યના બોધને અનુમ્તિ છે; જો ઘોડામાં ઘોડા વિરોધનો માર્ગ શ્રદ્ધા કરે છે અને જેને પોતામાં નિશ્ચયબળ દેખાતું નથી;

તે માણસ બચતની ત્રીસી વિશેષ ક્ષાણિક વસ્તુઓમાંની એક છે. એ તમારે વિશે એવી વાચક કહેલી હશે કે તમારામાં દુઃખ નથી અને તમારો નિઃશ્વ સહેલાઈથી ફેરવી શકાય એમ છે, કિંથ તમારા અભિપ્રાયો અરિથર છે તો તમારી ઉપર કોઈ પણ માણસ કદાચ રાખશે નહિ- તમની આટ જાણશે નહિ

ધણ માણસો કોઈ પણ નિશ્ચય પર આવતા અત્યંત ધર છે. જવાબદારીનું પરિણામ કોણ જાણે કેવું રાવશે એણે કદી તેઓ જવાબદારી મહત્વ કરી શકતા નથી તેઓ કહે છે કે, જાણે તેઓ એક નિશ્ચય કરે અને કોઈ કાંઈક વખતે સારી ઘટના જાને તો તેમને પેલાના પ્રથમ નિશ્ચયને માટે શોક કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય આ દલીલો અરિથર તમારો માણસો આત્મકદા સ પૂર્ણત ગુણથી કે છે અને તેઓ પોતાની જાત ઉપર વિશ્વાસ રાખી કોઈ પણ મહત્વની બાબતનો નિશ્ચય કરવાનું કાંઈક કરી શકતા નથી આ કદાચ માણ માણસો અનિશ્ચિતતાની ભાવ કરે તેવું મનોમન કરીને સ્વભાવ સેષ એવા મનને પાશમાં કડી નાખે છે

હું એક એવા માણસને એકાદુ છુ કે જે જવાબદારી આવી શકે ત્યાંથી કદી પણ કોઈ મહત્વની બાબતનો ફેરફાર કરતો નથી પ્રત્યેક બાબત વિશેષ પ્રમાણને માટે અપૂર્ણ સમવામાં આવે છે કદાચ તેને કદાચ ફેરફાર કરવાની કુશળતા થાય એવા સ્વર્થી તે છે કે છેડથી બિનિદિત પર્વત પેલાના પત્રો જાય કરતો નથી જાનવાર મે તેને કાંઈક ફેરફાર કરવાને માટે ટિફ્ટિ ચોટી રવાના કરવા માટે તેમજ કદાચ જરૂરીકને કદી નાખવા એવો છે કોઈકને તેના પત્રો ઉપાડવા વિના જાણ મોકલવા માટે વાર કરનાર તરિકે મુદ્દા તેની જ્યારે છે એ કે આ માણસ એક મહાન કાર્યકર્તા છે, તેનું ચારિત્ર્ય ઘણું સાદું છે, મિત્ર તરીકે તે ઘણો સારો માણસ છે, તેમણે તુલના કરવામાં તે એટલો મધો તરની અને અનિશ્ચિત છે પેલાના કાર્યમાં કોઈ પણ કાર્ય વિશે પુન વિચાર કરવાને અથવા ફેરફાર કરવાને મન વધારવાને તે એટલો તત્તર નહિ છે, કે તેને નહિ પણ કેડ મુદ્દિત આપનીઓને વિશ્વાસ આપે નથી

તેને ઝાળખનારો પ્રત્યેક માણસ તેની નિર્બળતાને માટે દિલગીર થાય છે અને વિશ્વાસપૂર્વક તેને કોઈ મહત્વનું કાર્ય સોંપી શકતો નથી.

અનિશ્ચિતતાના બીજા એક લોગને હું ઝાળખું છું, જે એક સ્ત્રી છે અને ઇતર જાળખતોમાં જેનું વર્તન પ્રશંસનીય છે જ્યારે જ્યારે તેને કોઈ વસ્તુ ખરીદવાની ઇચ્છા હોય છે ત્યારે ત્યારે તે તેના શહેરમાં તેની અપેક્ષિત વસ્તુઓ જ્યાં વેચાતી હોય એવી સમસ્ત દુકાનોમાં ફરી વળે છે તે દુકાનના દરેક ખાતામાં અને દરેક વિભાગમાં ફરે છે, સામાનને પીંજે છે, તેને સૂક્ષ્મ રીતે તપાસે છે; પરંતુ ક્યો માલ લેવો તેનો તે નિશ્ચય કરી નથી જરાક જુદા રખેનો અને જરાક જુદા પ્રકારનો માલ તે જોવા માગે છે ક્યો માલ તેને સૌથી વિશેષ અનુકૂળ થઈ પડશે, તેનો તે દૃઢ નિશ્ચય કરી શકતી નથી. તે સર્વ ટોપીઓ પહેરી જશે, સર્વ પોશાકો તપાસી જશે અને પોતાના પ્રાનોથી સમસ્ત કારકુનોને થકવી નાખશે અને પછી સહવતઃ કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદા વિના ઘેર જશે. તે કહેશે કે “મારે સારો માલ જોઈએ છે, પણ મોઢો માલ જોઈતો નથી મારે શ્રીમ્મ અને શીત એ બન્ને ઋતુમાં અનુકૂળ થઈ પડે એવો માલ જોઈએ છે, ગિરિશૃંગ પર તથા સમુદ્રતટ પર, દેવાલયમાં તથા નાટકશાળામાં અનુકૂળ થઈ પડે એવો માલ મારે જોઈએ છે” તેને સર્વથાજે અનુકૂળ થાય એવો કોઈ માલ જોઈએ છે, કે જે મળવો અશક્ય હોય છે તે ખરીદી કરે તો તેણે યોગ્ય કાર્ય કયું છે કે કેમ તે વિષે તે શંકાશીલ હોય છે માલ પાછો લઈ જઈને બદલી લાવવો કે નહિ તે વિષે વિચાર કરે છે અને તે પોતાના પરિચયના પ્રત્યેક માણસનો અભિપ્રાય પૂછે છે. તે કદી પણ ખરીદેલી વસ્તુ બે ત્રણ વાર બદલ્યા વિના રહેતી નથી અને તે છતાં તેને કદી પણ સંતોષ થતો નથી.

મનની આવી અસ્થિરતા અને અચ્છલતા બીજા ગુણોનો નાશ કરે છે. જેનામા આવી અસ્થિરતા હોય છે તેનું ચારિત્ર્ય કદી પણ દૃઢ કિંવા સ્થાયી થતું નથી આ અસ્થિરતા મનુષ્યની આત્મશ્રદ્ધા નાશ કરે છે, તેની તુલના-

સક્રિય થતો તેનો વિચાર નહીં કરે છે અને તેમાં મનને કંઈ પણ દહતા ધારણ કરવા દેતી નથી.

તે પ્રકારે સમુદ્ધવા ઉદાઘમા ચાલુ થયું રહે છે તે પ્રકારે તમારી મુલભાષામાં તમારા મનના ઉદ્ધ સાધન રહેતી ભોધને અને તેની ઉપર વૃત્તિઓ, લગણીઓ, ના, ઇતિઓ અને આત્મની સલાહ તથા ટીકાટીપી તરંગોની અને કુ વડે લોકોની કાઠ પ્રજ્વલિત થતી ભોધને નહિ. ઠોઠ પણ મહત્વની બાબતમાં હંમેશા આજ પ્રકારની મુલભા-શકિતની આગવી ધાર છે-કે જે મુલભાષામાં ઉપર સ્વ વિવાદ ઠોઠ પણ વસ્તુની અંતર થતી નથી જે આત્મની ઘણી શક્તિઓ મુલભા અને મનુષ્ય હોય અને જેમ મહાત્મા સામર્થ્ય એકાદ મુલભા નિર્મળતાને લીધે હા હા ઉપર મનુષ્ય ન હોય તેની દશા અતિ યોગ્ય છે અને હંમેશા હોદા ઉપરના શિખર પર ચઢવાની શક્તિ ધરાવતા હોવા છતાં આજ એક પ્રકારને લીધે-ચીમ અને અતિમ નિર્લય કરવાની શક્તિની ન્યૂનતાને લીધે આધારણ સ્થિતિમાં અચલાકા કરે છે ખરેખરી અસમિત કરતા મનિર્લયને લીધે જ જમદમા ઘણા આશ્ચર્યો નિર્મળ થયા છે.

જે એનિયર એક પૂરુષ વાદવાને પ્રવૃત્ત થાય અને તેના સા લોને માટે મુલ્યે વ સ્થાન યોજવાને પ્રયત્ન કરે અને ઠોઠ પણ સ્થાનની ખોલણ પસંદગી વ કરે તે કદાં પણ તરી ઉપર પૂરુષ વાદી શક્યો નહિ તેણે નિર્મય કરવો ભોધને અને ખણી આગળ વધીને અને તેટલા વિષે આવે તેની તકાર નહિ કરતા પૂરુષ વાદ્યો ભોધને મનુષ્યે આરિય સ્વના પણ આજ પ્રકારે કરતી ભોધને કુ કરતુ તે વિષે તેણે અતિમ નિર્લય કરવો ભોધને અને ખણી પાછળ ભેદા વિના કે મામત્યુત થયા વિના ચેતાના વધ તરફ પ્રવણ કરતુ ભોધને

કાર પ્રારોગ્ય, આરૂ શિલ્પ અને આતે અતિ ધરાવનાર હંમેશા તરફો છનનના પ્રાર્થે પ્રગણ કરતા એ પૂરુષા છેક ૫૦ ઉભા છે તેઓ ધારે છે કે, તેઓ ખરા માર્ગ પર છે તેઓ મ ને છે કે તેઓ સ્વ કાર્મ કરે છે અને તે છતાં પણ તેઓ એકાદ એક પૂરુષ જાણી સૂકાની નિ, મન કરતા વધી તેઓ ધારે છે કે, જે તેમણે જુલ કાંઈ દહેતો

તેઓ તે પૂલ દ્વારા પાછા ફરી શકશે. પાછા ફરવાનું સાધન બિલકુલ રહેવા દેવું જ નહિ, એ વિચાર તેઓ સહન કરી શકતા નથી. તેમણે કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે વિષે અંતિમ નિશ્ચય કરવાની શક્તિ તેમનામાં હોતી નથી.

આવા યુવકો પોતાની અસ્થિરતાના કારણથી પોતાનાં જીવન પાયમાલ કરવાના ભયમાં હોય છે. જો તેઓ માત્ર પોતાની પાછળ પોતાના પૂલો જાળી મૂકવાનો નિશ્ચય કરે અને તેમ કરીને એક નિશ્ચિત સ્થાન ઉપર પોતાની શક્તિઓ એકાગ્ર કરે તો તેઓ પોતાની સફળતાના સંભવોને અત્યંત સુદૃઢ કરશે. જો તેઓ તેમ કરશે તો તેમનાં સમસ્ત સાધનો ઉક્ત સંભવોની કુમકે ધસી જશે; સર્વ વિદ્યોની સામે તેમને સહાય કરશે અને તેમને અવશ્ય વિજય અપાવશે; પરંતુ જો તેમના મનમાં શંકા હોય અને તેઓ પાછા ફરવાનો માર્ગ ખુલ્લો રાખે તો તેઓ કદી પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકશે નહિ.

જો અનિશ્ચિતતા તમારા રક્તમાં વહેતી હોય તો તમારી કાર્યસિદ્ધિનો આ ફર થતુ તમારી શક્તિ ચૂસી લે અને તમારા જીવનસાહ્યના સંભવને નષ્ટ કરે તે પૂર્વે જાગ્રત થાઓ અને તેનો નાશ કરો. આવતી કાલસુધી શહ જોશો નહિ, પરંતુ આજે જ પ્રારંભ કરલો. હમેશાં દૃઢ નિશ્ચય કરવાનો અભ્યાસ રાખીને તમારી નિશ્ચયશક્તિનો વિકાસ કરવાની તમારી જાતને ફરજ પાડો. ગમે તેવી કુદલક વસ્તુના સંબંધમાં તમારે નિશ્ચય કરવાનો હોય—એકાદ ટોપી કિંવા એકાદ વસ્ત્રના રંગ કે ચેલીના સંબંધમાં તમારે નિશ્ચય કરવાનો હોય; તોપણ અપૂર્ણ નિશ્ચય કરશો નહિ. જે જાળતનો નિશ્ચય કરવાનો હોય તેની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ તપાસ કરો; પ્રત્યેક દૃષ્ટિગિંદુથી તેની તુલના કરો અને તેના પર વિચાર કરો; નિર્ણય કર્યા પૂર્વે તમારી સાદી સમજ અને ઉત્તમોત્તમ તુલનાશક્તિને તમારી મદદ બોલાવો; અને પછી એક વાર બધાં તમે નિશ્ચય કર્યો એટલે તેને કદી પણ ફેરવો નહિ. નિશ્ચયમાંથી ડગશો નહિ તથા પુનઃ વિચાર અને વિશેષ ચર્ચા કરશો નહિ. દૃઢ અને નિશ્ચયાત્મક બનો. હવે અભિપ્રાય લેવામાં નહિ આવે એમ બહાર કરો.

બધાં સુધી દૃઢ નિશ્ચય કરવાની ટેવ સ્થાયી બને ત્યાં

મુખી આ ચાર્જનું અવલંબન કરો. એમ કસાટી તમારી આત્મચેત્તા અને આટ કેટલી વધે છે તે જોઈને તમે ન્યાયેર્ષ પામશો. પ્રારંભમાં તમે ભૂલો કરશો, પરંતુ વૃદ્ધતા-શક્તિ મજબૂત થતી છે ઉપર તથાને ઘટ્ટા ઉત્પત્તિ થશે અને તે દ્વારા તેનો સંપૂર્ણ કરતો અધિક બાકીનો વળી રહેશે. ૬૬ નિશ્ચયબળ તમારી શક્તિનો પાયો છે. એ તમે ૬૬ નિશ્ચય બંધિ કરી શકો તો તમારું જીવનરૂપી વહાણ હમેશાં અદીતલી અઘડાનું સ્ત્રી કહી પણ બંદરે પહોંચશે બંધિ તમે જાવાગયાઓ અને તોફાનોની દ્રષ્ટિ પર સ્ત્રી સમુદ્રમાં અવસાન અવેગશે અને રૂઢી યજ્ઞ બદલનાં દર્શન કરશે નહિ.

પ્રકરણ ૨૩ મું-મહાન નિશ્ચયબળ અને ઘોડી શક્તિ

જગતના મહાનુભા મહાન કાર્યો પૈકી વધુ કાર્યો અમુક એક જ શક્તિ ધરતવાર માણસ દ્વારા થાય છે અને હવે શક્તિઓ પ્રાપ્તનાર સ્ત્રી-શાહી માણસોને દર્શાવવા કેટલે જોશભે છે; તેનું કારણ શું છે? પ્રત્યેક માણે આપણે એવા વસ્તુને જોઈએ છીએ, કે જેમને તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં અત્યંત સફળતા મળેલી જણાય છે અને તેનું કારણ આપણે વિહંગુલ સમજી શકતા નથી જે છોકરી શબ્દ કે પાકશાળામાં આપણા વચને છેડે પડેલા રહેશે હતાં તેણે મહાન જીવનની ચત્રતા આપણને સામઠે પાછળ નાખી દીધા તે આપણે સામજી શકતા નથી તેનું કારણ કે આપણામાં લેટલી શક્તિ હતી તેમાની અર્ધી શક્તિ પણ તેમામાં નહેાવી અને સાચામાં આપણે તેનો ઉપદ્રાવ કરતા હતા, પરંતુ દેશિક પ્રકારે તેને પૌતાની શક્તિઓ એક કાર્બ પર એકત્ર કરી છે અને ઠાવવાની જેઠે અંતરૂપે માલીને અતે તે આપણાં જો આગળ નીકળી ગયો છે. તેના માં એ એક જ શક્તિ હતી તેનો વિકાસ કરવાનો તેણે અને તેટલો વધે ઉદ્ગમ કર્યો છે; બ્યારે અવસ્થામાં હવે શક્તિ જો દેવા જતા તે હજી કંઈ પણ એક વસ્તુમાં એકત્ર

નહિ થયેલી હોવાથી કાંઈ પણ પરિણામ વિના એ શક્તિઓ અહીં તહીં અથડાય છે.

પોતે મંદ બુદ્ધિનો અને મૂળ છે, એવી પ્રતીતિ થવાથી તે તે છોકરાઓ તેમનામાં જે અલ્પ શક્તિ હોય તેના સૌથી વિશેષ લાભ લેવાને ઉત્તેજિત થયા છે. શિક્ષકો અને માળાપોએ તેમને વારંવાર મંદ બુદ્ધિના કહેવાથી તેમને જે લાજ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેઓ એવા નિશ્ચય કરે છે કે, તેઓ જગતમાં એવા વિસાત વિનાના માણસો બનશે નહિ. કદાચ તેમના બંધુઓની વીર બુદ્ધિ ભેળે તેમણે તેમના કુટુંબની બધી શક્તિ માત્ર તેમના બંધુમાં જ ઉતરી નથી એમ દર્શાવી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હશે.

તેમની શક્તિઓ સંકુચિત હોવાની તેમની પ્રતીતિ હોવાથી કિંવા અન્ય લોકોએ તેમનાં મન પર એવી છાપ પાડેલી હોવાથી તેઓ મહાન ઉદ્વેગ કરે છે અને તેઓ સર્વશ્રાદ્ધી નહિ હોવાથી તેમને કુડીબંધ બાળકો પર પોતાની શક્તિઓ ખર્ચી નાખવાની લાલચ થતી નથી, પરંતુ તેઓ માત્ર પોતાની એક શક્તિ ખીસવે છે અને તેના વિશેષમાં વિશેષ લાભ લે છે. દર શક્તિઓવાળા માણસ કરતાં તેઓ વિશેષ સરલતાથી પોતાની શક્તિઓને એકાગ્ર કરે છે. તેઓ બીજું કાંઈક વધારે ચારું કામ કરી શકે એમ છે, એવી હલીલ પ્રત્યેક ક્રિયાથી તેમને વારંવાર સાંભળવી પડતી નથી. તેઓ જણે છે કે, જો તેઓ કહી પણ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાના હોય તો તેઓ પોતાની માત્ર એક શક્તિનો વિકાસ કરીને અને પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન માત્ર તે પર જ એકાગ્ર કરીને તે પ્રાપ્ત કરી શકશે.

આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ કે બુદ્ધિ, શક્તિ, ભાગ્ય, સંયોગ, હુંડીઆરી અને સારી રીતસાત, એ મનુષ્યની સફળતામાં મોટો ભાગ લગવે છે. અમે કપૂલ કરીએ છીએ કે, ભાગ્ય અને સંયોગને બાદ કરીએ તો આ તરવો જીવન સુદ્ધમાં મહત્ત્વનાં ગંગો હોવા છતાં મનુષ્યમાં એમાંનો ઠોઠ પણ ગુણ કે સર્વ ગુણો હોય અને તેની સાથે નિશ્ચિત લક્ષ્ય કે ઉદ્દેશ ન હોય તો તેને સ્થાયી સફળતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષમાં ગમે તે ખામી હશે, પરંતુ આપણને તેમનામાં એક સામાન્ય ગુણ-

સ્થાયી ઉદ્દેશ-પ્રતીત યથે

એક તરુણ ગમે તેટલો હુશીઆર હોય, તેના પાઠ શાળાના વર્ગમાં તે પહેલો નબર રાખતો હોય કેવા તેની જ્ઞાતિના સર્વ છોકરાઓથી વિશેષ બુદ્ધિમાન હોય, પરંતુ જો તે આ દૃઢ લક્ષ્યનો આવશ્યક ગુણ નહિ ધરાવતો હોય તો તેને કદી પણ સફળતા પ્રાપ્ત થશે નહિ પણ માણસો કે જેઓ લોકોના વિરોધી અતુમાન છતાં ઉત્તમ સંગીત શાસ્ત્રીઓ, કેલાધરો, ચિસકો, વકીલો, સમર્થ વૈદ્યો કે રાત્ર વૈદ્યો યદ્ય શક્યા હોય તેમનામાં આ ગુણ નહિ હોવાથી તેમને સફળતા મળી નથી.

સ્થાયી લક્ષ્ય એ એક જાતની શક્તિ છે. તે બીજાઓમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે દંડતાવાળા માણસ પર સર્વ જણ ધ્રુવ રાખે છે. તે કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં લે છે ત્યારે તેનું મુદ્દ અર્ધુ જીતાઈ ચૂકે છે કાન્જુકે તે એકલોજ નહિ, પરંતુ તેને ઓળખનારો પ્રત્યેક માણસ માને છે કે, તે જે કાર્ય હાથમાં લેશે તેને તે પાર ઉતારશે લોકો જાણે છે કે, જે માણસ વિનકારક પાપાણુનો સીદીના પગથીઆતરીકે ઉપયોગ કરે છે, જે પરાજયથી ઠરતો નથી, જે નિંદા કે ટીકાને લીધે કદી પણ કર્તાવ્યજ્ઞ થતો નથી, જે કદી પણ જવાબદારીથી બચવા માગતો નથી, પોતાની આસપાસ ગમે તેટલા તોફાનો થતા હોય તોપણ જે હમિયા પોતાના હોકાયત્રની સોયની આવી પોતાના ઉદ્દેશરૂપી ઉત્તરધ્રુવ તરફ રાખે છે, તેનો વિરોધ કરવો નકામો છે.

આન્ટ જેવા માણસનો વિરોધ કરવાથી શો લાભ થશે? સૂર્યને દગાવી દેવાનો અને તેને દગાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો સમાન છે. ઉત્તર તરફની સેનામાં તેના કરતા વિશેષ હુશીઆર એવા ઘણા માણસો હતા, પરંતુ તેના જેવો ખતીલો અને દૃઢ ઉદ્દેશવાળો બીજો કોઈ માણસ નહોતો. તે માત્ર એક જ પરંતુ તન્ક પોતાનું સર્વ લક્ષ્ય પરાવી શકતો હતો, તેનું પરિણામ આવતા ગમે તેટલો વખત લાગે તેની ચિંતા નહિ કરતા તે પ્રાપ્ત કરવાને માટે નિમજ્જ કરવો એ તેનો ઉદ્દેશ હતો.

નેપોલિયન વેલિગ્ટન કરતા ઘણો હુશીઆર હતો, પરંતુ ખત અને આગ્રહની બાબતમાં તેની સામે ટકવાની

તેનામાં શક્તિ નહોતી. હોહમય વેલિંગ્ટન વિજય અને પરાજયના પ્રસંગોમાં એકસરખી દૃઢતા જાળવી શકતો હતો. પાછા હઠવાની વાત તે જાણતો નહોતો.

આગ્રહી મનુષ્ય તે હારે છૂં કે છૂંતે છે તે તપાસવાને કદી પણ થોસતો નથી. પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી; જરા આગળ કેવી રીતે ધસવું; પોતાના લક્ષ્યની જરા વધુ નજીક શી રીતે જવું તેજ પ્રશ્નનો તે માત્ર વિચાર કરે છે. પર્વતો, નદીઓ અથવા ખાડા-ખાઓથીઆંવાળી જગ્યામાંથી તેને પોતાના સાધ્યની સમીપ જવાનું હોય તોપણ તે તેને પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતો નથી. આ એક મહાન ઉદ્દેશને માટે ઇતર સર્વ વિચારનો લોગ આપવામાં આવે છે.

મંદ બુદ્ધિના અથવા સાધારણ બુદ્ધિના તરુણની સફળતા અને તીવ્ર બુદ્ધિના માણસની નિષ્ફળતા, એ અમેરિકન ઇતિહાસમાં વારંવાર બનતી આશ્ચર્યકારક ઘટના છે; પરંતુ એવા જુદા જુદા બનાવોની સૂક્ષ્મ તપાસ કરવામાં આવે તો આપણને પ્રતીત થશે કે, બહારથી મંદ બુદ્ધિના જણાતા છોકરામાં જ્યારે ટક્કી રહેવાનું બળ હોય છે; સર્વ સંયોગોમાં ખડકની પેઠે દૃઢ રીતે ઢિલા રહેવાનું-કોઈ પણ વસ્તુથી લક્ષ્યચ્યુત નહિ થવાનું સામર્થ્ય હોય છે ત્યારે તીવ્ર બુદ્ધિનો પરંતુ તરંગી છોકરો એક નિશ્ચિત ઉદ્દેશરૂપી સુકાંત નહિ ધરાવતો હોવાથી પોતાની શક્તિ અનેક દિશાઓમાં ખર્ચી નાખી તેનો નાશ કરે છે.

આપણને ઘણી વાર પ્રતીત થાય છે કે, આ દેશમાં જે છોકરાઓ પ્રાયઃ શાળામાં અભ્યાસ કર્યા વિના કે શિક્ષકોની મદદ લીધા વિના અભ્યાસ કરે છે તેઓ સૌથી મહાન ચિંતકો નીવડે છે. કેટલીક બાળતોમાં તેઓ બહુ સુધરેલા કે શિક્ષિત નહિ હોય; પરંતુ તેમનામાં બાહ્ય ટાપટીપ કરતાં કાંઈક વિશેષ અર્થાત્ માનસિક બળ, કાર્યપદ્ધતિની નવીનતા અને સ્વતંત્રતા હોય છે. તેઓ શાળાના અભ્યાસ પર કે ડિપ્લોમા પર આધાર રાખતા નથી; આવશ્યકતા એ તેમનો શિક્ષક હોય છે અને તેમને વ્યવહારૂ બની સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાની ક્ષમ્ય પડેલી હોય છે. સિદ્ધાંતો વિષે તેમને ઘોડી માહિતી હોય છે, પરંતુ કાર્યસિદ્ધિ સાથી થશે તે

તેઓ જાણે છે પોતાના પ્રશ્નોનો ફેસલો પોતે કરીને તેમણે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરેલું હોય છે આવા આત્મશિક્ષિત અને આત્મ રચિત માણસો સામર્થ્યવાન હોવાથી અને હઠતાપૂર્વક વિચાર કરી શકતા હોવાથી તેઓ પોતાની નાતમા વજનદાર બને છે

જો તમે જીવનમા મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખતા હો તો તમારે માટે પ્રાયશ્ચિક મહત્વની વાત એ છે કે, તમારે તમારું વ્યક્તિત્વ, તમારી સ્વતંત્રતા અને તમારી હઠતા એવી રીતે કેળવવી જોઈએ કે તમે લોકોમા ખોવાઈ જાઓ નહિ કોઈ બીજો માણસ તમારા પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરી શકશે નહિ, તમારા પ્રશ્નોનો ફેસલો કરી શકશે નહિ, તમે પોતેજ તેનો નિર્ણય કરી શકશો. ઈશ્વરે તમારે માટે જે કાર્યક્રમ ઘડ્યો છે તે પાર પાડવા ઉપરજ તમારા સુખ, તમારા કલ્યાણ, તમારી સફળતા અને તમારા ભાગ્યનો આધાર રહેલો છે

એન્જલ ગમે તેટલી ચતુરાઈથી જતાવવામા આવ્યું હોય અથવા તે ગમે તેટલું જળવાન હોય, પરંતુ તેમાનું પાણી જો ઉકળતું ન હોય તો આગગાડી એક ઇંચ પણ ચાલશે નહિ ઉકળતું પાણી એન્જલની જે ગરજ સારે છે, તે માણસની ગરજ ઉત્સાહ સારે છે તેનું સામર્થ્ય ગમે તેટલું મહાન હોય કિંવા તેની શક્તિઓ ગમે તેટલી અધિક હોય તોપણ જેવી રીતે ઉકળતું પાણી આગગાડીને ચલાવ નાર વરાળ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી રીતે મહાન ગતિ અર્પનાર સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનાર ઉત્સાહથી ન્યાસુધી એક માણસ ભરેલો ન હોય ત્યાસુધી તે કદીપણ કોઈ મહત્તાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકશે નહિ ગમે તે ધણે કે ગમે તે વ્યાપાર કરનારો પ્રત્યેક સફળ મનુષ્ય આ પ્રોત્સાહક જળથી ભરેલો હોય છે તેના દ્વારા તે વિધોને છૂટી લેવાને, સકંટો અને દુષ્ટોને દૂર કરવાને અને પોતાના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા માટે ગમે તેવા જોખમ ખેડવાને શક્તિમાન થાય છે

આ અમર અગ્નિ સૂતેલી શક્તિઓને જાગ્રત કરે છે, શુભ સામર્થ્યોને સચેત કરે અને પૂર્વે જેનો સ્વપ્નમા પણ ખ્યાલ ન હોય એવા સાધનોને જાગ્રત કરે છે તે શક્તિની વૃદ્ધિ કરે છે અને ઘણી વાર બુદ્ધિજળનું સ્થાન મહત્ત્વ કરે છે

પ્રકરણ ૨૪ મું-મુરકેલીઓને ઓછામાં ઓછું મહત્ત્વ આપો:

દુર્ભાગ અને અશક્ત મનુષ્યની જગતને થોડીજ ગરજ હોય છે, પરંતુ વિશેષા કે જેના રૂબાવમાં વિજય ભરેલો હોય છે; નિર્ભાગ મનુષ્યોને ભયભીત કરી નાખનાર વિરોધને જે છૂતી લે છે; જે પોતાના કઠિન પ્રશ્નોમાં માત્ર ચંચુપાત કરતો નથી પરંતુ પોતાના માર્ગમાં આવનારી પ્રત્યેક વસ્તુને હઠાવી દે છે; તેવાની હુમેશાં માગણી થાય છે. જે લોકો માત્ર થોડીજ કાર્યસિદ્ધિ કરે છે તેમને હાથ ધરેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં હુમેશાં મુરકેલીઓ જોવાની ટેવ હોય છે; માર્ગમાં આવતાં વિશ્વોને તેઓ પોતાની કલ્પના દ્વારા મોટા પર્વત સમાન બનાવી દે છે અને પોતાની દ્વિંમત ઝાંઘ નાખે છે. વિધ્નો તેમને બહુ દુર્લભ દેખાય છે. તેઓ કોઈ પણ કાર્યની યોજના કરે કે તરતજ તેમાં વિધ્નો જોવા લાગે છે; તેઓ તેમની વાટ જોયા કરે છે અને તેથી અલગત તેઓ તેમને મેળવે છે.

આ લોકો વિધ્નો જોવાનાંજ ચરમાં પડેરતા જણાય છે અને તેથી તેઓને મુરકેલીઓ સિવાય બીજું જણાતું નથી. તેમના માર્ગમાં હુમેશાં એકાદ “જો,” એકાદ “પરંતુ” કિંવા એકાદ “શક્ય નથી” હોય છે અને માત્ર તેટલાથીજ તેઓ આવશ્યક પગલું લેતા અથવા ઇંદ વસ્તુ મેળવવાનો મખળ પ્રયત્ન કરતા અટકી જાય છે.

એકાદ જગ્યાને માટે જાહેર ખજાર છપાયેલી તેઓ જુએ તો તેઓ તે જગ્યા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં કોઈ લાભ જોતા નથી; કારણ કે તેઓ ધારે છે કે, તેમની પૂર્વે કદાચ સેંકડો ઉમેદવારો ત્યાં પહોંચી જશે. તેઓ એટલા બધા માણસોને ધંધા વિનાના જુએ છે કે તેમને જગ્યા મળશે એવી તેમને આશા હોતી નથી; અથવા જો તેમને જગ્યા મળવાની આશા હોય તો તેમને પગાર વધવાની આશા હોતી નથી. કારણકે ઘણા જણ પર શેઠની મહેરબાની રવાનો અને પોતાની ઉપર તેની મહેરબાની

નહિ થવાનો તેઓ સભવ જુએ છે અને પોતાની પ્રગતિ ના માર્ગમાં ઘણા વિધો જુએ છે

જે માણસ વિધો જોઈને કમ કરતો ચટકી પડે છે તે કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકતો નથી મનુષ્યને વિધોને જીતી લેવાની શક્તિના પ્રમાણમાજ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે

એક માણસ જ્યારે એવો બડબડાટ કરે છે કે, તેને તક મળતી નથી, તે જ્યારે એવી કુશ્યાદ કરે છે કે, સાધારણ સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવાનું તેના સામ્યમાજ નથી, તે જ્યારે કહે છે કે, તે કદી પણ સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરી શકશે નહિ, પરંતુ તેને હમેશા બીજાઓને માટેજ કામ કરવું પડશે, તેને જ્યારે સર્વત્ર અરોચ વિધો દેખાયા કરે છે, તે જ્યારે કહે છે કે, તેને સાધન મળે, માત્ર કોઈ તેને સહાય કરે તો તે આ અથવા એક કાર્ય કરી શકે, ત્યારે હું જાણી જાઉં છું કે, તેનામાં સફળતા મેળવવાની શક્તિ ઘણી ઓછી છે અને જે શુદ્ધો દ્વારા ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે તરવાનો તે બનેલો નથી તે કમ્પૂઝ કરે છે કે, તેની સામે આવીને ઉભા રહેનારા સકટોને જીતવાની તેનામાં શક્તિ નથી તે પોતાની દુર્બળતા અંદેશીજો જે વિધોને જીતી લે છે, તે વિધોને હાંપવાની પોતાની અશક્તિનો સ્વીકાર કરે છે જ્યારે એક માણસ કહે છે કે, તે હતાભાગી છે અને તે પોતાનું ઈષ્ટ કાર્ય કરવાનો કોઈ માર્ગ જોઈ શકતો નથી, ત્યારે તે કમ્પૂઝ કરે છે કે, સંયોગો ને જીતી લેવાની તેનામાં શક્તિ નથી અને વિધોને જીતી શકે એવો તે બળવાન નહિ હેવાથી તેણે તેનાથી પાછા હટવું જોઈએ તેનામાં સભવત એક તણખજી પણ સીધું પકડવાનું બળ હોતું નથી

જે મનુષ્યમાં વિધો જીતવાને માટે જોઈએ તેટલી દૃઢતા હોતી નથી તે હમેશા પોતાના ઈષ્ટ કાર્યના માર્ગ માં મહાન વિધો જુએ છે સખત ચિન્તિત કરવા માટે કટિબદ્ધ થવાની તેની વૃત્તિ હોતી નથી તેને સફળતાની જરૂર હોય છે, પરંતુ તે તેની કિમત અથવા જોટલી આતુરતા ધરાવતો નથી તેથી અક્રિય પડી ન્હીને તણખા કરવાની અને વિધોને તથા આરામ ભોજવાની ઇચ્છા તેની

મહત્ત્વાકાંક્ષાને ઠગાવી દે છે.

જે લોકોમાં મુશ્કેલીઓને મોટા સ્વરૂપમાં જોવાની વૃત્તિ હોય છે તેમનામાં જીતવાને માટે આવશ્યક શક્તિ કે બળ હોતું નથી. તેઓ થોડા સુખ કે મોજશોખનો લોભ આપવાને સંજોગ હોતા નથી. પાઠશાળાનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં કે મૂડી વિના વ્યાપારનો પ્રારંભ કરવામાં તેઓ એટલી બધી મુશ્કેલી જુએ છે કે તેઓ જો બેમાંતું એક પણ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ હંમેશાં ધીબાની સહાયની અપેક્ષા રાખે છે.

જ્યારે એક છોકરો મને કહે છે કે, તે શિક્ષણ મેળવવાની આતુરતા ધરાવે છે; તે પાઠશાળામાં જવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ જેવી રીતે અન્ય છોકરાઓને મદદ મળે છે તેવી રીતે તેને કોઈ મદદ કરનાર નથી અને જો તેને પિતા તેને પાઠશાળામાં મોકલવા એટલો શ્રીમંત હોત તો તે કાંઈક મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકત; તો હું સારી રીતે બાંધી જઈ છું કે, તે છોકરો શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે આતુરતા ધરાવતો નથી, પરંતુ તે જો આખા પ્રયત્ન વિના મળી શકતું હોય તો તે તેને મેળવવા માગે છે અને શિક્ષણ મેળવવા માટે લિંકનના જેવી આતુરતા ધરાવતો નથી. આજે જ્યારે એક છોકરો એમ કહે કે, તે પાઠશાળામાં જઈ શકતો નથી—જો કે બહેરી, મૂંઝી અને આંધળી છોકરીઓ પણ પાઠશાળામાં જઈ શકે છે—ત્યારે મને લાગે છે કે, તે પાઠશાળામાં જશે નહિ; એટલુંજ નહિ, પરંતુ સંભવતઃ તે જીવનની સમસ્ત કિંમતી વસ્તુઓ ગુમાવશે.

જે તરુણ પુરુષ જગતમાં તે શું કરવા માગે છે તેનો નિશ્ચય કર્યા પછી પોતાના માર્ગમાં વિઘ્નો જોવા, તેમને મોટાં કદબા, તેઓ પર્વતસમાન બની જાય ત્યાંસુધી તે પર વિચાર કરવા અને પછી અન્ય વિઘ્નોની પ્રતીક્ષા કરવા લાગે છે; તે મહાન સાહસો હાથ ધરી શકતો નથી. જે માણસ પ્રત્યેક શક્ય સંકટ કે વિઘ્નની તુલના અને વિચાર કરવા ચોક્કસ છે; તે કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકતો નથી. તે નાનો માણસ છે અને નાનાં કામો માટેજ જન્મેલો છે. વિઘ્ન જો સહેલાઈથી દૂર થઈ શકે એમ હોય તો તેને

ફર કરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ જો તેને ફર કરવાનું કાર્ય કઠિન હોય તો તે અટકી જાય છે.

મજબૂત, દૃઢ નિશ્ચયવાળો આત્મા કે જોનો નિયત કાર્યક્રમ હોય છે અને જે તેને પાર પાડવાને નિશ્ચયવાન હોય છે; તે તો મુશ્કેલીઓની પરવા કર્યા વિના પોતાના ધ્યેય તરફ ધસ્યો જાય છે; ત્યારે દુર્ગંધ અને હિંમત વિનાનો માણસ પાછો હઠે છે અને આડે માર્ગે પોતાનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે માણસો ખરા કાર્યકર્તા હોય છે; જેઓ હાથમાં લીધેલાં કામ પાર પાડનારા હોય છે; તેઓ મુશ્કેલીઓ વિષે વિચાર કરવામાં કે તેઓ તેને જીતી શકશે કે નહિ તે વિષે ચિંતન કરવામાં સમય ગુમાવતા નથી. મહાપુરુષો પોતાના લક્ષ્ય ઉપરજ દૃષ્ટિ રાખે છે. તેઓ એટલા આશ્ચર્યચૂર્ક ધ્યેય ઉપર દૃષ્ટિ રાખે છે અને તે તેમને એટલું લબ્ય તથા ઇચ્છનીય ભાસે છે કે વચ્ચેનાં પગલાં ગમે તેટલાં મુશ્કેલ હોય તોપણ તે તેમને પ્રમાણમાં થોડા મહત્ત્વનાં લાગે છે. મહાપુરુષ “આ કાર્ય થઈ શકે એવું છે કે નહિ ?” એટલોજ પ્રશ્ન પૂછે છે. તે એવો પ્રશ્ન પૂછતો નથી કે “મને કેટલી મુશ્કેલીઓ નડશે ?” કેમકે જો કાર્ય થઈ શકે એવું હોય તો સમસ્ત પ્રત્યવાયો ફર કરવા જોઈએ. આંખની છેક નિકટ જો એક આની જેવી છેક નાની વસ્તુ ધરવામાં આવે તો તે સૂર્યનાં દર્શન થવા દેશે નહિ; પોતાની આગળ શું છે તે જોવાને જો એક માણસ ભૂમિ પર સૂઈ જશે તો એક નાનો ખડક પણ એક પર્વતને ઢાંકી દેશે; તેમ નાનો માણસ નાની નાની મુશ્કેલીઓને એટલી બધી દૃષ્ટિ સમીપ રાખે છે કે તે બહારના મહાન પદાર્થો બિલકુલ જોઈ શકતો નથી.

આવા સંકટ વહોરનારા અને મુશ્કેલી જોનારા લોકો પ્રત્યેક રથને આપણા જોવામાં આવે છે. પ્રત્યેક રૂઢ-ખોડમાં અને ધર્મસભામાં, પ્રત્યેક હાયરેક્ટરે અથવા ટ્રસ્ટી-ઓની ખોડમાં એકાદ જો તો એવા સભાસદો હોય છેજ કે જેઓ હંમેશાં બીજાઓને દેખાય એવી મુશ્કેલીઓ જુએ છે અને જો તેમની ઉપર પ્રત્યેક કાર્યનો આધાર હોય તો તો કોઈ પણ કાર્ય કદી સિદ્ધ થાય નહિ. આપત્તિ

જોનારા અને વિધોની વાઠ જોનારા લોકોની વાત પર ભેલકથ આપવામાં આવ્યું હોત તો જગતને સમૃદ્ધ બનાવનાર પ્રાયઃ પ્રત્યેક શોધ, કિંવા મહત્કાર્ય નિષ્ફળ થયું હોત.

વિજય મેળવવાનેજ, સરભરેલો તરણ મુશ્કેલીઓ જીતે છે, પણ તેનાથી ઠરતો નથી. કારણ કે તે બધું છે કે, તેના સામર્થ્ય આગળ તે ટકી શકે એમ નથી. તેને પોતામાં અતિશ્રેષ્ઠ શક્તિ જણાય છે. તે સારી રીતે જાણે છે કે, સાહસ પડે મુશ્કેલીઓનો નાશ કરી શકાય એમ છે. તેના હઠ નિશ્ચય આગળ મુશ્કેલીઓ ટકી શકતી નથી. નેપોલિયનની આગળ આફ્રિકા ટકી શક્યો નહોતો અને તેનું કારણ એ નહોતું કે, તે પર્વત મહાન નહોતો અને ભરશિયાળામાં અતુલ્લંઘનીય નહોતો; પરંતુ તેનું કારણ એ હતું કે, નેપોલિયન પોતાને તેના કરતાં ઓટો માનતો હતો. તેના સેનાપતિઓ આફ્રિકા અને તેના સમસ્ત ત્રાસોને જોતા હતા અને તેને અતુલ્લંઘનીય ધારતા હતા; પરંતુ મહાન નેપોલિયન માત્ર શાશ્વત બરફનો પેલી તરફ હરિ-માળાં મેદાનો પર વિજયજ જોતો હતો.

તમને જણાશે કે, અહચ્છો અથવા મુશ્કેલીઓને ઓછું મહત્વ આપવાની, તમને પ્રાપ્ત થતી પ્રત્યેક વસ્તુને હિતમોહમ લાભ લેવાની, જ્ઞાનંદદાયક અને અતુલ્લંઘનીય વસ્તુઓને મોટું સ્વરૂપ આપવાની અને પ્રતિકૂળ તથા અરુચિકર વસ્તુઓને ઓછામાં ઓછું મહત્વ આપવાની દેવ તમને માત્ર તમારા કામમાંજ નહિ, પરંતુ સુખપ્રાપ્તિમાં પણ અદ્ભુત સહાય કરશે. તે પ્રતિકૂળ વસ્તુને અતુલ્લંઘ બનાવે છે; અરુચિકર કામોમાં ગદ્દા પેતકે લાસવા દેતા નથી; જીવનનાં દુઃખોને ચમત્કારિક રીતે ઓછાં કરી નાખે છે અને દ્રવ્ય કરતાં તે અનંતગણું વિશેષ કિંમતી હોય છે. એ દેવથી તમે વિશેષ મોટા મનુષ્ય બનશો. પુર્ણામણજી, ઉત્સાહી અને જ્ઞાનંદી માણસો પોતાની સ્થિતતા ગુમાવ્યા વિના મુશ્કેલીઓ અને અહચ્છોને જીતી લેવાને શક્તિમાન થાય છે; ત્યારે જોબ માણસો તેથી પોતાની સ્થિતતા ગુમાવી દે છે અને દુઃખી તથા ચીકીયા બની જાય છે.

મનુષ્ય કે જે સૃષ્ટિની લવ્યમાં લવ્ય વસ્તુ છે તેને

સજાએ કદી પણ કુદરતે વસ્તુઓની દયા પર છોડ્યો નથી, અથવા તેને વિધો દ્વારા છુદી નાખવાનો કિંવા ખિન્નતાથી ચારિયનો નાશ કરવાનો કદી પણ ઉદ્દેશ રાખવામાં આવ્યો નથી પરંતુ જે મનુષ્યે કાળા ચરમા વાપરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને તો ખુદ ઇશ્વર પણ વસ્તુઓ સ્વેત સ્વરૂપ માં લેવાની શક્તિ નથી તમારા ચરમાના રંગ ઉપરજ-તમારી પોતાની મનોવૃત્તિ ઉપરજ-સર્વ આધાર રહે છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કાળા રંગને સ્વેત રંગમાં ફેરવી નાખવાની-પ્રતિકૂળ વસ્તુને અનુકૂળ વસ્તુમાં ફેરવી નાખવાની શક્તિ રહેલી છે, પ્રત્યેક મનુષ્યની પાસે પાસાદાર કાચ રહેલો હોય છે, કે જે કાળા રંગને પણ મેઘધનુષ્યના રંગમાં ફેરવી નાખવાની શક્તિ ધરાવે છે

મનુષ્ય ત્યાસુધી જાણ કરનારી વસ્તુઓને માર્ગમાંથી દૂર કરતો નથી, અથવા વિધન કરનાર પદાર્થોને ગમે તે જોગે ખસેડતો નથી, ત્યાસુધી તે કદી પણ આ જગતમાં મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકતો નથી મનુષ્યની પોતાની જ જાત તેને સૌથી વિશેષ વિધન કરે છે આપણી પોતાની સ્વાર્થ-વૃત્તિ, સુખસગવડ, મોજવિલાસની આપણી ઇચ્છા, એ સમસ્ત પ્રગતિના માર્ગમાં મહાનમાં મહાન વિધન છે ભીરતા, શકા અને ભીતિ, એજ મહાન શત્રુઓ છે તમારી દુર્બળતાને સલાખો, તમારી જાતને છોડો, એટલે તમે ઇતર સર્વ વસ્તુઓને છોડી શકશો

મુશ્કેલીને તમે કેવી દૃષ્ટિથી જુઓ છો તેની ઉપર ઘણો આધાર રહેલો છે વિધો તો જગતી પશુઓ જેવા હોય છે કે જે ભીરુ હોય છે, પરંતુ જે જની શકે તો બહાદુરીનો આડબર કરીને તમને ટરાવે છે જે તેઓ જાણે કે તમે તેમનાથી ડરો છો, જે તમે ઉભા ગ્રહો અને શકા ધારણ કરો, જે તમે તમારી આખો તેમની આખો ઉપરથી ખમેડી લો, તો તો તેઓ તમારી ઉપર કૂદકોજ માનશે પરંતુ જે તમે નીડરતાથી ઉભા રહેશો અને તેની દૃષ્ટિ સામે ઝીંધી દૃષ્ટિ રાખશો તો તેઓ નામીને અદૃશ્ય થઈ જશે મુશ્કેલીઓ પણ એજ પ્રકારે જ પૂર્ણ નીડરતા જોડેને પવાયન કરી જાય છે જે કે ભીરુ અને શકાશીલ

મનુષ્યને માટે તેઓ બહુ મજબૂત અને પ્રબળ હોય છે અને તે શંકાશીલ જેમ જેમ વિચાર કરે છે તેમ તેમ એ મુશ્કેલીઓ અધિકાધિક મોટી અને બળવાન બનતી જાય છે.

આર્લોટ પર્કિન્સ જીર્જેન પોતાના “એક વિધ્ન” એ નામના કાવ્યમાં એક પ્રવાસીનું વર્ણન કરે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—ઉક્ત પ્રવાસી પર્વતના એક ભાગ પર ચઢી રહ્યો છે. તેને મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાનું છે અને તેના શિર પર એક ભારે બોલો છે. એવામાં એકાએક એક ત્રયંદ વિધ્ન તેના માર્ગમાં આવે છે. તે ગભરાઈ જાય છે; તે નમ્રતાપૂર્વક વિધ્નને પોતાના માર્ગમાંથી દૂર થવા વિનવે છે, પરંતુ તે ત્યાંથી ખસતું નથી. તે કોષે ભરાઈ ગાલિપ્રદાન કરે છે, અથવા તેને યો પડોને પોતાને જવા દેવાની પ્રાર્થના કરે છે; પરંતુ તે વિષ્ણુ અડગપણે ઉભું રહે છે. પછી તે પ્રવાસી તેની આગળ લાચાર બનીને જોસે છે; પરંતુ એવામાં એકાએક તે પ્રવાસીને પ્રોત્સાહન થઈ આવે છે. તે બાબતને દૈશ્વિકો તેણે કેવી રીતે કર્યો તે આપણે તેના પોતાનાજ શબ્દોમાં જોઈશું:—

“એ મારી ટોપી અને મારી લાકડી લીધી, મારા બોલો મારી રીતે જોડ્યો અને હું બધું કાંઈ બાંધતો ન હોઉં તેવી રીતે તે ભયંકર વિધ્નની પાસે ગયો અને તે બધું ત્યાં હોમજ નહિ તેવી રીતે સીધો તેની ઉપર થઈને આગળ ચાલ્યો ગયો.”

આપણાં ઘણાં વિધ્નો, જે આપણે તેમની આગળ લાચાર બનીને જોસી રહેવાને બદલે સાહસપૂર્વક તેમની ઉપરથી ચાલી જવાનો નિશ્ચય કરીએ તો તે અદૃશ્ય થઈ જાય.

પ્રકરણ ૨૫ મું-મહાન સંપત્તિનું વીજ

જે માણસે પાચ કે દશ વર્ષ સુધી સારો પગાર લીધો હોય તે જો એકાએક પોતાની નોકરી ગુમાવી બેસે અને તેણે કાંઈ પણ દ્રવ્ય બચાવ્યું ન હોય તો તે સંભવતે ખાખત પ્રત્યે નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી જોશે નહિ અને એમ સમજશે નહિ કે, અનુભવ તેની સમક્ષ અત્યંત ખાતરીભરેલો એક એવો પાઠ ગ્રંથ કરે છે, કે જે તેણે હંમેશા યાદ રાખવો જોઈએ તે તો પોતાના ભાગ્યને દોષ દેશે.

જો તે પોતાના ભાગ્યને દોષ દેવાને બદલે એક શાત નાના અવાજ પ્રત્યે લક્ષ્ય આપશે તો તેને પ્રતીત થશે કે, તેણે પાઈઓ, આનાઓ અને રૂપયાઓ સુદા નકામા ખર્ચી નાખ્યા છે અને તેની કિંમત ઉપલોગના રૂપમા મળી નથી ચોખ્ખું કાર્યમા ખર્ચેલા પૈસા માટે કહી પણ શોકે કંવો પડતો નથી.

આ લેખક એક એવા માણસને ઓળખે છે, કે જે એકાએક પોતાની જગ્યા ખોઈ બેઠો છે અનેક વર્ષો સુધી ભવિષ્યનો ઠશોજ વિચાર કર્યા વિના તેણે નેટલો પગાર મળ્યો તેટલો ખર્ચો કર્યો છે તેણે એક વાર ઉદ્વેગપૂર્વક મને જણાવ્યું કે “જો મેં ગયા પદર વર્ષથી દરરોજ દશ સેન્ટ (બે પૈસાની કિંમતનો એક અમેરિકન સિક્કો) બચાવ્યા હોત તો હમણા મારી પાસે પાચનો સુરતાગીસ ટાલર હોત જો કે તેનું બ્યાજ તો એમા ગણ્યું જ નથી! અને કોઈ પણ ખર્ચે જરૂરિયાતનો ત્યાગ કર્યા વિના હું એથી પણ વધુ રકમ બચાવી શક્યો હોત મારી એ મૂખોતાનો વિચાર આવતા મસ્તક સમી જાય છે અને મારા પર જે સંકટ આવી પડ્યું છે તેને હું લાયકજ જણાઉં છું.”

તમે ઠઠાચ એમ ધાર્યો કે, એક મજૂરનું કુટુંબ જો પ્રતિદિન સેન્ટ બચાવે તો તેને ઘણી અગવડ પડ્યા વિના રહે નહિ પરંતુ અમે જો એમ કહીએ કે, આ દેશમા સાધારણ મજૂર મુશ્કેલી વેડ્યા વિના દરરોજ પાચ સેન્ટ સહજે બચાવી શકે એમ છે, તો એ ખરેખર અતિશયોક્તિ નથી.

ધારો કે, એકવીસ વર્ષના એક તરુણ દરરોજ નિદાન પાંચ સેન્ટ બ્રુદા મૂકવાની પ્રતિજ્ઞા કરે અને દશ વર્ષ-સુધી તે બચતને હાથ લગાડે નહિ, તો રોજ જણાય નહિ એટલી નાની રકમ બ્રુદી કાઢવાના પરિણામ તરીકે તેની પાસે એકસો બ્યાસી ડૉલર જમા થશે !

એકત્રીસ વર્ષની વયે જો એક માણસની મગજશક્તિ સારી હોય; તેનામાં બલ હોય અને એકસો બ્યાસી ડૉલરની તેની પાસે મૂઢી હોય અને તેનામાં માત્ર સામાન્ય બુદ્ધિબળ હોય તો એકતાળીસ વર્ષની વયે તેની પાસે સારી રકમ શા માટે જમા થવી ન લેઈએ, તે સમજી શકાતું નથી. અને જો તેનામાં દ્રવ્ય પેદા કરવાની બુદ્ધિ હોય તો તે શ્રીમંતાઈના માર્ગ પર શા માટે આરૂઢ ન થાય તે પણ સમજી શકાતું નથી.

જીવનની સૌથી મહત્ત્વની ગાળતોમાં એક બાબત એ છે કે, નાની નાની વસ્તુઓમાં ઘણું બળ રહેલું છે અને તેને જેટલું મહત્ત્વ આપીએ તેટલું જોઈએ છે. એક વિના દશ કે સો બની શકેતા નથી, ત્યારે એકને ધિક્કાર્યો એ મૂર્ખતાલક્ષણ અને અચોક્ક્ય કૃત્ય છે. એક એકલો માણસ હુલ્લક અને વિસાત વિનાનો હશે; પરંતુ જ્યારે એક એક કરીને ઘણા માણસો એકત્ર થાય છે ત્યારે તેઓ એટલા બળવાન બને છે કે તેઓ પૃથ્વીને જીતી લે છે.

એક આની તમને બહુ હુલ્લક વસ્તુ લાગતી હશે, પરંતુ એ નાના બીજમાંથી મહાન શ્રીમંતાઈને જન્મ મળે છે. જો આપણે એકાદ છોડ ઉગાડવો હોય તો આપણે બીજ સારી જૂથિમાં રોપીએ છીએ અને તે સારી રીતે વિકાસ પામે એટલા માટે આપણાથી બનતી સર્વ મહેનત કરીએ છીએ. કોઈ વાર તેમ કર્યા વિનાજ આપણને એકાદ અર્ધવિકસિત છોડ મળી આવે તો કોઈક સમયે, કોઈક સ્થળે, કોઈ માણસે તેનું બીજરોપણ અવશ્ય કરેલું હોય છે.

જો તમે આ અમત્કારિક છોડ મેળવવા માગતા હો; જો તમે વૃદ્ધાવસ્થામાં તેની સાખાઓ નીચે આરામપૂર્વક બેસવા માગતા હો; તો તમે પણ ચોખ્ખા માર્ગે તે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. આજ દાણથી તે આની તરફ

બને તેટલું ધ્યાન આપે. આવા કિંમતી બીજોને નકામાં શુભાવી દેશે નહિ.

ભાગ્યેજ એવો કોઈ સચાજ મજૂર હશે, કે જે માત્ર પોતાને મળતા પૈસાનો સંભાળપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી અને નાના નાના અનાવશ્યક ખર્ચો બચ કરવાથી આર્થિક બાબત માં સ્વતંત્ર ન બની શકે પરંતુ હુર્સાવશ્યાત્ મજૂરને આ કાર્ય કરવું સૌથી વિશેષ કઠિન લાગે છે. જ્યારે સો મજૂરો સખ્ત પરિશ્રમ કરવાને રાજી હોય છે, ત્યારે માત્ર અર્ધોડઝન મજૂરોજ પોતાની કમાઈનો ચોખ્ખી રીતે ઉપયોગ કરવાને રાજી હોય. બિમારી કે બેકરીના સમયમાં કામ લાગે જોટલા માટે પોતાની કમાઈનો એક નાનો ભાગ અલગ રાખવાને બદલે તેઓ જેમ જેમ પૈસા મળતા જાય, તેમ તેમ તેને ખાવા પીવામાં ખર્ચો નાખે છે આથી જ્યારે મિલો અને કારખાનાઓ બંધ થઈ જાય અને મૂડીવાળાઓ પોતાના પૈસા મહાન સાહસોમાં રોકવાને બદલે ત્રિજોરીમાં પૂરી રાખે, ત્યારે તેઓ પાવમાલ થઈ જાય છે આ પ્રકારે જે માણસો પોતાની સર્વ કમાઈ ખર્ચો નાખે છે અને એક દિવસ બે રોજી ન મળે તો બૂધે મરવાની સ્થિતિમાં આવી પડે છે, તેઓ ખરેખર શુદ્ધામગીરીના લોગવે છે.

દ્વિલિપ્ત હી આમરે કહ્યું હતું કે “કરકસરથી અને પ્રમાણિક એવો કોઈ પણ તરુણ કાર્ધક બુદ્ધિબળ અને સારો સમજશક્તિ ધરાવતો હોય તો તે આમાં દ્રવ્ય સચય ન કરે અને પોતાના જીવનમાં કહેવાતી સફળતા પ્રાપ્ત ન કરે તે હું સમજી શકતો નથી” જ્યારે તેમને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો કે “આપને કયા શુભાચી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે ?” ત્યારે તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “હું ધારૂ છું” કે, મને ઘણું અંશે કરકસરથી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ. મારી માતાની કેળવણી અને હમેશા કરકસર કરનારા મારા કેટલાક સ્કૉલ પૂર્વજો તરફથી મળેલા કરકસરના શુભને હું ઘણું આભારી છું.”

રસત્સે જે કહ્યું હતું કે “જીવનનો પ્રારંભ કરતા પ્રત્યેક તરુણે બાળપણે જોઈએ કે બ્યાસુધી તે દ્રવ્ય બચાવવાની ટેવ પાડશે નહિ ત્યાં સુધી તે કદી પણ પૈસા એકત્ર કરી

શકશે નહિ તે પ્રારભમા માત્ર થોડા મેન્ટો બચાવી શકશે તોપણ તે બિલકુલ નહિ બચાવવા કરતા તો સારજ થઈ પડશે અને જેમ જેમ મહિનાઓ જશે, તેમ તેમ તેને પોતાની કમાઈનો એક ભાગ અલગ મૂકવાનું કામ વધારે સહેલું લાગશે સેવિગ્ય બેન્કમા કેટલી શીઘ્રતાથી મોટી વ્કમ સચિત કમી શકાય છે તે એક આશ્ચર્યકારક ઘટના છે અને જે છોકરો તેમા પેસા જમા કરાવે અને તે કામ ચાલુ રાખે તે વૃદ્ધાવસ્થા સમૃદ્ધિમા બ્યતીત કરે એવો ઘણો સભવ છે જે કેટલાક લોકો પોતાની કમાઈની પાઈએ પાઈ પોતાના નિર્વાહને માટે ખર્ચી નાખે છે, તેઓ પોતાની અશ્રીમતાઈને માટે હમેશા શોક કર્યા કરે છે”

એન્ડ કાર્નેગી કહે છે કે “મનુષ્યે સૌથી પ્રથમ દ્રવ્ય બચાવતા શીખણુ ભેધએ દ્રવ્ય બચાવવાથી તે સૌથી વિશેષ કિમતી ગુણુ જે કરકસર તેને ઉત્તેજન આપે છે કરકસર એ લક્ષ્મીને ખેચી આણનારો મહાન ગુણુ છે જ ગણી અને સસ્કૃત મનુષ્યને જુદા પાડનારો એ ગુણુ છે કરકસર લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરે છે, એટલજ નહિ પરંતુ તે મનુષ્યનું આરિચ્ચ પણ સુધારે છે”

પ્રકરણ ૨૬ મું-ગુચવણકારક સંબંધો

થોડા વખત પર ન્યૂયૉર્કમા એક તરણુ સી પોતાને આકર્ષિતક રીતે મળેલા એક તરણુ યુરુપથી મોહિત થઈ અને માત્ર થોડા દિવસની ઓળખાણુ પછી તેની સાથે પરણી તેણે તે યુરુપનો ઇતિહાસ તપાસ્યો નહિ અને તે તેના જૂતકાળ વિષે કાંઈ પણ જાણતી નહોતી તેઓ બચારે લસ કરવાને માટે જતા હતા ત્યારે વરને ઝોરી કરવા માટે પકડવામા આવ્યો અને એવી વાત જહાર આવી કે, તે પૂર્વે કેટલીક વાર કાશગૃહમા ગયો હતો કન્યાનું હૃદય લમ થઈ ગયું, પરંતુ તેણે પોતાનું જાગ્ય એક સજ્જ પામેલા ચોરની સાથે જોડવાનું જે ખોટું પગલું ભર્યું હતું તેને તે પાછું ખેચી લઈ શકી નહિ થોડી સાવચેતી નહિ

વાપરવાથી આ નિર્દોષ છોકરીએ આવી રીતે પોતાનું જીવન પાયમાલ કરી નાખ્યું છે

આપણી પ્રગતિને બાધા કરનારી અને આપણી કીર્તિને ઝાખપ લગાડનારી મુશ્કેલીઓમાં કસાઈ પડતું એ તો જગતમાં સરળતા સરળ કાર્ય છે કેટલી બધી બેદરકાર તરુણ છોકરીઓ અજ્ઞાત રીતે તરુણ પુરુષોના સંબંધમાં કસાઈ પડે છે, કે જેમના વિષે તેઓ વ્યવહારત બિવકુલ જ્ઞાન ધરાવતી નથી, અને અતે તેમને પ્રતીત થાય છે કે, તેઓ સમગ્ર જીવનને માટે કસાઈ પડી છે !

આપણા મોટા શહેરોમાં શ્રીમત અને દેખીતી રીતે સુખ આપનારી પ્રત્યેક વસ્તુ ધરાવનાર કેટલા બધા માણસો પાસેથી આજે તેમના ખગળ સંબંધના ભાગીદારો ધમકી આપીને પૈસા કઢાવે છે અને તેમનું જીવન તેમણે પૃથ્વી પર નરકરૂપ બનાવી દીધું છે ! પ્રતિવર્ષ કેટલા બધા ગૃહો ભાગે છે અને કેટલા બધા નિર્દોષ તથા ગકારહિત બાલકો, ભયકર વાતો પ્રકટ થવાથી અને તે દ્વારા તેઓ જે પિતાને આહુતા હતા અને દેવતરીકે માન આપતા હતા તેનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રકટ થવાથી લગ્ન પામે છે ! યોગ્ય વખત પર આગેવાન પુરુષો કે જેમના કેટલાક તો કરોડપતિ છે તેમના પ્રાય શુન્હાભરેલા સંબંધોની જે વાત બહાર આવી છે તેથી તેમની કેટલી ગેરબાબરૂ થઈ છે અને તેમના નિર્દોષ સ્ત્રીબાળકોને કેટલું અપમાન, સામાજિક બહિષ્કાર તથા અવર્ણનીય હુખ સહન કરવું પડ્યું છે તેનો વિચાર કરો !

કેટલા બધા શ્રીમતો, જે માત્ર તેઓ કુટુંબના નામને તેમણે લગાડેલું કલક ધોઈ નાખી શકતા હોય અથવા જે ખોટા પગલાથી તેઓ તેમની શાંતિ, સુખ અને પૃથ્વીપટ પરની તેમની સમસ્ત વહાલામાં વહાલો વસ્તુઓને વૂટી લેનાર માણસોના પંજમાં જઈ પડ્યા તેને પાછું ખેંચી લઈ શકતા હોય તો તેમના સમગ્ર જીવનમાં સચિત કરેલું દ્રવ્ય આપી દેવાને રાજ થાય !

હું એક એવા તરુણને ઝોળખું છું, કે જે એક મોટી જગ્યા મેળવવા માટે જનપદનો વિશ્વાસ મેળવવાને પ્રયત્ન કરે તે પોતાના તરુણ સ્થિતિમાં જે કેટલાક

ખરાબ સંબંધોમાં ક્યાઈ પડયો હતો તેને જો તે જૂંસી નાખી શકે તો તે લાજો રૂપિયા આપી દેવાને રાજ છે. તે જે જે તરફ ફરે તે તે તરફ તે સંબંધો તેની સામે ડાળા ધુરંધરા અને તેને ધમકી આપતા હોવા રહે છે. તે ત્યારે ત્યારે એકાદ પત્ર હાથમાં લે છે, ત્યારે ત્યારે તેની કારકીર્દિની પાછળ લમતા આ લયકર જૂતો પૈડો ડેટલાક તેની દૃષ્ટિએ પડવાનો સંભવ હોય છે.

હુલાંચવશાત્ અધિપતિઓ અને પ્રતિસ્પર્ધીઓ જે માણસ ઉન્નત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેની ઉપર નિંદા-રૂપી કાઠવ નાખવાની અથવા તેને નીચે ખેંચી પાડવાની તક મેળવવાને હમેશાં તલપી રહે છે. માટે જે માણસનો જૂતકાળ નિષ્કલંક હોય છે; જેનો ઇતિહાસ શુદ્ધ હોય છે; જે જગતની સામે અનિમેષ નેત્રે જોઈ શકે છે અને જે કોઈ પણ માણસને એકાદ અપ્રમાણિક કે અવિશ્વાસ્યજનક કાર્ય બતાવી આપવાનું આહ્વાન કરી શકે તે અદ્ભુત લાભ મેળવી જાય છે.

તરુણ અમેરિકન મળને બર્થાન્ડ વૉશિંગ્ટને કહ્યું હતું કે “શુચવનારા સંબંધોથી સાવધાન રહેજો.” આજે આ દેશમાં સર્વ પ્રકારના શુચવણુકારક સંબંધોના એવા હજારો લોકો છે, કે જે તેમની વાત જો જીવનનો પ્રારંભ કરનારા તરુણો સાંભળે તો તેમને વૉશિંગ્ટનના ઉપદેશ સાવચેતીના ચંબડો ખુશીથી કહે.

એક મહાન શક્તિ ધરાવનારો આશાજનક તરુણ કે જેને પોતાની શક્તિની પ્રતીતિ હોય પરંતુ પોતે કર્જનના બોળ તળે બહુ દબાઈ ગયેલો હોવાથી અથવા મુક્ત ન થઈ શકાય એવી રીતે બીજી સ્વચ્છિત શૃંખલાઓથી બધાઈ ગયેલો હોવાથી જે પોતાની શક્તિ લાજદાયક રીતે વાપરવાની સંધિ મેળવી શકતો ન હોય અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષા ખર પાડી શકતો ન હોય, તેના કરતાં વિશેષ શોકજનક બીજું શું હોઈ શકે? પોતે એક રાજા હોવાને બદલે અને પોતાની પરિસ્થિતિનો પ્રભુ હોવાને બદલે તે પોતાની શુચવણુકારક સ્થિતિનો ગુલામ હોય છે અથવા વર્ષો થયાં તેના લેજુદારો તેની પાછળ પડેલા હોય છે,

તમારી જાતને સ્વતંત્ર રાખો. તમારા પુરુષત્વ કે તમારા શ્રીત્વને જાદુ કરે એવી સર્વ પ્રકારની ગુંચવણોથી દૂર રહો. ગુંચવણ ગમે તે પ્રકારની હોય પરંતુ તે એક જાતની કેદ છે અને તે એન્ડ્રીક હોવાથી કંઈ એાછી બચાવ નથી. જો તમારું મસ્તિષ્ક અબાધિત, તમારું મન બોળ રહિત તથા તમારા હાથો અને તમારી સર્વ શક્તિઓ સુક્ત હશે તો તમે દ્રવ્યની નાની રકમથી પણ અથવા કેદાચ કિંચિદ્ દ્રવ્ય વિના પણ મહાન કાર્યો કરી શકશો. પરંતુ જ્યારે તમે કરજના બોળ નીચે કચરાતા હો, અને તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કામ કરવાને સ્વતંત્ર ન હો પરંતુ તમે જેના આજાર નીચે હો અને જેની સાથે તમે ગુંચવણ બરેલો સંબંધ બાંધ્યો હોય તેમને લીધે તમે આમથી તેમ અથડાતા હો તો તો તમે વિશેષ કાર્ય કરી શકશો નહિ. કેમકે એવા સંયોગમાં તમે સ્વતંત્ર મનુષ્ય નથી, પરંતુ બદ્ધ મનુષ્ય છો.

આજે આળીસ, પીસતાળીસ કે તેથી અધિક વર્ષની વયના શતાવધિ તરુણો કે જે તેમના ચેકોના જેટલાજ કે તેમનાથી અધિક સમર્થ છે; તેઓ સામાન્ય જગ્યામાં પડી રહી કામ કર્યા કરે છે. કારણ કે તેઓ જલદી પૈસાદાર થવાને એટલા બધા આતુર હતા કે તેઓ મીઠી મીઠી વાત કર નારા કંપનીસ્થાયકોના સહેલાઈથી લોગ થઈ પડ્યા હતા. તેઓ સાહસિક યોજનાઓ અને લાભકારક જણાતા સદ્દા આમાં એટલા બધા ગુંચવાઈ પડ્યા કે તેમાંથી છૂટવાને કદી પણ શક્તિમાન થયા નથી. આ દેશમાં કેટલાંક બહાં સ્ત્રીપુરુષો કે જેઓ જો માત્ર સ્વતંત્ર હોય તો અદ્ભુત કામ કરી શકે; તેઓ તેમને કચરી નાખે એટલા બોળ સહિત ઘણા બળથી મહેનત કરી રહ્યાં છે; અને તેઓ માત્ર નિર્વાહ પૂરતુંજ દ્રવ્ય મેળવે છે. તેમને મારે સંધિનાં સર્વ દ્વારો બંધ થઈ ગયેલાં જણાય છે. કારણ કે તેઓ મજતી તકને પકડી લેવાની સ્થિતિમાં હોતાં નથી-તે સંધિને પાર પાડવાને સ્વતંત્ર હોતાં નથી. તેઓ જે જે કાર્ય કરે છે, તે તે બહુ ગેરલાભ વેડીને કરે છે. જો તેમણે મૂખ્યતાથી એકાદ હાનિકારક ધંધામાં પોતાનું દ્રવ્ય ગુમાવી દીધું

ન હોત કિંવા માલ ગીરો મૂકીને અથવા ફરજ કરીને વ્યાપારની બાબતમાં તેઓ કેલી જની બેઠા ન હોત; તેને કામ માત્ર થોડા સૂત્રધારપણાથી થઈ શકત તે કાર્ય કરવાને માટે તેમને જાતે મહેનત કરવી પડે છે તે ન કરવી પડત. તેઓ પોતાની ઇચ્છામાં આવે તે સ્થાને જઈ શકતા નથી પરંતુ તેમને જ્યાં જવાની ફરજ પડે છે ત્યાંજ તેઓ જાય છે. તેઓ ખેતવાને બદલે પોતે ખેતવાય છે. તેઓ બીજાઓને ફરજ પાડી શકતા નથી પરંતુ બીજાઓ તેમને ફરજ પાડે છે. તેઓ પસંદગી કરતા નથી, પણ કોઈપણ સંયોગો તેમને ફરજ પાડે છે.

આવા લોકો પૈકી એકને હું 'ઓળખુ' છું, જે મહિને પાંચસો ડોલર કમાય છે; પરંતુ વર્ષે થયાં તેનો અર્ધો પગાર વ્યાપારીઓ જેને “મરેલા થોડાની કિંમત” કહે છે તે આપવામાં ખર્ચાતો આવ્યો છે. જ્યારે તેની વય છેક નાની હતી ત્યારે તેણે મૂર્ખતાપૂર્વક એક હાનિકારક ધંધામાં પોતાનું નાણું રોક્યું હતું; તેમાં તેણે પોતાની ભેગી કરેલી રકમનો પ્રત્યેક ડોલર અમાવ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ એક મોટી રકમને માટે પ્રતિજ્ઞાપત્રકો આપ્યાં, જેની મુદત દર ત્રણ માસે પાકતી હતી. તે જ્યાં સુધી નાદાર ન બને ત્યાં સુધી તે આ હુંડીઓમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી અને તે એટલો આગરૂદાર કે તે નાદાર પણ બની શકતો નથી. આથી તેનું સમગ્ર જીવન બાધિત થઈ ગયું છે. હમણું તેનું વય પચાસ વર્ષનું છે અને તેને કેટલાક પુત્રો અને પુત્રીઓ છે, તેમને તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શિક્ષણ આપી શક્યો નથી. આ હંમેશાં બાધત રહેતા કરજના બૂતને લીધે તેના કુટુંબના સુખ તથા સગવડનો અને તેની પોતાની મન:શાંતિનો નાશ થયો છે. તેણે આ સઘળાં વર્ષો એવા આઠુ ભયમાં કાઢ્યાં છે કે, તે કદાચ બિમાર પડશે અથવા કંઈ સંકટમાં આવી પડશે અને પરિણામે તેનાં સ્ત્રીબાલકોને હજી વધારે દુઃખ સહન કરવું પડશે.

આ સર્વનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, તેની મહત્ત્વાકાંક્ષા, તેનો આશામય સ્વભાવ, તેનો ઉત્સાહ અને તેની કંદરતી ઇષ્ટદર્શી વૃત્તિ, એ સર્વ નષ્ટ થઈ જઈને તે ચીડીઓ

તથા અનિષ્ટદર્શી બની ગયો છે. નાની વયમાં કાંઈ પણ તપાસ કર્યા વિના એકે મૂખતાભરેલા કામમાં તેણે હાથ ધાલ્યો અને તેથી પછી હમેશાં તેને એકસરખી રીતે તેની ફરજિયાત ગુલામી કરવી પડી તેથી તેનો સર્વ જીવન દબાઈ ગયો છે તે એમજ ધારી બેઠો છે કે, તે પોતાના અને પોતાના કુટુંબનો જેમ તેમ નિર્વાહ ચલાવવા ઉપરાંત કદી કાંઈ પણ વિશેષ કરી શકનાર નથી એક દુર્ભાગી પણે તેણે પોતાનું સમસ્ત લાવી ગીરો મૂકી દીધું તેથી તેને આખું જીવન બોલાડૂપ થઈ પડ્યું છે અને તેમાંથી સર્વ આનંદ નષ્ટ થઈ ગયો છે.

આવી સ્થિતિમાં મનુષ્યમાં પોતાની સર્વ શક્તિ વાપરી નવીન કાર્ય કરવાની સ્વતંત્રતા અને શક્તિ ક્યાંથી જ ગહેશે? જે માણસ કરજના કારાગૃહમાં પુરાયો હોય અને એવી શુચ વહોથી સખ્ત રીતે બંધાઈ ગયો હોય કે જેમાંથી કદાચ તેને કદી પણ મુક્તિ મળવાનો સંભવ ન હોય તે પોતાની જીવન યોજના શી રીતે પાર પાડી શકે? તે પોતાની મહત્ત્વા કાંક્ષાઓ શી રીતે સિદ્ધ કરી શકે?

માત્ર અન્નવસ્ત્રને માટે મહેનત કરવી અને ભૂતકાળની બૂલોને માટે પોતાની કમાઈનો મોટો ભાગ આપી દેવો પડે એ કાંઈ જીવન નથી, એ કાંઈ સ્વતંત્રતા નથી. એ તો ગુલામી હોઈને ધીમે ધીમે જીવનનો નાશ કરવા સમાન છે.

શ્રીમત યવાની ઉન્માદ ભરેલી વૃત્તિ પ્રમાણે તો આપણી પાસે પુષ્કળ પૈસો હોવો જોઈએ, પરંતુ એવા ઉન્માદ ભરેલા જામકે વિચારે લોભી લોકોમાં યુદ્ધ વા મરફી કરતા પણ વિશેષ પાયમાલી કરી છે. ચિકાગો બોર્ડ ઓફ ટ્રેડનો એક સભ્ય કહે છે કે “આ દેશનાં ત્રીપુરુષો તેમને જલદી શ્રીમંત બનાવવાનું વચન આપનારાઓને પ્રતિવર્ષ દશ કરોડ ટાવર આપે છે.” તેઓ પેલી ખાનગી પત્ર લખવાની અને ચતુર તાપૂર્વક ખોટી લાલચ બતાવવાની જૂની પદ્ધતિજ વાપરે છે, તેથી અતે લોભી માણસ તેને પૈસા કાઢી આપે છે એકાદ મિદમાષી કંપની ઉભી કરનાર પોતાની મોહિનીની જાળ પાયરીને લોકોને એવું સમજાવે છે કે “તમે અમારી યોજનામાં જોડાઓ તો તમે ઘોટી મૂડીથી અતિ

શીઝ ઘણું દ્રવ્ય પેદા કરી શકશે.” આવીજ લોકો તેમની જાળમાં ફસાય છે. આવી રીતે ફસાયલા હજારો લોકો જાતમાં પોતાની ઉન્નતિ નહિ કરી શકવાથી અથવા પોતાની મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ નહિ કરી શકવાથી ખિન્નતા અને લજ્જાપૂર્વક રહેતા અને દારિદ્ર્યમાં પોતાના દિવસો કાઢી રહ્યા છે. એક ડાહ્યરમાંથી પાંચ ડાહ્યર પેદા કરવાના મહાન લોભનો એક દિનપ્રતિદિન અધિકાધિક ફેલાતો જાય છે. ઈચ્છો સુદાં શુભ રીતે દલાલોની આંકિસોમાં જાય છે અને સર્વ પ્રકારની ચોજનાઓમાં પોતાનાં સર્વ નાણાં રોકે છે, તેમના પતિઓ અને કુટુંબીજનો જાણી શકે તે પૂર્વેજ પુષ્કળ પૈસા ઠગાવાની અને તે દ્વારા તેમને આશ્ચર્યચકિત કરવાની આશાથી તેઓ બેન્કોમાંથી પોતાનાં નાણાં ઉપાડી લઈને, ટેટલીક વાર પોતાના અલંકારો-પોતાની વિવાહસુવ્રિકાને સુદાં-ગીરો મૂકીને અને ઉછીનાં નાણાં લઈને તેઓ કંપનીઓમાં પૈસા રોકે છે; પરંતુ ઘણી વાર તેમનાં રોકેલાં નાણાં શુભાઈ જાય છે.

હજારો યુવકો પોતાનું જીવનકાર્ય સારી રીતે શરૂ કરે તે પૂર્વે આર્થિક અને ઇતર પ્રકારની શુભવલોચી એવી રીતે જાંઘાઈ જાય છે કે તેઓ પોતાના ખરા સામર્થ્ય અથવા ઉત્તમ શક્તિના માત્ર દશમા ભાગનોજ મહત્વના કાર્યમાં ઉપયોગ કરી શકે છે. જેવી રીતે દેહલસાની પ્રાયઃ સર્વ શક્તિ તે ઇલેક્ટ્રીક બલ્બની પાસે પહોંચે તે પૂર્વે નષ્ટ થઈ જાય છે; તે પ્રમાણે આ તરણોની શક્તિનો માટેા ભાગ ભાગમાંજ શુભાઈ જાય છે.

તમારી જાતને કે તમારા દ્રવ્યને જાંઘી રહેશે નહિ. કોઈ ચોજના ગમે તેટલી અપ્રાજ્ઞનક હોય તોપણ તેમાં તમારી સર્વ જાત રોકશે નહિ. પ્રથમ સંપૂર્ણ અને સુદમ તપાસ કર્યા વિના કોઈ પણ ચોજનામાં તમારા કઠિન શ્રમના પૈસા રોકશે નહિ. જેઓ તમને કહે કે “પૈસા રોકવાને માટે આ ખરેખરી તક છે, આવી તક પુનઃ મળશે નહિ અને જો તમે વિલંબ કરશો તો તમે આંગણે આવેલો ઉત્તમોત્તમ લાભ શુભાવશે.” આવા વાણીકુશળ દલાલો અથવા ઠગોથી તમે ભાગવાશો નહિ. નિશ્ચય માનજો કે,

પૈસા ગુમાવવાથી કંઈ તમે મસ્તકે ગુમાવવાના નથી. અને તમે નિશ્ચય કરજો કે, જ્યાં સુધી તમે પૂર્ણ તપાસ નહિ કરો ત્યાંસુધી તમે કંઈ પણ યોજનામાં એક પાઈ પણ રોકશો નહિ. પુષ્કળ સત્કાર્યો તમારી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યાં છે. જો તમે એક ચૂકશો તો ખીજાં સેંકડો ખાકી રહેલાં છે. લોકો તમને કહેશે કે “તક ચાલી જશે, જો તમે શીઘ્ર કામ નહિ સાધી લેશો તો તમે દ્રવ્ય કમાવાની એક મહાન તક ગુમાવશો.” પરંતુ તમે ધીમેથી તપાસ કરજો. સખ્ત નિયમ કરજો કે, જ્યાંસુધી તમે પૂર્ણ તપાસ નહિ કરો ત્યાં સુધી તો કંઈ પણ સાહસમાં પૈસા રોકશો નહિ; અને સ્થિર બુદ્ધિના માણસો તેમાં પૈસા રોકે એટલું તે જો દૃઢ નહિ હોય તો તેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ રાખશો નહિ. તમે કંઈ પણ કાર્યમાં હાથ ઘાલો તે પહેલાં તપાસ કરવાની ટેવ રાખશો તો તેથી તમારાં મુખસંપત્તિનું સંરક્ષણ થશે.

તરુણ પુરુષો ઘણી વાર હુન્ન્યા માણસોની જાળમાં ફસાઈ પડે છે અને તેમને ખજાર પડે તે પહેલાં તેમની ઈજ્જત ખગડે છે. તેઓ દહાપણપૂર્વક પોતાના મિત્રોની પસંદગી કરતા નથી અથવા તેઓ કદાચ નિર્દોષતાપૂર્વક સામાજિક, રાજકીય કે વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં પોતાનાં નામને કલંકિત કરે છે; પરંતુ તેમના જાણવામાં આવે તે પૂર્વે કાં તો તેમના ચારિત્ર્યને નહિ ભુલ્સાય એવું કલંક લાગે છે કે કાં તો તેઓ મુશ્કેલ સ્થિતિમાં આવી પડે છે.

તરુણ પુરુષ અને તરુણ સ્ત્રી તમારા ઇતિહાસની તપાસ રાખો. તેને શુદ્ધ રાખો અને તમારી જાતને અખાધિત સ્થિતિમાં રાખો. જો તમે તમારી સ્વતંત્રતાને, તમારી શુદ્ધ કીર્તિને અને તમારી નિર્વિધન ઉત્તતિને કિંમતી ગણતા હો તો દ્રવ્ય, સમાજ, નીતિ અથવા ખીજા કંઈ પણ બાબતમાં બંધાયેલા રહેશો નહિ. તમને પાંગળા બનાવી દે એવી સર્વ બાબતોથી વિમુક્ત રહેજો કે જેથી તમે સ્વતંત્રતા અને અખાધિત શક્તિથી કામ કરી શકો. તમારા પુરુષત્વને, તમારા ઓત્તત્વને અને તમારી સ્વતંત્રતાને જાળવી રાખો; કે જેથી તમે જગતની સામે હમેશાં અનિમેષ મેત્રે જોઈ શકો. તમારી જાતને એવી

સ્થિતિમાં મૂક્યો નહિ કે જ્યાં તમને કોઈની ક્ષમા માગવી પડે; કોઈની ખુશામત કરવી પડે; કોઈને મસ્તક નમાવવું પડે અથવા કોઈને પગે લાગવું પડે.

તીવ્ર બુદ્ધિ એટલી જધી પરાધીન હોય કે તે કામ કરી શકે નહિ તેના કરતાં શક્તિ થોડી હોય પરંતુ સ્વતંત્રતા અને દૃઢ નિશ્ચય હોય તે સ્થિતિ અધિક સારી છે. એક ઉત્પાદક અસરકારક મગજ સ્વતંત્ર હોવું જોઈએ. જો તમે તમારી શક્તિઓને એવી રીતે બાંધી દો કે તમે એક વહેંતિયા માણસ જેટલુંજ કામ કરી શકો; તો તો તમારી બુદ્ધિ ગમે તેટલી તીવ્ર હોય તે પણ શા કામની ! માટે ગમે તે હોય તમારી સ્વતંત્રતા સાચવી રાખો.

પ્રકરણ ૨૭ મું—વ્યાપારી પ્રમાણિકતા

પૂર્વે જ્યારે મનુષ્યનો વ્યાપાર ચાલતો હતો ત્યારે ગુલામ ખરીદવાની ઇચ્છાવાળા એક માણસે એક તરુણ સીદીને પૂછ્યું કે “જો હું તને ખરીદું તો તું પ્રમાણિક થઈશ ?” તે ગુલામે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “તમે મને ખરીદો કે ન ખરીદો, પણ હું તો પ્રમાણિકજ થઈશ.”

આપણે ઘણી વાર સાંલજીએ છીએ કે, પ્રમાણિકતા એ ઉત્તમોત્તમ નીતિ છે. જેઓ કહે છે કે, તેમણે પ્રમાણિકતા અને અપ્રમાણિકતા એ ઉભયને અજમાવી જોઈ છે તેઓ પણ પ્રમાણિકતાની ભલામણ કરે છે; છતાં જેઓ ખરા મનુષ્યને છાલે એવી રીતે વ્યાપાર કરે છે તેમનો, ગમે તે યાય તોપણ પ્રમાણિકજ રહેવું એ ચોથી પ્રથમ વિચાર હોય છે.

હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયનાં મકાનો અને દરવાજાઓ પર “સત્ય” એ શબ્દ કોતરેલો છે. તેના એક મુખ્ય દરવાજા પર એક મહાન હિંદુ કવિના આ શબ્દો કોતરેલા છે કે “તમે દરવાજા ખુલ્લા રાખો, કે જેથી સત્યને જાળવનારી પ્રમાણિક પ્રજા તેમાં પ્રવેશ કરે.” પૃથ્વીપટ પર સ્વમાન જાળવનારો એવો કોઈ પણ દરવાજો નથી કે જે સાચા સંતોતું જણાવેલું હૃદય અને જીવનનું સત્ય—નહિ જાળવનારાઓને માટે

ખુશીથી ખુલ્લો થાય.

એડવર્ડ એવરેટ હેલ જણાવે છે કે, ત્યારે તે હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે તેને ચાર વર્ષપર્યંત એન્જનીયરિંગના પિયર્સના હાથ નીચે અભ્યાસ કરવાનું સફળાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું એક દિવસ એક વિદ્યાર્થીએ પોતાના ઘર આગળ તૈયાર કરેલી એક નોંધ કે જેને તેણે શુભ રીતે વર્ગમાં દાખલ કરી હતી તે કાળા પાટીઆ પર ઉતારી હતી, આ પ્રસંગે મને અને મારી ભેટના વીસ તરુણોને જે અનુભવ મળ્યો તે અમે કંઈ પણ બૂલીશું નહિ તેની પોતાની કાંઈક બેદરકારીથી તેની ઠગાઈ પકડાઈ ગઈ એક ક્ષણમાં તે બ્યાખ્યાનગૃહમાં ગણિતશાસ્ત્રનું સમસ્ત કામકાજ બંધ પડી ગયું મિ. પીયર્સે અત્યંત ક્રોધ પડી જઈ ક્રોધિત સ્વરે અમારી સમક્ષ સત્ય વિષે ભાષણ આપ્યું તેઓ બોલ્યા કે “આ સર્વ અભ્યાસ સત્યના અનુસરણને માટે નહિ તો શાને માટે છે? અને અહીં આ એક એવો જીવ છે કે જે સત્યનો ઢાંગ કરે છે. સત્યના મંદિરમાં ઢાંગ! સત્ય અને પવિત્રતાના મંદિરમાં અસત્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જે વીસ માણસોએ તે કરણાજનક ક્રોધના શબ્દો સાંભળ્યા છે તેમાંનો કોઈ પણ તેમને વિસરી ગયો નથી”

ધોળા જૂઠાણાની કૃષ્ણતા વિષે તમે કદી વિચાર કર્યો છે? જગતમાં કયાય ધોળા જૂઠાણા છે? નહિ જૂઠાણા સર્વ કાળાજ હોય છે

શહેરની દુકાનોમાં જે બહોળા ખજાનો પાટીઆ મારેલા હોય છે તે વસ્તુ દ્રષ્ટિપાત કરે તેમાં “અત્યંત ઓછો ભાવ” “વટાવ જેટલો ભાવ” “સામટી ખરીદી નો ભાવ” “અર્ધો ભાવ” “ખરીદીની કિંમત કરતા ઓછી કિંમત” “બનાવટના ખર્ચ કરતા બહુ ઓછી કિંમત” “વેચાણ બંધ કરવાનું છે” “કદી પણ સાલજવામાં ન આવી હોય એટલી ઓછી કિંમત” “ઘટારેલો ભાવ” “મૂળ કિંમતે વેચાણ” “દેવાણું કઢાવનાર વેચાણ” “બધો નફો ધર્માદામાં” અને બીજા કુટીબધ અસત્યો નિર્દોષ કરેલા હોય છે આવી દુકાનોમાં જાયો નહિ જો તમે એવી દુકાનો માજ શો તો તમે ઠગાઈને આવશો.

એકે મહાન અમેરિકન સજપુરુષે પોતાના પુત્રને લખ્યું હતું કે “સત્ય, સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા, ન્યાય અને માનવંતપણું એનો કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. નીચતા, હલકો મિથ્યા-હખર, કાયરતા અને બ્રહ્મતામાંથી અસત્યને જન્મ મળે છે અને તે હમેશાં પોતાનો ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવામાં નિષ્ફળ પામ્ય છે અને અસત્યવાદીને વિસ્ફોરકાત્ર બનાવે છે. સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા, ન્યાયિતા અને માનવંતપણું સિવાય કોઈ પણ માણસને કોઈ પણ કાર્યમાં શાશ્વત સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ કિંવા તેને કોઈ પણ માણસની તરફથી સ્થાયી માન મળી શકશે નહિ. પ્રત્યેક માણસનું ‘અહં સ્વ-રૂપ મોહું’ વહેલું પકડાઈ આવે છે અને તે ધારે છે તે કરતાં બહુ વહેલું પકડાઈ આવે છે. તમારું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ હશે તો તે પણ અવશ્ય પ્રસિદ્ધ થશે અને અવશ્ય તેની યોગ્ય કદર થશે.”

પશ્ચિમ તરફનું એક સામયિક પત્ર જણાવે છે કે, એક માણસ એક આગગાડીના ઢબ્બામાં બેઠો અને પોતાની પાસેની જગ્યા પોટલાં પોટલીથી ભરી નાખી. તે ઢબ્બો માણસોથી ભરાઈ ગયો અને એક સફળદસ્તે પૂછ્યું કે “અહીંનાં કોઈ માણસ બેઠો ?” તેને પ્રત્યુત્તર મળ્યો “હા, અહીંનાં એક માણસ બેઠો છે અને આ ચીજો તેની છે. તે હમણાં બીડી પીવા માટેના ઢબ્બામાં ગયો. અને તે હમણાં પાછો આવશે.” તે ગૃહસ્થને આ કથનની સત્યતા વિશે શંકા ધારણ કરવાનું કારણ હોવાથી તે બોલ્યો કે “હીક, તે માણસ પાછો આવે ત્યાંસુધી હું અહીંનાં બેસીશ.” પણ તેણે તે પોટલાં પોટલી તે જગ્યાની નીચે અથવા ઉપલાં પાટીમાં પર મૂકી દીધાં. પેલો માણસ ડોળા ખેંચીને બેઠ રહ્યો, પરંતુ કંઈ બોલી શક્યો નહિ. કેમકે “બીડી પીવા માટેના ઢબ્બામાં ગયેલો માણસ” અસ્તિત્વજ ધરાવતો ન હતો! પછી ધીમે ધીમે પોટલાંનો માલિક પોતાના ઉતરવાના સ્થાને આવી પહોંચ્યો અને પોતાનો સામાન એકત્ર કરવા લાગ્યો. ત્યારે ઉક્ત ગૃહસ્થે કહ્યું કે “મને સમા કરાવો, પરંતુ તમે કંઈ હતું કે, આ પોટલાં બીડી પીવા માટેના ઢબ્બામાં ગયેલા એક માણસનાં છે, તમારું નથી; માટે તેને લેતાં

તમને અટકાવવા એ હું મારું કર્તવ્ય સમજીશ.” આ સાબળતાજ તે માણસ કોમથી સતો ચોળ મરું ગયો અને ગાલીપ્રદાન કરવા લાગ્યો પરંતુ પોટલાને સ્પર્શ કરવાની તેની હરમ ચાલી નહિ કડકરને બેલાવવામા આગ્યો, તેણે ઉભય માણસોનું કહેણ સાલજ્યુ અને કહ્યું કે “હીક, એ પોટલા હું મારા તાજામા લઇશ અને શહેરમાના સ્ટેશને લઇ જઈશ, અને તે દરમિયાન એ બીજો કોઇ તે પર દાવો નહિ કરે તો.” તેણે એક વાર જોણું તે સામાનના દવામી હોવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો તેના તરફ ફરીને કહ્યું “તે તમને મળશે” ગાડી ઉપડવાની તૈયારી થઇ ત્યારે ઉતાડુઓના અદ્વૃક્ષાસ્ય અને લાળીઓના અવાજ વચ્ચે તે માણસ પોતાનો સામાન લીધા વિના તે સ્ટેશન પર ઉતરી પડ્યો તે સામાન તેને બીજે દિવસે મળ્યો, પરંતુ જે જગ્યા તેની નહોતી તે લઇ લેવાને અસત્ય બોલવા માટે તેને એ ઠીક સજા થઇ

માર્ગદેશ સેન્સટર કહે છે કે “આ એક આચીન વર્ત્તિ છે કે, અસત્યશાપીનું એક અસત્ય બીજા અર્થો ડગન અ રાજ્યો બોલવાની ફરજ પાડે છે અને તેને ખબર પડે તે પૂર્વે પરિસ્થિતિ સમકર રીતે સુરક્ષે જની જાય છે, પરંતુ સકટનો પત્ર અહીંથીજ આવતો નથી કોઇ પણ પરિસ્થિતિમા એક માણસ અસત્ય બોલે એ દર્શાવી આપે છે કે, તેનું ચારિત્ર્ય સંપૂર્ણત શુદ્ધ અને નિર્દોષ નથી એ એક એવો સુદર દીવો બેયો છે, કે જેની અદર એક પ્રવીણ પરીક્ષકને એક ખામી જણુઇ હતી અને તેથી જેની કિમત ઘણી ઘટી ગઇ હતી જે માણસ સત્યથી લેશ પણ વેગજો જાય ■ તે પોતાના ચરિત્રમા વ્યજ આણે છે તે કુજ માના નાના ડાંધ સમાન છે કે જે કોઇવાટનો પ્રારથ દર્શાવે છે જે તમે તમારા મનને એક વાર અસત્ય બોલવા દેશો તો બીજી વાર તમને કોઇક કાલ્પનિક કારણને લીધે સત્યથી દૂર જણુ તેને વધારે સહેલુ લાગશે”

જે એક વરુણ એવા ૬૬ નિઃશયપૂર્વક પોતાના જીવ નનો પ્રારથ કરે કે તે પ્રત્યેક વાત સાચીજ બોલશે, તે જે જે વચન આપે તે તે અક્ષરજ થાજશે, જેને જેને

મળવાનું વચન આપશે તેને તેને જરાજર વખતે મળશે અને અન્ય માણસોનો સમય જરણાદ કરશે નહિ; જો તે પોતાની કીર્તિને અમૂલ્ય જાળવે તો જણશે; જો તે આ વાત સંભળશે કે, જગતની આંખો તેની ઉપર છે અને તેણે સત્ય અને ન્યાયથી કિંચિત્ પણ વેગળા જવું જોઈએ નહિ; જો તે પ્રારંભમાંજ આવો નિશ્ચય કરશે તો તે જ્યાંજ પીળાડીની પેઠે પ્રાયઃ અમર્યાદ આંટ અને સર્વ માણસોનો વિશ્વાસ ધરાવશે અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય બનશે.

ત્યારે સેનાપતિ રૉજર્ટ ઈ. લી પોતાની સેનાની હિલચાલના સંબંધમાં પોતાના એક અમલદારની સાથે વાર્તાલાપ કરતો હતો ત્યારે એક ગામડીયા કૃષિકારના છોકરાએ સેનાપતિને એમ બોલતાં સાંભળ્યો કે “મેં હૅરિસબર્ગને બદલે જેટિસબર્ગ તરફ દૃષ્ય કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.” તે છોકરાએ આ હકીકત ગવર્નર કેટિંગને તાર દ્વારા જણાવી. તે છોકરાને માટે એક ખાસ એન્જીન મોકલવામાં આવ્યું. ગવર્નર બોલ્યો “આ છોકરો સત્ય કહે છે કે કેમ તે જાણવાને માટે હું મારો જમણો હાથ આપવાને રાજી છું.” એક કૉર્પોરલે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “ગવર્નર સાહેબ ! હું એ છોકરાને જાણખું છું; તે અસત્ય બોલે એ અશક્ય છે; તેને બિલકુલ જૂઠું બોલવાની ટેવ નથી.” પંદર મિનિટમાં યુનિયનની પલટણે જેટિસબર્ગ તરફ દૃષ્ય કરવા લાગી અને ત્યાં તેમને વિજય પ્રાપ્ત થયો. ચારિત્ર્ય એ બળ છે. ખરું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવું; ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખવો; સહૃદયતાપૂર્વક કામ કરવું; સારા અને સત્ય કામની તૃષ્ણા રાખવી; એમાંજ મનુષ્યની ખરી મહત્તા રહેલી છે.

જો પ્રત્યેક પક્ષ પોતાના વ્યવહારમાં પોતાનું હૃદય મૂકે તો વ્યાપારમાં કદી પણ અસત્યાચરણ થશે નહિ.

લૉરેન્સ સ્ટર્ને કહેલું હતું કે “પ્રત્યેક બાળકમાં જે માણસ પોતાનું અંતઃકરણ ન મૂકે તેનો કોઈ પણ બાળકમાં વિશ્વાસ કરશો નહિ.” જે માણસ અંશતઃ પ્રમાણિક હોય તે શું સંપૂર્ણતઃ અપ્રમાણિક નથી?

મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેનો વ્યવહાર એવો છે કે વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા અનિવાર્ય છે. એવો સમય

કહી પણ આવનાર નથી કે જ્યારે મનુષ્યોને કોઈ પ્રકારે એકબીજાનો નિષ્વાસ નહિ કરવો પડે, છતાં જેવી રીતે હમણાં કોઈ પણ માણસ એક સિંહવર લઈને બહાર નીકળે અને ત્યારે તેની ઈચ્છા યાવ ત્યારે તે એક કે બે માણસોને મારી નાખી શકે, તેવી રીતે હમેશાં મનુષ્ય એક કે બે હમાઈઓ કરી શકશે.

માઇનાંટ જે સંવેજ કહે છે કે “પશ્ચિમ ભાગમાં હું જે જે વ્યાપારીઓને ઓળખું છું, તેમાંના સૌથી વિશેષ સમજદાર વ્યાપારીઓ પૈકી એકની સાથે મારે એક વાર વાતચીત થઈ હતી તે મને યાદ છે આ પ્રસંગે તેણે એક એવો હ વો કર્યો હતો, કે જે ચાલવા દેવાને હું રાજી નહોતો તેણે કહ્યું કે “એક સાદામાં લાભ મેળવવા માટે સામા માણસની અજ્ઞાનતાનો હું લાભ લઉં તો તે અપ્રમાણિકતા નથી અજ્ઞાનતાની રીતે જન્મ જન્મની રીતે જન્મ જન્મની રીતે છે તેણે જે હું વિશેષ જ્ઞાન પ્રસવતો છોઉં તો સામા માણસની અજ્ઞાનતાનો લાભ લેવામાં હું કાંઈ અશુભ કાર્ય કરતો નથી કારણકે તે અજ્ઞાન રહ્યો તેમાં દોષ તેના પોતાનોજ છે” તેના આ હવાનો વાળથીપણા વિષે મને શકા છે શું આપણે આપણા માનવબુદ્ધિઓની અજ્ઞાનતા, હર્ષાજ્ઞતા, અચકતતા અને નિર્ભજાનો લાભ લેવો એઈએ અને તેમને અગાઉ કરતાં જરાજ સ્થિતિમાં મૂકવા એઈએ ?

જે માણસ પોતાના પાંચેરીની અજ્ઞાનતાનો લાભ લઈ તેને છેલ્લે છે તેના સખ પ્રમા માત્ર એટલુંજ કહી શકાય છે, તેણે આત્મિક ક્ષમ યશુ છે.

પ્રત્યેક વ્યાપારીને માટે જ્યાં એક સોતેરી નિશ્ચય છે કે “તમ રી જાતને તમારા શાહકને ઠેકાણે સમજો.”

મેં એક માણસ વિષે એક વિચિત્ર વાત વાંચી છે કહે છે કે, જ્યારે ક્રિલિય વર્ષ સ્વદેશ રીતે વ્યાપાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તે છુટલુમટીએ પછીને પ્રાર્થના કરતો કે

“હે પ્રભો ! તારી સવર દાંતને મને નહિ એવી કોઈ પણ વસ્તુ મારા ચોપડામાં હાજર કરવા હર્ષસ નહિ.”

કિંમતના પ્રમાણમાં માત્ર આપણે જે સમસ્ત પ્રમાણિક વ્યાપારનો સિદ્ધાંત છે સમસ્ત પ્રમાણિક વ્યાપારમાં જેટલી

કિંમતનો માલ લેવામાં આવે છે તેટલી કિંમતનો માલ આપવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વાજખી-ચાટામાં ઉભય વ્યક્તિ-ઓને સંતોષ-શાશ્વત સંતોષ મળે છે; પ્રત્યેક જણને જેટલું મળવું લેઈએ તેટલું મળે છે.

આ દેશનાં આગેવાન વ્યાપારી ખાતાંઓનો ઇતિહાસ જણાવે છે કે, જે માણસોએ તેમને ઉભાં કર્યાં હતાં તેઓ હમેશાં પોતાના આહુકોને સંતોષ આપતા હતા.

અમેરિકાનો એક સૌથી સફળ ગાંધી જણાવે છે કે ‘ત્ત્ર’ એક એવો નિયમ કર્યો છે કે ખનતાં સુધી કેઈ પણ આહુકને અસંતુષ્ટ કરવો નહિ. કારણ કે મને લાગે છે કે, અસંતુષ્ટ થયેલો આહુક ભારી હુકાનનો હમેશાં શત્રુ થઈ રહેશે. વળી કેઈ પણ માણસ વાજખી રીતે મારા પર અશ્રદ્ધા રાખે એથી મારા સ્વમાનને હાનિ થાય છે. કારણકે પ્રમાણિકતાના પાયા પર મારો ધંધો ઉભો થયો છે.”

જે તરુણો શ્રીમંત બની જવાની અત્યંત ઉતાવળમાં હોય છે, તેઓ વિગતોનું જ્ઞાન મેળવવા માટે કેઈ પણ ઉમેદવારી કર્યા વિના એકાદ બે વર્ષમાં સફળ ધંધો ઉભો કરવા માગે છે; કારણ કે તેમના વિચારો દ્રવ્ય સંચિત કરવામાંજ એટલા બધા એકાગ્ર થયેલા હોય છે કે તેઓ સામા માણસનું હિત જોવાનું બિલકુલ ભૂલી જાય છે.

કેટલાક શેઠા અત્યંત કૂર માર્ગ અહણુ કરતા હોવાથી નોકરોને અપ્રમાણિક થવાનું નિત્ય પ્રલોભન થાય છે. ન્યૂયૉર્કવાળા જસ્ટીસ કેને થોડા વખત પર એક તરુણ પુરુષ કે જેણે એક થોડી કિંમતનો પદાર્થ ખોરી હતો તેની સામેના ચોરીનો આરોપ તેના શેઠ પાસે પાછો ખેંચી લેવાયો હતો અને જણાવ્યું હતું કે, તે તરુણનો અઠવાડીઆનો પાંચ ડૉલરનો પગાર તેને ચોરી કરવાને ઉશ્કેરે એવો હતો. ઉક્ત ન્યાયાધીશે ન્યૂયૉર્ક નગરમાં તેને પોતાને એક અચડાતા તરુણ તરીકે મળેલો અનુભવ આ પ્રમાણે કહ્યો હતો:—

“મારે અઠવાડીએ બે ડૉલરના પગારે જેમ નિર્વાહ ચલાવી શકાય તેમ ચલાવવાનો હતો. મારા શેઠા એક ફરસા પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપે તેથી વિશેષ ધ્યાન મારા પ્રત્યે આપતા નહોતા. હું જાણતો હતો કે, તેમના પ્રત્યે

મારી સેવા દર અઠવાડીએ નિંદાન પચાસ ડૉલરની કિંમતની હતી અને તેઓ મને બે ડૉલર આપતા હતા કેટલાક દિવસ તો હું જિલકુલ ખાતે પણ નહિ એક દિવસ-અને તે દિવસને હું કદી પણ વિસરીશ નહિ-મને મારા ખાતાને માટે બે હજાર પાચસો ડૉલર રોકડા મળ્યા તે દિવસે મારી પાસે કોઈન જરીકણ વેટલા પૈસા નહોતા હું કબૂત કંઈ છું કે, તે દિવસે મારી માતા અને સર્વ પ્રમાણિક માનવી હતી એવા જ્ઞાનથીજ હું ચોરી કરતા અટક્યો હતો તે ખાતુ આ શહેરના મોટામા મોટા અને સૌથી વિશેષ વજનદાર ખાતાઓ પૈકી એક હતું આપણી સામેના આ તરુણ જે ખડક સાથે અચકાઈ પડ્યો તે ખડકની ખતું નહક હું પણ જઈ પડ્યો હતો, સમજ્યા ?”

આ કથનમા અત્યેક ચોંટને માટે એક પાઠ રહેલો છે એણે સાણુએને, અને કેટલીક વાર તરુણેને, એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે તેમને માનવતપણે નિર્બંધ પૂરતું કમાણું અને ઇતરત ખોઈને અદાક ધન મેળવવું, એ બેમાથી એક કાર્યની પસંદગી કરવાની હોય તો ખાસ કરીને આપણા મોટા શહેરોમા નવી ઘટના બને છે અને તે આપણા વિવાદી જીવનનું એક મહાન પ્રલોભન છે જો આપણે આપણા પૂર્વજોની પેઠે અને આમદાના લોકોની પેઠે રાત્ર સાદા જીવનથી સતુદ રહી જીએ અને કોઈ માણુમ આપણી પાસે એક ડૉલર માગતો નહિ હોવાથી આપણે જગતની માથે એવાને સક્રિયાન ચઢીએ તો વકવાની પેટી અને ત્રિજોરીમાથી જોઈથી ચોરી થાય જે તરુણ પુરુષ રક અને આઅરુદાર થવાની જુદી સહિત જીવનનો માર્ગ કરે છે તે સફળતાનું એક બળવાનમા બળવાન સાધન ધરાવે છે

દશિણ તરુણ એક વર્તમાનપત્ર જણાવે છે કે “જ્યારે વિક્સનગર્ જીતાણુ ત્યારે એક અમેરિકન સેનાપતિને એવો સપ્ત હુકમ મળ્યો હતો કે, સુતરનો એક પણ દોષણે વધુનાણુની ખસાર જવા દેવો નહિ એક સમયમા ઉત્તર તરુણની કેટલીક સુતરની મિલોના પ્રતિનિધિઓએ તેની સુલાકોલ લીધી અને તે બે યોદ્ધા સમયપર્યંત દુર્લભ કરે તો તેને પાંચ હજાર ડૉલર આપવાની સૂચના કરી તેણે

તે માણસોને ગાલિપ્રદાન કર્યું અને તેમને એમ કહીને રણાંગણ છોડી જવાનો હુકમ કર્યો કે " શું તમે મને લાંચ આપવાનો પ્રયત્ન કરો છો ? ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો હું તમને ગોળીથી વિધી નાખાવીશ. " તેની પ્રમાણિકતા દઢ રહી. અહીં સમયમાં જેમને સૂતરની આવશ્યકતા હતી તેમના તરફથી બીજી વાર માણસો આવ્યા અને તેમણે દશ હજાર ડોલર આપવાની સૂચના કરી. તેમને પણ ગાલિપ્રદાન કરીને રણાંગણની બહાર કાઢી મૂકવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી ત્રીજી વાર માણસો આવ્યા. તેમણે સૂતરની માગણી કરી અને વીસ હજાર ડોલર આપવાની સૂચના કરી. તેણે તેમને પણ ગાલિપ્રદાન કરીને રણાંગણની બહાર કાઢી મૂક્યા. અત્યાર સુધી તેની પ્રમાણિકતા કાયમ રહી; પરંતુ તેનું મન અસ્વસ્થ થવા લાગ્યું. તે પોતાના કમાન્ડીંગ જનરલની પાસે ગયો અને તેને જે હુકમ મળ્યો હતો તથા જે પ્રલોભન બતાવવામાં આવ્યું હતું તે તેને નિવેદન કર્યો. અને પછી તે બોલ્યો કે " હું હવે રાજીનામું આપી ઘેર જવા માગું છું. અહીંની હવા મને બહુ ઊંચુ લાગે છે. દૈનિક વસ્તુઓની સામે હું ટકી શકું છું; પરંતુ પ્રત્યેક વસ્તુની સામે હું ટકી શકતો નથી. માનવ પ્રકૃતિને પણ મર્યાદા હોય છે અને મને લાય છે કે, મારી પ્રકૃતિ કદાચ તેની મર્યાદા પર આવી પહોંચશે. જુઓ, પ્રથમ મને પાંચ હજાર ડોલર આપવા માંડ્યા; ત્યાર પછી દશહજાર ડોલર આપવા માંડ્યા; ત્યાર પછી વીસહજાર અને તે સર્વની સામે હું ટકી રહ્યો છું; પરંતુ હવે પછી કદાચ આવીને કદાચ મને પચાસ હજાર ડોલર આપવાને તૈયાર થશે તો લાય છે કે, મારી માનવ પ્રકૃતિ અને સ્વાર્થ તેની સામે ટકી રહેવાને શક્તિમાન થશે નહિ. માટે હું મારી ઈચ્છાતુ ગુમાવું તે પૂર્વે હું રાજીનામું આપીને ઘેર જવા માગું છું. " તે સમજી ગયો કે, દ્રવ્યની આગળ તેની ઈચ્છાતુ પરાજીત થઈ જશે. તેથી તેણે ધાર્યું કે, સંધિ અને પ્રલોભનના માર્ગમાંથી દૂર થઈ જવું એ ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે. એ સમયે એક સ્વલ્પ સૂતરનો પ્રાય: એક ડોલર ઉપજતો હતો. હું પુનઃ કહીશ કે, તે સમય કદી પણ આવવાનો નથી

કે જ્યારે માણસોને કોઈ પ્રકારે એકબીજાનો વિશ્વાસ કરવો નહિ પડે

માઈનાટ જે સંવેજી એક રવિવારે પોતાના શ્રેતાઓને કહ્યું હતું કે “હું યોડીવાર સુધી એક મુદ્દા પર તમારું ધ્યાન ખેંચવા માણુ છું. ગત વર્ષો દરમિયાન કેટલીક વખત મેં તમને સ્મરણ કરાવ્યું છે કે, આપણું આ સંસ્કારી જગત કોઈ પણ સમયે દરિદ્રતાથી યોડાઈ જઈ શકે છે. જો કોઈ પણ તોપજ ન થાય, જગતના સહારમાં જો કોઈ પણ ઉમેરવામાં નહિ આવે, તો જગત ખાલી થઈ જાય અને જે ત્રણ વર્ષની મુદતમાં સર્વ વસ્તુઓ પૂરી કરી નાખી નાશ પામે માટે આ સામાન્ય કલ્યાણનો સહાર છે, એટલા માટે જો કોઈ જમતના આ સંવિત દ્રવ્યમાંથી પોતાના ઉપયોગને માટે જાગ્રમા નાનો અડલો લે તેથી તે સામાન્ય કાષ્ટમાં નિહાળ તે અડલા જેટલી કોઈ વસ્તુનો ઉમેરોતો કરવોજ જોઈએ અને લાગે છે કે, આ વ્યાપારી પ્રમાણિકતાનો હુખ્ય સિદ્ધાંત છે. જો તે માણસ જમતને અધિક સમૃદ્ધ નહિ બનાવે અથવા જે પર તેનો અધિકાર નથી તે લે તો તેનો દગ્ગો ગમે તેવો હોય તોપણ તે આપણે જેને ઘોર કહીએ છીએ તે બને છે. આપણે જેને ચોરી કહીએ છીએ તે આજ છે કોઈક જદલો આપણે, જગતની સેવા કરવી, કોઈ પ્રકારે તેના મુખમાં દૃઢિ કરવી એજ માત્ર કોઈ પણ પુરુષ, સ્ત્રી કે બાલકનું પ્રમાણિક કર્તવ્ય છે. વળી જ્યારે તમે જગતનું કામ કરવામાં રાકો છો ત્યારે તે પ્રમાણિક રીતે બલવલો અને ઘરાઘરા જદલો આપણે વ્યાપારી પ્રમાણિકતાના આ સિદ્ધાંત છે.

વ્યાપારમાં પ્રમાણિકતા, સર્વદ્રોહી શેઠમાં પ્રમાણિકતા, ધાર્મિક શેઠમાં પ્રમાણિકતા, જીવનના પ્રત્યેક વિભાગમાં પ્રમાણિકતા, એ આપણા આદર્શો હોવા જોઈએ. આપણે માત્ર આપણા મકાનોજ નહિ, પરંતુ આપણી સામાજિક વ્યવસ્થા, આપણો વ્યાપાર, આપણી રાજકીય વ્યવસ્થા તથા આપણા ધાર્મિક બધારણો મજબૂત, એકબીજા સાથે યથાવત્ જોડાયેલા તથા ઠંડાપણપૂર્વક અને યોગ્ય રીતે ગોઠવેલા પદાર્થોના પ્રાધવા જોઈએ, કે જેથી દરેક અને દેવી

વસ્થાનું એક અંગ બને તે આપણે આ પ્રમાણે કરીશું તોજ આપણે અન્ય લોકોનું સુખ, ઇતર લોકોનું લાભ કરી શકીશું, એટલુંજ નહિ પરંતુ હિર્ષ સમયે આપણું પોતાનું સુખ તથા કલ્યાણ માધ્ય કરીશું કારણ કે આપણે એકલા રહી શકતા નથી આપણે આપણાં જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે માત્ર આપણા સુખને માટેજ નહિ, માત્ર દ્રવ્યને માટેજ નહિ; પરંતુ સગવડ, આરોગ્ય અને શાંતિને માટે જે જગતના આપણે અગો છીએ તેની સામાન્ય સ્થિતિ ઉપરજ આપણે પણ આધાર ગણીએ છીએ એટલા માટે માત્ર અન્ય લોકોને ખાતર નહિ પરંતુ આપણે પોતાને ખાતર પણ આપણે પ્રમાણિકપણે વર્તવું જોઈએ-આપણે ઈશ્વરની સાથે હાથ મેળવી શકીએ અને તેની હિંચ વ્યવસ્થાનું અંગ બની શકીએ અને તે વ્યવસ્થાની સપૂર્ણતા કે જે પ્રભુનું સામ્રાજ્ય છે તે રચનામાં સહાય કરી શકીએ, એટલા માટે આપણે પ્રમાણિકપણેજ વર્તવું જોઈએ”

થોડા સમય પૂર્વે અર્થાત્ અમેરિકાના ઝેન્ડિગના ધંધામાં એક મહાનમા મહાન આપત્તિ આવી થડયા પછી ન્યુયૉર્કની કેટલીક ઝેન્ડિગના અધ્યક્ષોએ અને તે શહેરના કેટલાક થાપણદારોએ જણાવ્યું હતું કે, સામાન્ય પ્રમાણિકતા એજ માત્ર લોકોના દ્રવ્યના સંરક્ષણનું વ્યવહાર સાધન છે કેાઈ પણ યોજના અપરાધીઓને અન્યનો માલ પચાવી પાડતા આટકાવી શકે એમ નથી જે નોકરોની ઉપર સૌથી વિશેષ વિશ્વાસ ગણવામાં આવ્યો હતો, તેમણે દેશની ઉત્તમ માતમ ઝેન્ડિગને લૂંટી લીધી છે એ દુષ્કર્મીઓ સદેા ખેલતા હતા અથવા પોતાની કમાઈ કરતા વિશેષ ખર્ચ રાખતા હતા, એ હકીકત પાછળથી બહાર આવી હતી, પરંતુ એ હકીકત સસ્થાને સોપેલા નાણાની સલાખ લેનારનાં એકાગણ અટકાવવામાં થોડીજ ઉપયોગી નીવડી હતી

સર્વ કહેવામાં અને કરવામાં આવે, પ્રત્યેક યોજના કિયામાં મૂકવામાં આવે, ત્યાર પછી અતિમ સંદેશનું સાધન સામાન્ય પ્રમાણિકતા છે. જીવનના ઈતર ખાતાઓ અને સાહસોના સંબંધમાં પણ આમજ છે. બલે નવીન યોજનાઓ રચવામાં આવે, બંધનકાન્ક કરારો કરવામાં આવે

અને સાચા પરિણામ લાવવાને માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે, પરંતુ સુરક્ષિતપણાને માટે તો અતે સામાન્ય પ્રમાણિકતા ઉપરજ આધાર રાખવામાં આવે છે.

એટલા માટે વગર પોતાના જીવનમાં સામાન્ય પ્રમાણિકતાની લેણ પણ અથે વિરોધી થાય એવી કોઈ પણ વસ્તુ રહેલી હોય તો તેટલે અથે તમે સુરક્ષાપિત સમાજના શત્રુ છો અને જો સર્વ માણસો તમારા જેવા હોય તો કોઈ પણ સમાજ ટકી શકે નહિ.

બ્રાહ્મનનો એક ધર્માચાર્ય કહે છે કે “પેલે દિવસે સ્કૂલ સ્ટ્રીટમાં એક રક ઇંટાલિયને બૂવથી સેન્ટને બદલે એક અઢી ડાહરનો સુવર્ણનો સિંછો લીધો તેણે શું કહ્યું? શું તેણે તેને છુપાવી દીધો? ના, તેણે તેને એક કાગળના ટુકડામાં બિંટાળ્યો અને તેને જે સ્થળે તે ભૂલ કરનાર માણસને આપી શકે તે સ્થળે મૂક્યો અને જ્યારે તે તેને લેવાને આવ્યો ત્યારે તે તેની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો. શું તે એક કુત્સક બાબત હતી? આપણામાંનો કોઈ પણ માણસ હવે ખાલી તેની આંધે ખુશીથી જરોસો કરશે કારણ કે આ ઘટના તેણે ચારિત્ર દર્શાવે છે તે મનુષ્ય દેવા વર્તવો અને એ છે તે દર્શાવે છે જ્યારે તમે એક માણસના ચારિત્ર્યનો એક નાનો ટુકડો ભાગો અને તે તમને દૈવતામય જણાય ત્યારે તમને એમજ લાગશે કે, જો તે આવા દૈવ પદાર્થનો બનેલો છે તે તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કયો વાધો નથી તે પ્રકારના માણસ પર ઘડા થાય છે અને તમે તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકો છો. આ કદાચ કુત્સક બાબતો લાગતી હશે, પરંતુ તેજ ચારિત્ર્યરચના કરે છે.”

બ્રાહ્મનના એક હાઈ કલે કહ્યું કે “પચાસ વર્ષોમાં મેં પ્રમાણિકતા અને સહૃદયપ્રદારના પરિણામો જોયા છે, સફળ માણસોનો નેવું ટકા ભાગ તેમની વ્યાપારી પ્રમાણિકતા માટે સુખમિત્ત છે અને જેમણે તેથી વિરુદ્ધ માર્ગ અંદણ કર્યો હતો તેઓ નાશ પામ્યા છે. પ્રમાણિકતા એ પ્રાકૃતિક નિયમ છે અને તેનો ભંગ કરવાથી શિક્ષા થાય છે. જો નિયમ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમ જેવો અચૂક છે અને જ્યારે પ્રમાણિકતાનો ભંગ કરવામાં આવે છે ત્યારે અવશ્ય સજા

થાય છે; શિક્ષણી છૂટી શકાતું નથી. થોડો વખત લહે સજા મુલતવી રહે, પરંતુ અંતે તે ન્યાયદેવતાનો કંડ વ્યાજસહિત દરેકેને લોગવવોજ પડે છે.

એક વ્યાપારીની પાસે કોઈકને જોઈએ એવી કોઈક વસ્તુ હોય છે; અને તેના બદલામાં તે કોઈકની પાસે હોય એવી વસ્તુ માગે છે. ન્યારે સોદો થાય છે ત્યારે જો તે પ્રમાણિક રીતે કરવામાં આવ્યો હોય તો ઉભય પક્ષને લાભ થશે. મૂડીવાળાઓ અને મજૂરોના વ્યવહારમાં ઉભય પક્ષ જો પ્રમાણિકતા વાપરશે તો તે ઉભય પક્ષને લાભદાયક થઈ પડશે. મૂડીવાળાઓ જો પોતાના મજૂરો સાથેના વ્યવહારમાં પ્રમાણિકતાનું અત્યંત સખ્ત રીતે પાલન નહિ કરે તો તેઓ સમૃદ્ધ બની શકશે નહિ. પ્રજાના સફળ માણસોનો ૬૦ ટકા ભાગનો અનુભવ હથાવે છે કે, જીવનની સર્વ બાબતોમાં પ્રમાણિકતાનોજ વિજય થાય છે.

પ્રમાણિકતા એ પારસ્પરિક શ્રદ્ધાનો આધારસ્તંભ છે. એના આધારે એક તરુણ નિઃસ્વાત્મક પગલાંથી આગળ વધી શકે છે. બદલર લિટન કહે છે કે “એક માણસની ન્યારે સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર માણસતરીકે ખ્યાતિ થાય છે ત્યારે તે જગતમાં વજનદાર માણસ બની જાય છે.”

“ઇલરેટ્ટેડ લાંડન ન્યૂઝ” વાળો ઈન્દ્રામ તરુણ-વર્યામાં ન્યારે વર્તમાનપત્રો વેચવાનો ધંધો કરતો હતો ત્યારે એક વાર તે પોતાના ગ્રાહકોને નિરાશ કરવાને બદલે એકજ પત્ર પહોંચાડવાને માટે દશ માઈલ ચાલીને ગયો હતો. તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકાતો હતો અને તેથી વર્તમાનપત્રોનો ધંધો કરનાર માણસોની પ્રથમ પંક્તિમાં આવતાં તેને કોઈ અટકાવી શક્યું નહિ.

રુઝવર્ટને પોતાની પ્રમાણિકતાને લીધે નગદ લાભ થયો હતો. “એક ધંધો ઉભો કરવામાં સારો માલ રાખનાર અને તેના સંબંધમાં સાચેસાચી વાત કરનાર તરીકેની કીર્તિ નોટલી ઉપયોગી છે તેના પ્રમાણમાં ભવ્યમાં ભવ્ય બહેરખળર કાંઈ હિસાબમાં નથી. તમારો ધંધો સત્યના પાયા પર સ્થાપિત કરો એટલે તે સફળ થશે.”

કુંભકાર વેજપુડ જો કે મજૂરની સ્થિતિમાંથી ઉન્નત

થયો. હવે, તોપણ જ્યાંસુધી તે તેનાથી અને તેરહુ ઉત્તરોત્તમ કાર્ય બજાવતો નહિ ત્યાંસુધી તે સંતુષ્ટ થતો નહિ તે હલકા પ્રકારનું કાર્ય સહન કરતો નહિ. વાસણુ જે તેની ઈચ્છા પ્રમાણે તૈયાર થતું નહિ તો તે તેને જાગી નાખતો અને એમ કહીને તેને ફેંકી દેતો કે “આવું કામ જોસિયા વેજપુટની આમળ આડશે નહિ” આરિ ય ક્રીતિને જન્મ આપે છેજ, તેથી વેજપુટની પ્રમાણિકતાને લીધે તેના વાસણુ સમગ્ર જગતમા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા.

ત્યારે લિલ્લ વહિલ થયો ત્યારે સમસ્ત અસીસો બાબત હતા કે, તેમનો કેસ જો ન્યાયી હશે તો તેઓ જીતશે, અને તે જો ન્યાયી નહિ હોય તો તે તેની પાસે હાર જાયો નકામો છે એક દિવસ તેનો અલીલ જાતવા ની ઇચ્છા રાખનાર એક માણસતુ કથન મીઠા તરફ દિશી રાખીને કેટલાક સમયપર્યંત સાલજ્યા પછી તે એકાએક પેલાની પુરતીમા ફર્યો અને બોલી ઉઠયો —

“ધારણાસની હિંદી તમારો કેસ મનેા સારો છે, પરંતુ ન્યાયની દિષ્ટી તે ઘણો ખરાબ હોવાથી તમે કોઈ બીજા વહિલને પકડયો તો તે તમને આ કેસ જીતી આપશે હું જો જીતી શકીશ નહિ ત્યારે હું જ્યુરી સમક્ષ બાવણુ કરીશ, ત્યારે મધળો વખત અને જોયો વિચાર આવશે કે વિકલ! તું અસાધ્ય વદે છે, અને તેથી હું મારું છું કે, હું મારી જાતને બૂલી લઈશ અને ખરી વાત ખુલ્લી રીતે કહી દઈશ.”

તેને એક કેસમાં એક ત્રી તરફથી ખસો ડાહરની ફી મળી હતી એ ટેક પર ઘણો સમય વિચાર કર્યા પછી તેણે તેને એમ કહીને પૈસા પાછા આપ્યા કે “બાઈ! તમારો કેસ આવી શકે એવો નથી” તે ત્રીએ કહ્યું કે “પરંતુ જે પૈસા તો તમારા થઈ ચૂક્યા છે” વિકને કહ્યું કે “ના, ના, જો પૈસા હું લઉં જો ચોગ્ય નથી મારી ફરજ બજાવવા માટે હું લવાજમ લઇ શકતો નથી.”

અતે તેની જો પ્રમાણિકતા તેની સ્વેચ્છમાં પ્રચરી ગઇ અને જે જે માણસો તેને મળતા અથવા તેની વાત બાલુના તોમને તે પ્રમાણિક હોવાની ખાતરી થયા વિના રહેતી નહોતી.

૧૮૩૭ માં જ્યૉર્જ પિગોડી લંડન ગયો ત્યાર પછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો વ્યાપાર આકૃતમાં આવી પડ્યો. ઘણી બેંકોએ નાણાં આપવા બંધ કર્યા, ઘણાં વ્યાપારી ખાતાંઓ નષ્ટ થયાં અને બીજાં હજારો શારે સંકટમાં આવી પડ્યાં. આ આકૃતના સંબંધમાં એડવર્ડ એવરેટે કહ્યું હતું કે “વ્યાપારી જગતની ધોરી નસ જે આંટ, તે આંટ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ સમયે બંધ થઈ ગઈ હતી.” સંભવતઃ યુરોપના અર્થો ડઝન માણસોની અમેરિકન જમીનગીરીઓ વિષેની વાત બેંકે આદ્ય ઇંગ્લેન્ડમાં એક સણ પણ સાંભળવામાં આવી ન હોત; પરંતુ જ્યૉર્જ પિગોડીની વાત સાંભળવામાં આવી. તેનું નામ વ્યાપારી જગતમાં અત્યાર પૂર્વે બળવાન થઈ પડ્યું હતું. તે અધિકારમય દિવસોમાં તેની પ્રમાણિકતા પ્રત્યેક વ્યાપારી આકૃતને પહોંચી વળી. પિગોડીએ ગેરીફિલ્ડ સ્ટેટની—જલકે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની આંટ લખવી. તેણે આદિય ઘણાં ફાળલામાં પ્રાયઃ નકામા થઈ પડેલા કાગળને સુવર્ણમાં ફેરવી નાખનાર બહુઈ લાકડીરૂપ નીવડ્યું હતું. આટલાંટિક મહાસાગરના ઉભય તટો પરના વ્યાપારીઓએ તેને ત્યાં અનામત મૂકેલો માલ વેચાયા પૂર્વે પણ તેની પાસેથી મોટી રકમો મેળવી હતી.

ત્યારે વૉલ્ટર સ્કૉટના પ્રકાશક અને મુદ્રકે દેવાળું કાઢ્યું અને છ લાખ ડૉલરનું કરજ તેની સામે ડોળા કાઢવા લાગ્યું; ત્યારે તેના મિત્રો આગળ આવ્યા અને તેના લેણદારોને સંતોષ આપે એટલા પૈસા એકત્ર કરવાની તેમણે માગણી કરી; પરંતુ તેણે અભિમાનપૂર્વક કહ્યું “ના, આ જમણો! હાથ કામ કરીને તે સર્વ તારી દેશે; જો આપણે ઘીછ બધી વસ્તુઓ ભલે સુમાવી દઈએ પણ આપણે નિદાન આપણું માન તો નિષ્કલંક રાખવું જોઈએ.” તે મહાન કરજ દિટાડવાને ગદ્દા વેતર કરતા આ શ્રેષ્ઠ પુરુષમાં આપણને પુરુષતા અને પ્રમાણિકતાનું કેવું ભવ્ય ચિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે! તેણે મહાન શોક, દુઃખ અને પાયમાલીની વચ્ચે અત્યંત ઉતાવળથી “નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર” “બુઠ રૅલે” અને “એક પિતામહની વાર્તાઓ” એ શ્રેયો તથા “કવાર્ટલી” ને માટે લેખો આદિ લખી નાખ્યાં. તે લખે

છે કે “મને મારા લેણદારનો ધન્યવાદ પ્રાપ્ત થશે તથા હું પ્રમાણિક મનુષ્ય તરીકે મારું કર્તવ્ય જાળવું છું એવી મને પ્રતીતિ રહેશે, એવા મુળકારક વિચારથી હમણા હું જે પ્રમાદ નિદ્રા લઈ ચક્રુ છું તેવી ગાદ નિદ્રા હું લઈ ચક્રવ નહિ. હું મારી સામે એક લાંબો કટાણાલરેલો અને અધકાંમચ માર્ગ એક છું, પરંતુ તે નિષ્કલક ક્રીડા તરફ જાય છે જો હું મરું કર્તવ્ય જાળવતો મરીશ કે જેમ જાનવાનો જાહું સલામ છે, તે હું માન સાથે મરીશ.”

સંમુખેલ એલ કલેમન્સ (“માર્ક ટવેન”) કે જે જગતના સૌથી વિશેષ પ્રિય અને વિશેષ પ્રસિદ્ધ પુરુષો પૈકી એક છે તેણે પોતાનું દેવું હારખાઈ કરવાને માટે એક વિશેષ પૃથ્વીપર્વાટન કરીને મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેની પ્રમાણિકતાની વાર્તામાં એક નવીન પ્રકરણ ઉમેર્યું છે આ સમયે તેણે પોતાના અતઃકચ્છને સતુષ્ટ કરવાને માટે પૃથ્વીપર્વાટન કર્યું છે હાસ્વરસના આ મહાન લેખકે સમસ્ત દેણદાર સ્વદેશજાધ્યોને એક પ્રેરમાહક દાખલો પૂરો પાડ્યો છે પ્રથમ આપણે ટવેનના હાસ્વોત્પાદક લેખો વાંચીને મારા હસતા હતા પણ આપણને પ્રતીત થયું કે, એ લેખોમાં સાહિત્યના તત્વો રહેલા છે પણ આપણી ઇન્જાવિરુદ્ધ આપણા લાલુવામાં આંબુ કે, ટવેન હાસ્ય રસનો લેખક નથી, પરંતુ ઠાંઈ બીજાનું વસ્તુનો છે-એક એવો જ બીર આત્મા છે, કે જે પોતાના ઉત્પન્ન કરેલા હાસ્યને ચાહતો નથી અને હાસ્યરસનો આ લેખક પોતાના દેશના સૌથી વિશેષ પ્રમાણિક માણસો પૈકી એક નીવડ્યો છે જોકે જગતે એમ મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે, સમસ્ત મસ્કરાઓ અપ્રમાણિક હોય છે આ એક એવો માણસ છે કે પોતાના દેશની હાસ્વરસ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ પણ દર્શાવી શકે છે અને તેનું માન પણ લગવી શકે છે

સલામત પ્રમાણિકતાની મહાનમા મહાન કંસોટી કાવદાની દિધી દેવ રહ થયા પણ તે જાળાઈ કરવાના વિરલ દષ્ટાનો ના રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે આપણિક નીતિના વિચારથી ધણા માણસો પ્રમાણિક જાને છે, ત્યારે કેટલાક માણસો અતઃ કરજના દખથી દેવ બને છે પરંતુ જે માણસને તેના કરજ

માંથી સુકત કરવામાં આવ્યો હોય તે જો સ્વેચ્છાપૂર્વક ફેણ ભરવાને તૈયાર થાય તો તેનો દાખલો ગ્રોસાહક ગણવો જોઈએ.

ગોદાદન હોલ કે જે એક વકિલ છે, જેણે કરની બાબતમાં સુધારો કરાવ્યો છે અને જે સુપ્રસિદ્ધ ધર્મોચાર્ય ડૉ. જૉન હોલને પુત્ર થાય તેણે થોડા વખત પર કેવળ ધર્મજ્ઞતાથી ઉત્તેજિત થઈને એક લાખ ડોલરનું શ્રદ્ધ થયેલું ફેણ ભર્યું હતું.

શું વ્યાપારી પ્રમાણિકતા એક કિંમતી વસ્તુ નથી ? ચિકાગોની આગમાં પોતાની સમસ્ત સંપત્તિ શુભાવી દેનાર હજારો વ્યાપારીઓ દ્રવ્ય વિના એકેકમ પુનઃ ધંધો શરૂ કરવાને, અને કેટલાક તો સામટા માલનો વ્યાપાર શરૂ કરવાને, સાથી શક્તિમાન થયા હતા ? તેમની પ્રમાણિકતા માટેની હિતિ એ તેમની મૂઠી યદ્ય પડી હતી. વ્યાપારી ખાતાઓએ જણાવ્યું કે, તેઓ ચોખ્ખા માણસો છે; તેમણે હિંમેશાં રૂપિયાના સોળ આના આપ્યા છે; તેમણે જલદી નાણાં ભર્યાં છે; તેઓ ઉદ્યોગી અને તેમણે સર્વ માણસોની સાથે પ્રમાણિક વ્યવહાર રાખ્યો છે. તેમનું ચારિત્ર્ય એ તેમનો આધારસ્તંભ હતો. ચારિત્ર્યરૂપી દ્રવ્યથી સંપત્તિ-શત્રુ માણસો હજારોનો માલ ખરીદવાને શક્તિમાન થયા. તેમની દુકાનો બજારવાની સાથે તેમની પ્રમાણિકતા બળી ગઈ નહિ. તેમના ઉત્તરોત્તમ અંગને અગ્નિ સ્પર્શ કરી શકે એમ નહોતું અને તે અગ બળી શકે એવું નહોતું.

થોડા સમય પર બેન્કરોની મળેલી એક સલામાં સેન્ટ લુઈની એક બેન્કના અધ્યક્ષે કહ્યું હતું કે “અમે ચારિત્ર્ય ઉપર હજારો ડોલરો ખીરીએ છીએ. કારણ કે કેટલાક એવા ઉચ્ચ ચારિત્ર્યવાન પુરુષો હોય છે કે જે પાર્શિવ પદાર્થોમાં શ્રી-મંત નહિ હોવા છતાં પોતાનાથી જેટલાં નાણાં ભરી શકાય તેથી વિશેષ નાણાં ઉછીનાં લેતા નથી.” થોડો વ્યાપાર કરનારા તાના ઘાપણદાર માણસો જાંટ પર નાણાં મેળવી શકે છે કે કેમ ? એવા તેને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં તેણે ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું હતું. બીજો એક બેન્કર વધુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે “મન્યૂત બનીનગીરી આપી શકે એવા એક શ્રીમંત બદમાશને

નાણા ધીરવા કરતા એક પ્રમાણિક રક મનુષ્યને હું વધારે પુશીથી નાણા ધીર છું.” સમસ્ત ઉત્તરોનો મારાશ એ હતો કે, તે પ્રવીણ ધંધાદારીઓ પ્રમાણિકતા માટેની કીર્તિને અત્યંત કિંમતી ગણતા હતા તે આ વાતનું મજબૂત પ્રમાણ હતું કે, સિદ્ધ થયેલી પ્રમાણિકતા એ વ્યાપારની મૂડી અને આવી મૂડી પ્રત્યેક મનુષ્ય મેળવી શકે તેમ છે.

એક સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારીએ વરતનાજ ધધામાં ૧૮૯૧ એક તરુણને કહ્યું હતું કે “એક ડગળ માણસો તમને આટ ઉપર લોઈતો માલ આપશે કારણ કે તેઓ તમને જાણપે છે કેટલાક માણસો પાસે હથ હબાર ડોલર હોય અને તમારા જેવા સુચારિત્યવાન માણસ પાસે એક પાઈ ન હોય તોપણ તમે તેમના કરતા વિશેષ દ્રવ્યવાન છો” એક આગેવ ન વ્યાપારી જણાવે છે કે “પ્રત્યેક તરુણને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની સધિઓ મળે છે તેની પ્રમાણિકતા અને તુલતાશક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા મિત્રો ને તે ધનવતા હશે તો તે ઉક્ત સધિઓનો ઉપયોગ કરી શકશે. આવા મિત્રો માત્ર સંજાળપૂર્વક મેળવેલી પ્રમાણિકતા માટેની કીર્તિ દ્વારાજ પ્રાપ્ત થાય છે”

જો કોઈ તરુણ કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર કરવા માગતો હોય તો પ્રારંભમાં તેણે આ વાત નાણુવી અત્યંત આવશ્યક છે કે, વ્યાપારી જગત ધંધાદારી રીતભાત અને વ્યવસ્થાથી સુક્ત છે અને વ્યાપારીઓ પ્રત્યેક બાબતની નોંધ લે છે વ્યાપારી જગતમાં પ્રત્યેક વસ્તુ મહત્વની ગણાય છે વ્યાપારી ખાતાઓ એક માણસ વ્યાપારમાં પ્રવેશ કરે તે સમયથી તેની પ્રત્યેક હિસાબની નોંધ લે છે ને તમે તમારા સમસ્ત વ્યવહારમાં પ્રમાણિક અને સાચા નહિ હશે તો તમને મહાન વિપ્ન નડશે અને જો તમે પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર હશે તો વખત જતા તમારી આટ ધણીજ વધી શકશે હુઆ અને અનિચારી માણસની સાથે લેવુદારે કામ પાડશે નહિ વ્યાપારીઓ અને બેંકરો ચોતાના વિશ્વાસના પ્રમાણમાં ધીરધાર કરે છે.

જો માણસને માલ ધીરવો હોય તેની સુખ તપાસ બહુ સ્પષ્ટ રીતે વ્યાપારીઓ શખે છે. વળી આધુનિક સમ-

યમાં તેમજ તવીન પ્રકારની સંસ્થાઓ-કેડિટ મેન્ડરી કંપની (આંટની ખાત્રી કરનારી કંપનીઓ)-સ્થાપિત કરી છે. વ્યાપારી ખાતાંઓ અત્યંત ખારીકે હકીકતની નોંધ કરી લે છે. વ્યાપારની જાત, તેની વિગતો, ભાગીદારોનાં જીવન-વૃત્તાંત, તેમનો શક્તિ, તેમનો વ્યવસ્થા, તેમનું આર્થિક, એ સર્વ જાણતો નોંધવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વ્યાપારીનો ઇતિહાસ કાં તો તેની તરફથી જાણ હોય છે કે કાં તો તેની વિરુદ્ધમાં હોય છે.

આ સર્વ જાણતીઓ હુઆ માણસોની સામે સંપૂર્ણ સંસ્કાર આપવી નથી; પરંતુ જે માણસો પાતાની ક્ષામ્તા જાણી રાખે છે, તેમના પંજમાંથી તે અવશ્ય જવાશે છે. જે માણસ ઝેઝઝ મહાન વ્યાપારી પાતાની મુલાકાત લેશે, તેના પર તેના કામકાજનો પણ અસર થયા વિના રહેશે નહિ.

પ્રકરણ ૨૮ મું-પરાજયમાંથી વિજય મેળવવો

ચિયોડોર ફોર્બેસે વર્ણવેલમાં એક વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું હતું કે “પ્રત્યેક જણને વારંવાર થોડા સમયને માટે પરાજય મળે છે; પરંતુ આમ બને ત્યારે પાછા નહિ હરવાનો પરંતુ પરાજયમાંથી વિજય મેળવવાનો નિશ્ચય હું પ્રત્યેક સાધારણ અમેરિકન નાગરિકમાં જોવા મળે છે.”

“પરાજયમાંથી વિજય મેળવવો.” એ જગતમાં થઈ ગયેલા પ્રત્યેક બહાદુર અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યની ચાવી છે.

કદાચ ભૂતકાળમાં તમને સખ્ત નિરાશા મળી હશે; તેનો હિપર દષ્ટિ કરતાં તમને કદાચ એમ લાગતું હશે કે, તમે નિષ્ફળ થયા છો કિંવા બહુ બહુ તો તમે સાધારણ કામ કર્યું છે; તમે જે કેટલાંક વિશિષ્ટ કાર્યો કરવાની આશા રાખતા હતા તેમાં તમને સફળતા નહિ મળી હશે; તમે ત્યારે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની યોજના થકત હતા ત્યારે તમે દ્રવ્ય ગુમાવ્યું હશે; અથવા તમે અતિ પ્રિય એવા મિત્રો અને આપ્તો ગુમાવ્યા હશે; તમે તમારા ધંધા ગુમાવ્યા હશે અથવા તમે ગીરો લીધેલાં નણાં નહિ જાતી થકવા-

થી કિંવા તમારી ગિભારી અને તે દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી કામ કરવાની અશક્તિને લીધે તમારી પાસેથી તમારૂં ધર ખુશ્કી લેવામા આવ્યું હશે, એકાદ ગભીર અકસ્માતે દેખીતી રીતે તમારી શક્તિ લૂટી લીધી હશે, નવીન વર્ષ તમને ખૂબ નિરાશાજનક લાગતું હશે, આ સમસ્ત આપ તિઓ કિંવા તેમાની કોઈ આપત્તિ તમારા પર પડેલી હોવા છતાં જો તમે જીતાવાની ના પાડો તો વિજય, માર્ગમા આગળ તમારી પ્રતીક્ષા કરી રહો કે

નેપોલિયનના ખાત્ર હજાર મૈનિકો પચોતેર હજાર ઑસ્ટ્રિયન સૈનિકોથી પરાસ્ત થયા પછી તેણે તેમની સમક્ષ નીચે પ્રમાણે બાપણ ક્યું કે - “હું તમારાથી અપ્રસન્ન થયો છું તમે શિસ્ત પણ બતાવી નથી અને વીરતા પણ દર્શાવી નથી તમે એવા સ્થાનો છોડીને નાઠા છો કે જ્યાં આગળ દંડતા વાળા એક સુકીલગ્ન માણસોએ એક આખા લશ્કરને પકડી લીધું હોત તટાક્ષના અધ્યક્ષ ! એમની ધ્વજો ઉપર આ શબ્દો લખાવો કે આ લોકો હવે ઇટાલીની સેના સાથે સંબંધ ધરાવતા નથી”

વાગ્બાણથી વિધાયલા એવા તે કસાયવા સૈનિકોએ આખમા અધુ વાવીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “અમને ખોટી રીતે વગોવવામા આવ્યા છે શત્રુપક્ષના મૈનિકો અમારાથી ખૂબ વધારે હતા અમને પુનઃ એક વાર અજમાવો અમને વાયના મ્થાનમા મૂકો અને પછી જુઓ કે, અમે ઇટાલીની મેનાના માણસો છીએ કે નહિ” ત્યાર પછીના યુદ્ધમા તેમણે મહાન ઑસ્ટ્રિયન સેનાને પાછી હુકાવીને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી હતી

પોતે ક્યાંક એકાદ ભૂલ કિંવા દોષ ક્યો હોય, પોતે ધધામા નિષ્ફળતા મેળવી હોય અથવા એકાદ સામાન્ય આપત્તિથી કિંવા ટાળી ન શકાય એવા કોઈ બીજા સંકટથી પોતાની સપત્તિ નષ્ટ થઈ હોય તેવા માટે જે માણસ હિંમત ત્યજ દે છે અને જગતને શુભ દેખાડતા ડરે છે તે મત્વ વિનાનો માણસ છે

તમારી બીજા ગિવાયની પ્રત્યેક વસ્તુ શુભાવી દીધા પછી તમારામા ફેટલું સત્ત્વ રહ્યું છે તે તમારા પુરુષત્વની કેસોટી છે જો હમણા તમે નીચે પડી જાઓ, તમારા હાથ

નાખી દો અને તમારા પરાજયનો સ્વીકાર કરો તો તમારામાં આહુત સત્ત્વ નથી, પરંતુ હિંમત મૂક્યા વિના અને આગળ દૃષ્ટિ સખીને જો તમે પરાજય પામવાને અને આત્મશ્રદ્ધા ગુમાવવાને તૈયાર ન થાઓ, જો તમે ધાણ હઠવા પ્રત્યે ધિક્કારતી દૃષ્ટિથી જુઓ તો તમે દર્શાવી આપશો કે, તમારામાં શેષ રહેલું મનુષ્યત્વ તમારી હાનિ, તમારી આપત્તિ અને તમારા કોઈ પણ પરાજય કરતાં મહાન છે.

રણમેદમાં સેનાઓ સામસામી જોડવાઈને લડતી હોય ત્યારે કિંવા નાગરિક જીવનનો કઠિન પરિશ્રમ ચાલતો હોય ત્યારે વિધોની સામે લડનાર અને પોતાના મિત્રજનો ના નિર્વાહને માટે સુદ્ધ કરનાર યુદ્ધીસીસ એસ. ગ્રાન્ટ જેવા માણસો કે જેઓ પોતાની ઉપર મૃત્યુનો શીતળ પાંજો પડ્યો હોય ત્યારે પશુ લેશ પણ હિંમત કે આશા મૂકતા ન હોય, તેઓ અત્યંત વિપરીત સંયોગોમાં પણ વિજય મેળવે છે. પરાજયનો કદી પણ સ્વીકાર નહિ કરનાર અને “અશક્ય” શબ્દનો પોતાના શબ્દકોષમાંથી બહિષ્કાર કરનાર નેપોલિયન જેવા મનુષ્યો કાર્યસિદ્ધિ કરે છે.

તમે કહેશો કે, તમે ઘણી વાર નિષ્ફળ થયા છો, હવે પ્રયત્ન કરવામાં કોઈ સાર નથી અને હવે તમારે માટે સફળ થવું અશક્ય છે તથા તમે એટલી બધી વાર પડ્યા છો કે તમારે પુનઃ ઉભા થવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો ન જોઈએ, પરંતુ આ અર્થસૂચક વાત છે. જે માણસોનો જીવસો જીવતો ન હોય તે માણસ કદી પણ નિષ્ફળ થતો નથી. તે ગમે તેટલી વાર નિષ્ફળ થયો હોય તોપણ સફળતા તેને માટે શક્ય છે કઠણ, સકુચિત મનનો, હૃદયશૂન્ય, પેસાનો લોભી અને કંજીસ રકૂમ કે જેનો આત્મા સોનાના ચકચકિત ઢગલામાં ગોધાઈ રહ્યો હતો; તે પોતાના ઉત્તરજીવનમાં ઉદાર અને માનવબલિને આહવાર બન્યો હતો.

વર્તમાનપત્રોમાં અને જીવનચરિત્રોમાં આપણે એવાં સ્ત્રીપુરુષોના વર્ણન વાંચીએ છીએ, કે જેમણે નિરાશામાંથી બદ્ધત થઈને એક વાર પુનઃ સાહસપૂર્વક પોતાની ભૂતકાળની નિષ્ફળતાઓનો બદલો વાળ્યો છે.

તે માણસે પોતાની હિંમત, પોતાનું ચારિત્ર્ય, પોતાનું

સ્વમાન અને પોતાની આત્મશક્તિ ગુમાવી નહોતી તે માણસ નિષ્ફળ થઈ શકતો નથી તે માણસ હજી રાજ છે

જો તમે સફળતા પ્રાપ્ત કરનારા તરવેના બનેલા હો, જો તમારામાં શક્તિ અને બળ હો, તો તમારી આપત્તિઓ, હાનિઓ અને પરાજયો તેમને બહાર એવી કાઢશે અને તમને વિશેષ બળવાન બનાવશે બીજાર કહે છે કે “પરાજય મનુષ્યોને બળવાન અને અગિયત બનાવે છે”

કેટલાક માણસો અર્ધછવનપર્યંત, કદાચ સર્વ અવહાર સ્વરૂપ રીતે ચાલે ત્યાં સુધી, સારી રીતે નીસે છે ત્યાં સુધી તેઓ સપત્તિ સચિત કરતા હોય અને મિત્રો તથા કીર્તિ મેળવતા હોય ત્યાં સુધી તેમનું ચારિત્ર્ય દૃઢ અને સુસ્થાયી બન્યાય છે, પરંતુ જ્યાં કોઈ સ્વળે સઘર્ષજી થાય છે—જ્યાં સંકટ આવે છે એકાદ મહાન આક્રમ્ભ આવે છે અને તેમનો ધર્મ નષ્ટ થઈ તેમની સર્વ સપત્તિ ગુમાઈ જાય છે કે તત્કાલ તેઓ હારી જાય છે તેઓ નિરાશ થઈ જાય છે, હામ મૂકી દે છે તથા સાહસ, શક્તિ, આશા અને યુગ પ્રવલ્ન કરવાની શક્તિ—અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુ ગુમાવી દે છે માત્ર એક ભૌતિક હાનિથી તેમનું મનુષ્યપાત્ર નષ્ટ થઈ જાય છે

આ અદ્યક્ષ નિષ્ફળતા છે અને આવી ઉંડી નિરાશાને પ્રાપ્ત થનાર કોઈ પણ માણસના ઉદારાની ધણી યોડી આશા છે જે પોતાનું નામ લખી શકતો ન હોય એવા અસાન માણસમાં પણ બળ અને સામર્થ્ય હોય છે તેને મારે આશા છે જેનામાં હિમત હોય એવા પરાજય માણસને મારે પણ આશા છે જેનામાં પછી જીવવાની શક્તિ અને બળ હોય એવો કોઈકે આત્મશક્તિ એવી રીતે ધરાઈ મળે હોય કે દેખીતી રીતે જગતમાં તેને મારે કંઈ પણ સધિ ન હોય, તો પણ તેને મારે આશા છે, પરંતુ જે માણસ પછી ગયા પછી પોતા થતો નથી કિંવા ઉભો થઈ શકતો નથી, પરંતુ વિગત કોઈ પણ મૂકી દે છે, અને હારી ગયા પછી સંતોષ મૂકી દે છે તે માણસને મારે કંઈ પણ આશા નથી

જો તમારે પ્રત્યેક વસ્તુ ગુમાવવી પડે તો તેને જવા દેજો, પરંતુ આત્મબળ કદી પણ ગુમાવશો નહિ તમારું સુસ્થાયી કે અત્યંત કદી પણ ખોયો નહિ જે તમારું અમૃત

અને તમારા જીવન કરતાં પણ મોટું મોટી છે. તમારા સમસ્ત જાળથી તેને વળગી રહો.

મનુષ્યે કોઈ પણ ભૌતિક નિષ્ફળતા કરતાં એટલા બધા મહાન બનવું જોઈએ કે તે તેના જીવનવૃત્તાંતમાં મહત્વની ઘટના તરીકે વર્ણવાય નહિ. ખરા મનુષ્યત્વમાં કંઈક એવું તરવ રહેલું હોય છે, કે જે ભૌતિક સફળતા વા નિષ્ફળતાથી પર હોય છે, ખરા મહાપુરુષની ઉપર ગમે તેટલી આપત્તિઓ આવી પડે; ગમે તેટલી નિરાશાઓ વા નિષ્ફળતાઓ આવી પડે; પરંતુ તે તેમની દરકાર કરતો નથી. તે કદી પણ પોતાની સ્થિતિ શુભાવતો નથી. જેમાં દુર્ખલ માણસો નાટ થઈ જાય એવાં તોફાનો અને સંકટોની વચ્ચે તેનો સ્વસ્થ આત્મા અને તેની અચળ શ્રદ્ધા સમસ્ત બાહ્યસ્થિતિઓને એટલી સંપૂર્ણતાથી જીતી લે છે કે તેમનામાં તેને હાનિ કરવાની દેશ પણ શક્તિ રહેતી નથી. વાવાઝોડોની વચ્ચે ઉલ્લેસા મહાન સિંહની પેઠે તે સમયના સમસ્ત હેરફારો અને અત્યાચારોની વચ્ચે અચળ ઉભો રહે છે.

એક વાર જ્યાં પ્રચંડ વાવાઝોડું થયું હતું એવા સ્થળે હું જઈ પહોંચ્યો હતો-ત્યાં હું ગયો તેને આગલે દિવસે વાવાઝોડું થયું હતું. પ્રત્યેક નિર્બળ વસ્તુ તેણે ઉખાડી નાખી હતી અને અંદરથી સડી ગયેલાં કિંવા ઢઢ તંતુ-રહિત સમસ્ત વૃક્ષોને આમળી ધાડયાં હતાં. માત્ર અત્યંત મજબૂત વૃક્ષોજ તે ભયંકર સંકટની સામે ટકી રહ્યાં હતાં. હું જે ગામમાંથી પસાર થયો તેમાંનાં મજબૂતમાં મજબૂત અને ઉંડાં તથા ઢઢ પાયાનાં ઘરો સિવાયનાં સમસ્ત ઘરો આ ભયંકર તોફાનથી નાટ થયાં હતાં. આ દેશના વ્યાપાર ઉપર જ્યારે મહાન ઐતિહાસિક આફતો આવી પડી હતી ત્યારે થોડી મૂડીથી વ્યાપાર કરતા તથા અનુભવ અને અસ્થિરરૂપી મહાન સાધનો વિનાના હજારો નિર્બળ વ્યાપારીઓ પોતાનો ધંધો શુભાવી બેઠા હતા; માત્ર સમર્થ અને મોટી ચાપણો ધરાવનારા વ્યાપારીઓજ ટકી રહ્યા હતા. જ્યારે આફત આવી પડે છે અને કઠિન સમય તથા ગભરામણને લીધે લોકો દ્રવ્ય બહાર કાઢતા નથી ત્યારે નાના, નિર્બળ, અશક્ત અને સાદસ રહિત માણસો પોતાનો

રોજગાર શુભાવી બેસે છે વિધ્નો દુર્બળ માણસોને ગવિરહિત બનાવી દે છે, પરંતુ બળવાન માણસોને સુદૃઢ બનાવે છે

વેન્ડેલ ફિલિપ્સ કહે છે કે “પતંગન જો શુ છે? કાઈક ઉચ્ચતર વસ્તુ મેળવવાના પ્રયત્ન પમથીચારૂપ છે” ઘણા માણસો નિષ્ફળ ચલાચીજ વારવાર પ્રયત્ન કરીને સફળ થયા છે જો તેમને કહી પણ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ ન હોત તો તેમને કહી પણ મહાન વિજય પ્રાપ્ત થયો ન હોત પરાજયમાં કાઈક એવું તરવ રહેલું છે કે જે સત્વચાળી મનુષ્યને પુન નિશ્ચયવાન બનાવે છે જો તેને નિષ્ફળતારૂપી આર ન લોકાય તો તે કદાચ પ્રમાણુત સધારણ કાર્ય કરીનેજ સતુષ્ટ થઈ જાય, પરંતુ નિષ્ફળતારૂપી આર તેને પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે એકાદ લીલણ પરાજય મળ્યા પછી તેને પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે અને કદાચ પહેલીજ વાર તેને પોતાનાર ખરા સામર્થ્યનું જ્ઞાન થાય છે

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે, તેમની સમક્ષ જ્યાં સુધી પાયમાલી બાવીને હાલી રહેલી નથી ત્યાંસુધી તેમને કહી પણ પોતાના ખરા સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી તથા સુધી તેઓ એકાદ પ્રચંડ આકૃતથી હેરાન જતા નથી કિંવર તેમની બાવી ઉન્નતિ, તેમના ધરખાર અને સુખસપ્તિનો નાશ સમીપ આવેલો જોઈ તેઓ ખુદ પોતાના આત્માના કેન્દ્રપર્યંત ખજાણી ઉઠતા નથી, ત્યાંસુધી તેમનું સચિત સામર્થ્ય પ્રકટ થતું નથી

જેમણે કહી પણ કઈ મહારવજી મલ્ય કયું ન હોય એવા કેટલાક તરણો જ્યારે એકાદ મહાન શોક, હાનિ કિંવા કોઈ ઇતર આપત્તિથી એકાએક હેરાન જાય છે ત્યારે તેઓ એવા સશક્ત અને બળવાન બની જાય છે અને મુશ્કેલી કિંવા સકટની સાને વચાની એવી શક્તિ દર્શાવે છે, કે જે તેઓ ધરાવતા હશે એવી કલ્પના પૂર્વે તેમને તેમને પશ્ચિમ ધરાવનારાઓને સ્વપ્ને પણ નહોતી તેમની બલકર સિધ્ધિજ તેમને એવા કામો કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે કે જે કામો તેમણે પૂર્વની આનમ અને વિવાદમય સિધ્ધિમાં શક્ય થઈ ન હોત જ્યાંસુધી તેમની ઉપર સકટ આવતું નથી

ત્યાંસુધી તેમને પોતાના સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી.

જેમણે કદી પણ વ્યાવહારિક શિક્ષણ મેળવેલું હોતું નથી અને જેઓ મોજશોખ અને વિલાસમાં ઉછરેલી હોય છે એવી ઘણી છોકરીઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુથી કિંવા સંપત્તિના નાશથી એકાએક તેમનાં પોતાનાં સાધનોના આશ્રય પર આવી પડે છે અને પોતાનાં માયાળુ માતપિતાની સેવાઆકરી તથા લાડ પામવાને બદલે તેમને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનાં બંધુ-બગિનીઓની અને વ્યાધિગ્રસ્ત માતાની સંભાળ લેવી પડે છે. આ સંકટ તેમનું સંચિત સામર્થ્ય બહાર ખેંચી કાઢે છે અને એવી સ્વતંત્રતા તથા જાતમહેનતની શક્તિ ખીલવે છે કે જે શક્તિ તેઓ ધરાવતી હશે એમ કોઈ સ્વપ્ને પણ ધારતું નહોતું અને જે તેમને પોતાને પણ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે છે.

આપણામાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે; કાંઈક એવું દિવ્ય બળ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કિંવા સ્પષ્ટીકરણ આપણે કરી શકતા નથી; જે આપણી કોઈ પણ સાધારણ શક્તિમાં રહેલું જણાતું નથી; જે કોઈ પણ દૃશ્ય શક્તિ કરતાં ઉંડું હોય છે અને જે મહાન સંકટો અને મહાન આપત્તિઓમાં આપણી મદદે દોડી આવે છે. રેલ્વે અને ફટીમરોના અકસ્માતોમાં લ્યારે મૃત્યુ કિંવા સંકટ દૃષ્ટિ સમીપ આવીને ઉભું રહે છે ત્યારે કેટલી બધી વાર આપણે પુરુષોને અને કેટલીક સ્ત્રીઓને માથે બહુમતી લયમાંથી મુક્ત થવાને માટે ભીમસેનતા જેટલું બળ વાપરતાં જોઈએ છીએ! સામુદ્રિક આક્રોશમાં અને મોટી આગમાં તથા રેલોમાં કેટલી બધી વારનાબુક છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓએ એવાં ભીમસેની કામો કર્યાં છે કે જે તેમને સંકટો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી બદ્ધ અર જો ઘોંચાઈ ન હોત તો તેમણે કદી પણ શક્ય ધાર્યાં ન હોત.

આપણામાં શુભ રહેલાં આત્મિક બળો-સાધારણ રીતે આપણે જેમને જીવનનાં સામાન્ય કામોમાં ઉપયોગમાં લેતા નથી એવાં બળો-આપણને પ્રચંડ સામર્થ્યવાન બનાવે છે અને આપણને દિવ્યતાથી અંકિત કરે છે, જે મનુષ્ય

વટેમાર્ગીઓને એવી ચેતવણી આપનારી નોટિસો લગાડવામાં આવી હતી કે “ઉંડા ચીલા પાડ્યો મા” એક આધુનિક લેખક જણાવે છે કે “આમ કરવામાં દેખીતો ઉદ્દેશ એ હતો કે, પુનઃ પુનઃ એકજ માર્ગે જવાને બદલે તમે મેદાનમાંથી નેટલી વાર જાઓ, તેટલી વાર નવીન માર્ગે અડધું કરશો તો તમે પોતે વધારે સારી પ્રગતિ કરશો અને અ-ચોની સગવડો વિશેષ સાચવશો.”

એકનું એક કાર્ય કરવામાં કેટલું જોખમ, રહેલું છે તે આપણે સર્વ જાણીએ છીએ જો ઇતર ઉત્તમ મનુષ્યો સાથે સસર્ગ રાખીને આપણા મગજની અહલુશક્તિને સતેજ અને નવીન વિચારો અહલું કરવાને માટે લાયક રાખવામાં ન આવે, જો ઉચ્ચતમ આદર્શો પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્નપૂર્વક તેને જાતન રાખવામાં ન આવે, તો આપણે ને હાનિ થશે, એટલુંજ નહિ પરંતુ આપણું મનુષ્યત્વ શનૈ શનૈ અધોગતિને પ્રાપ્ત થશે સગીરના સ્નાયુઓની પેઠે મગજ પણ ઉપયોગથીજ વિકાસ પામે છે મનુષ્ય પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં પોતાની ઉચ્ચતમ શક્તિઓનો પ્રયોગ કરતો બધ થાય છે એટલે તેના વિકાસ બધ થાય છે, અને તેની અધોગતિ થવા લાગે છે.

મનુષ્ય વારંવાર પોતાના સાધાઓમાં તેજ પૂરે અને વારંવાર તાજે થઇ ઉદ્યોગને આગલ કરે તો તેથી તેની વિશેષ પ્રગતિ થાય છે અને ઉચ્ચ ધોરણે જાગવી રાખવા મા તેને સૌથી અધિક મદદ મળે છે એક માણસનો ધ ધો- રાજગાર ગમે તે હોય, પરંતુ જો તે મારલમાં એવો નિશ્ચય કરે કે, તે નિદાન વર્ષમાં એક વાર એક તટસ્થ મનુષ્યના દૃષ્ટિગિ દૃષ્ટી પોતાની જાત અને પોતાની પ્રજાલીઓનું મ પૂર્ણ નિરીક્ષણ કરશે તો તેને સફળતા પ્રાપ્ત થવાનો નેણ ટકા સંભવ રહેશે.

જીવનનો પ્રારંભ કરતી વખતે એમ ધારણું સહેલું છે કે, હું કહી પણ મારા આદર્શો હજી કરીશ નહિ, હું હમેશા પ્રગતિ અને ઉન્નતિ કરતો રહીશ તથા પ્રાગતિક વિચારોના નેતાઓની સાથે સદાનુભૂતિ ધરાવી તથા સદાપર કરી હું હમેશાં સમયની સાથે પગલા જરીશ, પરંતુ આપણા

આદ્યોને હમેશા આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવા માટે આપણે જે નિરંતર સાવધાની રાખવી પડે છે તેની આપણને ઠગના હોતી નથી, તારુણ્યની વિચ્છ અને સુદૃઢ મહત્ત્વ કાક્ષાઓને વળગી ગ્રહેવાને માટે આપણે જે બાજુ અને આતર અસરે ની સામે મુઠ્ઠા કરવું પડે છે તેને આપણે ગણતરીમાં લેતા નથી.

ભવિષ્યમાં સુખ લોગવવાની આશા રાખવાના સમયમાં એક જણે યોગ્યજ્ઞ કહ્યું છે કે 'જોવી આશા રાખવી એ પ્રકાશિત ક્ષત્રિ બનાવવા માટે પતંગીઆની પૂઠ પકડવી કે વધારી રાને કામ આપવા માટે અદ્રપ્રકાશ શીશમાં લાવે તેના જેવું છે.' આનંદોપલોગ સુલતવી રાખવો એ હમેશા આનંદોપલોગ સુભાવના સમાન છે. ઘણા તરુણ પાણેતા સ્ત્રીપુરુષો થોડી મૂડીથી ધધાનો આરજ કરી અનેક વર્ષો સુધી તુલ્ય ભોની પેઠે કામ કરે છે અને તેમને વિશેષ અવકાશ કે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી આનંદ કિંવા વિશ્રાંતિ માટેની પ્રત્યેક સધિ સુન્તવી રાખે છે, પ્રસંગો રૂત બહાર ફરવા નીકળતા નથી, આમલમાં ફરવા જતા નથી કે એકાદ સાફ પુસ્તક જાગૃતા નથી કે પુસ્તકો વાંચતા નથી અને સામાન્ય શિક્ષણ મેળવતા નથી પ્રતિવર્ષ તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, તેઓ આવશે વર્ષે વિશ્રાંતિ લેશે અને હવે થોડો પ્રવાસ પણ કરશે છતાં જ્યારે બીજી વર્ષ આવે છે ત્યારે તેમને લાગે છે કે, તેઓ થોડો વિશેષ વખત વિશ્રાંતિ અને પ્રવાસ સુલતવી રાખવે જોઈએ આ પ્રમાણે તેઓ વર્ષોવર્ષ પાતાનો આનંદોપલોગ સુલતવી રાખે છે, પણ તેઓ જ એજ જાણે છે કે વારંવાર આવેલોપલોગ સુલતવી રાખવાથી આનંદ લોગવવાની શક્તિ મદ થતી જાય.

અતે એવો સમય આવે છે, કે જ્યારે તેઓ થોડો આનંદ લોગવવાનો નિર્ણય કરે છે કેલ્પ તેઓ પરદેશ પર્યટન કરવા લાયક છે એમવા સંભીત અને કેલાના કામો કરા આનંદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે કિંવા વાચન અને અસ્વાસ દ્વારા પોતાના મનનો વિકાસ કરવાને કલ્પ કરે છે, પરંતુ હવે બહુ મોટું ચર્ધ ગયું હોય છે અનેક વર્ષોથી પહેલાં સીધા તેઓ જ ધાર્મ્ય ગમેલા હોય છે, તેમના જીવન

માંથી તાબપણું ચાલ્યું ગયેલું હોય છે, તેમનામાંથી ઉત્સાહ ચાલ્યો ગયેલો હોય છે, તેમની મહત્ત્વાકાંક્ષાનો અભિ પુરઝાઈ ગયેલો હોય છે અને હીલ્ડ કાળ મુધો તેમણે આનંદોપ ભોગ મુલતવી રાખવાથી તેમની આનંદ ભોગવવાની શક્તિ નષ્ટ થઈ ગયેલી હોય છે.

આપણી આસપાસના હલરો માણસો જે આ પ્રકારનું જીવન ગાળે છે તે પ્રાયઃ નકામું છે. તેઓ માનવમુખ અને માનવપ્રગતિના સંચયમાં ઘણો થોડો ભાગ આપે છે. આણું જીવન એ ખરૂં જીવન નથી; એ માત્ર અસ્તિત્વજ છે.

શ્વાસ લેવો અને તેને પુનઃ બહાર કાઢવો એ કરતાં કાંઈ ઉચ્ચતર અર્થ જીવનનો નથી? ડાહરો મેળવવા, જમીન લેવી, મકાનો બંધાવવા અને ભેંકમાં પુષ્કળ નાણાં જમા કરાવવાં એથી કાંઈ વિશાળતર અર્થ જીવનનો નથી? આપણી અદ્ભુત શક્તિઓનો જે ઉપહાસ કરવાનો હોય અથવા તેમને વિકસિત કે તૃપ્ત કર્યા વિના મરી જવા દેવાની હોય તો ઇશ્વરે આપણને તે અદ્ભુત શક્તિઓ શા માટે આપી? જે મનુષ્યને પશુની પેઠે જીવન ગાળવાનું હોય તો તે માનવ-શરીર મળવાનું પ્રયોજન શું?

આપણામાં જે મુખશાન્તિ ભોગવવાની વૃત્તિ છે તે કાંઈ નિઃપ્રયોજન અપાઈ નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષા, જ્ઞાનપિપાસા, સૌંદર્યભાવના, સદાચાર ક્રિયા મનુષ્યના ઇશ્વર ઉચ્ચતર ગુણો પૈકી કોઈ પણ ગુણ આપણા વિકાસમાં જેવી રીતે પોતાનો ભાગ ભજવે છે તેવી રીતે ઉપદેશન વૃત્તિઓને પણ વિકાસ-મા પોતાનો ભાગ ભજવવાને માટે ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે. સામાન્ય રીતે જે માણસ નિર્દોષ આનંદ ભોગવવાની તથા સારૂં સંગીત સાંભળી, કલાનાં વિરલ કામો ભેઈ, પ્રકૃતિની સુદરતાઓનો અભ્યાસ કરી અથવા એકાદ પ્રેતસાહક પુસ્તક વાંચી પોતાનાં જીવન પ્રકાશિત અને વિશાળ બનાવવાની પ્રતિદિન મળતી સધિનો ખુશીથી લાભ લે છે, તે પોતાને પુષ્કળ દ્રવ્ય ગ્રામ ચાલ ત્યાંમુધી પોતાનો આનંદોપ ભોગ અને વિદ્યાતિ મુલતવી રાખનાર માણસ કરતાં સફળતા માટેની શક્તિમાં અત્યંત રીતે બહુ આગળ નીકળી જાય છે.

પ્રકરણ ૩૦ મું-વિશ્રાંતિ ન મેળવી શકે એવો માણસ

૦૨૧

જો કોઈ પુરુષ કે સ્ત્રી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી દરરોજ કોઈ પણ પ્રકારના ફેરફાર કે વિવિધતા વિના કામ કર્યા કરે તો તેની સુંદરમાં સુંદર અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ શક્તિઓ મંદ પડી ગયા વિના રહેશે નહિ; કિંવા તેનું આરોગ્ય બગડી જઈ તેનું કિંમતી આયુષ્ય ઘટી ગયા વિના રહેશે નહિ.

ઘણા લોકો-ખાસ કરીને શહેરના રહેવાસીઓ નિષ્ક્રિય થાય છે; પોતાનું આરોગ્ય ગુમાવી દે છે અને જો તેઓ પોતાની સંભાળ કેવી રીતે લેવી તે ઝરાઝરા બણતાં હોય-ત્યારે તેમને વિશ્રાંતિની જરૂર હોય ત્યારે જો તેઓ ડહાપણપૂર્વક વિશ્રાંતિ લેતાં હોય તો તેઓ જેવાં સ્ત્રીપુરુષ બની શકે તેના સોમો ભાગ પણ તેઓ ખતતાં નથી. પરંતુ તેઓ વર્ષ પ્રતિવર્ષ બાણી જોઈને શક્તિના મહાન ઘંટારનો ત્યાગ કરે છે. શક્તિ અને શાશ્વત તાત્પર્યનો ઝરો કે જે દ્વારા પૃથ્વી નિરંતર નવીન બળ પ્રાપ્ત કરે છે; તેમાંથી તેઓ શક્તિ મેળવતાં નથી. દ્રવ્ય, સત્તા અને કીર્તિનાં સ્વપ્નોમાં નિમગ્ન રહી તેઓ શહેરના મહાલયોના ગુંગળાવી નાખનારા પરિવર્તનરહિત વાતાવરણમાં પોતાની જાતને પીલી નાખીને અશક્ત, ખવાઈ ગયેલાં હાડપિંજર બની જાય છે; ફેરફારની જરૂર જોતાં નથી; તેઓ પોતાનું કામ છોડી આમ્યપ્રદેશમાં જઈ વિશ્રાંતિ લોગવવાના-તેમના કહેવા પ્રમાણે આળસ-માં દિવસ ગાળવાના વિચારને હસી કાઢે છે. અંતે જ્યારે તેઓ વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કરે છે, ત્યારે બહુ મોડું થઈ ગયેલું હોય છે. આવા નિરંતર શ્રમ કરનારા ઘણા માણસો પોતાનું આરોગ્ય અને બળ યુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી સર્વ પ્રકારની પેટન્ટ દવાઓ વાપરે છે અને અન્ય પ્રકારના કૃત્રિમ ઉપાયો કરે છે. પરંતુ આમ્ય પ્રદેશનાં નવીન શક્તિદાયક વાતાવરણની આજળ તેમના આ ઉપાયો અત્યંત દરિદ્ર હોય છે.

જો એક વેલ તમારી યાકી ગયેલી, ખવાઈ ગયેલી શક્તિઓની નિર્જાતા દૂર કરી તમને ખાત્રી ભરેલી રીતે મજબૂત, દૃઢ અને બળવાન બનાવે; જો તે તમારા પગોની

જરૂર કરી શકે, જો તે તમને નિર્ગળ સ્નાયુએને બદલે દૃઢ, જગવાન સ્નાયુઓ આપી શકે, જો તે તમારા જીવનમાં નવીન હિંમત અને આશા મૂકી શકે, જો તે કોઈ પ્રકારના વ્યદુષી તમને હુખી બનાવનાર ક્રોધ, ખિન્નતા અને વ્યવસ્થાની લાગણીને દૂર હટાવી શકે અને તમને શાંત, સ્વ-ચ, સ્થિર તથા આનંદી બનાવી શકે તો તમે તેને કેટલું બધું દ્રવ્ય આપો? તમે તમાગથી બની શકે તેટલું દ્રવ્ય આપતા બિલકુલ અચકાશો નહિ. તો પછી જો તમે માત્ર પ્રત્યેક વસ્તુનો ત્યાગ કરીને આશ્વ પ્રદેશમાં દોડી જાઓ અને વિદ્યાતિ, પવિતરન તથા ધંધાસંબધી ચિંતામાંથી સંપૂર્ણ મુક્તિ મેળવો તો તમે પોતે આ સર્વ સિદ્ધ કરી શકશો. નવીન જગ મેળવવું અને મનજૂત ધનું એનેજ તમે તત્કાળને માટે તમારો ધર્મ બનાવો.

ઘણા વ્યાપારીઓ અને ધંધાદારી માણસો ખરું જોતાં પોતાના ધંધાના શુદ્ધામ હોય છે તેઓ તેના ધંત્રકામના એક અંગરૂપ હોય છે તેઓ નિત્યકામના લોગ બનેલા હોય છે. એક કામ તેમણે દાલે ક્યું હોય તેટલાજ માટે તેઓ આજે કરે છે. દેશ્વારની તેમને ગમે તેટલી જરૂર હોય તો પણ તેઓ કોઈ પણ પ્રકારનો દેશ્વાર કરવા કરતાં એકજ કામ કરવું વિશેષ સહેલું હોવાથી તેનેજ વળગી રહે છે.

હું વર્ષો સુધી એક એવા માણસની પાને રહ્યો છું કે તે કહે છે કે, વિદ્યાતિ લેવી તેને કદી પણ પાડવી શકે એમ નથી હું ઘણી વાર તેની આંદીસમાં ગયો છું પરંતુ મેં તેને કદી પણ નવરો જોયો નથી તે હમેશા કામમાં પીડા તોજ હોય છે. બારે માસ તેનું કામ ચાલુ હોય છે તે પોતે સખત, અવિદ્યાત કાર્ય કરે છે અને પોતાની આસ પાસના સર્વ માણસો પાસેથી તેનું કામ લે છે. તે કહે છે કે, વિદ્યાતિ અને આનામની વાત અર્થશૂન્ય છે ધંધામાંથી વખત લેવો એ સમય જગ્યાદ કંવા સમાન છે અને જીવન એટલું બધું હુકું છે કે, મનુષ્યને ગામડામાં જઈ હાથ જોડી બેઝી રહેવું પાડવી શકે નહિ.

પરિણામ એ આવ્યું છે કે, ઘણાં વર્ષો સુધી સખત કામ કરવાથી તેનું આરોગ્ય નષ્ટ થયું છે તેનો હાથ

એટલી બધો મૂંઝે છે કે, તે એક ચેક પર હસ્તાક્ષર પણ લાગેલ કરી શકે છે. તેના એક વારના દૃઢ અને મજબૂત પગો ચાલતાં લથડે છે અને ખુદ તેનો દેખાવ નિર્બળતાની સાક્ષી આપી રહ્યો છે. તેને જોતાં એમ લાગે કે, આ માણસ હમણાં પડી જશે; છતાં તે કામનો ત્યાગ કરવાની કે વિશ્રાંતિ લેવાની ના પાડે છે. તે માણસે જો કે દ્રવ્ય પેદા કર્યું છે, તોપણ તે સંપૂર્ણ નિષ્ફળ થયો છે. તેના કેાઇ પણ નોકર તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતો નથી. કારણ કે તેના નોકરો તેને અત્યંત ક્ષુદ્ર વૃત્તિનો અને કંજીસ માને છે. તેનો સ્વભાવ અત્યંત ચીઠિયો અને અરુચિકર હોવાથી તેના કુટુંબના માણસો અને નોકરો તેનાથી દૂરના દૂર રહે છે. તે માત્ર વ્યાપારનું યંત્ર છે. તે સખ્ત, ઠંડા હૃદયનો અને માનુષી લાગણીઓથી રહિત છે. તેના સત્ય સ્વરૂપનું-વર્ણની સખ્ત મહેનત અને વૈતરથી બનેલા તેના સ્વરૂપનું-ચિત્ર જો તેને કેાઇ બતાવે તો તે તેનું 'ખરું' ચિત્ર છે એમ તે માનશે નહિ. તે પોતાના તારુણ્યમાં જેવો ખુદ્દા હૃદયનો અને ઉદાર હતો તેવો તે હજી પણ પોતાને માને છે.

જ્યાં ત્યાં આવા માણસો જોઈએ છીએ. આવા માણસો અનિશ્ચિત રીતે મેહોલાઓમાં પગ ઘસડે છે અને જે શક્તિ તેઓ ધરાવતા નથી, તે શક્તિ દર્શાવવાને માટે તેઓ કેવળ મનોમગ્નથી વારંવાર પોતાની જાતને ચાલવાની દરજ પાડે છે. ઘરમાં તેઓ કુદ્દ, ખિન્ન અને ચોકાકુળ જણાય છે અને જે બાળકોને એક વાર તેઓ લાડ લડાવતા હતા અને જેમની સાથે 'રમવાનું' પસંદ કરતા હતા તેમને તેઓ આઘાં ખસેડી મૂકે છે. તેઓ તેમની ગરબડ સહન કરી શકતા નથી અને તેમની બાલીશ રમતગમતમાં ભાગ લઈ શકતા નથી. તે પોતાનું વર્તમાનપત્ર અથવા પુસ્તક લઈને એક ખૂણામાં ભરાઈ બેસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેની પત્ની પૂર્વે તેને જેટલું માન આપતી તેટલું માન હવે આપતી નથી, એમ ધારી તે દુઃખી થાય છે. તેઓ જાણતા નથી કે તેમણે અશક્તિપૂર્વક ગંભીરતા ધારણ કરી તેની પ્રેમભરિત સેવા-સુશ્રૂયાનો એટલી બધી વાર અનાદર કર્યો છે કે તે પુનઃ સેવાશુશ્રૂયા કરવા આવતાં ડરે છે. તેઓ અજ્ઞાત રીતે પોતાના કૌટુંબિક જીવનની મુદ્દમાં

મૃદુ અધિઓને છિન્નચિન્ન કરી નાખે છે અને પોતાના ગૃહને દુઃખી કરે છે.

આ માણસો કે જેઓ એક વાર ધારતા હતા કે તેમને વિદ્યાંતિ લેવી પાલવી શકે એમ નથી, તેમને અંતે આપણે વિદેશી આરોગ્યવર્ધક સ્થાનોમાં સ્થાયી પાણી પીતા અને કાદવવાળા પાણીમાં સ્નાન કરતા જોઈએ છીએ. કુદરતે સંપત્તિને માટે જે વસ્તુ તેમણે શુભાવી લીધી તે પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ ઉપજી ગયાઓમાં સ્નાન કરે છે અને ગંધકયુક્ત પાણીના ગરજો બદલે ખનિજ પદાર્થોના મિશ્રિત પાણીના સર્વ પ્રકારના ગરજોનો લાભ લે છે. તેઓ વાહનોમાં બેસી લાંબા પ્રવાસો કરે છે. તેઓ સ્ટીમરો અને બોટોમાં બેસી માનુષિક પ્રવાસ દ્વારા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વર્ષોનાં વર્ષો વિદ્યાંતિ કે પરિવર્તન વિના ધમ કરી મેળવેલા દ્રવ્યના બદલામાં તેમણે જે શક્તિ અને બળ શુભાવ્યું હોય છે તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ સ્થળે સ્થળે પર્યટન કરે છે અને જગતના મહાન વૈદ્યોની સલાહ લે છે.

પોતાને વિદ્યાંતિની ક્યારે આવશ્યકતા હોય છે તે પોતાનું જ મગજ તરફ દેશે. જ્યારે તેને પરિવર્તનની જરૂર હોય છે, ત્યારે તે તમને અચૂક ચિહ્નો દર્શાવશે. તે તમને ઘણી વાર લક્ષિત કરશે અને જ્યારે તમે નજીવી કુદરતે બાબતોથી આત્મસંયમ શુભાવી દો અને શુરસે થઈ જાઓ ત્યારે તમે આશ્ચર્યચકિત થશો કે તમે ખરાં મનુષ્ય છો કે નહિ. પૂર્વે જે કામ તમને આનંદ આપતું હતું તે કામ કરવા માટે જ્યારે તમને તમારી જાત ઉપર બળપ્રયોગ કરવો પડે; જ્યારે તમને શિથિલતા, પ્રમાદ અને ખિન્નતા જણાવા લાગે; જ્યારે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા અને વિસ્તાર ઘટવા લાગે; જ્યારે તમારા મસ્તકમાં વેદના ઘાથ; જ્યારે તમારી આંખમાંનો પ્રકાશ નષ્ટ થાય અને જ્યારે તમારા પગમાં જટતા આવે; ત્યારે જાણો કે તમને વિદ્યાંતિની જરૂર છે. તમે અજ્યાત્રી, વ્યાપારી કે ધંધાદારી સીપુરુષ હો; પરંતુ આ ચિહ્નોનો અનાદર કરવો તમને પાલવી શક્યો નહિ. એના દ્વારા પ્રકૃતિ તમને ચેતવણી આપે છે કે તમારે કાર્ય બંધ

કરવું જોઈએ. અન્યથા તમારે કામ ચાલુ રાખવાનું પરિણામ સહન કરવું પડશે. જો તમે તેની ચેતવણી અત્યે લક્ષ નહિ આપશો તો તે તમને શાસન કરશે-આજુબાજુ પણ કરશે. પ્રકૃતિની આગળ રાજ્ય અને લિલ્લુક સમાન છે. પ્રકૃતિ જે કાર્ય કરવાની તમને મના કરે તે કાર્ય કરતાં સાવધાન રહેજો. તે તમને એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર, કદાચ ઘણી વાર ચેતવણી આપશે, પરંતુ તેની અંતિમ શિક્ષા થયા પછી તો તે ઉપર જરા પણ અપીલ ચાલી શકશે નહિ.

પુષ્કળ માણસો વિશ્રાંતિ લેવાનું છેવટ સુધી મુલતવી રાખવાથી પોતાનું સ્વાભાવિક આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પૂર્વે સ્મશાનમાં જઈ સૂતા છે. કેટલાય માણસો પ્રતિવર્ષ થોડાં અઠવાડીયાંની વિશ્રાંતિ નહિ લોગવવાને લીધે મગજને અત્યંત ધમ પડવાથી, જ્ઞાનતાંત્રુઓ છિન્નસિન્ન થઈ જવાથી અને શરીરનું બંધારણ તૂટી જવાથી હૉસ્પિટલો અને સેનિટેરિયમોમાં પડ્યા છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે, જે માણસો આપણને કહે છે કે તેમના પર તેમના ધંધારોજગારનું ઘણું દળાણ હોવાથી તેઓ એક અઠવાડીયા સુધી પણ કામનો પરિત્યાગ કરી શકતા નથી; તેઓ સાધારણ રીતે વિશ્રાંતિ લોગવનાર અને નવીન જળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કામનો ત્યાગ કરનાર માણસના જેટલા સારા વ્યાપારી કે ધંધાદારી હોતા નથી અને તેઓ પોતાના રોજગારમાં તેમના જેટલી સફળતા પ્રાપ્ત કરતા નથી. ગત પચ્ચીસ વર્ષોમાં વ્યાપારની પ્રજ્ઞાલિંગોમાં મહાન ફેરફારો થઈ ગયા છે. વિશેષ પ્રાગતિક માણસોએ અને મોટી ચોજનાઓ ઘડનારા તથા મોટાં કાર્યો કરનારા માણસોએ જૂની હાસત્વની શૃંખલાને ફર ફેંકી દીધી છે. હવે તેઓ પૂર્વના જેટલા કલાકો ઑફિસમાં ગાળતા નથી; પરંતુ તેઓ વધારે સારી સાર્વિક સગવડોને લીધે ઓછા સમયમાં અધિક અને વિશેષ સાફ કામ કરી શકે છે. દીર્ઘ સમયના વેતરાથી તેમની શક્તિઓ જડ અને ધ્રુમિત થઈ ગયેલી નહિ હોવાથી તેઓ વિશેષ તાલ અને સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોય છે.

માણસો આ વાત ક્યારે શીખશે કે શક્તિ કાંઈ હુવે-

લીએ અને કૃત્રિમ વાતાવરણ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી નથી તે આપણે જાણ અને સમજાવિને જોઈતો હોય તે આપણે સાદું જીવન શરૂ કરવું જોઈએ આપણે અત્યંત કૃત્રિમ જની ગયા છીએ આપણે પૃથ્વીનું ચરણ ચઢવું કરવું જોઈએ. આપણે ખજાજા અવાજ કરતાં જંતમાથી, ધીરમાથી અને પર્વતમાથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ આપણે ખુબ અને શ્રેય, વૃક્ષ અને સૂર્યાસ્તમાથી સુદરતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, નહિ તે આપણે આમળ વધવાને બદલે પાણી હડીશું વિકાસ અને શ્રદ્ધ કાર્યશક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ આપણે આપણી ઉત્તમોત્તમ શક્તિને પ્રયોગ કરી શકીએ એટલા માટે આપણે નીરોગી અને બળવાન બનવું જોઈએ એ આપણે વગર અટકણે સખ્ત ધમ્મ કર્યાં કરીશું તે આપણે નીરોગી અને બળવાન જની શકીશું નહિ

શું એથી લાભ છે ?

તમારું આનંદપણું પાણી મેળવવાથી શું લાભ છે ?

તમારી શારીરિક અને માનસિક શક્તિ વધારવાથી શું લાભ છે ?

તમે તમારું કાર્ય અધિક દૃઢતાથી કરી શકો એથી શું લાભ છે ?

તમે તમારું આદેશ્ય સુધારી તમારી સુમાવેલી મહા પછી મેળમે એથી શું લાભ છે ?

તમે આજના વર્ષના અધ્યાત્મ અને વાલ્યેમાથી મુખ્ય ધર્મ મેળો છો ?

શ્રમિત અને જડ મગજ કરતાં તાણુ બળવાન મગજ તમને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડ્યો ?

જડ સ્નાયુઓને બદલે સચેત અને મજબૂત સ્નાયુ એ મેળવવાથી લાભ છે ?

નવીન ઉત્સાહ અને કાર્યશક્તિ વધારવાથી લાભ છે ?

શાંખત હુમલો દ્વારા રક્તમા લોહ પૂરવાથી અને બીમસેતી જાણ પ્રાપ્ત કરવાથી લાભ છે ?

વારુચના ઉત્સાહ, દૃઢવનો નિર્ગળતા, સ્વાભ વિનતા અને દિશ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવાથી શું લાભ છે ?

કોપી, ચીઢિયો સ્વભાવ સુધારી લોકોને તમારી પાસેથી પાસેથી મૂકવાને બદલે તેમને આકર્ષિત કરવાથી શું લાભ છે ?

ઉદ્યોગી નાગરિક જીવનથી જે ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને ધૃષ્ટાને ઉત્તેજન મળે છે તેને દૂર કરવાથી શું લાભ છે ?

આપણે વિશેષ ઉત્સાહી અને વિશેષ આનંદી બનીને આપણાં અને આપણી આસપાસનાં માણસોનાં સુખ અને આનંદમાં વૃદ્ધિ કરીએ એથી શું લાભ છે ?

ઈશ્વરે આપણને જે શક્તિઓ આપી છે તેમને ઉત્તમ આરોગ્ય અને બળની મદદથી વિકસિત કરી તેમનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરવાથી શું લાભ છે ?

આપણી નિરીક્ષણ શક્તિનો વિકાસ કરવાથી, વહેતા ઝરાઓમાં ઝંથો નેવાથી, પાપાણોમાં ધર્મોપદેશ નેવાથી અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં સારાપણું નેવાથી લાભ છે ?

જીવનમાં સૌંદર્ય પૂરવાથી અને વહેતા ઝરાઓ અને પ્રકૃતિમાંના હુબરો અવાજોના સુમધુર સંગીત દ્વારા શાંતિ અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરવાથી શું લાભ છે ?

મહાન વિચારો અને વિશાળ દૃષ્ટિમર્યાદા ધરાવનાર સર્વાંગસંપૂર્ણ સ્ત્રીપુરુષ બનવું વિશેષ સારું છે કે વર્ણવેલું માત્ર એકતું એકજ કામ કરનાર ચંત્ર બનવું વિશેષ સારું છે ?

ધણા આરોગ્ય અને સુખનો ભોગ આપી થોડા ડોકરો મેળવવા એ શું લાભદાયક છે ? ખુદ આપણા જીવનનું મૂળ જેની ઉપર આધાર રાખે છે તેના સંબંધમાં કરકસર કરવી એ શું લાભદાયક છે ?

નાની નાની ચિંતાઓ કે જે ખિન્નતા, શુસ્સો અને પ્રત્યવાય ઉત્પન્ન કરે છે; તેમાંથી થોડા સમયને માટે મુક્ત થવાથી શું લાભ છે ? બૂના ચીજોમાંથી બહાર નીકળી નવા વિચારો અહણુ કરવાથી શું લાભ છે ?

શહેરના મહિન વાતાવરણ અને હવેલીઓમાંથી બહાર નીકળવાથી શું લાભ છે ? ગામડાંની સ્વચ્છ અને બળદાયક હવા-દ્વારા નવીન શક્તિ અને નવીન સામર્થ્ય મેળવવાથી શું લાભ છે ?

ઉત્સાહપૂર્વક કાર્ય કરવું વધારે સારું છે કે એક ગુલામની પેઠે અનિચ્છાથી કાર્યારંભ કરવો વધારે સારો છે ? નિર્બળતા, નિરાશા, દુર્બળતા અને અવરોધપૂર્વક જીવન

મળવું પથરે સાડું છે કે જળવાન, મનુષ્ય, આત્મસંકલ્પાન અને ઇચ્છાર્થી થવું અધિક સાડું છે ?

આ વર્ષે તમે વિચારિત ન લેતાં તમારી ઉપજના પાથ ટકા બચાવો અને આવતે વર્ષે સતત ધમને લીધે માંદા થીને ફરજિયાત કેળવણીમાં સમય સુમલવા ઉપરાંત તમને પથસ ટકા રોકરની હી તરીકે આપવાની ફરજ પડે એ શું લાગદાયક છે ?

પુરતી પર એવી ભેરોને અને અમ્મ માનસિક પરિવ્રમ કરીને થ શી મથેલો અને ઘસણ મથેલો જાનતુઓવાળો મણસ પોતાનો જ હીસ કે દુકાનમાં પોતાની ધધા સવધી થિતાલો બધ કરી દે અને ઘસણ મથેલા તથા ઉદ્દેશ્ય મતા જાનતુઓને જલ્દે આનદની લાગણી ઉત્પન્ન કરવાની નીતિની જાનતુઓ મેળવે એથી શુ લાભ છે ?

પ્રકરણ ૩૧ મું-કામમાં તાજાણું

આપણું કામ મથે તે હોય, પરંતુ તાજી શક્તિથી ભે તે કરવામાં આવે તો તેમાં બહુજ મધુરતા આવે છે એક પુરતક મથે તેટલું પાઠિયથી ભરેલું હોય, પરંતુ ભે તેમાં સ્વાચ્છા વિક્રતા અને વિરોધતા ન હોય, ભે તે વાગવા-સમજવામાં બહુ મહેનત જણાય તો જ પતે તેની ફરકાર કરતા નથો-તેમાં આપણું ચિત્ત ચોટતુ નથી કેઈ પણ ચિત્ત, પ્રતિમા, ભાવ, કવિતા જાણવા તો કે ઇપણુ પ્રકેતના કાર્યના સબધમાં આનંદ અને છે પુરતક, ચિત્ત કે કવિતામાં ભે ભુરતો અને સ્વસ્થા વિક્રતા હોય, ચૈતન્ય હોય, ભે તેમાં વસ્તુના વાદેલા થાસતું કે વસ્તુના ખીલેલા પુષ્પતુ વાગાપણુ અને સુરપ હોય તો આપણે તેમાં લ પૂર્ણ તૃપ્તિથી રસ લઈએ છીએ

ધણુ લોકેલા કામના સજધમાં દુઃખની વાત એ છે કે તે નિસ્તેજ, અમ્મ મહેનતપૂર્વક ફરેલું અને જડ હોય છે તેમાં સામર્થ્ય અને ઉજ્જાલનો અભાવ હોય છે તે પદ મજબ અને જલાઈ મથેલા શરીરના પ્રમાણુરૂપ હોય છે એક મથેતા પોતાના સમજ પુત્રકમાં ભે શ્રમ અને કામજ

પ્રવર્તાવે છે તે શોધી કાઢવી સહેલી છે. ખવાઈ ગયેલો ચિત્રકાર રંજ બરાબર પૂરતો નથી અને તેની ચિત્રપટ ઉપર આળેખેલી આકૃતિઓ નિસ્તેજ તથા ચૈતન્ય રહિત હોય છે તેથી આપણને તેની શ્રમ અને કાળજીની પ્રતીતિ થઈ શકે છે. અત્યંત શ્રમથી થાકી ગયેલા અથવા દુરાચારી જીવનથી નિર્બળ બની ગયેલા મગજનાં સર્વ ચિહ્નોથી તે અંકિત હોય છે.

તમારી સમસ્ત શક્તિઓ અખંડ અને તાજ હોય એવી દશામાં તમે પ્રતિદિન કાર્યારંભ કરો છો કે નહિ; તમારું મનુષ્યત્વ સંપૂર્ણ હોય કે જેથી તમે તમારું સમગ્ર જીવન તમારા કાર્યમાં પૂરી શકો એવી દશામાં તમે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ છો કે તમારી માત્ર થોડી શક્તિ વડે તમે કાર્યારંભ કરો છો; તમે એક લીમસેનની સ્થિતિમાં કે એક બેંકોતિયાની સ્થિતિમાં કાર્યારંભ કરો છો; તેની ઉપર તમારા કાર્યની શ્રેષ્ઠતા કે નિકટતાનો આધાર રહેલો છે. ઘણા લોકો પોતાના કાર્યમાં માત્ર પોતાના થોડા સરખા જ બળનો પ્રયોગ કરે છે. તેઓ અનિયમિત જીવન, ખરાબ આદતો, નિદ્રાશૂન્યતા અને હાનિકારક ખેરાકથી પોતાની શક્તિનો ઘણો ભાગ નષ્ટ કરી નાખે છે. તેઓ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં પોતાની તમામ શક્તિથી કાર્યારંભ કરતા નથી; પણ તેમનો એક મોટો અંશ ઘણી વાર કેઈ અન્ય ક્ષણે રોકાયેલો અથવા ખવાયા કરતો હોય છે. તેઓ મોજશોખ કરવાનો વિચાર કરતા હોય છે તેથી અત્યંત મહત્ત્વનાં કર્તવ્યો ભજવવામાં બળને બહલે નિર્બળતા તથા ઉત્સાહ અને ચૈતન્યને બહલે બેદરકારી અને શિથિલતાજ દર્શાવી શકે છે. જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળમાં મંદ, શિથિલ અને બેદરકાર સ્થિતિમાં કાર્યારંભ કરે છે તે આખો દિવસ સારી રીતે અને પ્રમાણિકપણે કામ કરી શકતો નથી અને જો તે આખું વર્ષ આવી મંદતાપૂર્વક કાર્ય કરે તો તે ઉત્તમ કારકીદિં અથવા શ્રેષ્ઠ કાર્યસિદ્ધિની શી રીતે આશા રાખી શકે?

સારું કામ જો સર્વાંશે મનોબળનો પ્રમ્ન નથી-ઘણી વાર શારીરિક અશક્તિને લીધે સારું કામ થઈ શકતું નથી. શારીરિક અને માનસિક અસ્વાસ્થ્યને લીધે ત્યારે તમારી પ્રત્યેક શક્તિ અને પ્રત્યેક ગાત્ર શિથિલ હોય ત્યારે તમે

એક કાર્ય કરી શકે નહિ ખત્રીપૂર્વક માનજે કે, ગમે તે કારણથી તમારામાં નિર્બળતા ઉત્પન્ન થઈ હોય પરંતુ તે તમારા કાર્યમાં પ્રાકૃર્ષ્ટ થશે—પછી તે અથથનાતું હો કે અધિકયાતું હો, શિક્ષણ આપવાતું હો કે અભ્યાસ કરવાતું હો, આવડતું હો કે ચિત્ર આજેખવાતું હો; પ્રતિમા ઘડવાતું હો કે ખાંચ ખોદવાતું હો.

સુદરતા એ તાબાખજાતું બાળક છે. કોઈ પણ મંદ શક્તિવાળો—ખપી મચેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિવાળો કલાવિદ મનુષ્ય સામા મનુષ્યને પ્રસન્ન કરે અથવા તે દુઃખી શકે એવું કોઈ પણ કામ કરી શકતો નથી કલા અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કે ક્રમના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર માણસ જો દુઃખ, ચેતન્યયુક્ત અને તેના વ્યક્તિત્વની છાપવાળું કાર્ય કરવાની સ્થિતિમાં ન હોય તો તે જન્મતને બાજો લાગ કરી શકશે નહિ.

દણુ લેખકો, કલાવિદો અને સંગીતશાસ્ત્રીઓ—પ્રત્યેક ધર્મે કરનારાઓ—પોતાની લોકપ્રિયતા બોધી ભરી જોઈને આશ્ચર્યચકિત થાય છે, પણ તેમને જોળખનારાઓ તેમના કામની, આદર્શોની અને ધોરણની અધોમતિત્વ કારણ તેમની ભતને તાણ, ગળવાન અને ગજબૂત રાખવાની તેમની નિષ્ફળતામાં રહેલું જોઈ શકે છે જે ઘોડા પર વિશ્વાસ કે ખાનપાન આપ્યા વિના અને ચાણુક વધા એક મારી આપે દિવસ રવારી કરવામાં આવી હોય તે જો સાયંકાલે સવારના જેટલી શીઘ્રતાથી દોડી ન શકે તો તેમાં આશ્ચર્ય-ચકિત થવાતું શું પ્રયોજન છે? એક મહાત્મ ગાયિકા કે જે આખી રાત બેજોજોખમાં વ્યતીત કર્યા પછી આખો દિવસ સખત કામ કરે, અન્ન, નિદ્રા કે વિશ્વાસનો ત્યાગ કરે, અને તે છતાંતેજ દિવસના સાય કાલે સંગીતના જલસામાં જઈ વિશેષમાં વિશેષ કહિન કાર્યમાં મિત્ર થ જોળવવાની આશા રાખે તેના સંબંધમાં આપણે શું ખારીશું? આપણે અવશ્ય મારીશું કે, તે દિવાની હોવી જોઈએ આપણે એવી આશા રાખીશું કે સાધારણ યુદ્ધિ ધરાવનાર ફેર્લ પણ સ્ત્રી આવા પ્રસંગને માટે પોતાની શારીરિક અને માનસિક શક્તિને ઉત્તમોત્તમ સ્થિતિમાં રાખવાને પોતાનાથી જની શકતો

પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરશે. આપણે ઐવી આશા રાખીશું કે, તે બની શકતી સર્વ નિદ્રા અને વિશ્રાંતિ લેવાને સંભાળ લેશે અને તે ઉરકેરણી, ચિંતા અને પોતાની શક્તિઓને હરી લેનાર તથા પોતાના સામર્થ્યને ઘટાઠનાર પ્રત્યેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક મોજવિલાસથી દૂર રહેશે. આમ કરવાથી તે બની શકતા સમગ્ર ઉત્સાહ, સ્વાભાવિકતા અને તાબપણાથી કામ કરી શકશે.

કોઈ પણ મહત્વના કાર્યને માટે તૈયારી કરતાં કોઈ પણ મનુષ્યના સંબંધમાં આપણે સ્વાભાવિક રીતે આવી આશા રાખીશું. વાણ શક્તિઓ-તાબું મગજ, વાળ જ્ઞાન-તંત્રુઓ અને તાબ સ્નાયુઓના ચૈતન્યયુક્ત દૃઢ કાર્ય-અમર કાર્ય કરી શકે છે. ન્યારે બળ જોણું હોય છે; ન્યારે શક્તિ-ઓ જઠ બની ગયેલી હોય છે; ન્યારે આશાએ પોતાની ધ્વજ નીચે પાડી દીધેલી હોય છે અને નિરાશા તથા ઉદાસી વધી ગયેલી હોય છે; ત્યારે આપણે સ્થાયી રહી શકે એવું કોઈ પણ કાર્ય નીપજવી શકતા નથી-ત્યારે આપણા કાર્યમાં અમરતાનો અંશ આવી શકતો નથી. તેની ઉપર સર્વત્ર મૃત્યુની છાંય પડેલી હોય છે.

પોતાની શક્તિઓ એવી શ્રેષ્ઠ દશામાં રાખવી કે જેથી પોતે પોતાના સર્વ ઉત્સાહ અને તાબપણાથી પોતાનું કાર્ય કરી શકે. એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આવી દશામાં તે કાંઈક મહત્વનું કાર્ય કરી શકશે; તેનું જીવન કાંઈક સાર્યક થશે.

નિષ્ક્રમ થયેલા ધણા માણસો એ પોતાની નિષ્ક્રમતાનું કારણ શોધી કાઢી શકતા હોય તો તેમને પોતાના કામ જીવનમાં આ ચીજો બહાર પડતી જણાશે કે, અપૂર્ણ નિદ્રા, ખુદ્દો હવામાં બ્યાયામ નહિ કરવો, સ્થાનાંતર નહિ કરવું, વિશ્રાંતિ નહિ લેવી અને અનિયમિત તથા અવ્યવસ્થિત-પણે જીવન ગાળવું.

જે વરુણ જીવનનો સૌથી વિશેષ લાભ લેવા માગતો હોય; જે ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરવા અને પોતાનું તાબપણું, બળ અને ઉત્સાહ અંતર્યાત જાળવી રાખવા માગતો હોય તેણે નિયમિત જીવન ગાળવું જોઈએ.

જે ક્ષણે મનુષ્યનો આદર્શ હલેકો બને છે; તેનાં

ધોરણો નીચા થાય છે, તેના શારીરિક અને માનસિક બળની અધોગતિ થાય છે, તે દશરૂજ તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં પતન દેખાવા માટે છે

પ્રત્યેક દિવસનું કાર્ય એ પ્રત્યેક જીવનમાં સૌથી મહાન ઘટના છે. સૌથી મહાન ગાયિકા કે જે જગતમાં ગાયનની બાબતમાં પોતાની ઉત્તમતા જાગવી રાખવા માગતી હોય તે પોતાના શ્રોતૃવર્ગની સમક્ષ જેવી ઉત્તમ તૈયારી સહિત આવે તેવી શ્રેષ્ઠ તૈયારી સહિત આપણે આપણા દૈનિક કાર્યનો આરંભ કરવો જોઈએ ત્યારેજ આપણા કાર્યમાં બળ, શક્તિ અને તાબપણું આવશે અને ત્યારેજ આપણું જીવન ઉજ્જવળ બનશે

પ્રકરણ ૩૨ મું-તમારી ચિંતાઓને તમારે ઘેર લઈ જશો નહિ.

વિશાળ અનુભવ ધરાવનાર એક ન્યાયાધીશ જણાવે છે કે “ જે સ્ત્રીઓ છૂટાછેડા મેળવવા માટે મારી સમક્ષ આવે છે તેમની મુખ્ય ફરિયાદો પૈકી એક ફરિયાદ એ હોય છે કે, તેમના પતિઓ વ્યાપારને ખાતર તેમના પ્રત્યે અને તેમના ગૃહો પ્રત્યે એટલી બેદરકારી દર્શાવે છે અને ઝાંક્ષિસના કામકાજમાં એટલું બધું ચિંતિત રોકી દે છે કે જ્યારે તેઓ ઘરમાં હોય છે ત્યારે પણ તેઓ જેમની સાથે ખુદ દેવો પણ સુખી કોટુબિક જીવન ગાળી ન શકે એવા ઉદાસ પશુ ચમત્ત હોય છે ”

આપણે સર્વ એવા માણસોને ઓળખીએ છીએ, કે જે કલ્પનમાં મિલનસાર અને આનંદી હોય છે, પરંતુ જે ઘરમાં આવે છે કે તરતજ અત્યંત ચીઢિયા અને ક્રોધી બની જાય છે તેઓ એમ ધારતા જણાય છે કે, ઘર તેમનું પોતાનું હોવાથી ત્યાં ચીઢ અને ક્રોધ કરવાની તેમને સંપૂર્ણ છૂટ છે. જે દિવસે તેમને કોઈ માણસે તુકસાન કર્યું હોય તો તેઓ તેમના પોતાના કુટુંબના માણસોને સતાવીને તેના બદલો લેવાનો પ્રયત્ન કરતા જણાય છે. કેટલાક માણસો પોતાના ગૃહમાં કવચિતજ પ્રસન્ન જણાય છે તેઓ પોતાની પ્રસન્નતા બહારના લોકોને માટે રાખી મૂકે છે અને પોતાના

કુટુંબના માણસોને માટે ઉદારી, શોક તથા દિલગીરી લઈ જાય છે તેઓ ઘરમા આવે છે કે તરતજ અશાંતિ ઉભી થઈ પોતાની પરત્નીના સુગૃહ જનાવવાના સમસ્ત પ્રયત્નોને દાખી દે છે

આવા માણસો ઘેર આવે છે અને ઝોલી સ્ત્રી પ્રત્યે ચીડ કરે છે, કે જે તેમના દોષો પ્રત્યે દુર્વૃદ્ધ કરી તેમને આજ્ઞા છે અને જે બાળકોની સેવા કરીને તથા ઘરકામ અને બાલક ગોપનની હિંમતો અડચણો સહન કરીને આખો દિવસ ઘરમા રહેલી હોય છે, જે પોતાના બાળકો અને પોતાના પતિને માટે પોતાનું ગૃહ સ્વચ્છમા સ્વચ્છ અને મધુરમા મધુર જનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને પોતાના પતિના આવવા ની વાટ જુઓ છે, પરંતુ પતિને જ્યારે કાંઈક શોકાક્રુષ્ણ, શ્રમદર્શક, અનાકર્ષક વદન સહિત પાછા ફરેલા જુઓ છે, ત્યારે તે સ્ત્રી અત્યંત દુખી થાય છે તેઓ ઘરમા પ્રવેશ તાની સાથેનું ચીડપૂર્વક બોલે છે, બાળકોને પોતાની પાસેથી ખસેડી મૂકે છે અને જેમ જને તેમ જલદી એકાદ અથ કે વર્તમાનખતનો આશ્રય લે છે અને પછી તેમનું ગૃહ વિશેષ રુચિકર શા માટે નથી લાગતું, તેમની પત્ની તેમના સખધમા વિશેષ વિચાર શા માટે નથી કરતી અને તેમના બાળકો અગાઉના જેવા આનંદ અને ઉદાસથી તેમને મળવાને શામાટે ઢોડી આવતા નથી તે વિષે તેઓ આશ્ચર્ય પામે છે

આ કેટલિના કેટલાક માણસો ઝોલી પણ ફરિયાદ કરે છે કે તેમના ગૃહો તેમને અનુકૂળ આવે એવા નથી અને તેમને જો તેમના ગૃહોમાથી પ્રોત્સાહન, ટેકો અને શાંતિ મળી શકે તો તેઓ વિશેષ સફળ થાય

મિત્રવર્ચ ! જે શાંતિ, પ્રેમ અને પ્રોત્સાહન મેળવવાને તમે નિષ્ફળ નીવડો છો તેને લાયક જનવાને માટે તમે કદી પણ કાંઈ કર્યું છે? જે તીવ્ર લાગણીવાળી છોકરીને તમે શાંતિદાયક સંયોગોમાથી તેડી લાવ્યા છો અને એક અજાણ્યા ઘરમા મૂકી છે, જેની માથે તમે ચીડ અને ગુસ્સાથી બોલો છો, તેને તેથી કેટલું દુખ થાય છે તેનો તમે કદી પણ વિચાર કર્યો છે? થોડા સમય પછી તે નર સહૃદય આત્મા હતાશ થઈ જાય અને તમારા પ્રત્યે બેદરકારીથી વર્તે તેમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? તમારા

ખાળકો તમારી વૃત્તિઓને જોખળી જઈ તેમને લાડ લડાવવાનો અને તેમની સાથે નાચવા ફેલવાનો અને રમવાનો તમને વખત નથી, તેમનાથી હડસેલાઈને દૂર જવાને બદલે એકલા રમવાનું અથવા અન્ય ખાળકોની સાથે રમવાનું તેઓ વિશેષ પસંદ કરે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? તમારી પુત્રીઓ તમને વિશેષ નથી ચાહતી તેથી તમે આશ્ચર્યચકિત થાઓ છો ? અરે ! માત્ર ઉતાવળથી “રાત્રિની સલામ” કરતી વખત અને બોર્ડિંગની પ્રીને માટે ચેક લેતી વખતજ તે તમારા હીદાર જીએ છે. તમે તમારા કુટુંબની સાથે પરિચિત ધવાનો વખત મેળવ્યો નથી. તમારાં પુત્રપુત્રીઓ જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રીની દશાને પ્રાપ્ત ધવાની તૈયારીમાં હોય ત્યારે કદાચ તમે તેમને જોયાં જોયાં હશે. તમે કદાચ તમારા પાડોશીઓ કરતાં તેમને જોયાં જોખળતાં હશે.

તમારાં ખાળકો સ્વાભાવિક રીતેજ જિલ્લાડીનાં ગમ્યાંની પેઠે અત્યંત રમતિયાળ હોય છે. તેઓ તમારી વ્યાપાર સંખંધી ચિંતાઓ વિષે કંઈ પણ જાણતાં નથી. જ્યારે તેઓ તમને ઘેર આવતા જીએ ત્યારે તેઓ તમને લેદ લેદલા નગરમાંથી તરતના આવેલા નવીન રમતના સાથીજ ધારી લે. રમત કરતાં વિશેષ મહત્ત્વની કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કલ્પના હોઈ શકતી નથી અને તેમની વિચારશ્રેણી એથી ભિન્ન હોય એ તમને પણ પસંદ પડશે નહિ. તમે જેમ બને તેમ લાંબા વખત સુધી જીવનની ગંભીર ખાજી તેમનાથી દૂર રાખવા, તેમની બાલ્યાવસ્થા લંબાવવા માગો છો કે જેથી તેમનો સ્વાભાવિક વિકાસ થાય અને તેમનાં હૃદયો મૃદુ, વિશાળ અને ઉદાર થાય.

અહો ! કેટલા ઘણા પિતાઓ પોતાનાં ખાળકોને તેમની બાલ્યાવસ્થામાંજ પુખ્ત વયનાં બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરીને તેમના નૈસર્ગિક ઉછળતા જીવસાને પાદાકાંત કરી નાખે છે ! એક ખાળકના મન પર જ્યારે એવી છાપ પડે છે કે તેનો પિતા તેનો રમતનો સાથી નથી અને જ્યારે ગમ્મતમાં સમય ગાળવાને માટે તેના ઘેર આવવાની તે આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતો નથી; ત્યારે તેના હૃદયને આરંભ થયેલો સમજવો. જ્યારે તેને વારંવાર “આમ કરીશ નહિ” અથવા

“અહીંથી દૂર જા” એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે સહેલાઈથી હતાશ અને નિરાશ થઈ જાય છે. તેની સ્વાભાવિકતા શીઘ્ર ચિચિલ થઈ જાય છે અને તેનો ઉત્સાહ શાંત પડી જાય છે. તે અકાળે વ્યાકુળ, ખિન્ન અને અનિષ્ટદર્શી બની જાય છે. એક બાળકના વહન ઉપર ચિંતા અને વ્યાકુળતા જણાય અને જ્યાં ગુલાબી રંગ હોવો જોઈએ ત્યાં શીકાશ જણાય; એના કરતાં વિશેષ દયાજનક દ્રશ્ય બીજું શું હોઈ શકે ? બાળકના વહન ઉપર પુખ્તાવસ્થા અને ચિંતાનાં ચિહ્નો શા માટે જણાવાં જોઈએ ? બાળકે વ્યથતા અને ભવિષ્યની ચિંતા શા માટે ધારણ કરવી જોઈએ ? હે પિતાઓ ! ત્યારે તમારાં બાળકોનો બાલીશ આનંદ હરી લો છો ત્યારે તમે શું કરો છો તે તમે જાણતા નથી.

એક બાળકે જ્યાંસુધી પુખ્તાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી તેના જીવનની રંગરંગમાં જો આશાવાદ પૂરવામાં આવે તો પાછળથી તે નિરાશાવાદનો લેશ પણ બલિ બનશે નહિ. ભવિષ્યનો આદર્શભૂત પિતા અને આદર્શભૂત માતા પોતાના બાળકના જીવન પર કદી પણ ભય, ચિંતા અને વ્યથતાની ભયંકર છાપ પડવા દેશે નહિ. આનંદ, મધુસ્તા, સૌંદર્ય, ઉદ્દાસ અને પ્રેમભાવી ગૂંઠમાં પોતાની મજબૂતા એટલી બધી પ્રસારશે કે ઉદાસી, અશાંતિ અને મુખના બીજાં હજાર શત્રુઓને પોતાનું ભયંકર કાર્ય કરવાને કિંચિત્ પણ અવકાશ મળશે નહિ.

તમે દરરોજ જેવા ચીઢિયા, કોપી અને અનાકપંક હો છો તેવી સ્થિતિમાં તમને મળવાને તમારી પત્ની અને બાળકો આનંદપૂર્વક દોડી આવશે એવી આશા તમે રાખી શકો નહિ. માનવસ્વભાવની રચનાજ એવી તથી. તમે ઘેર જાઓ તે સમયે તમારી પત્ની અને તમારું કુટુંબ તમારા જ જેવું ઉદાસીભરેલું, નિરાશાજનક અને અનાકપંક દ્રશ્ય ઉપસ્થિત કરે તો તમને કેવું લાગશે ? દરરોજ તમે જ્યારે ઘેર આવો ત્યારે તમારી પત્ની નોકરો સંજોગથી નાની નાની ફરિયાદો અને પોતાને પટેલી નાની નાની અડચણો તમારી આગળ રજૂ કરે તો તમને કેવું લાગશે ? આવી સ્થિતિમાં જો તમારાથી બને તો તમે ઘેરજ ન જાઓ. પણ એક

આદર્શભૂત પત્ની અને માતા આ અર્હત્યકર બાળતો પોતાના પતિને અથવા પુત્રને કહેલી નથી. તે બાલુ છે કે, એ બાળતો સાથે માથાફટ કરવા તે માગતો નથી. આનંદી વદન અને સ્મિતસહિત તેને મળવાનો તેણે નિશ્ચય કરેલો હોય છે. કારણ કે તેમ કરવાથી તેનું ગૃહ તેને પૃથ્વીપટ પર સૌથી વિશેષ આનંદદાયક સ્થળ લાગવાનો સંભવ હોય છે.

જો તમારે અન્યોની તરફથી આનંદ મેળવવો હોય તો તમારે તેમને આનંદ આપવો જોઈએ. ઉદાસી, નિરાશા ખિન્નતા અને કોપના ખદલામાં આનંદ મેળવવાની તમે આશા રાખી શકશો નહિ. એવા પ્રકારની આપ હે કદી થતી નથી. તમારું ગૃહ જો તમારી મૂડી રોકવાનું એક સ્થાન છે અને તેમાં તમે જે રોકશો તે તમને પુષ્કળ વ્યાજસહિત પાછું મળશે. જો તમારી મૂડી હલકી, કંજી સાઇ ભરેલી અને તિરસ્કાર્ય હશે તો તમે મધુરતા, શાંતિ, વિરામ અને સુખના મોટા હિસ્સા મેળવી શકશો નહિ ગૃહ એ સુખની બેઠક છે. તેમાં જો તમે ખોટું નાણું મૂકશો તો તમે સાંસારિક સુખરૂપી ખર્ચ નાણું મેળવવાની આશા રાખી શકશો નહિ. ત્યાંસુધી તમે અન્યોને સુખ આપશો નહિ ત્યાંસુધી તમે તેમની તરફથી સુખ મેળવવાની આશા રાખી શકશો નહિ.

તમારાં કુટુંબીજનોને ખાતરજ નહિ પરંતુ તમારે પોતાને ખાતર પણ સધળે વખત ધંધાની અને ધંધાનીજ વાત તમારા મગજમાં રાખવી નહિ. જે ધનુષ્ય હમેશાં વાંકું વળેલું જ રહે છે તે પોતાની સ્થિતિસ્થાપકતા ગુમાવી દે છે અને તેથી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે જોરથી બાણ છોડતું નથી. જે માણસ રાત્રિદિવસ ધંધાનોજ વિચાર કર્યા કરે છે તે પોતાની શક્તિઓને નિર્બળ કરી નાખે છે અને પોતાનો ઉત્માહ ગુમાવી દે છે. કારણ કે તેમ કરવાથી તેમને કદી પણ તાબા પછું, દૃઢતા અને બળ પ્રાપ્ત કરવાની તક મળતી નથી. તે માણસ સંકુચિત હિલનો અને સ્વાર્થાં બની જાય છે, તેની સહાનુભૂતિ અને પ્રીતિ શિથિલ અને મંદ થઇ જાય છે. ગૃહનો આનંદ મનુષ્યના મન અને હૃદયને વિશાળ બનાવે છે અને ધંધાની પ્રવૃત્તિ દરમિયાન સુષુપ્ત દશામાં પડી રહેલી

ઘણી શક્તિઓને વ્યાયામ આપે છે.

જો તમે અવકાશના સમયમાં માત્ર આનંદ લોગવવાનોજ, માત્ર બાળકો સાથે નાચફડ કરવાનો કે સમગ્ર કુટુંબની સાથે રમતગમત કરવાનોજ અભ્યાસ રાખશો; જો તમે આવવી કાલે ગમે તે થાય પરંતુ સ્વાર્થકાળે તો આનંદ લોગવવાનોજ નિશ્ચય કરશો; તોજ તમે બીજે દિવસે વધારે સારી રીતે પોતાનું કામ હાથમાં લઈ શકશો અને તમે વધારે તાજ તથા વિશેષ બળવાન બનશો. એથી તમારામાં વિશેષ સ્થિતિસ્થાપકતા અને સ્વાભાવિકતા આવશે અને તમે જેટલો વખત ઘરમાં હો તે સઘળો વખત કેવળ ધંધાનોજ વિચાર કર્યા કરવાથી કરી શકો તે કરતાં વધારે સરળતાથી અને ધણા ઓછા શ્રમથી તમારું કાર્ય કરી શકશો.

તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે તમારું કાર્ય ન ચાલતું હોય તો પણ જો તમે તમારા ધંધાને તમારા ઘરમાં જોડી લઈ જશો અને જે બાબતોના સંબંધમાં તમારા કુટુંબીજનોનું કાંઈ ચાલતું ન હોય તે બાબતોને માટે તેમના પર ચીડ અને ક્રોધ કરશો તો તમે માત્ર તે ખરાબ સ્થિતિને છૂતી લેવાને તમને શક્તિમાન કરનારી માનસિક શક્તિ અને બળનો નાશજ કરશો.

જો તમે રાત્રે તમારી સઘળી ચિંતા, વ્યથતા, ખિન્નતા અને વ્યાકુળતાને તમારી હુકાન કે ઑફીસમાં મૂકતા આવવાનો અભ્યાસ પાડશો અને નિશ્ચય કરશો કે તમારા ધંધે, રાજગાર સારો ચાલેો વા ન ચાલેો, પરંતુ તમે ઘરને તો આનંદમય બનાવશોજ-તેને તમારે માટે અને તમારા સ્વજનોને માટે પૃથ્વીપટ પર સુખીમાં સુખી, મધુરમાં મધુર અને સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ સ્થાન બનાવશોજ-તો તેથી તમને બહારના લાભ કરતાં વિશેષ લાભ મળશે.

જેટલા કલાક કામધંધા કરવાનો હોય તેટલા કલાકજ તે કરીને તમે નિર્વાહનાં સાધનો આપ ન કરી શકો તો તે તમારી કામ કરવાની શક્તિની મંદતા દર્શાવે છે. એથી તમે તમારી પત્ની આગળ એવો સ્વીકાર કરો છો કે તમે નિર્બળ અને અશક્ત છો અને પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની કે સંકટોની સામે થવાની તમારામાં શક્તિ નથી. ઓહો

સ્વાભાવિક રીતેજ પુરુષોની શક્તિ, બળ અને હિંમતની પ્રશસક હોય છે જે પુરુષ નિર્વાહના સાધનો પ્રાપ્ત કરે એટલુજ નહિ, પરંતુ તે બિન્ન કે વ્યાકુળ થયા વિના સરળતાથી પ્રાપ્ત કરે તેની તેઓ પ્રશસક હોય છે જો તમે હમેશા તમારી ધંધા સળધી ચિંતાઓ તમારે ઘેર લઇ જશો તો તમારી પત્ની તમારા પ્રત્યે ઝોછા આદરની દૃષ્ટિથી જોશે

આનો અર્થ એ નથી થતો કે, તમારે તમારી પત્નીને તમારા ધંધા સળધી માહિતી આપવી નહિ પ્રત્યેક પત્નીને પોતાના કામકાજ સળધી વાત કરીને ખરી સ્થિતિથી વાઠેક રાખવી જોઇએ ઘણા માણસો પોતાની ખરાબ સ્થિતિ વિષે પત્નીને અજ્ઞાત રાખવાથી શોકમા ડૂબ્યા છે એક સારી પત્ની પતિની સ્થિતિ જાણુની હોય તો તેના સંકટોમા તેને મદદ કરશે તથા કરકસર વગેરેથી જોઇતો ટેકો આપી શકશે, તેની સહાનુભૂતિ તેણે હુબ હરી લેશે અને સંકટો સહન કરવાને શક્તિમાન કરશે

ઘરમા હમેશા આનંદ, પરસ્પર સહભાવ અને ઉપકાર તથા નિસ્વાર્થ વૃત્તિનો વાસ હોવો જોઇએ તેણે ઘરને એવું સ્થાન ગણવું જોઇએ કે જ્યાં તે સર્વ અસ્વસ્થતા અને અશાંતિમાથી મુક્ત થઇ શકે અને શાંતિ તથા આરામ, સતોષ તથા આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે તે એવું સ્થાન જનવું જોઇએ કે જ્યાં જીવાને તે હમેશા આતુર રહે અને જ્યાંથી છૂટા મુક્તતા તેને હુબ થાય

ઘરને આનંદમય બનાવવામા નિષ્કુળ થવા કરતા દ્રવ્ય કમાવામા નિષ્કુળ થવું સારું છે

પ્રકરણ ૩૩ મું-તમને સદાય યુવાન રહેતાં આવડે છે?

લોકો જ્યાંસુધી વર્ષોની અસર નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય કરશે નહિ-જ્યાંસુધી તેઓ માનસિક સૂચનાઓથી શરીરને વૃદ્ધ બનતું અટકાવશે નહિ ત્યાંસુધી તેઓ મોટી ઉંમરમાં પણ તરુણતા જેવું શરીરબળ અને મનોબળ બળવી શકશે નહિ. આપણે યુવાવસ્થામાંથીજ વૃદ્ધાવસ્થાનું બીજ રોપવા માંડીએ છીએ. આપણે ૪૫ વર્ષની વયે વૃદ્ધ થવાની અને ૫૦ વર્ષની વયે મરણ પામવાની રાહ બોધ્યે છીએ.

એવી રીતે વૃદ્ધાવસ્થા આવવાના વિચારો અને તૈયારી કરવાથી તે શીઘ્ર જોઆઈ આવે છે. બંને કશું હતું કે “જે વસ્તુનો હું સૌથી વિશેષ ભય રાખતો હતો તે વસ્તુ મને પ્રાપ્ત થઈ છે.” જે લોકો પ્રતિદિન એક વસ્તુને ગાટે તૈયારી કરે છે; તેની વાટ લુગે છે; તેની આગાહી કરે છે અને તેનો ભય રાખે છે તેઓ તેને વહેલી પ્રાપ્ત કરે છે.

વિચારોમાં, માન્યતામાં અને ચિંતનમાં ધણું બળ રહેલું છે. ગાટે તમે એક ક્ષણ પણ એવો વિચાર કરશો નહિ કે તમે વૃદ્ધ થવાથી અચુકે કાર્ય નહિ કરી શકો. કારણ કે તમારા જેવા વિચારો અને માન્યતાઓ અલ્પ સમયમાં તમારા વડનને કરચલીવાળું અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં બીજાં ચિહ્નોવાળું બનાવી દેશે. કારણ કે આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ તેવા આપણે થઈએ છીએ; એ એક નિઃસંશય અને દૃઢ સિદ્ધાંત છે.

પોતાની જાતને વૃદ્ધ ધારી લઇને તરુણતા જેવો ઉત્સાહ અને કાર્ય કરવાની વૃત્તિને કદી પણ દાખી દેશો નહિ. ઘોડા વખત પર એકે કોટુંબિક સંમેલનમાં હાજરાઓ પોતાના સાઠ કરતાં અધિક વર્ષની વયના પિતાને પોતાની સાથે રમત-માં શામિલ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. પરંતુ તે બાલ્યો કે “અરે જાઓ, જાઓ, હું એટલો બધો વૃદ્ધ થયો છું કે તમારી સાથે રમત રમી શકું નહિ.” પરંતુ તેમની માતા તેમની રમતમાં બેઠાઈ અને તે બાલ્યે તેમનીજ ઉંમરની હોય

તે પ્રગાણે ઉત્સાહ અને આનંદપૂર્વક તેમની સાથે રમવા લાગી તારુણ્યનો જુસ્સો તેની આંખમાં ચળકતો હતો અને તેની અત્યેક હિલચાલમાં દેખાઈ આવતો હતો. તેની અને તેના પતિની વચમાં બહુ થોડો તફાવત હોવા છતાં તે તરુણ શામાટે દેખાય છે તેનો ખુલાસો તેની છેકરાઓ સાથેની રમતમાંથી મળી રહે છે.

હમેશાં યૌવનની સાવના ધારણ કરે અને તરુણ માણસોની સાથે જોડાઈને તથા તેમની આશાઓ, યોજનાઓ અને રમતગમતમાં રસ લઈને તમારું યૌવન જળવી રાખો. તારુણ્યનું જળ ચેપી હોય છે.

આલિસ વેન્ડેલ હોમ્સને તેના એંશીમા વર્ષમાં જ્યારે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “તમારા અદ્ભુત યૌવનની ચાવી શું છે?” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “આનંદી સ્વભાવ, યથા શક્ય પ્રયત્ન અને યથાલાભ સંતોષ એ એનાં પ્રધાન કારણો છે. મારે કદી પણ મહત્વાકાંક્ષા-અતિલોભ પાપનું મૂળ-ની યાતનાઓ સહન કરવી પડી નથી અસ્વસ્થતા, અતિલોભ અને અશાંતિ એ આપણને અકાળે વૃદ્ધ બનાવી આપણાં વડનો ઉપર કરચલીઓ પેદા કરે છે. જે વડનો હસતાં રહે ■ તેમની ઉપર કરચલીઓ ઉત્પન્ન થતી નથી. સ્મિત એ ઉત્તમ ઔષધિ છે અને સંતોષ એ તારુણ્યનો ગરો છે.”

એમણે જે સંતોષની પ્રશંસા કરી છે તે પ્રમાદગ્ન્ય સંતોષ નથી; પરંતુ હૃદયક ચિંતાઓ, વ્યગ્રતા અને વ્યાકુળતા કે જે આપણને આપણું ખરૂં જીવનકાર્ય કરતાં અટકાવે છે તેનાથી દૂર રહેવાથી અથવા છૂટવાથી ઉપજતો સંતોષ છે જે પ્રકારની મહત્વાકાંક્ષાને તે ધિક્કારે છે તે પણ અયોગ્ય મહત્વાકાંક્ષા માટે છે કે જેની અંદર અહંતા અને મિથ્યાભિમાન સાથી આગળ પડતાં હોય છે અને જેની અંદર જગતમાં ઉપયોગી થવાની, માનવજાતિની સેવામાં અગ્રેસર બનવાની અને એકમાં એક કાર્યકર્તા થવાની શક્તિને બદલે પ્રસિદ્ધિ, લોકોની પ્રશંસા, દ્રવ્ય અને અંગત લાભ મેળવવાનો ઉદ્દેશ હોય છે. જે નિરુપયોગી શુશ્રવણોમાં મિથ્યાભિમાન અને અનુચિત મહત્વાકાંક્ષા આપણને શુશ્રવે છે તે આપણા જીવનને ઘસી નાખે છે અને ચાલીસ વર્ષની

વધે વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષ બનાવી દે છે. સાદા, પરોપકારી અને નીતિમય જીવનથી મનુષ્ય સૌથી વિશેષ ઉપયોગી બની શકે છે.

જો તમને દીર્ઘાયુષ્ય લોગવવાની ઇચ્છા હોય તો તમારા કાર્ય પ્રત્યે પ્રીતિની દૃષ્ટિથી જુઓ અને હંમેશાં તેજ દૃષ્ટિથી જોતા રહો. ઉંમર વધવાથી તમારી શક્તિ ઘટવા લાગી છે અથવા તમને વિશ્રાંતિની અપેક્ષા છે એમ ધારીને કામનો ત્યાગ કરશો નહિ. તમને વિશ્રાંતિની જરૂર જણાય ત્યારે ત્યારે તે લોગવજો; પરંતુ તમારા કામનો પરિત્યાગ કરશો નહિ. કર્તાવ્ય બજાવવામાંજ જીવન અને યૌવન રહેલું છે. એક સુપ્રસિદ્ધ નટી કહે છે કે “હું મારી કળાને ચાહું છું તેથીજ હું વૃદ્ધ થઈ શકતી નથી. હું તેમાંજ લીન રહીને મારું જીવન ગાળું છું. મને કદી પણ કંટાળો ઉપજતો નથી. એક વ્યક્તિ જ્યારે સુખી અને ઉદ્યોગી હોય; જ્યારે તેને કંટાળો ઉપજતો ન હોય અને હંમેશાં તારુણ્યની પ્રતીતિ થતી હોય ત્યારે તેના વડન પર વૃદ્ધાવસ્થા, શ્રમ કે અસંતોષનાં ચિહ્નો શી રીતે ઉપજી શકે? જ્યારે હું શ્રમિત થાઉં છું ત્યારે મારો આત્મા નહિ, પરંતુ માત્ર મારું શરીરજ શ્રમિત થાય છે.”

ઇમર્સન કહે છે કે “એક માણસની પાસે ગણુવા યોગ્ય બીજી કોઈ પણ વસ્તુ હોતી નથી ત્યાં સુધી આપણે તેનાં વર્ષો ગણતા નથી.” આપણે આપણાં વર્ષોનો જે અડીક રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે અડીક રીત આપણને જેટલા વૃદ્ધ બતાવે છે તેટલા વૃદ્ધ તે વર્ષોની સંખ્યા આપણને બતાવતી નથી.

કોઈ પણ પ્રકારનો અતિરેક દીર્ઘાયુષ્ય અને દીર્ઘ તરુણાવસ્થાનો શત્રુ છે. ચાપી અને બ્રહ્મ જીવનનાં કટુ શ્મરણો અકાળે વડન પર કસ્યલીઓ પાડે છે; આંખનું તેજ અને પગની ચપળતા હરી લે છે અને મનુષ્યનું જીવન સત્વહીન તથા રસહીન બનાવી દે છે.

નીરોગી કેમ રહેવું તે વાત આપણે સારી રીતે જાણતા નથી તેથીજ આપણે બિમાર, સુસ્ત અને નિરૂત્સાહી બનીએ છીએ. યૌવન કેમ જાળવી રાખવું તેનું પૂરતું જ્ઞાન નહિ ધરાવતા હોવાથી વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. બિમારી એ અજ્ઞાન અને ખોટી વિચારશૈલિનું પરિણામ છે. એક એવો સમય આવશે કે જ્યારે મનુષ્ય અગ્નિમાં હાથ ઘાલ-

વાના વિચારની પેઠે વ્યાધિ અને નિર્ગળતાના વિચારોનો પરિત્યાગ કરશે જે માણસ હમેશા યોગ્ય વિચર કરે અને પોતાના શરીરની સાધારણ સજા જ લે તે વ્યાધિગ્રસ્ત બની શકે નહિ મનુષ્ય જો મત્ર યૌવનનાજ વિચારો કરે તો તે પોતાનું યૌવન તેની સાધારણ મુદત કરતા ઘણું ઢાળાકાળ મુધી બળવી શકશે.

કહે છે કે ‘દીર્ઘામુખ્ય લોગવનારાઓ મહાન આશા વાલીઓ હોય ॥’ જે તમે નિરાશાઓની સામે ધર્ષને તમારી આશાને જાગ્રત રખો અને આનંદપૂર્વક સર્વ મુશ્કેલીઓની સામે યાઓ, તો વૃદ્ધાવસ્થાને તમારા શરીર પર દેખાવ દેવે બહુ મુશ્કેલ ધર્ષ રહેશે.

પ્રેમ, આનંદ અને ઉત્સાહનો ત્યાગ કરશો નહિ તેઓ કરચલીઓને અટકાવનારા તાવીજ છે જો તમારૂં મન હમેશા પ્રેમથી પરિપૂર્ણ અને સર્વ પ્રત્યે પરોપકારી પુનર્માર્થી બાવનાઓથી ભરેલું રહેશે તો ઘણા વર્ષોમુધી તમારૂં શરીર તબ્બુ અને બળવાન રહેશે જે હૃદય ઉદાર અને ઉત્સાહના આ વેગથી ઉઘ્ણ રહે છે તે કદી પણ વૃદ્ધાવસ્થા, વરસકાર, ભય અથવા ચિંતાથી ઠંડુ થતું નથી.

જો તમે વૃદ્ધાવસ્થાની અસર નહિ થવા માગતા હો તો પાછળ જોવાને બદલે આગળ જુઓ, અને તમારા જીવનમાં બની શકે તેટલી વિવિધતા અને રસવૃત્તિ હાખલ કરો. શારીરિક અથવા માનસિક એકતું એકજ કાર્ય કયાં કરવું અને બીજા પ્રકારના કાર્યોનો બલાવ જો વૃદ્ધાવસ્થાને ઉપજાવન ર ૬

જ્યારે અધિન્સના ઋષિ સોલનને એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “તમારા બળ અને તારુણ્યની ચાવી શું છે?” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “દરરોજ કાંઈ ને કાંઈ નવીન બાબતુ શીખવું એ મારા સામર્થ્ય અને યૌવનની ચાવી છે.”

અ વિચારમાં એક મહાન સત્યનું મૂળ રહેલું છે આરોગ્યપ્રદ પ્રવૃત્તિ મન તેમજ શરીરની દૃઢતા તથા સરસતા કરે છે અને તેમને યૌવનેશ્વિત શીઘ્રતા તથા અપજતા આપે છે ચોટલા માટે જો તમને વર્ષોની સામા ધર્ષને યૌવન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તમારે દિનપ્રતિદિન

ઉત્તર વિચારો અહીં કરતા રહેવું જોઈએ; તમારું હૃદય અને મન વધારે વિશાળ કરવું જોઈએ અને તમે જીવન-યાત્રામાં જેમ જેમ આગળ વધતા જાઓ, તેમ તેમ સત્યનાં ઉત્તમોત્તમ મગધિયાં અને સ્ફૂરણો સમજવા, સ્વીકારવા તથા અહીં કરવાને અધિકાધિક કટિબદ્ધ રહેવું જોઈએ.

પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સૌથી મહાન વિજેતા તો આનંદો, આશામય અને પ્રેમી સ્વભાવ છે. જે માણસ વર્ષોને જીતી દેવાની ઇચ્છા ધરાવતો હોય તેણે સર્વ પ્રત્યે ઉદારતાથી જોવું જોઈએ. તેણે ચિંતા, દ્રેષ, ક્રુદ્ધતા અને ઈર્ષ્યા વગેરે કદુતાને પોષનારી, વદન પર કરચલીઓ પાડનારી અને આંખને નિસ્તેજ બનાવનારી સમસ્ત નાની નાની ક્ષુદ્રતાઓ છોડી દેવી જોઈએ. પવિત્ર અંતઃકરણ, સુદૃઢ શરીર, વિશાળ નિર્વિકાર અને ઉદાર હૃદય તથા વર્ષોની અસર નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય એ તારુણ્યનો ગરો છે અને તે પ્રત્યેક મનુષ્યે મામ કરવા જોઈએ છે.

પ્રકરણ ૩૪ મું-ત્યાગ કરો.

જે વસ્તુઓ તમને પાછળ રાખે અથવા હુઃખ આપે તે વસ્તુઓને વળગી રહેશો નહિ. ચિંતા, વ્યાકુળતા, ખિન્નતા, હિદ્માન્વેષણ અને ચીડીઆપણાનો ત્યાગ કરો. ટીકાનો ત્યાગ કરો. ભયનો ત્યાગ કરો. ચિંતા અને હુઃખદાયક તથા સ્વાર્થી જીવનનો ત્યાગ કરો. ખોટા, નિરુપયોગી, મૂર્ખતાભરેલા વિચારોનો ત્યાગ કરો. આડંબર, નીચતા અને કુકર્મનો ત્યાગ કરો. ખોટો રૂખાવ કરવાનો ત્યાગ કરો. હુશ્યારનો ત્યાગ કરો. તમને પતિત કરનાર ખોટા વિચારોનો ત્યાગ કરો. જે આમ કરશે તો તમે કેટલી બધી સરળતા, સુગમતા, સ્વતંત્રતા અને સત્યતાથી કામ કરી શકશો અને તમને લક્ષ્યાગ્રાપ્તિની કેટલી બધી ખાત્રી થશે તે જોઈને તમે આશ્ચર્યચકિત થશો.

જે તમારા પર એકાદ ખરાબ પ્રસંગ આવ્યો હોય તો તેને વિસરી જાવો. જે તમે તમારા ભાષણમાં, તમારી કવિતામાં, તમારા પુસ્તકમાં, તમારા લેખમાં એકાદ ભૂલ

કરી હોય, જો તમે એકાદ મુશ્કેલીભરી સ્થિતિમાં મુકાયા હો; જો તમે પતન પામ્યા હો અને અયોગ્ય પગલાથી તમારી જાતને ધન્ય કરી હોય, જો તમને ગાલીપ્રદાન કરવામા આનંદ હોય અને તમારી નિંદા કરવામા આવી હોય; તો એવી કાંઈ પણ વાત ઉપર વિચાર કર્યા કરશો નહિ. કેમકે એવી સ્મૃતિઓમાં જરા પણ સુઅઘાવક તત્વ નથી અને તમારા ધણા સુખી કલાકો હરી લેશે એમા કશો ભાવ નથી. તેના ત્યાગ કરો. તેમને તમારા મગજમાથી સદાને માટે બૂંસી નાખો. જો તમે અવિચેક કર્યો હોય, જો તમે મૂર્ખતા વાપરી હોય, જો તમારી ચર્ચા ચલી હોય, તમારી ઈજાગત એવી કલકિત ઘણું જાણ હોય કે તેમાથી તમે કદી છૂટી શકશો, નહિ એવો તમને ભય હોય, તો તેની એવી ભયકર છાયા એકાદ-તેનાં એવા ખડખડતા હાડપિંજરને તમારી સાથે ધસડયા કરશો નહિ. તેમને તમારી સ્મૃતિમાથી અને ચિંતન માંથી વાદન બૂંસી નાખો, તેમને ફેંકી દો, તેમને બૂલી જાઓ, તમારા સ્મૃતિપટને સ્વચ્છ બનાવો અને ભવિષ્યને માટે તેને સ્વચ્છ રાખવામા તમારી સમસ્ત શક્તિઓનો ઉપયોગ કરો.

નિશ્ચય કરો કે, તમે હવેથી એવી તેવી બૂતાવળોને સાથે લઈને ફરશો નહિ અને મગજમા અવકાશ આપશો નહિ. તેમણે આત્મા જલું બેઠાં અને આનંદને સ્થાન આપવું બેઠાં નિશ્ચય કરો કે, તમે અશાંતિની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ રાખશો નહિ અને અત્યેક પ્રકારની અશાંતિને તમારા મનમાથી હટપાર કરશો. તે જામે તેટલી પ્રયત્ન કે હઠ હોય પણ તેને દૂર કરો. તેને વિસરી જાઓ. તેની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ રાખો નહિ વ્યાકુળતા, ચિંતા, ભય અને શોકદીપી તુચ્છ શત્રુઓને તમારી શક્તિ નષ્ટ કરવા દેશો નહિ કારણ કે ભાવી કાર્યસિદ્ધિને માટે એ તમારી બહુ અગત્યની મૂઠી છે.

શોકાકુળ વદન, વ્યગ્ર ચહેરો, વ્યાકુળ મન અને ચીઢી ચો સ્વભાવ એ તમે તમારી જાતને અંકુશમા રાખી શકતા નથી તેના પ્રમાણે છે તે તમારી નિર્ગંજતાના અને પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની અશક્તિના ચિહ્નો છે તેમને હાકી કાઢો તેમને ફેંકી દો તમારી જાતપર કાબુ મેળવો.

તમારા શત્રુઓને સિંહાસનપર બેસવા નહિ દેતાં તમે પોતે જ શાસન ચલાવો.

તમારા મનમાંથી બિમારી વિવેનો પ્રત્યેક વિચાર દૂર કરો. જો તમે શસ્ત્રક્રિયા કરાવી હોય તો તે પૂર્ણ થાય એટલે તેને તમારી સ્મૃતિમાંથી દૂર કરો. તેની ઉપર વિચાર કર્યા કરશો નહિ. તેના સંબંધમાં વાતચીત કરશો નહિ.

જે વસ્તુ અરુચિકર હોય; જે વસ્તુ ખિન્નતા ઉપજાવતી હોય, જે વસ્તુ વ્યાકુળતા પેદા કરવી હોય; જે તમારી મન-શાંતિનો નાશ કરતી હોય તેને ભૂલી જાઓ-બહાર કાઢી નાખો. હવે તેને તમારી સાથે કંઈ પણ સંબંધ નથી. શોક, ચિંતા અને નિરુપયોગી શુદ્ધક વસ્તુઓમાં સમય નષ્ટ કરવો તે કરતાં તમારા સમયનો અધિક સારો ઉપયોગ થઈ શકે એમ હોવાથી જો નકામી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરો. જો તમે નિરાશાના દાસ બન્યા હો તો તેની સાથે મુક્તિ કરો. તમે તમારા ગૃહમાંથી ચોરને હાંકી કાઢો તે પ્રમાણે તમારા મનમાંથી નિરાશાને હાંકી કાઢો. તમારા સમસ્ત શત્રુઓની સામે દ્વાર બંધ કરી દો અને તેને બંધજ રાખો. આનંદના આગમન માટે થોડાંક નહિ, પણ તેની પૂઠ પકડજો, તેનું સ્વાગત કરજો તેને કદી પણ જવા દેશો નહિ.

એક વાર હતાશ બની ગયેલો એવો એક વરુણ લેખક જણાવે છે કે “હું જ્યારે પશ્ચિમ ભાગમાં હતો ત્યારે હું હંમેશા ધાસના મેદાનો પર ચડતી ગાયોને તપાસતો અને મને તેમની ઉપર ઇર્ષ્યા ઉપજ્યા વિના રહેતી નહિ હું ઘણી વાર નિઃશ્વાસ નાખતો અને હું ગાય હોઈ તો કેવું સારું! એમ મને લાગતું એ એક દિવસ એક ખેડુતને પૂછ્યું કે ‘આ ગાયો આટલી બધી સંતુષ્ટ શાથી રહે છે?’ તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘અરે, તેઓ ધાસ ખાઈને આનંદ કરે છે.’

ધણી લોકોના સંબંધમાં સંતાપની વાત જો છે કે, તેઓ ધાસ ખાઈને આનંદ કરતા નથી-તેઓ દુઃખો, દર્દો અને ચિંતાઓનો ત્યાગ કરતા નથી અને માત્ર આનંદ લૂંટતા નથી. જે એકાદ ગંધાતું ચીયર કે એવી કોઈ ખરાબ વસ્તુને ફેંકી દઈ શકતી નથી પરંતુ નકામી વસ્તુઓને કાતરીઆમાં ભરી રાખે છે, એવી ગૃહિણીની પેઠે આપણે

નકાની વસ્તુઓને વળગી રહીએ છીએ આપણે આપણા શત્રુઓને આડયા જવા દઈ ચકેતા નથી જે વસ્તુઓ આપણને વ્યાકુળ, ખિન્ન અને અશાંત બનાવે છે અને આપણને કદી કાંઈ પણ લાજ કન્ટી નથી તેમને આપણે લાત મારીને બારણા બહાર કાઢવા નથી

આપણે ત્યાગ કેવી રીતે કરવો તે જણતા નથી આપણે ચિંતા, વ્યાકુળતા અને કામના હાડપિજરોને ત્યાગ કરી આરામ લેવાને બદલે ખિન્ન, વ્યાકુળ અને ચિંતામસ્ત થયા કરીએ છીએ

ઘરમાં એક અપનદી માણસ હોય-એકે શાંત સ્વસ્થ આત્મા હોય તો તે અન્યોને કેટલું સુખ આપી શકે છે તેનું અનુમાન કોણ કરી શકે ચોમ છે ?

એકદે કાનેંગી કહે છે કે 'મારા સુવાન બાગીદારો કામ કરે છે અને હું હસુ છું હું તમને કહું છું કે, જ્યાં હાસ્ય થોડું હોય છે ત્યાં સફળતા પણ ઘણી ઘેડી હોય છે "જે કોઈ પોતાનું કાર્ય કરવામાં અનલ માને છે અને પોતાની અડચણને હસી કાઢે છે તે અવશ્ય વિનાશ પામ છે કારણકે આપણે જે કાર્ય સરળતાપૂર્વક કરીએ છીએ અને જે કાર્ય આપણને પસંદ હોય છે તેમ કાર્ય આપણે સરી રીતે કરી શકીએ છીએ"

આપણામાંના ઘણા માણસો મૂર્ખતાપૂર્વક નિરુપયોગી જોવા ઉઠ્યા કમીને પોતાનો પીઠા ફુખવી નાખે છે આપણે એવી નકાની વસ્તુઓ ઉપાડી ફરીએ છીએ કે જે કાંઈ પણ ઉપયોગી નહિ થતા આપણુ બળ હારી લે છે અને આપણને નિઃશયોજન પામી નાખે છે જો આપણે માત્ર કિંમતી વસ્તુઓને પકડી રાખતા અને નકાની વસ્તુઓને ફેંકી દેતા શીખી શકીએ-નિરુપયોગી અને બાધક વસ્તુઓને ત્યાગ કરતા શીખી શકીએ તો આપણે ઉત્થાન કરી શકીએ એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણે સુખ અને શાંતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકીએ

પ્રકરણ ૩૫ મું-મહાપુરુષોની યાદી

જે ખરેખરા મહાપુરુષોની ગણતરી કરવામાં આવે તો તેમાં કેનો સમાવેશ થશે ? જેમનાં હૃદય અને આચરણ પવિત્ર હોય; જેમણે કોઈની નિર્જાતાનો લાલ લીધો ન હોય પરંતુ પ્રત્યેકને સહાય કરી હોય અને જેમણે કોઈની ચઢતી થવામાં અંતરાય કર્યો ન હોય; જેમનાં જીવનો આનંદ, શ્રીત્સાહન, સહાય અને સ્ફુરણના અખૂટ સંકરરૂપ હોય. જેમણે અન્યોના માર્ગમાં બાધા કરી હોય અને તેમના કંદ્યાણની દરકાર રાખ્યા વિના પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે તેમનો પગથીયાં તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય; આવા મનુષ્યો ભલે પ્રપંચવશ જગતમાં અને વર્તમાનપત્રોનાં કોલમોમાં સૌથી વિશેષ આગળ પડતા જણાતા હોય; તેથી શું તેમનો સાચા મહાપુરુષોમાં સમાવેશ થશે ?

જે મહાપુરુષો તરીકે માત્ર ખરેખરા પ્રમાણિક માણસોના જ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો હજારો કહેવાતા સદ્ગુણધર્મિકો અને જેમણે જગતમાં ખ્યાતિ મેળવી છે એવા ઘણા માણસો પણ ચૂપ નહિ થઈ જાય ? જે માણસોની સદ્ગુણ પ્રાયમાલ જીવનોનાં મુરઠાઓથી ભરેલી છે તેની શુદ્ધિ-શું બંધાઈ નહિ જાય ?

હોઠો ક્યારે શીખશે કે, શુદ્ધ-સરળ હૃદયરૂપી દ્રવ્ય એજ માત્ર ખરું દ્રવ્ય છે અને ઉદાર કાર્યોની તુલનામાં સર્વમો બહુ તુચ્છ પદાર્થ છે ! આપણે ક્યારે શીખીશું કે, દ્રવ્યસંયમ એ ઘણી વાર હલકામાં હલકા તુચ્છ માનવીનું લક્ષણ હોય છે; તે ઘણી વાર જેનામાં દેવી સંપત્તિનો છાંટો પણ હોતો નથી તેવા આશ્ચર્ય મનુષ્યનું લક્ષણ હોય છે. પ્રહલ્લુ કર્ણ, લઈ લેપું, નાણાંની થેલીઓ સિંચવો, એ કાંઈ જીવનની સદ્ગુણતા કે મનુષ્યની મહત્તા નથી.

હુનિયાની સાધારણ દૃષ્ટિએ જેઓ નિષ્કુળ ગણાયા છે તેમણે જગત પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે તેનો અંદાજ કાઢી શકે એમ છે ? એવા સાચા મહાપુરુષોએ જગતને વિશેષ ઉજ્જવલ બનાવવાને માટે, તેને સાફ નિવાસસ્થાન બનાવવાને માટે તેમણે એટલો બધો ઉદ્યોગ કર્યો છે કે,

તેમને દ્રવ્યસચ્ચ કરવાનો મોહજી વળગી શક્યો નથી તેમણે સંસ્કૃતિ ઉપર દેટલો ઉપકાર કર્યો છે તેજી માપ કેણુ કરી શકે એમ છે ?

અમારે કોઈ સમર્થ ઇતિહાસકાર જગતના ખરા કથા છુટકાઓની સૂચિ કાઢ્યો ત્યારે તેને જણાયે કે તેમા જેમના નામ પ્રથમ વિસ્તરે છે, તેમને તેમની હયાતીમા તો હોઠા સાળેજ યોગખલાહતા પ્રાપ્ત નોકરોના નામ તેમના શોકના નામોની ઉપર વિરાજતા જણાયે. ઘણા નામ નોકરો વસ્તુત જે ખાતામા તેમણે કામ ક્યું હોય તે ખાતાના માલિક કરતા વિશેષ સફળ થયેલા જણાયે ઘણા મનુષ્યો કે જેમનુ જીવન મરીજ ઘરને સુખમય બનાવવામા અને પોતાના બાળકોને પોતાના કરતા વધારે સારુ શિક્ષણ આપવામા, તેમનુ જીવન વધારે ઉચ્ચ કરવામા ગાળ્યુ હોય, તેમના નામો, વર્તમાનપત્રોમા જેમના સુખસુખ જણુગા ફૂંકાયા હોમ અને જેમને ખહુ સફળ થયેલા માનવામા આજ્યા હોય એવા માણસોના નામોથી ખહુ ઉપરએ સૂચિમા લખેલા જણાયે.

એતરમા સ્ત્રી કરજના નાણા લાવવામા મદદ કરનાર અને પોતાના પ્રિય બધુને યાદરાજીમા મોકલી શકાય એટલા માટે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને દાખી દેનાર અને તેમ કરીને જેને માટે આત્મલોજ આપવામા આવ્યો હોય તેના કરતા ઘણી મોટી સફળતા પ્રાપ્ત કરનાર એવા અનેક દિવ્ય ઇતિહાસોની વાતો એ સૂચિમા મળી આવશે.

પોતાના વૃદ્ધ માતાપિતાની સલાજ લેવાને માટે હિન્દુસ્તાન શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાની પોતાની આકાંક્ષાને દાખી દેનાર કિંવા લગ્ન કરવાની અને પોતાનુ ઘર કરવાની સધિનો હોગ આપનાર અને પોતાના મિત્રોના નાના મહાની બહાર પ્રસિદ્ધિ નહિ મેળવનાર એવી છેકરીઓના નામ પણ તે સૂચિમા મહાન વક્તા, લેખિકા, ગાયિકા, કલાનિદ્ અથવા નદી બનનાર સગિનીના નામ કરતા ખહુ ઉંચે લખાયેલુ પ્રતીત થશે.

ઘણા શોકો જણીને આશ્ચર્યચકિત થયે કે, જેમને હીંધે તેમને દ્રવ્ય પ્રતિ ધણ શક્યુ હલુ—જેમની મહત્ત્વાકાંક્ષાએ તેમણે દાખી લીધી હતી, જેમની આશાઓ

તેમણે નષ્ટ કરી હતી, જેમની સંધિઓ તેમણે સંકુચિત કરી નાખી હતી અને જેમના પ્રત્યે તેઓ કદી પણ માયાળુ કે પ્રેમભર્યું શબ્દ બોલ્યા નહોતા, તેમના નામો તે જોઈ મનુષ્યોની સૂચિમાં ઉલ્લેખ અહીંથી અણકી રહ્યા છે અને તેમાં તેમના (રોટાના) નામોનો તે ક્યાંય પતો પછી નથી

પણ મિલકાતિદે એમને આશ્ચર્યચકિત થશે કે પર્માના વર્ષસુધી અધકારમય, રોજોત્યાદક મિલકાત મળરકે અને રાત્રે કામ કરનારા તેના રક કામદારો કે જેમને તેઓ કદી જોળખતા પણ નહોતા, તેમના નામો-નિર્જાણ છોડરાઓ અને છોકરીઓ કે જેમને ખસણ આર્થિક દશ્યને લીધે નિશાળે જવાના સમયે કામ કરવાની ફરજ પડે છે, તેમના નામો અને વાકા વળી જશે એ તથા અસહ્ય ચર્ચા જશેલા માતાપિતાઓ અને બાલ્યાવસ્થાના અનદોષી સદા વિમુખ રહેલા નાના બાળકોના નામો-તે સૂચિમાં તેમને કપડો આપતા હીંપી રહ્યા છે અને તેમના પોતાના અને તેમના લાડમાં ઉછરેલા બાળકોના નામ ક્યાંય પણ જણાતા નથી

અભિમાની કર્તાદાધિપતિને જણાશે કે તેનો કુલ્યમેન, દાસી અને રસોણીઓ-કહેવાઈ હલકા લોકો-કે જેમને કદાચ તે અને તેન કુટુંબના માણસો પણ સમાવ મળતા હતા, તેમના નામો તે સૂચિમાં તેના પોતાના નામથી બહુ ઉચે ચિત્રાએ છે

પણ મહાન વ્યાપારીઓને તે સૂચિમાં પોતાના અતિ પ્રિય અને અત્યંત લાડમાં ઉછરેલા પુત્ર તમા જણાશે નહિ પરંતુ તેના એકાદ તિરસ્કૃત બ્રાહ્મિય બૌદ્ધ, એકાદ અગ્રાત કારકુન કિંવા એકાદ અવિશ્વમ કરનાર અને જોણ પગાર મેળવનાર શુમાસ્તાનુ નામ તેના જોવામાં આવશે

જે માણસે સ્વાર્થી બની દ્રવ્યસચ્ચ કરવા ઉપરાંત કિંવા અગત કિંવો અને અગત મહાવાકાશના સંકુચિત સેવમાં કામ કરવા ઉપરાંત કાર્યપણુ કર્યું ન હોય, તેવાઓનું રમરણુ કદી પણ લોકો કરશે નહિ અને તેને મહાપુરુષોની સૂચિમાં સ્થાન મળશે નહિ

‘અર્થસિદ્ધિ’ એજ હમેશા ચક્રવર્તી હોતી નથી, અને ‘પ્રમિદ નિષ્કળતા’ વણીવાગ ઉત્તમ ચક્રવર્તી હોય છે અમ્મ
સુ ૧૮

લિંગ ઉલ્લેખ, કેઈ પણ અને સર્વ સંયોગમાં બની શકતું ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કંઈક માટે આગ્રહી પ્રયત્ન, પ્રેમ અને ઉદારતાપૂર્વક કરવા નાના નાના કામો અને જગતમાં ઉપયોગી થઈ પડવાની આકાંક્ષા, એવીજ મનુષ્યને દેહ મનુષ્યોની પકિતમાં રચાઈ ગયે છે.

કીર્તિ, દ્રવ્ય, ઉચ્ચ દરજ્જે, લૌકિક માનપાન એ વસ્તુઓને ખરી સફળતાની સાથે લેશપણ સંબંધ નથી. સાચી વિશેષ સફળ પુરુષને મનુષ્યોએ ધિક્કારો હોતો અને તે એટલો બધો રક હોતો કે તે પોતાનું મસ્તક મૂકવા જેટલી પણ જગા આ સસારમાં ધરાવતો નહોતો.

બહો ! આ પ્રપચી સસારમાં સ્વાર્થી સ્ત્રીપુરુષોની કહેવાતી સફળતા અને મહત્તા કેવી ચોશનીય વસ્તુ છે ! કેવો ભ્રમ છે !

જે માણસો માનવહયા, પ્રેમ અને ઉદારતાની ભાવનાને કશી નાખે છે, જેઓ અન્યોના જીવને અને આત્મમય ખનાવવાની સધિઓને પોતાનાં મહત્વાકાંક્ષાના માર્ગમાં વ્યાધાદ્ય મણીને તેમને દેહી દે છે, તેમનો જ્યારે હિસાબ લેવામાં આવશે ત્યારે તેઓ કેવા જનજીત થઈ જશે ! ગેલેરિયસે જ્યારે ઇરાનીઓની છાવણીપર હલ્લો કર્યો ત્યારે એક સૈનિક ના હાથમાં “ભાતીઓથી બરેલી ચળકતા ચામડાની એક ટ્રેયળી” આવી હતી, પરંતુ ઇતિહાસકાર ગિજનના જણાવ્યા પ્રમાણે તેણે તે ટ્રેયળીને સજાપૂર્વક આવવી રાખી હતી અને તેમાંનો માલ દેહી દીધો હતો. ‘નાજ મકાદે ઉત્ત માણસોને પ્રવીત થશે કે તેમને ખોટો માલ મહણ કરી સાચી અપત્તિ અને સફળતાને દેહી દીધી છે.

આપણે જે કાર્યસિદ્ધિ કરી હોય તે ઉપરથી આપણી તુલના કરવામાં આવશે નહીં, પરંતુ આપણે જેવા છીએ તે આપણે જે હેતુથી જે કંઈકો ‘ચલતુ કર્યો છે તે ઉપરથી આપણી તુલના કરવામાં આવશે.

તે મનસુ ન્યાયાચીય કે જેની ઉપર કશી અપીલ આવી શકનાર નથી તે આ જગતમાં તે ઘણી નિષ્ફળતાઓને સફળતા ઠરાવશે અને ઘણી સફળતા તેને નિષ્ફળતા ઠરાવશે.

જેમણે જીવનના નાના કામો ઉપર ઝીંકે જાય.

હોય; જે અજ્ઞાત કાર્યકર્તાઓએ-જેમાંના કેટલાક અંધ હશે; કેટલાક હાથ કિંવા પગ ગુમાવવાથી પંચુ બની ગયા હશે; કેટલાક વ્યાધિગ્રસ્ત હશે-માનવજાતિની સેવા બળવી હોય; તેના કલ્યાણને માટે બહાદુરીપૂર્વક સંકટો સહન કર્યા હોય; જેમણે પ્રાચીનકાળના ધર્મવીરોની પેઠે હિંમત-પૂર્વક જીવનના બોલાઓ ઉઠાવ્યા હોય અને પરમાત્માએ આપેલી શક્તિઓ અને સંધિઓનો બહાદુરીપૂર્વક વિશેષ-માં વિશેષ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમનાં નામો, આપણી જાણમાં નહિ હોય એવા માણસોનાં નામો સફળ અને શ્રેષ્ઠ-જનોની સૂચિમાં અમર અક્ષરોમા અંકિત થશે.

परिशिष्ट अथवा उमेरो

१-उन्नति का स्वरूप

वर्तमान जगत में होने होने से उन्नति की आवश्यकता पड़ी है. आरों और उन्नति की जरूरत है. सभी क्षेत्रों में लोग उन्नति करना चाहते हैं. कहां जाता है कि भ्रष्टाचार, शताब्दी के उन्नति के युग में जो देश, जाति, सम्प्रदाय, समाज या व्यक्ति उन्नति की दौड़ में पीछे रह जायगा; वह नितांत ही पुरुषार्थहीन समझा जायगा. इसी विये आज सभी मुझी बांध कर उन्नति के मैदान में भागो जाओ रख कर दौड़ लगा रहे हैं और उन्नति उन्नति की पुकार मचा रहे हैं.

लोगों के कथनानुसार उन्नति हो भी रही है. जगह जगह उन्नति या उत्थान के विविध उदाहरण भी उपस्थित किये जाते हैं कि "युरोप जगदी था, आज सुसम्भ और परम उन्नत है, इसकी धाके सारे संसार पर गभी दुध है. जापान कुछ समय पूर्व अवनति के गर्त में पडा था, आज धन-जन-समान से परिपूर्ण है. अमेरिका की उन्नति का तो कहना ही क्या है? संसार के सभी राष्ट्र आज धन के विये इसीकी ओर सतृष्ण दृष्टि से ताक रहे हैं. सभी नर-नारी जहां स्वतंत्र हैं, टर्की ने भस्मियों का नीलाभी धस्तिहार निकाल कर, अरबी लिपि का अक्षिकार कर, ओस्ती के अद्वरों से लुके हुटा कर और अलिश के पद का पदद्वित कर गडी जारी उन्नति करदी है. अफगानिस्तान तो आज उन्नति के विये अपना गति-दान दे रहा है. भारत भी उन्नति में किसीसे पीछे क्यों रहेगा? गीत-भङ्ग, टेविशन-रेडियो, मोटर-विमान, कावेज-मोर्टिग, होटल-उपहारगृह, प्रेस-पत्र और नाटक-

ਸਿਨੇਮਾ ਆਦਿ ਅਜੀ ਉਜ਼ਤ ਸਭਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਮੌਜੂਦ
 ਹੈ ਸਭ ਟਾਕੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਪਾਨੇ ਦੇ ਵਿਚ 'ਭਾਤਿ' ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ
 ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸਭਾ ਸਮਾਜ ਆਰ ਵੱਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਪਨ
 ਅਪਨਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਉਨਮਤਿ ਅਜੀ ਨਹੀਂ ਫੁੱਲ ਰੀ।
 ਅਥਾ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਜੋ ਪਦੇ ਦਿਨ ਕੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ
 ਸਮਝਨਾ ਆਖਿਓ ਅਸ, ਫੀਰੇ ਗਏ, ਆਉਂਦੇ ਗਏ, ਅਭਰਦਾਰ।
 ਫੇਰ ਖਿਞਤ ਨ ਜਾਏ।" ਸਾਰਾਸ਼ ਧਰ ਕਿ ਆਪ ਅਖਿਲ
 ਵਿਚੇ ਕਾ ਆਕਾਸ਼ ਉਨਮਤਿ ਦੇ ਹਿੰਦਿਮਨਤਾਧੀ ਧਨ ਮੇਧਾ ਸੇ
 ਆਖਾਇਤ ਹੈ।"

ਮਨ ਮੇਂ ਭਰੇ ਆਰ ਅਸ ਉਠਤਾ ਹੈ ਕਥਾ ਧਰੀ ਧਰਮ
 ਉਨਮਤਿ ਹੈ। ਅਥਾ ਧਨ ਜਨ, ਆਰੀਧਿਕ ਅਭਿਵ, ਅਨੁਭਵ, ਮਾਨ
 ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਪਦ-ਗੈਰਬ, ਰੇਲ-ਵਿਮਾਨ, ਮੋਟਰ ਆਦਿ ਲੋਗ-ਸਾਮ
 ਭਿਧੇ ਦੇ ਮੁੱਲ ਕਰ ਕੇਨੇ ਕੇ ਹੀ ਫੁੱਲ ਉਜ਼ਤ ਹੈ ਜਾਨੇ ਹੈ।
 ਕਥਾ ਅਨੁਸਿਕ ਮੋਢਮਧੀ ਵਿਦਾ ਕਾ ਅਨੁਸ਼ੀਲਨ ਕਰ ਧਰਮ
 ਅਨੁਸ਼ਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਹੀ ਫੁੱਲ ਉਨਮਤਿ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਫੇਰ
 ਜਾਤਾ ਹੈ, ਵਿਪਕ-ਅਭਵ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਮੇਂ ਆਰ ਉਨਕੇ ਸਾਧਨ
 ਹੋ ਜਾਨੇ ਪਰ ਲੋਗਾਂ ਮੇਂ ਜਾਗਰੇਖ ਆਉਂਦੇ ਜਾਨੇ, ਅਭਿਮਾਨ
 ਸੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਨੇ ਜਾਤਾ ਹੈ ਆਮ, ਕੋਪ, ਲੋਲ, ਦਲ ਆਰ ਮਦ
 ਕਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ਮਨ ਧਰਮੀਆਂ ਮਾਨੁ ਸੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ
 ਜਾਤੀ ਹੈ ਆਖੀਸੇ ਮੇਂ ਉਨਮਤਿ ਦੀ ਆਤਿ ਧਨ-ਮੁਕ-ਸੀ-ਨਾਨ
 ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਲੋਗਾਂ ਮੇਂ ਆਰ ਉਨਕੇ ਸਾਧਨ ਕਰਨੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ
 ਮੇਂ ਚਿੰਤਾ ਅਭਵ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਧਰੀ ਉਨਮਤਿ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਹੈ।
 ਕਥਾ ਆਤਮਿਕ ਉਨਮਤਿ ਦੇ ਭੁਲਾ ਕਰ ਕੇਵਲ ਧਨ-ਮਾਨ-ਸੰਦ ਦੇ
 ਸਾਧਨ ਮੇਂ ਲਗੇ ਰਹਿਨੇ ਕੇ ਉਨਮਤਿ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਫੁੱਲ ਮਨ
 ਮੋਢ ਸੇ ਅਭਿਮੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਤਾ। ਆਰ ਕਥਾ ਪਦੇ ਮੋਢ
 ਅਭਿਮੁਕਿ ਦੇ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੇਂ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਫੁੱਲਾ ਹੋਤਾ। ਆਰ ਆਰ
 ਵਿਚਾਰ ਕੀਜਿਓ। ਸਾਨ ਚਿੰਤਾ ਸੇ ਸੋਚਿਓ।।

ਆਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਉਂਦਾ ਧਨ ਕਮਾਏ, ਆਪ ਵਲ ਅਰਧੇ
 ਦੀ ਸ ਪਤਿ ।। ਆਖੀ ਹੈ, ਉਸਕੇ ਲੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਾ
 ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਨਕੇ ਆਤਿਨੇ ਧਨੀ ਹੋਨੇ ਮੇਂ ਲਾਭੇ ਅਰੀਭ
 ਤਪਾਕ ਛਾ ਗਏ ਛਿੰਨਾ, ਅਸਲ ਆਰ ਧੋਮੇਘਾਟ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ
 ਸੇ ਉਸਕਾ ਹੁੰਦਾ ਅਭਿਨ ਹੋ ਗਏ, ਦਫਾ ਜਾਤੀ ਰਹੀ। ਆਪ
 ਕੀ ਉਸਕਾ ਮਨ ਅਭਿਨ ਹੈ, ਉਸਮੇਂ ਰਾਗੇਖ ਲਾਗੇ ਹੈ, ਪਦੇ

इसरो की उन्नति देख कर जलता और ज्वलति से जल उठता है। सत्य, शैत्य, सतोष और परमात्मा की कुछ भी परवाह नहीं है धन के भंड से मतवाला हो कर वह आठो-पहण लोग-बिदास, मान-संक्रम या नाम पैदा करने में रत है इसरी और अकेलमनुष्य ने परोपकार में या प्रारब्ध पशु व्यापार के तुकेसान में अपना सारा धन दे दिया या वह जन्म से ही इरिद्री है आज उसे चेट बनने के लिये जन्म और सरसी गर्मी से जलने के लिये पूरा कपड़ा नहीं मिलता, परन्तु धंस सकट में ली उसने सक्षिपार और सतसज से अपने हृदय को शुद्ध कर रखा है उसमें इयाकृता, सरवता, सङ्कानुभूति और शक्ति आदि गुणों का प्रादुर्भाव हो गया है, वह सदा इसरो को जला गाहता है और यथासाध्य करता ली है, समय पर परमात्मा को याद कर दुःख में ली उसकी इया का अनुभव करता हुआ प्रसन्नचित्त रहता है, जललाधये, धन दोनों में किसी वयार्थ उन्नति कुछ और हो रही है ?

अकेल मनुष्य जडा धर्मरत्न या देशरत्न ठहलाता है, स्थान स्थान में उपदेश देता हिरता है, आचार्य या नेता की हैसियत से सर्वत्र पूजा जाता है, जगह जगह मान या मानपत्र प्राप्त करता है, छत्तरी लाजे नरनारी जिसके दर्शन और वापस के लिये लास्ययित रहते है, पर वह सब कुछ वह रागद्वेष से प्रेरित हो कर मान प्राप्त करने या धन कमाने के लिये कर रहा है अपनी लडकीली वक्तृताओं में अटपटुद्धि और अनुभवरहित लोगो को उत्तेजित और वयस्य कर उनको धंस लोक और परसेक में डूबी जना देता है इसरी और अकेल सीधा-सादा धर्मरत्न व्यक्ति है जिसको गेह पृथता जनता ली नहीं, जो सुपस्या अपने जगवान के सामने रता है जो अपने सामर्थ्य के अनुसार सुपस्या शरीर-मन-वाणी से रीटी के अकेल सूजे टुकडे में, सु-सुगर पानी से, जिनारी की हावत में सेवा से, सङ्कव्यवहार से और सत्ये सन्मार्ग की शिक्षा से जनता की सेवा करता है या अकेल में गैठ कर, जनता की आगे से आगव हो कर सुपस्या जगवद्विजन ही

કરતા હો જાવલામ્હે, ઇન દોનો મે કૌન ઉન્નત હો ?

એક તદુરસ્ત આઢમી પ્રતિદિન અખાડે મે જ કર
- કુસ્તી લડતા હો ખાત કો ખાત મે ચાહે જિસે પછાડ દેતા હો,
ધમ્મી લિયે ખલે સચ્ચે કરતા હો કિ વહ સમદેવવશ જિનકો
અપના સચુ સમજતા હો ઉન્હે પછાડ સકે અપને શરીર
ખલે કે અભિમાન સે કિસીકો કુછ સમજતા હો નહી, શક્તિ
કે ખલે પર દસરો કે મન મે લાય ઉત્થાન કરને ઓર
લોમ લોગને મે હો લગા રહતા હો દસરી ઓર એક દોઢી
મનુખ્ય હો, શરીર અત્યંત અશક્ત હો રહો હો; લોમ ધૂણા
કરતે હો પરંતુ જિસકા અત કરણ પ્રેમસે પૂર્ણ હો, જો સદા
સર્વકા સખકા હિત ચાહતા હો, કિસીસે દ્રેષ નહી કરતા,
જો કુછ ભિકતા હો ઉસે હો ખા કર એક દેાને મે પઠા
ઈન્ધર કા સમરણ કરતા હો જાવલામ્હે ઇન દોનો મે આપ
કિસકો ઉચ્ચતિ કે પથ પર ચારૂક સમજતે હો ?

એકે બડે ઉચ્ચ વર્ણ કા મનુખ્ય હો રોજ ઘટો નહાતા
હો, શરીર કો ખૂબ મલ મલ કર થોતા હો, લિલક-સુદા મે
ઓર પૂજા મે ઘટો જિત્તા હોતા હો, કિસીકો કબી દર્પશ
નહી કરતા, ખડા નામી ધર્માત્મા ઠહલાવા હો, પરંતુ અપને
વર્ણ યા જાતિ કે અભિમાન મે રાગદ્રેષ સે પ્રેરિત હો કર
દસરે અપને હો જોસે મનુખ્યોસે ધૂણા કરતા હો ઉન્હે જુરા
ખલા કહતા હો, સખકો અપને સે નીચા સમજતા હો પરમ
પિતા પરમાત્મા હો દસરી સત્તાન સે દ્રીક કર પરમાત્મા
હો આજ્ઞા કા ઉલ્લખન કરતા હો ઓર જિન્હકે મન મે
દોમ સમાયા હો દસરી ઓર એક નીચ વર્ણ કા મનુખ્ય
હો, પરંતુ ઉસકા હૃદય સમવૃક્ષાંતિ સે જરા હો વહ બડે
પ્રેમ સે સમનામ લેતા હો અપના સજ કુછ ભગવાન્ કો
સમજતા હો કબી કિસીકી જુરાઈ નહી કરતા ઓર અપને કો
સખસે નીચા સમજ કર સખકી સેવા કરતા હો અપના ધર્મ સમ
જતા હો જાવલામ્હે ઇનમે કૌન ચલાઈ ઉચ્ચતિ કર રહો હો ?

એક મનુખ્ય જિસે કોઈ બડા અધિકાર પ્રાપ્ત હો,
ચોકડો મનુખ્ય જિનકી સલામી જરતે હો, હજારો કાપતે
હો ઓર ‘જી હુન્દર’ ‘જી સરકાર’ કે નામ સે સંબોધન
કરતે હો, પરંતુ રાગદ્રેષવશ અપને અધિકાર કા દુરુપયોગ

करता है, स्वार्थवश व्याप्य करता है, व्याप्य-व्याप्य का विचार त्याग कर अनभ्यासी करता है और पङ्कजोत्पत्ति से पागल हो कर हरे किसीका अपमान कर बैठता है दूसरी ओर जोके भनुष्य जिसको कुछ अधिकार प्राप्त नहीं है, जो पाप पात में इतना व्यता है पर जिसका मन स्वरूप सत्त्विक ही लाति निर्मल है जिससे इन्द्रिय में द्विंसाक्षेप हो स्थान नहीं है, जो धर्म की लक्षित करता है और उससे सम्बन्ध बनाता है मतवालोंमें धर्ममें हीनता उत्पत्ति का पथिक है?

जोके भनुष्य विनयाव अपने धर्म के प्रचारार्थ में लगा है प्रसिद्ध व्याख्यानदाता है, रागद्वेषवश बगल बगल विधर्मियों की निंदा कर, इनके धर्म को अपूर्ण और नीच मतला कर लोगो के मन में घृणा फैलाना करता है और अपने धर्म के दोषों को छिपा कर दूसरों के बोटों दोषों को भी निस्तार से बखुन करता है दूसरी ओर जोके भनुष्य सुपथाप धर्मपालन करता है, कहीं भी उसकी प्रसिद्धि नहीं है परन्तु जो अपने जीवन को धर्मभय बना कर किसी की भी व्यर्थ निंदा-स्तुति में समय न लगा कर अपने आदर्श जीवन से दूसरों पर अनायास प्रभाव डालता है, पर वह प्रभाव डालने की कामना से धर्मपालन नहीं करता देवस कर्तव्यवश ही करता है मतवालोंमें धर्ममें किसी उत्पत्ति का रही है?

जोके सज्जन ने महा विद्याध्ययन किया, शास्त्रों की भूमि अवलोकना की, धर्मधर्म परीक्षाये पास की, नाम के साथ उपाधियों के अहंता से अक्षर जुड़ गये, शास्त्रार्थ में लड़े लड़े प्रसिद्ध पंडितों को परास्त किया, व्याख्यानों से आकाश शुभ हिया, परन्तु विद्या का और विद्वान होने पर प्रतिष्ठा का अभिमान बढ़ गया अनेक प्रकार के तर्कोंलटो में इस कर मन खड़ा और विश्वास से छीन हो गया परमात्मा की कुछ परवा नहीं, तर्कों और पारित्य से परमात्मा की सिद्धि अखिद्धि की जाने लगी, शास्त्र मनोविनोद की सामग्री बन गये, धर्म की द्विगिया होने लगी और यक्षेष्टाचार का साम्राज्य हो गया दूसरी ओर जोके अशि

पुद्धि की कसौटी पर धर्म के स्वरूप को कसना चाहते हैं; उन्हें धर्म में कभी विश्वास नहीं हो सकता। जो पुद्धि रागद्वेष से दूषित है; काम-क्रीड़ा का आगार बनती हुई है; शरीर को ही आत्मा समझती है; उस पुद्धि से धर्म के दिव्य कर्मों की जाँच पड़ताल करना, उसी पुद्धि के निर्णय के अनुसार धर्म को चलाने की कामना करना और उसी निर्णय से धर्म का धर्मरत्व या अधर्मरत्व सिद्ध करने जना कितना बड़ा अज्ञान है ! यह हमरूप रचना चाहिये कि सरल विश्वास और सदा गिना धर्मरीय ज्ञान कभी नहीं हो सकता।

हाल में डा. जॉन माट नामक एक अमेरिकन राजन-न मैसूर में होनेवाले ' विश्व छात्र दिवरेक्षण ' के सभापति बन कर अमेरिका से भारत आये थे। उन्होंने महात्मा गांधीजी से विभिन्न विषयों पर बातें कीं। बातचीत के प्रसंग में ही महात्माजी ने कहा कि ' मैं सुबको से धर्म-प्रार्थना करने को कहूँगा, ' इस पर डा. माटने पूछा—

' यदि धर्मसे उनको लाभ नहीं पहुँचा अर्थात् उनकी प्रार्थना नहीं सुनी गयी तो ? '

म०—तब वह उनकी प्रार्थना ही नहीं कही जायगी। वह तो उनकी भाषिक प्रार्थना हुई। प्रार्थना तो वह है जिसका असर हो।

डा० माट—हमारे सुबको के साथ यही तो ठठिनाई है। विज्ञान और दर्शनशास्त्र की शिक्षाओं ने उनकी धर्म-भारी धारणाओं को नष्ट कर दिया है।

म०—यह तो धर्म की कसौटी है कि वे विश्वास को पुद्धि की चेष्टा समझते हैं; आत्मा का अनुभव नहीं। पुद्धि हम लोगों को एवमत्र में कुछ दूर तक ले जा सकती है; परंतु अंत में वह भौके पर धोका दे देती है। विश्वास से कारणों की उत्पत्ति होती है। जिस समय हमें यारों और अधिकार की अधिकार दिप्तायी पड़ता है और हमारी पुद्धि बेकाम हो जाती है; उस समय विश्वास ही हमारी रक्षा को आता है। यही वह विश्वास है जिसकी हमारे नवयुवकों में आवश्यकता है और वह वही प्राप्त

होता है जबकि बुद्धि के गर्व को भिलकुल खुर कर ध्वस्त की ध-छाओ पर अपनेको पूर्णतया समर्पित कर दिया जय

पूज्य महात्माजी का यह कथन अक्षरशः सत्य और सदा स्मरणीय रहने योग्य है। भौतिक जगत् की बुद्धि के विक्रम को जाने पर ध्वस्तरीय विश्वास ही रक्षक होता है। ध्वस्तरीय विश्वास के अल से रक्षित पुरुष ही जैसी जात कह सकता है परन्तु आज के उन्नतिशील (?) जगत की स्थिति क्या है ? जो लोग आज अपनेको उन्नत या उन्नति-पथाइय समझते हैं उनके हृदय में यथार्थ में क्या जात है ? अपने अपने हृदयों को टटोल कर देखिये जेद है कि ध्वस्तरीय को मानना तो झर गड़ा, आज के कम उन्नत मानवों का हृदय तो मोह से घटना अभिभूत हो गया है कि अपनी उत्पत्ति अवनति के यथार्थ स्वरूप को समझने की क्षमता प्रायः जाती रही है। बुद्धि सूक्ष्म होने कोते घटना सूक्ष्म हो गयी कि अब कहीं उसका पता ही नहीं लगता ध्वस्तरीय राग-द्वेष के विषेष्ट लावों से प्रेरित हो कर आज का मनुष्य-समाज परस्पर ध्वस्तारमक जेदा और किया कर रहा है तथा इसीमें अपनी उन्नति मान रहा है।

जिस युरोप की उन्नति पर कम मोहित है, उसकी उन्नति के परिणाम में एक तो धन-जन और शांति-सुखध्वसकारी महायुद्ध हो गया और दूसरे की अदर ही अदर तैयारी हो रही है पता नहीं, यह अदर का जयानक विस्फोटक कण फूट उठे। विज्ञान में उन्नत जगत का वैज्ञानिक आविष्कार गरीबों का सर्वस्व नाश करने और अव्यक्ताल में ही जलुसभ्यक मनुष्यों की हत्या करने का प्रधान साधन बन रहा है। चेट्टियोटिजम और देशप्रेम पर देशदलन का नामान्तर मान रह गया है राष्ट्रसेवा पर राष्ट्र के अहितचितन और संसार के रूप में जल गयी उन्नति के मिथ्या मोह-पाश में आज का मनुष्य आज रक्तपिपासु हिंसक पशु की लाति जेकदूसरे को भा डालने के लिये कमर कसे तैयार है। जेक पाश्चात्य सभ्यजन ने जेठे मार्मिक शब्दों में आज की उन्नत सभ्यता का दिग्दर्शन कराया है वह कहते हैं कि—

“आज पदवी जड़ होने में ही सत्यता की शान है। स्वाभाविक दुःखी है। दणा कर उसके जड़ले सुखुरा देना; स्वाभाविक स्थिति है छिपा कर सपनेसे अच्छे जाग है। सामने रहना; वस्तुतः हम जैसे नहीं है उससे अधिक जड़े और अच्छे होने का ढोंग रचना तथा अपने विचार, आसक्ति, आचरण, चोराके और धनैश्वर्य के आच्छादित सभलना यही गौरव की भाव है। गरीब मनुष्य के अतुराध से ढग लेना, यही सत्यता है।”

“गरीबी चोराकेवाले मनुष्य के देणते ही मुंह शिरा लेना; उसके सत्यतापूर्ण प्रश्न का उत्तर न देना; विदेशी अपरिचित की ओर उदासीन भाव से देणना और जल बह भातघीत शुरू करे तब न जोखना, यही गठभन और शराइत है। बिना शत्रुता के अकेलसरे की कृत्या कर डालना—यही सत्यता का निशान है।”

“आज मानवजात से वसुधरा की आस जुझायी जाती है और उसके पवित्र क्षेत्र मानवी अस्थियों के शूलों से उपजाऊ बनाये जाते हैं। अकेल राष्ट्र का गौरव दूसरे राष्ट्र के सत्यानाश में है।”

जिस उन्नति का यह स्वरूप है, वह क्या यथार्थ उन्नति है? अकेल ही देश में रहनेवाले मुसलमान हिंदुओं के और हिंदु मुसलमानों के कुसला धमका कर अपने धर्म (?) में शामिल करने और अकेलसरे का नाश करने की चेष्टा में लगे हुए हैं। क्या यही उन्नति का मार्ग है?

राजद्वेष के विपवृक्ष के सिंघते रह कर छोटे छोटे समूहों के ही अपना स्वरूप मानना तथा अकेलसरे के अपना प्रतिद्वंद्वी और शत्रु समझ कर सदा के लिये लड़ाई कान लेना और मानमर्यादा, धन-जनादि के संभल में ही अदपडावस्थायी अभूत्य मानवणवन के भो देना; यह वास्तव में उन्नति नहीं है।

आत्मा का उत्थान ही उन्नति है और आत्मा का पतन ही अवनति है। जिस साधन या क्रिया से आत्मा की उन्नति होती है; वही कार्य या साधन उन्नति का उपाय है और जिनसे आत्मा का पतन हो वही अवनति के

कारण हैं दैवी संपत्ति के सुरमित पुष्प जल हृदय में
 जिल उठते हैं, तभी मनुष्य की यथार्थ उन्नति होती है,
 और तभी उसके अतस्तन से उठी हुई वह सुंदर सुगंध
 बाहर भी आये और फैल कर सजके। सुभी बनाती है
 इसके विपरीत जल आसुरी संपत्ति के कूड़े कचरे और
 मय से हृदय भर जाता है तभी मनुष्य की अवनति समझी
 जाती है ऐसे मनुष्य के हृदय में पापों की सड़न पैदा
 हो कर आये और फैल जाती है और फिर वही बाहर
 निकल कर सड़कामके व्याधि की भाँति सजके आकांत कर
 डुभी कर डालती है।

लौकिक पदार्थों की प्राप्ति अप्राप्ति से आत्मा की
 अवनति उन्नति का केवल भास सजध नहीं है यह सजध
 तो आदर के भावे से है एक मनुष्य जूँ भोज कर धन
 कमाता है और दूसरा असत्य का आश्रय ले कर धन कमाने
 की अपेक्षा हरिद्र रहना ही उत्तम समझता है एक मनुष्य
 दल रथ कर मान बढ़ाई प्राप्त करता है और दूसरा सरल
 ता से अपमान सहता हुआ अपना जीवन गिताता है
 धनमें पहुँचे होने उन्नति के मोह में आत्मा का पतन
 करते हैं और इससे आत्मा की यथार्थ उन्नति करते हैं
 ससार के लोभ्य-पदार्थों के लिये अतःकरण के सहशुद्धो
 के नष्ट कर उनके स्थान में दुर्गुणों के भर देना 'घर
 कूँक तमाशा देखने से' भी भद कर भूर्जता है जिस घर
 में मनुष्य सुषुप्त पूर्वक निवास करता है, सरदी गभी से
 भयता है, उसी घर के यदि वह थोड़ी सी दर के भनो
 रजन के लिये भूर्जता से जला कर लरभ कर दे और
 सदा के लिये निराश्रय हो जाय तो उससे भडा भूँड और
 दैन होगा? परंतु जो लोग थोड़े से जीवनकाल में साथ
 रहनेवाले लौकिक पदार्थों के सजह के लिये हृदय के परम
 आश्रयरूप दैवी शुद्धो के वडा से निकल देते हैं, उनकी
 भूर्जता के सामने तो उपर्युक्त भूँड भी जुद्धिमान ही
 समझा जाता है जो मनुष्य अपने जलते हुये घर की अग्नि
 के प्रकाश में काम करने की धृष्टा से घर जलाता है,
 उससे वह मनुष्य कही अधिक भूर्ज है जो लोगो के भटोर

મેં કે લિયે અપને સફળતા કે ત્યાગ કર સુખી હોના ચાહતા હૈ. પ્રથમ તો લોગોં કા પ્રાપ્ત હોના ભી નિશ્ચિત નહીં હૈ. સારી ભક્તિ જ-તોડ પરિશ્રમ ઝીર સચ્ચે મન સે છલ છોડ કર પ્રયત્ન કરને પર ભી બહુતોં કો વે નહીં મિલતે. મિલ ભી જાતે હૈં તો ઉન્નતા કિસી ભી ક્ષણ મેં નાશ હો સકતા હૈ. પહેલે નાશ ન ભી હુએ તો મરને કે સમય તો અવશ્ય હી વે છૂટ જાતે હૈં. ઝીસે પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે કુર્લભ મનુષ્ય-જીવન કે સત્ય, અહિંસા, દયા, પ્રેમ, આસ્તિકતા, શીશ્ય, સંતોષ, સદાચાર ઝીર બ્રહ્મચર્ય આદિ રત્નોં કો છુટા હોના બહા હી મારકે મોહ હૈ. યદિ યહ કહા જાય કિ હુમારી તો ઝીરે કોઇ ઇચ્છા નહીં હૈ; હમેં તો ભૌતિક પદાર્થોં કા સંગ્રહ કર કે કેવલ લોકોપકાર કરના હૈ; તો યહ કોઇ ખુરી ખાત નહીં હૈ. ભૌતિક પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ કર કે યા દિનરાત ઉન્હીંકી પ્રાપ્તિ કે સાધનોં મેં સંલગ્ન રહ કર ચદિ કોઇ પારોં સે બચા રહ સકે; અપને સફળતાં કો બચાવે રખ સકે ઝીર ઇશ્વર કે લિયે હૃદય મેં સદા કે લિયે સ્થાન સુરક્ષિત રખ સકે તો બહુત હી અગ્રહી જાત હૈ. પરંતુ ઝીસા હોના હૈ બહુત હી કઠિન ! લોગ ઝીર ભગવાન કા ઝીક મન મેં ઝીકસાથ રહના તો અસંભવ હી હૈ. હાં, યદિ સારે પદાર્થ ઇશ્વરાથ સમર્પિત કર દિયે જાય ઝીર પદાર્થોં કા સંગ્રહ ભી ઉસીકે લિયે હોતા રહે તો દૂસરી જાત હૈ. યહી નિષ્કામ કર્મયોગ હૈ. પરંતુ યહ જાત કહને મેં જિતની સહજ હૈ; યથાવત સમજને ઝીર કાર્યરૂપ મેં પરિણત કરને મેં ઉતની હી કઠિન હૈ !

આજ કિતને ઝીસે હૈં જો ઇસ જાવ સે સંસાર મેં કાર્ય કરતે હૈં ? કિતને ઝીસે હૈં જો ચચાર્થ આલેખન ઉન્નતિ કા ખયાલ કર રહે હૈં ? સંસાર કે સુખોં કી ઇચ્છા આલેખન ઉન્નતિ કી જાવના કો કળા દેતી હૈ; કામના સે જ્ઞાન હરા જાત હૈ ઝીર મોહ સે બુદ્ધિ કુન્ધિત હો જાતી હૈ, ઇસીસે મનુષ્ય ઉન લોચ્ય પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ મેં હી અપની ઉન્નતિ સમજ રહે હૈ કિ જિનકા સંબંધ કેવલ ઇસ શરીર તક હી હૈ ઝીર ઉન્હીંકી પ્રાપ્તિ કે લિયે અપના તન મન લગા રકખા હૈ.

ઇસી લિયે આજ હમ સબ ઝીક હી પરમપિતા ઇશ્વર

की सत्ता होने पर भी अविमानपन जेकदूसरे के विरुद्ध समझ रहे है। इसीसे दुभने अपने प्रेम की सीमा धृति की सकृति कर ही है कि आज जरा जरा से स्वार्थ के लिये जेकदूसरे का नाश करने में नहीं सकृति तो या मोक्षपरा धृति के धर्म के नाम से पुकारते है और धृति के वृत्ति मानते है। लगपान ने जीता के मोक्षवे अर्थात् में आत्मा का पतन करनेवाली आसुरी सपना के लक्ष्यो का विस्तार से वर्णन किया है—

आसुरी सपत्तिवाले मनुष्य जगत के आश्रयहीन, असत्य, धृतिहीन, भी-पुरुष के सयोग में ही उत्पन्न और लोभो के लिये ही बना हुआ जलवाते है। इस प्रकार के कष्टकाय के लोभ के दुष्ट स्वभाव के, मनुष्य, पशु, पक्षी, अहित करनेवाले दुष्ट कर्मों मनुष्य जगत का नाश करने के लिये उत्पन्न होते है। दोग, मान और धर्म से वरे हुये वे लोग कभी पूरी न होनेवाली कामनाओं का आश्रय ले कर मोक्ष से भिन्ना सिद्धांतों के अक्षर कर ससार में भ्रष्टाचार करने लगते है। विषयलोगों में लगे हुये वे लोग अस, वितना ही आनंद मान कर मृत्युकावयव त अनंत प्रकार के विषयों की वित में लगे रहते है। सैकड़ों प्रकार की आशा की दासियों में लगे हुये, कामकोष से ही लुप्त का उद्देश्य सिद्ध होना समझनेवाले वे लोग विषयलोगों की भाँति के लिये न ना प्रकार से अन्यायपूर्वक धनसम्पत्ति करने में मेधा में लगे रहते है। आज यह पैदा किया, कल उस मनोरथ की सिद्धि होगी, धनता धन तो मेरे पास हो गया, धनता और हो जायगा, जोड़ के तो आज भार ही ढाला, शेष शत्रु जोड़ के ही भारे बिना नहीं छोड़ूंगा, मैं ही तो धृति ५, मैं ही धनमैत्र्य के लोग का अधिकारी ५। आरी सिद्धिया, शक्तिया और सुख सुखों ही तो है मैं पडा धनवान ५, मेरा बड़ा परिवार है, मेरी समता करनेवाला दूसरा कौन है? मैं धन कमा कर नाम के लिये दान करूँगा, यज्ञ करूँगा और गौण उद्योगों (गीता १६, ८ से १५)

इस तरह अपने आपको ही सगसे अधिक समझने वाले ऐसे अविमानों मनुष्य धन-मान के भद्र से भक्त

હો કર દંભ સે મનમાને તોર પર નામમાત્ર કે લિયે યજ્ઞ કરતે હે'. અહંકાર, શરીરભલ, માનસિક દર્પ, કામના, ક્રોધ આદિ દુર્ગુણો કે પરાયણ હો કર વે પરનિંદા કરનેવાલે દુષ્ટ લોગ અપને ઔર પરાયે સહી શરીરોં મેં સ્થિત ભગવાન સે દેષ કરતે હે'.

છાતી પર હાથ રખ કર કહિયે, ઇસ બીસવીં શતાબ્દી કે ઉન્નત માનવસમાજ કે હમ લોગોં કે હૃદય મેં ઉપશુકત આસુરી સંપદા કે કોન સે ધન કી કમી હૈ? જહાં લોગોં કી લાલસા હોગી વહાં ઇસ ધન કી કમી રહેગી બી નહીં! ઇસી લિયે મહાત્માઓં ને લોગોં કી નિંદા કર ત્યાગ કી મહિમા ગાધી હૈ. ઇસી લિયે ભારત કે ત્યાગી મહુર્ષિયોં ને હિંદુઓં કે ચાર આશ્રમોં મેં સે ત્રીન પ્રધાન આશ્રમોં કે. (બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ ઔર સંન્યાસ) ત્યાગપૂર્ણ બનાયા હૈ.

ઇસ ત્યાગ કી ભાવના કેા તિલાંજલિ દે કર લોગોં મેં હી ઉન્નતિ કી ઇતિશ્રી સમજનેવાલે આસુરી સંપત્તિ કે મનુષ્યોં કા પતન હો બતા હૈ. વે અનેક પ્રકાર સે ભ્રમિત થિત હો મોહબલ મેં ફંસ કર વિધવલોગોં મેં હી આસક્ત હો રહતે હેં કિ જિસકે પરિણામ મેં ઉન્હેં અતિ અપવિત્ર નરકોં મેં ગિરના પડતા હૈ (ગીતા ૧૬, ૧૬). ભગવાન કહતે હેં કિ, સબકે હૃદય મેં સ્થિત અંતર્યામી પરમાત્મા સે દેષ કરનેવાલે ઉન પાપી, કૂર નરાધમોં કેા મેં બારંબાર આસુરી ચોનિયોં મેં પડકતા ફૂં. વે જન્મ જન્મ મેં આસુરી ચોનિયોં કેા પ્રાપ્ત હો કર ફિર ઉસસે બી અતિ નીચ ગતિ કેા પ્રાપ્ત હોતે હેં; પરંતુ સુઝ કેા નહીં પા સકતે. 'મામ પ્રાપ્યૈવ કૌન્તેય તત્તો ચાન્ત્યધર્મો ગતિમ્' (ગીતા ૧૬-૧૭, ૨૦)

અતઃપ્રેવ હમ લોગોં કેા ચાહિયે કિ ભૌતિક ઉન્નતિ કે યથાર્થ આસુરી સ્વરૂપ કેા સહીલાંતિ પહચાન કર ઇસકે મોહ સે શીઘ્ર અપને કેા સુક્ષ્મ કર લેં ઔર યથાર્થ ઉન્નતિ કે પ્રયત્ન મેં લગેં. સંસાર મેં વહ મનુષ્ય ધન્ય હૈ જિસકે ધન, જન, પરિવાર, કુટુંબ, માન-પ્રતિષ્ઠા, પદ-ઔરબ આદિ કુછ લી નહીં હૈ; જો સબ તરહ સે દીન-હીન, ઘૃષ્ટિત ઔર ઉપેક્ષિત હૈ પરંતુ જિસકા અંતઃકરણ દેવી સંપદા કે દિવ્ય ગુણોં સે વિભૂષિત હૈ; જિસકા મન પરમાત્મા કે પ્રેમ મેં

सांलग्न है और जिसकी आत्मा परमात्मा के मिलने का छटपटा रही है ऐसी आत्मा को आभीष्ट, शान्तिविध्य, भूषण, आंशु, जगदी या दोही मनुष्य में भी रह सकती है, अतएव किसीके भी नाभरूप को देख कर धृष्ट न करे, पता नहीं उसके अंदर तुमसे और तुम्हारी उंची से उंची कल्पना से भी जड़त उंची आत्मा हो।

२-प्रेमकी शक्ति

जननी को जमान से मुक्त करने के हेतु महात्माजी ने प्रेम-शक्ति का सांलग्न किया है। यह अनंत शक्ति है; इसकी अनंत धाराएं हैं; इस अनंत का कोण ही भूल काश्च है यह शक्ति ऐतन्य यक्ष के हृत्पिंड पर अधिकार रखती हुई अपने समस्त धर्मों का साधन करती है इस साधन में स्वार्थ नहीं, परार्थ नहीं, केवल कर्तव्य का ही लक्ष्य है यह शक्ति निद्रित हो जाग्रत, अज्ञानी हो ज्ञानी तथा भूषण को विद्वान करती है जो इस शक्ति का पूजारी हुआ, जिसने इस शक्ति की उपासना आरम्भ की, उसीने कर्तव्यपथ तथा परम आनंद का दर्शन किया, वही परम साधवान्, शुद्धिमान तथा ज्ञानी है।

इसी शक्ति से शक्तिमान हो कर भारत की निद्रित सांतांन जाग्रत अवस्था को प्राप्त कर, कर्तव्यपथ पर अग्रसर हो, शान्तिमय प्रेमभूति का अनुसरण करने लगी है इस भूति में विषता नहीं, व्यथता नहीं, केवल लोक-कल्याण के हेतु कर्मयोग का साधन है यह शान्ति का सागर तथा कल्याणरूपी आकाश है गच्छद्दि मे तो बचल किंतु अंतरंग में शान्त, शीतल तथा जशीर है

इसी शक्ति ने भारत को स्वतंत्र करने का निश्चय किया है भारत के दीन-दुष्पी किसानों को स्वतन्त्रता के आनंदमय राज्य का दर्शन कराया तथा समस्त संसार को दुष्ट के मध्य में अहित कृष्ण के शीतल प्रेमवारि से स्नान कराया। वह हृदयमंदिर कितना सुंदर, शान्त तथा निर्मल

હે, યહ લેખની વિખને મેં અસમર્થ હે વહ દેવલ હૃદય
કા અંતરંગ પ્રેમપૂર્ણ બાવ હે.

ઇસ પ્રેમશક્તિ મેં ઇતના આત્મજલ હે કિં યહ
સમસ્ત બ્રહ્માંડ કે અધિકતા હો જી કરતલગત કર સકતી
હે. યહ શક્તિ અવ્યય તથા અવિનાશી હે. જળ તકે ભારત
મેં પ્રેમ-શક્તિ કે પૂજારી યે; એકદસરે કા હૃદય પ્રેમરજ્જુ
સે બંધા યા; તબ તકે ભારત બલ-બુદ્ધિ મેં, કલા-કૌશલ
મેં, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન મેં, ધન-ધાન્ય મેં સબકા સિરમોર થા.
જિસ સમય સે હૃદય કા જંધન દૂદને લગા; પ્રેમ-શક્તિ કા
હાસ હોને લગા; રાગ-દ્વેષ કા અધિકાર જમને લગા; ઉસી
સમય સે ભારત કે અહ બહલ ગયે. અંત મેં પરતંત્રતા
કા મહાકષ્ટ લોગા. ઇસ મહાકષ્ટ કે પશ્ચાત્ આજ ભારત
મેં મહાત્માજી ને કર્તાવ્યપથ કા ફિર નિર્દેશ કિયા. વહ
પથ અતિ સરલ તથા સુગમ હ.

એક સમય સમસ્ત ભારત-સંતાન સરસ્વતી કે ભક્ત,
વિદ્વા કે ઉપાસક તથા અધ્યાત્મ કે જ્ઞાતા યે; કિંતુ બાળ્ય-
રોપ સે આજ વહ જ્ઞાન હુમ હો રહા હે. ઉસી પ્રેમ-શક્તિ
કે શુદ્ધ અધ્યાત્મ કા મહાત્માજી ને પૂર્ણરૂપ સે પરિચીલન
કિયા હે તથા ઉસકા મધુર અમૃતપાન કિયા હે. વહ અમૃત
ઇતના મધુર હે કિં ઉસકે સામને સંસાર કે સમસ્ત પદાર્થ
અપૂર્ણ જ્ઞાત હોતે હે. વહાં રાગદ્વેષ કા કામ હી ક્યા હે?

ઉસ પ્રેમ-શક્તિ મેં ઐસા મધુર સ્વર હે, ઉસ સ્વર
મેં સરસ્વતી કી વીણા કી અંકાર મેં ચતુર્વેદ કા ગાન હો
રહા હે; ચતુર્દશ સૂત્ર કા શુદ્ધ ઉચ્ચારણ હો રહા હે; કિંતુ
નિર્મિત પ્રરુષ કુછ જી સુનને મેં સમર્થ નહીં હે. યહ અંકાર
દેવલ જામત કર્મચોગી હી અવણ કર સકતે હે.

ઇસી સરસ્વતી કી વીણાઅંકાર કો માનવબુદ્ધિ ને અવણ
કિયા ઐર વહ ઇસ અંકાર મેં ઉન્મત્ત હો ગઇ. યહી નહીં
સત્ય-સંકેદ્ય લે કર અંકાર કા પ્રચાર કિયા, જિસકા લોકલેખાણ
કરના હી મુખ્ય ધ્યેય થા. ઉસી સત્ય સંકેદ્ય સે ઇસ સમય
કિતને હી મનુષ્ય જીવન ધારણ કર રહે હે. જો દીન-જન-
લેખાણાર્થ અપને જીવન કો ઉત્સર્ગ કર દે વે હી ધન્ય હે.

સમસ્ત સંકેદ્ય-સાધન ઇસી પ્રેમ-શક્તિ કે આભ્યંતર

हे जिसका हृदय प्रेम-शक्ति की उपासना में दत्तचित्त हो जाता है वह जडे से जडा सकटप अति सुगमता-पूर्वक साध्य कर लेता है। धर्मी शक्ति द्वारा समस्त भक्तान् पुरुष अपनी अटल कीर्ति की स्थापना तथा लोक-कल्याणार्थ उपाय कर गये है।

उन्ही भक्तान् पुरुषों को धन्यवाद है जिन्होंने अपने जीवनभर प्रेम-शक्ति-द्वारा संसार को शान्ति दान कर कर्तव्य कर्म का अनुष्ठान किया है। उन्ही भक्तपुरुषों के निश्चित मार्ग पर साधारण जनसमुदाय चलते हैं। जे लोग सरस्वती के पूजारी हैं, सरस्वती का अनुष्ठान करते हैं, वे अवश्य ही प्रेम-शक्ति को प्राप्त करते हैं।

(सरस्वती में लेखक श्री पुलिन ज घोषाध्याय)

३-आदर्श विना उन्नति नहि.

जब मनुष्य की विचारदृष्टि स्थूल आधिभौतिकता में ही आगच्छ हो जाती है, तब उसे आध्यात्मिकता निरा उभर और स्वप्न-सी नि सार प्रतीत होने लगती है। पाश्चात्य देशों में तो इस आधिभौतिकता को धतना प्रोत्साहन मिला कि वहां जन-साधारण ज्ञान-विज्ञान, धर्मदर्शन सभी को वैदिक सङ्गता की दृष्टि से ही देखने लगे। उन्हें इस बात पर गर्व होने लगा कि उनके जडे-जडे मेधावी विद्वान् प्रकृति की अपरिमित शक्तियों को मानवजाति के सुभ-संयोग में लगा सकते हैं और यदि धर्म से उनका साक्षात्कार होता तो उसे भी वे उस की भङ्गता के ही अनु रूप किसी विशाल अधिभौतिक साधन में ही नियुक्त करते यदि केवल असत्य से उन्हें व्यापारिक सङ्गता मिलती, तो वे सत्य के पास कभी न जाते यदि परधन्यपदरु से ही धनोपाज्जन की आशा होती, तो वे अस्तेय का कभी नाम न लेते। यदि हिंसा से ही सारी दुनिया के मालिक बन सकते, तो वे अहिंसा की वर्या लूट कर भी न करते। तात्पर्य यह कि सत्य, अस्तेय, अहिंसा आदि सामान्य

धर्मों का अनुशीलन भी वे मनुष्यत्व के नाते नहीं कर सकते थे।

इस पाश्चात्य विचारधारा ने गत महासमर में जो कुछ किया; पर उसका प्रभाव अधिक दिनों तक रहेगा या नहीं, इसमें सन्देह है फिर भी वहाँ के कुछ तरवदशियों ने आधिलैतिकता के विषये परिष्कारों की ओर जन-साधारण का ध्यान आकर्षित किया है।

प्रकृति का यह नियम है कि सूर्य पश्चिम में डूबता है और पूर्व में निकलता है तरंग के जो एक स्थान में जल धकेला हो जाता है तो दूसरा स्थान आधी पड़ जाता है, अतएव जो ओर आध्यात्मिकता की धारा पूर्व से पश्चिम की ओर बही है तो दूसरी ओर आधिलैतिकता का प्रवाह पश्चिम से पूर्व की ओर बहा है, अतः हमें यह है कि "पूर्व-परिवर्तन" प्रकृति के नियम के अनुकूल है या प्रतिकूल।

अस्तु, यदि भारतवर्ष-सा दक्षिण देश इस आधिलैतिकता के नूतन प्रवाह में लड़ सके, तो इसमें आश्चर्य ही क्या है, क्योंकि देश की घोर दरिद्रता का कारण आड़े देशी विद्वान् वर्तमान पराक्रमता ही बतावे; पर शिक्षित मंडली के गैरांग-शुद्धों ने तो यहाँ का समाज आध्यात्मवाद ही बताया है इसीसे यहाँ के शिक्षित युवक आध्यात्मिकता के नाम से कुर्सों पर बैठते हैं, इस अवृत्ति में आधुनिकता अवश्य है और इसमें परिवर्तन और क्रांति के भी शुभ लक्षण देख पड़ते हैं; परंतु भेद का विषय तो यह है कि वे उच्च विचार और आदर्श में भी आध्यात्मिकता की जड़ या ठर धनसे अलग हो रहने में अपना हित समझते हैं, धन के समाज में यदि कोई अति सामान्य लौकिक विचारों से जरा भी ऊपर उठना चाहता है तो आरों और से यही आवाज सुनाई पड़ती है कि "यह तो आदर्शवाद है," "यह तो आध्यात्मिकता है," "यहाँ मानव-एवम की दृष्टि से जाते करो," मानों मानव-एवम चरम विकास का प्राप्त हो चुका है; मानों एवम में आदर्श की कोई आवश्यकता ही नहीं, उनकी पराक्रम बुद्धि में यह भाव नहीं आती कि आदर्श के

मिना तो आधिलैतिकता भी व्यर्थ हो जाती है

‘अध्यात्मवाद’ और ‘आदर्शवाद’ पर्यायवाची नहीं है आदर्श तो आध्यात्मिक ही हो सकता है और आधि-
लैतिक भी जो हमारा परम गन्ध-स्थान है वही हमारी
जति का आदर्श है जिस साये पर हम अपने लवन
को ढालना चाहते हैं वही हमारे लवन का आदर्श है
आदर्श नीय भी हो सकता है और उच्च भी लेद देवद
धतना ही है कि नीचे की ओर तो यह लैतिक शरीर
अपने भार से डी बल पड़ता है, पर उपर उठने के लिये
शक्तिसापेक्ष है नीय आदर्श की प्राप्ति अनायास ही हो
जाती है पर उच्च आदर्श की प्राप्ति कठिन है इसीसे नीय
आदर्श की बहुत आदर्शों में नहीं होती, उच्च आदर्श
की आदर्श है इतल आगे आध्यात्मिकता की दृष्टि से
दृष्टे या आधिलैतिकता की दृष्टि से, हमें आदर्श की
उपयोगिता तो माननी ही पड़ेगी

विचार कर देखने से ऐसा ज्ञान पड़ता है कि यह
मानव-लवन भी अकेल हो के क्या की नाथ धंसका विकास
होता और कला की नाथ परिष्कृति की और यह निरंतर
अवसर होता जाता है चित्रकार अनेक रंगों की अकेला
से, गायक अनेक स्वरों की अकेला से और कवि अनेक
भावों की अकेला से अनिवार्यनीय आनंद का सृजन करता
है इस आनंद को ही “अज्ञान दसहोदर” कहते हैं मानव-
लवन में भी अनेक रंग हैं, अनेक स्वर हैं, अनेक भाव
हैं सत्य तो यह है कि मानव-लवन भिन्न है, अन्य
कलाओं प्रतिभिन्न है ये मानवलवन की प्रतिकृति है, छाया
है, इसीसे हमें मानवलवन की गति-विधि, विकास-
प्रकाश और पूर्णता, सग ठे सग मौजूद है अंतर धतना
ही है कि यदि कलाओं की परिष्कृति “अज्ञान दसहोदर” में
है, तो मानवलवन की परिष्कृति ‘अज्ञान दसहोदर’ में ही है

किंतु कलाओं की पूर्णता क्या आदर्श के बिना संभव
है? चित्रकार के चित्रपट पर कच्ची खलाने से पहले ही
उसके मस्तिष्क के पहे पर अके विशेष चित्र तैयार हो
जाता है संभव है, यह इस मानसिक चित्र का पूरे तौर

पर अनुशीलन न कर सके; पर धर्म आदर्श-चित्र के बिना वह एक रेखा भी नहीं खिंच सकता. यह आदर्श-चित्र का ही प्रभाव है कि उसकी एक ही रेखा निर्धारक नहीं खिंचती; और प्रत्येक रेखा चित्रकार की कला को उस आदर्श-चित्र की पूर्णता की ओर ही अग्रसर करती है.

धर्मी प्रकार कुशल गायक के अंतश्चक्षु के आगे पहले रागिनी का शुद्ध रूप स्थिर हो जाता है. तभी वह प्रत्येक स्वर और प्रत्येक मूर्च्छना को उस रागिनी की पूर्णता में निभुक्त कर सकता है. धर्मी अभिप्राय से प्राचीन शास्त्रकारों ने प्रत्येक राग-रागिनियों को एक-एक रूप में रचवा है.

मानवज्वन के लिये ही एक मानसिक चित्र की आवश्यकता है, यही चित्र मानवज्वन का ध्येय है; यही उसका आदर्श है. बिना इस आदर्श के ज्वन "अंधेन नीयमाना यथाग्वाः" की नांछ निकटस्थ और निर्धारक हो जाता है. बिना इस आदर्श के मानवज्वन स्थिति की अवस्था में, भरोझुमि की तरह सून्य, निर्लव और गति की अवस्था में आधी की तरह अनियंत्रित जेब विध्वंसकारी हो जाता है.

आदर्श ही जड़ ज्वन में चेतन्य लाता और अंधल ज्वन में शांति प्रदान करता है. आदर्श ही समाज की आधारभूत वृत्तियों को प्रोत्साहित करता है और विनाशकारी, उच्छृंखल वृत्तियों को संघट कर समाज की सेवा में निभुक्त करता है. दूसरा आदर्श मनुष्य की सहवृत्तियों के लिये आधुनिक का काम करता है और असहवृत्तियों के लिये लगाम का. धर्मीसे आदर्श में जंधन है; पर यह जंधन प्रेम है, डेय नहीं. सुनक और लोडे का पारस्परिक अद्वैत जंधन ही गति का कारण है. जंगा अपने हृदय के जंधन के जल से ही कितने ही देशों को पवित्र करती हुंछ अंत में अनंत सागर को प्राप्त करती है. मनुष्य ही आदर्श के जंधन में जंध कर ही अपनी ज्वननैका को संसारसागर के किनारे लगा सकता है.

उद्भांत ज्वन के लिये आदर्श वही काम करता है जो ज्ञांत नाविक के लिये ध्रुवक्षेत्र. जिस नाविक को ध्रुव का यथार्थ ज्ञान नहीं; वह अनिश्चित काल तक घोर अध-

કારમય સાર મેં જામણુ કન્તા ગહતા હૈ ઐર અંત મેં કિસી મિથ્યા પ્રકાશ કા અનુસરણુ કર માયાનાશ મેં દેસ જાતા હૈ આદર્શ-જ્ઞાત જીવન-નાવિક કી બી યહી અંતિમ ગતિ હૈ ઇસ લિયે જીવન મેં સચ્ચી ઐર સ્થાયી સદ્ગતિ કે લિયે આદર્શ જ્ઞાન ઐર ઉસકા વતપરતા કે સાથ અનુસરણુ અતીવ આવશ્યક હૈ

વિકાસ પ્રકૃતિ કા અટલ નિયમ હૈ. ઇસી નિયમ કે અનુસાર અવ્યક્ત સે વ્યક્ત ઐર વ્યક્ત સે જડ-ચેતન કી સૃષ્ટિ હોતી ઐર અવ મેં ચેતનાશક્તિ, વિવેક-બુદ્ધિ ઐર ઇન્છા બી સ્વાતંત્ર્ય કે રૂપ મેં વિકસિત હો જાતી હૈ માનવ જાતિ ઇન્ન અંતિમ સોપાન તક પહુચ ગઇ હૈ. ઇસ ભૂમિકા કા પ્રાપ્ત કર મનુષ્ય યદિ અપની બુદ્ધિ ઐર સકલ્પ કા ઉપયોગ ઉત્તરોત્તર વિકાસ મેં હી કરે, તબ તો ઉસે પરમ પુરુષાર્થ કા લાભ હોગા ઐર યદિ હ્રાસ મેં કરે તો ઉસકા મહાવિનાશ હોગા. ઉપનિષદ્ મેં ઇસી લાભ કા ઇસ પ્રકાર વ્યક્ત કિયા હૈ—

इह चेद्वेदादथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टि ।
भूतेषु भूतेषु विचिन्त्य धीरा प्रेत्यास्मास्तोकादमृता भवन्ति ॥

ઇસ મનુષ્યજીવન મેં યદિ જાન લિયા તો સત્ય હૈ, યદિ ન જાના તો મહાવિનાશ હૈ. ” કયા જાનને કા આદેશ હૈ ? “ ધીર પુરુષ જીવમાત્ર મેં આત્મતત્ત્વ કે ચિંતન દ્વારા ઐહિક આસરિત કા ત્યાગ કર અમૃતત્વ લાભ કરતે હૈ. ” ઇસી ‘અમૃતત્વ’ મેં વિકાસ કા પર્યાવસાન હૈ, યહી વિકાસ કી પરમાવધિ હૈ, વિકાસ કે ઇસી પરમ આદર્શ કે જ્ઞાન કી ઐર ઉપનિષદ્ કા સંકેત હૈ. ઇસીકો જાન કર મનુષ્યજીવન કૃતકૃત્ય હો જાતા, લબ્ધકામ હો જાતા, પૂર્ણ હો જાતા હૈ

વિકાસ કી ઇસ ચિત્રિત પ્રક્રિયા મેં—અર્થાત્ અવિધા દ્વારા પરિચ્છિન્ન જીવાત્મા કા વિધા દ્વારા પ્રસ્ફુટિત કર જૂત માત્ર મેં વ્યાપ્ત કર દેને કી વિકાસક્રિયા મેં બુદ્ધિ ઐર સકલ્પ કા ઉપયોગ કિસ રીતિ સે કિયા જાય-યહ સમસ્યા તો આદર્શ જ્ઞાન ઐર આદર્શ ચિંતન દ્વારા હી હલ હો સકતી હૈ. ‘આદર્શ’ કા પ્રકાશ પા કર બુદ્ધિ નિર્મલ, વ્યવરિથત ઐર એકતાન હોતી ઐર ધ્યેયાકા વૃત્તિ દ્વારા સદસદ્

विवेक में सहज होती है. इसमें निर्णय द्वारा निश्चित परिणाम पर पहुँचते ही क्षमता आ जाती है आदर्श से शक्ति संबंध कर संकल्प में जल, निष्ठा, दृढ़ता और लगन आती है. इस प्रकार आदर्श एवम के परम साक्ष्य के लिये अनेक शक्तियों का उद्गमस्थान है; सूर्य की नाँव प्रचुर शक्ति का भंडार है.

एवमसाक्ष्य और आदर्श का नित्य संबंध देख कर ही प्राचीन महाकवियों और ऋषियों ने छतिदासपुराणों में अनेक आदर्शों का निर्माण किया है. आर्यों के भिन्न भिन्न देवता भी अनेक ही परमात्मा की भिन्न भिन्न शक्तियों के आदर्श हैं. यही आदर्श जनसमुदाय के छुट्ट हैं. इन छुट्टों का आदर्श रूप से ध्यान करनेवाला कर्मज्ञा विकास के मार्ग पर अग्रसर होता चला जाता है. इस रीति से जैसे साधारण मनुष्य भी, जिन्हें ज्ञान-विज्ञान का हावा नहीं और न जो धर्म के गूढ़ तत्त्व का ही समझ सकते हैं; आदर्श प्रबुध्दान और आदर्शचिंतन द्वारा अपने एवम के चरित्रचिंत आलोकित कर सकते हैं.

आदर्श के बिना तो आधिलैतिक सहजता भी सुलभ नहीं. पाश्चात्य देशों में तो जैसे अनेक विद्वान् हैं, जिन की आध्यात्मिकता में तनिके भी आस्था नहीं; जिनके कार्यक्षेत्र और विचारपरिधि की सीमा आधिलैतिकता से आगे नहीं बढ़ती; किंतु उनकी महत्वाकांक्षा, उनकी त्याग, आधिलैतिक आदर्श के अनुसरण में उनकी लगन, और उनकी विलक्षण कर्मनिष्ठा तथा आत्मविश्वास देख कर शक्ति रह जाता है उनकी ऊँचे कल्पना अविव्य का चित्र उनके संमुख पड़ा कर देती है; उनके भस्तिष्क का जल उन्हें अपूर्व स्वप्नराज्य में ला पड़ा करता है अनुसंधान से कभी उन्हें श्रान्ति नहीं होती; ज्ञान से कभी उन्हें अरुचि नहीं होती. इन कर्मयोगियों की बुद्धि-निर्मलता और संकल्प का जल देख दैन कल सकता है कि इनके एवम में आदर्श नहीं ? निरंतर आदर्श चिंतन द्वारा ही पाश्चात्य विद्वान् आधिलैतिक सहजता की सीमा के नित्य आगे बढ़ते जाते हैं. उनकी आदर्श तो नित्य

ઉચ્ચાત્મન હોવા તથા બતાવે છે એવું પણ કહેના કાંઈને હે કિ ઉત્કૃષ્ટ અતિમ ધ્યેય ક્યા હોગા

પરંતુ સાચાત્મ જીવન કા હમારે જીવન પર ઉત્કૃષ્ટ હી અસર પડતા હે શાશ્વત પરવતતા સે ગુણગાહકતા નષ્ટ હો બાકી ઐશ્વર્ય દોષ--નહણ કી યોર હી અભિરચિ હોતી હે સાચાત્મ સરકૃતિ કે સઘર્ષ સે હમ આધ્યાત્મિક આદર્શ સે તો ઘણા કરને લગે, પર આધિભૌતિક આદર્શ કા લી અસ્તિત્વ હે ઐશ્વર્ય ઉસકે લિયે લી ત્યાગ તથા અભિનિવેશ કી આવશ્યકતા હે, વહ બાત હમારી બહુ બુદ્ધિ મે નહી આતી. ઈશીસે હમણા જીવન આદર્શ-વિહીન હો ગયા કિર નિરુદ્ધેશ જીવન મે સફલતા કહા ? નિસ જીવન કા કોઈ ધ્યેય નહી, વહ સસાર કે ઘાત-પ્રતિઘાત કો કબ તક સહન કર સકેગા ? ઉસકે લિયે તો અસખ્ય આવર્ત પહોંચે હી સે મૌન્ય હે હમારે દેશ મે નિત્ય સહજો જીવન લક્ષ્યહીન હો નાશ કો પ્રત્ય હોતે હે દેશ સમપ્રિય મે ન તો આધ્યાત્મિકતા કી યોર આગે બઢતા હે ઐશ્વર્ય ન આધિભૌતિકતા કી યોર દોનો કી ક્ષેત્રો મે આદર્શભાવ કે ઘોર અધઞાર મે મહાવિનાશ કા વાડવ નૃત્ય હો રહા હે કિર લી હમે જીવનસાક્ષ્ય કે લિયે આદર્શ કી કોઈ આવશ્યકતા નહી જાન પડતી, યહ હમાર ઘોર દુર્ભાગ્ય હે

(મુરી ના એક અકમા લખનાર કી લલિતકિશોર સિદ)

x

x

x

४-सुख का सच्चा साधन

आर्थिक संघर्ष के इस युग में आस्तिकता का प्रायः बोधसा ही हो रहा है। जठवाद, विज्ञानवाद और सर्वास्तित्ववाद जैसे सहोदास्पद सिद्धांतों की रचना से न केवल पश्चिमीय देश ही प्रभावित हैं, बल्कि इनका विषमय प्रभाव समस्त भूमंडल में शनैः शनैः फैलता जा रहा है। भारतीय दार्शनिकों ने तर्कों को बहुत उच्च स्थान प्रदान किया था, किंतु वह तर्कों सुधार रूप में नियमित और व्यवस्थित था। तर्कों को स्वतंत्र कौमोटी है जिस पर बिना बिना विषयों की पण्य सरलता से हो जाती है। कुछ विद्वानों ने इस कसौटी को उल्टा भलता का रूप दे कर जठवाद अधवा प्रकृतिवाद जैसे बहुतसे अनर्थकारी सिद्धांतों की रचना की। इतना आज यारों और अशांति के ही भाव म उग रहे हैं जिनके लय कर गजन से सारी पृथ्वी कपित है।

भारत के विरोधी अनीश्वरवाद के समर्थक सिद्धांत ठाढ़ नवीन नहीं है। यह सर्वथा निर्विवाद है कि भारत प्राचीन-काल से धर्मप्रधान देश रहा है। यहां की उर्वरा में ही ज्ञान, शक्ति और वैराग्य के जैसे कष्ट भरे हुये हैं, जिनके परिणामस्वरूप असंख्य अनुष्ठानों के हृदय में लड़ित की धवल धारा प्रवाहित हो चुकी है तथा आज भी हो रही है। किंतु भारत की आस्तिकता के युग में ही आर्वांक आदि जैसे नास्तिक विद्वान वर्तमान में तर्कों का दुरुपयोग वास्तव में धनका विद्वानों द्वारा किया गया। इनके तर्कों की आधार-शिला ही अज्ञात व्याधियों पर रखी गई थी, जिनका इतना अत्यंत घातक सिद्ध हुआ। अर्वाचीन सभ्यता में पड़े हुये अधिकांश स्त्रीपुरुष धर्मियों के दास बन केवल धनोपापार्जन के यत्न में लग गये हैं। इनका लक्ष्य केवल आर्थिक उन्नति है। यदि ईश्वरोपासना इस उन्नति की प्रगति में बाधक है तो वह उनकी दृष्टि में त्याज्य है। मारायत धन धन की भरीने में ससार में इस अधर्मसुक्त लय कर विभव का सूत्रपात किया है, जिसके जूह-व्यय में साग ससार पुरी तरह पीस

नडा है, यह उनके कृतक का रूप है जो जड़वाद जैसे सिद्धांत का पृष्ठपोषण करते हैं क्या कोई ऐसा व्यक्ति है जो धनी देशों का सन्ध्या सुणी कह सकता है? यदि धन ही सुख का साधन होता तो कर्नेजी से जड़ कर केछें दूसरा सुणी नहीं हो सकता था, किंतु कदाचित् ही ऐसा कोई व्यक्ति होगा जो ससार में उसे सगते जड़ सुणी स्वीकार करेगा। शास्त्रविन्यायी महामूढ़ गलनपी मृत्युशय्या पर पड़ा हुआ अपनी संपत्तिराशि पर दृष्टिपात कर हृदय में सतृष्ण डिम्बारे के अङ्गु के रूप में जड़ा रखा था व्यतकाव में भी छीरे और भेतिथो की विपुल राशि उसे सुख नहीं दे सकी जैसे संपत्तिधायी दुनिया की ओर नहीं, सैकड़ों कहानियां हैं।

अब यह प्रश्न स्वाभाविक ही हृदय में उठता है कि सुख का साधन क्या है? वह केनसा मार्ग है जो सुमितिया और विचारों के सङ्कटमय पथ से निकल कर सन्ध्या सुख की प्राप्ति करा सके? धन प्रश्नों का उत्तर ओर सन्ध्या आस्तिक के हृदय में है जिसने कभी मिष्ट पदार्थों का स्वाद न लिया हो उसे उस पदार्थ का, स्पष्ट परिभाषा करने पर भी स्मरण नहीं हो सकता उसका स्मरण तो अनुभव से ही हो सकता है तब ही प्रवृत्ति अनुभव से पूर्व तक ही रहती है अनुभव के नन्तर में उसका कोई कार्य नहीं पड़ी तब किण्वदेय और माननीय है, जो अनुभव से सम्मान है यदि तब वया अनुभव के द्वेष निज निज है तो दोनो में कोई दुष्ट अवश्य है, विशेषतः तब ही होनी कठसया न सकेता है अस्तित्व का हृदय सुतर्क और अनुभव की ओर लगी है जो निरंतर किसी अज्ञात की प्राप्ति के विषये गतिशील बनी रहती है वह लड़ी अनवरत परिश्रम करने पर भी सुख का ही अनुभव करती है, दुःख तथा गाम्भीर्य उसे सैकड़ों ठोस दूर रहती है।

यह अज्ञात क्या है? और तो इसका निरूपण करना अत्यंत कठिन है, क्योंकि सभ ज्ञात वस्तु के निरूपण में कठिनाई प्रतीत होती है तब अज्ञात का क्या कहना है? किंतु इस विषय में हमें आचार्यों की सभक्ति पर ही निर्भर

करना है प्रत्यक्ष से 'नन्माद्यस्य यत' आदि वचनों से यह सिद्ध होता है कि 'जिसके द्वारा जगत की उत्पत्ति, जगत की स्थिति और वध होता है वही ईश्वर है' वही सुख का साधन है और उसीकी प्राप्ति का मार्ग, सच्चे सुख का मार्ग है वह आर्होद्विग्यो द्वारा अज्ञात है किंतु अद्वयत रेन्द्रियो द्वारा ज्ञात है वह प्रेमस्वरूप है कहा है—

“स ईश्वर अनिर्वचनीय प्रेमस्वरूप ।”

अर्थात् शब्दों द्वारा इसका वर्णन नहीं हो सकता, वह प्रेमस्वरूप है धृष्टी ज्ञाताज्ञात (पञ्चात्मा) तथा आत्मा का अधुर भिन्न ही सच्चे सुख का स्थान है आध्यात्मिक अनुभूति की धंस कोटि पंजी परम परितुष्टि छोटी है फिर समस्त साक्षात्कि सुख तुच्छ तथा नगण्य पतीत होते है आत्मा इस प्रभु की सत्ता में निबीन हो राज द्वेष हो भूल जाता है भद्रपि पतनलि ने धंस लग्न हो 'प्रणिधान' शब्द से निर्देश किया है जोर ने ईश्वरप्रणिधानाद्वा' धंस सूत की व्याख्या में कहा है—

‘प्रणिधानं तत्र भक्तिविशेषो विशिष्टमुपासनं सर्वक्रियाणां यपि तत्रार्पणम् । विषयस्तुत्यादिकम् फलमनिच्छन् सर्वा क्रियास्त्वमस्मिन् परमेश्वरावपर्यति,

(पातञ्जल दर्शन, अ० १, सूत्र २३ में बोधवति)

‘प्रणिधान का अर्थ’ वह शक्ति है जिसमें सारे द्रव्य की धृष्ट की तिलावलि के कर अपनी सारी क्रियाओं को परम गुरु (परमात्मा) को समर्पण कर दिया जाता है’ भद्रपि व्यास, प्रणिधान की “ प्रणिधानाद्भक्तिविशेषादाव जित ईश्वरस्तमनुग्रहात्समिध्यानमात्रेण ’ धृत्यादि व्याख्या करते हुये धृष्ट की कृपा द्वारा समस्त वासनाओं की पूर्ति सिद्ध करते है भगवान् श्रीकृष्ण ने भी धृष्टी आशय का वचन गीता में कहा है—

“ तमेव शरणं गच्छ सर्वथावेन भारत । ”

धृष्ट में प्रगाढ़ अनुराग और निष्काम शक्ति ही सुख का सच्चा मार्ग है धृष्टी साधनाओं द्वारा वह प्राप्त किया जाता है मन में प्रभुप्राप्ति की चिन्ताशक्ति शनै शनै बढ़ती रहती है और यही उसी ओके पथ को और दगावे

हृती है इस चित्ताशक्ति के विषय में गीता में कहा है—

‘अभ्यासेन चान्तेय वैराग्येण च गृह्यते ।’

‘हे अनुन ! अभ्यास तथा वैराग्य के द्वारा ही यह प्राप्त होती है’ इस चित्ताशक्ति का उद्गमस्थान क्या है ? इस प्रश्न का जोकमात्र उत्तर दिया जा सकता है, वह है धर्म में ‘आसक्ति’ अथवा ‘प्रगाढ़ प्रेम’ आसक्ति में भावकता भित्री होती है जो द्रुत वेग से निर्दिष्ट लक्ष्य तक पहुँच कर शान्त होती है, वह लक्ष्यभक्ति के पूर्व अनिमित्त शैलस्रोत की भाँति प्रवाहित होती है इस प्रगाढ़ प्रेम का अतिम ध्येय परम पुरुष है प्रभु में सच्ची आसक्ति होना ही लज्जित की अरुण सीमा है लक्ष्मियोग ही कहता है इस परमपुरुष में आसक्ति हो, उसमें लगे रहो उपनिषद् में भी कहा है—

तमेवैकं जानय आत्मानमन्यथा । वाचो विमुञ्चथा मृतरमैव सेतुना ।
(मुण्डकोपनिषद्, मुण्ड २, पत्र २, मन्त्र ५)

केवल उसीकी चित्ता कर और सभ छोड़ अब यह देणना है कि इस आसक्ति का परिणाम सुखमय है अथवा दुःखमय लक्ष्मियोग की इस विषय में भुव धारणा है कि “मे तुम्हारे सणध में और कुछ नहीं बनता, केवल यह जानता हूँ कि तुम मेरे हो, तुम सुख हो, अति सुख हो, तुम स्वयं सर्ववैभवंस्वरूप हो” मुन कठोपनिषद् में भी कहा है—

“न तत्र सूर्यो भाति न चद्रवार्यं नेमा विद्युतो भाति तुल्योऽयमग्निः । तमेव मातमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति”

धर्म के प्रेमलब्ध में सूर्य, चन्द्र, तारे, विद्युत् तथा अग्नि प्रकाशित नहीं होती (ये केवल सांसारिक पदार्थों को आलोकित कर सकते हैं) उसी परमात्मा के अनन्त प्रकाश में ये सभी प्रकाशित हो रहे हैं धर्म की तन्मयता में सच्चे लक्ष्य को ‘सर्वं सत्यं ब्रह्म’ प्रतीत होता है उसे कष्ट कष्ट में उसमें मनमोहक लगेति का आकाश दृष्टि गोरार होता है क्षरणी का असिद्ध जब उद्भूत कवि भुशारे प्रभु की स्मृति में नाच कर कहें उक्त है—

हृदिगिरि न आयत दशनगर सूक्त ने रूये पूषतर,

शमशी न हानम वा कभर वा जेहरये वा भुश्वरी

x x x x

म तो शुद्ध तू मन्शुही मन्तन शुद्ध तू न शुद्ध,
ता कस्त जेवढ वाद अणु मन दीगर तु दीगरी

“तुम्हारे जेद कर केछे दूसरी सूरत भुजे ससार मे
दिखायी नहीं पड़ी, तेरे स्वरूप के समझ तो सूर्य, रात्र
ज्येव तारे (अथवा सारी स्वर्गीय विभूतिया) सादे निरुद्ध
से जल पड़ते है

मे तुम्हारा हो मुझ और तुम हमारे हो मुझे,
मे शरीर हूँ और तुम आत्मा हो, यह केछे 'कहने का
साधन न करे कि तुम दूसरे हो और मैं दूसरा हूँ”

यह है ओक क्षात्री ब्रह्म कवि के ललित-साव की
परक्राधा। क्या अण भी केछे जैसा हृदयहीन व्यक्ति है
जो धंस 'आमलित' के परिष्कार के इणमय के छे सकता
है? यदि केछे सकता है तो उसके समान दुर्भाग्यशाही केछे
व्यक्ति नहीं है हा, यह जात दूसरी है कि हम प्रभु
मिलन मे समर्थ हो सके अथवा नहीं कि तु धंसमे दोष
मिस्र है? धंसमे सर्वथा हमारा ही दोष है, हमारी ललित
अथवा प्रगाढ़ प्रेम की न्यूनता ही पाषाण होती है, महात्मा
श्रीकृष्ण जैतन्य ने धंसके लक्ष्य कर कहा है—

नाज्ञानकारि बहुधा निजसर्वशक्तिस्त्वपि ता नियमितः
स्मरणेन फल । यतादृशी तव कृपा भगवन् ममापि दुर्वच-
नोदशमिदान निनानुरागः ॥ (श्रीकृष्ण जैतन्य)

“जो तुम्हें कितने जिन नामों से पुकारते है, कि तु
धंस प्रत्येक नाम मे माने तुम्हारी पूर्ण शक्ति वर्तमान
है जो विप्रासके जिस काप से विप्रासना करता है उसके
दिये तुम उसी भावस्थ मे प्रकथित होते हो यदि आत्मा
मे तुम्हारे दिये सच्चा अनुराग उत्पन्न हो अथ तो तुम्हें
पुकारने के दिये, तुम्हें स्मरण करने के दिये केछे निरुद्ध
समय नहीं है तुम्हारे पास गहृत सरवता से पहुँचा न
सकता है, कि तु हमारा दुर्भाग्य कि तुम्हारे दिये हृदय मे
अनुराग नहीं उत्पन्न होता”

परमात्मा सुख का लहर है श्रम की ललित लता

લોભ ઉસકી જોર આકર્ષિત હોતો હે, કિંતુ સાસારિક જામ રા કી અવસ્થા સે ઉતરી દશા બિન્ન હોતી હે વે તુમિ પ્રાપ્ત કરને પર લી ઉસકી જોર પુન દોડતો હે. ઉસ તુમિ મે અનિચ્છા નહી હે અપિતુ આકર્ષણ હે શ્રીમદ્ભાગવત મે કહો હે —

“આત્મારામાઝ સુનયો નિર્ગન્યા અપ્યુદકમે ।

કુર્ષન્ત્યદૈતુર્કા મતિમિત્યમૂતગુણો હરિઃ ॥

(શ્રીમદ્ભાગવત સ્કંધ ૧, અ. ૭, શ્લોક ૧૦)

હે રાજન્ ! હરિ મે જૈસે શુદ્ધ હે કિ બિન્હોને પૂર્ણ તુમિ પ્રાપ્ત કર લી હે ઓર બિન્હોને હૃદય કી ગાંઠ ખોલ દાલી હે વે લી ભગવાન કી નિષ્કામ ભક્તિ કરતે રહતો હે.”

આત્મા જોડ પરમાત્મા કા ધનિષ્ઠ સબધ હે આત્મા મે હી હંશ્વર કી અનુભૂતિ હોતી હે વહ સત્ય હે કિ હંશ્વર કા અસ્તિત્વ અથવા જ્યોતિ પ્રત્યેક સ્થાન પર વિકીર્ણ હે, કિંતુ હંસકો વહી અનુભવ કર સકતા હે બિસકે જ્ઞાનચક્ર જો હે સામને સે લોભ, મદ, મોહ તથા ક્રોધ કા આવરણ હટ ગયા હે હમારા આત્મા દર્પણવત્ હે ઉસ પર અજ્ઞાન રૂપી મેલ પડી રહતી હે. જદિ ઉસે સાફ કર હમ અપને સામને પવિત્ર જાવનાઓ કા વાસુમત્ક ઉપસ્થિત કરે તો ઉસ દર્પણ પર ઉસ પ્રભુ કા પ્રતિબિંબ અવકતા હુઆ દિખાયી દેગા. જો ઉસ પ્રતિબિંબ કો એક બાર દેખ લેતા હે ઉસકી આખો મે ભક્તિમય માદકતા બાંધ રહવી હે વહ અહર્નિશ પૃથ્વી સે આકાશ તક ઉસી દિવ્ય પ્રસ્ફૂરણ કા અનુભવ કરતા હે ઠકોપનિષદ મે કહો હે—

एकं चक्षुः सर्वभूतान्तरात्मा एव रूपं बहुधा य करोति ।

तमात्मस्य येऽनुपश्यन्ति गीरास्तेषां गुणं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥

(કલ્પ ૨-૧૨)

જળ સહ જ્ઞાન હો જાતા હે કિ સમસ્ત બ્રહ્માંડ મે દ્યોતિશ ઉસી પ્રભુ કી સત્તા વ્યાપ્ત હે, જોકે દોતે હુએ બી વહ અનેક પ્રકાર કી સૃષ્ટિ કા સ્થાનેવાલા હે, સબકો અત સદમા ઓર સજકો દશ મે સ્થાનેવાલા હે, સબ સહ સ્વર સકલ બ્રહ્માંડ મે ઓર પ્રત્યેક પરતુ મે ઉસીકા હાથ દેખતે હે, ઉસીકો સબ મે દેખતે હે ઓર સબકો ઉસીમે દેખતે

हैं, इसी प्रकार वह प्रत्येक लांति के धर्मा-द्वेष से परे हो कर परमसुख के प्राप्त होते हैं। पुनः यन्त्रवेद में यह मंत्र मिलता है—

“यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवामृद्विजानतः ।

तत्र को मोक्षः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥”

(मनु० ४०-७)

जो उस प्रभु के प्राप्त कर लेते हैं उनको सग्न जगत् परमात्मा ही दिखलायी देता है (मेरे और तेरे के भाव का बोध हो जाता है)। उनके विये मोक्ष कहां तथा शोक किसका ? लक्ष्मी की सारी लक्ष्मी तथा चित्तनशक्ति उसी एक प्रभु में केन्द्रीभूत हो जाती है, संसार की अनित्य तथा असार वस्तुओं के प्रति वह उदासीन हो जाता है, उसका हृदय तो परमसुख के लंकार प्रभु से मिला रहता है। उसके अतिरिक्त और कोण भी अन्य वस्तु कभी पास नहीं झटकेती। ऐसे क्षणों के कवि ने कितना सुंदर कहा है—

“हर भयाले इये तो भीनम दरोहीवार सुख,

हस्त सुख पा सुख गहन सुख रक्ष तने रक्ष तार सुख。”

हे प्रभो ! तुम्हारे स्पर्श का स्पर्श करते हुये जो मैंने (सांसारिक वस्तुओं पर) दृष्टिपात किया, तो प्रत्येक स्थान तथा दीवार के दूर के सदृश पाया। छाथ, पेर, शरीर तथा गति आदि सभी दूर के सदृश जान पड़ने लगे।

यह तन्मयता का उत्कृष्ट उदाहरण है। लक्ष्मी अतु-भूति की ही अवस्था में कहें उठता है—

नित्योऽनित्यानां चेतनश्चेतनानाम्

एको यद्गुणं यो विदधाति कामान् ।

तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति घृता-

स्तेषां शान्तिः श्लाघ्यती नेतरेषाम् ॥ (कं० ५-१३)

वह नित्यों का नित्य है; चेतनों का चेतन है; अकेला बहुतेकों की कामनाओं के पूरा करता है; ऐसा वह आत्मा नित्य है किंतु प्रेम से हीन हो कर अनित्य वस्तु की लांति भूतकवत् है। ईश्वरप्रेम ही आत्मा का जीवन है, उसके बिना आत्मा चेतन होता हुआ भी अचेतनसा है। ऐसे क्षणों के कवि ने सच ही कहा है—

“ज घट प्रेम न सखरे, सो घट जल न मसान,
 जैसे भाव होहार की खास वेत जिन प्रान”

विश्व लक्ष्म ने प्रभु की अनुमति का आनंद लूट लिया
 है उसे उस परम पुरुष का वियोग सर्वथा असह्य है। वह
 बार बार किसी भी धून लगाये जाता है, पर जिसका हृदय
 केवल रङ्गद्विज मान से भी कभी मुग्ध हो जाता है वे भी
 उससे अनन्त स्वर्ग के दर्शन के लिये उत्कण्ठित रहते हैं
 उत्कण्ठा से आकाश हृदय जिलजिल करता रहता है —

“अबोधम तुल्य भेदभो कुनम ता जनेो दिन कुर्वा कुनम,
 जाये तो हर अस्मा कुनम अजमन सरा रहवयी”

(१५ सदी)

‘हे प्रभो ! मेरी छ छा थी कि मे’ सुम्हे अतिथि
 के रूप से आमंत्रित कर हृदय तथा आत्मा दोनों न्योछा
 कर कर ह यदि तुम आओ तो सुम्हे नयनो मे संपूर्ण
 बन तुम मुझसे गयो अप्रसन्न हो कर निष्कुर बन हो ?’
 नसिद्ध रङ्गस्थव ही शारंगी कवि उमर अय्याम भी प्रभु-
 दर्शन के लिये दुष्कर्मों से भयने की प्रार्थना करता है तथा
 दया की शिक्षा मागता है —

भर भीनयेमम पण्डितमन रहमत कुन
 भर जनेो दिल आसीरमन रहमत कुन
 भर पाये पसणत इ मन जणसाये
 भर हस्त पिबासागीर मन रहमत कुन

‘प्रभो ! मे’ शोक हो निमज्जित के नेपाते वक्ष स्थल,
 लवन तथा लदी हृदय पर अपनी दया की वर्षा करा प प
 के पथ पर सत्यरूप करते हुये मेरे पैरों पर अपनी भी
 निमृति प्रदान करो (जिससे हम पाप में अश्रम न हो)
 और (अतः) आसे हो वे जते हुये मेरे हाथ पर दया करो’

उपभुङ्क्त पदा मे कवि प्रभुदया की विनम्र शब्दों
 में वाचना कर रहा है, जिससे उसकी, हाथपैर आदि
 सभी इंद्रिया नरक की पीडात्मक यत्राप्राप्ति से मुक्त रहे
 पुन कहता है —

“जे वाकिहँ संसार जमीर दुमाकस
 हर हावते धन्य हवगीर दुमाकस,

या ग्ग तू मर तोणादह वो ७७ पल्ल

ओ तोणादह वो ७७ पल्ल हमाकस”

“प्रलोक ! तुम अपने हृदय के लोहो से परिचित हो तुम अत्यंत विपत्तावस्था में रुग्ण सहायता करते हो। हे लागवन् ! पश्चात्ताप की हृमे निश्चय हो और हमारी प्रार्थनाओं का स्वीकार करो”

लक्ष्म हृदय जितना ही अपने दुर्धर्मों पर पश्चात्ताप करता है उतनी ही उसने हृदय ने प्रभुसक्ति जन्मत होती जाती है शनै शनै प्रेम द्वारा उसका हृदय कामल तथा विमल हो उठता है जिसके उपर प्रभु की छाया पूर्णतया अंकित हो जाती है कदा है -

‘जग हृदय प्रेम से कामल हो कर प्रभुसक्ति की ओर अग्रसर होता है तब अधकांभय निराशा में पड़े हुये लोगों को स्वर्गीय शान्ति प्राप्त होती है”

विमल हृदय ही अमर प्रभु की सत्ता में लीन होने में समर्थ है ऐसा साधक आत्मा परमार्थवा में मिल कर तद्रूप हो जाता है उपनिषद् में भी कहा है -

यथोदके शुद्धे शुद्धमासिच तादगेव भवति ।

एव मुनेषिजानत आत्मा भवति गावम ॥

जिम प्रकार शुद्ध जल, शुद्ध और पवित्र जल में डाल देने से मिल कर व्येकसमान हो जाता है, धूसी प्रकार लक्ष्म का आत्मा (तमात्र मिल से शुद्ध हो कर) परमात्मा में विलीन हो जाता है दोनों की सत्ता विभक्त नहीं रह जाती

यह वाक्यांश सारत के प्राचीन ऋषियों तथा ह्याम् के सत ऋषियों की है यदि उन्हें प्रभुसक्ति में अपार आनन्द नहीं मिलता तो उन्हें धनने प्रयास की क्या आवश्यकता थी ? अर्वाचीन जड़वाद के जड़ सिद्धांतों से जड़ हुंकार हमाक मरिचक गाल लवे ही प्रभु में अविद्याम के बाव उत्पन्न करे, किन्तु वे बाव किन्हीं वाति के उत्थान के बिहिन आवश्यक ही नहीं है आस्तिकता की लहर से प्रभावित हुंकार हृदय सुष्म के अक्षय ठोप का दर्शन करता है पत्ते पत्ते में वह अनन्त मगीत की मधुर ध्वनि

સુનતા છે ઉચ્ચે સામને જ્યોતિર્મયિ બ્રહ્મક સચીતમય હો
ઉઠતા છે જોર વહ ઉસકે સ્વર મે અપના સ્વર મિલા કર
ઉસમે તહીન હોન વ્યક્તતા છે વહ પિતાતુલ્ય પ્રભુ સે
બન્ને કી જાતિ નિહોત કર હતા છે -

જુલજુલે છે આનુમા, મે ત્વિમે શીરી જગા,
કુમારમે જામે જના મા જામિમે ચેદાસ્તી

પ્રભો ! સ્થાનસ્થિત જુલજુલ, મધુરના પિણી તૃતિયા
તથા સ્વર્ગ કે ઉપવન કી કુમરિયા (એક પક્ષીવિશેષ) હી
કુમહારે નમ મે ઉન્મત્ત હો કર નહી જાતી છે, અપિતુ
પરમ પિતા વહ જામી જી મેમી જના ઉસી સ્વર મે
અપના સ્વર મિલા બ્હા છે.

જગ ઈસ પ્રકાર લગ્ન કી હૃદયવતી પ્રભુ કી અનત
ત રી સે મિલ જાવી છે તમ વહ ઉન્મત્તતા કે આવેશ મે
અપને શરીર કે મત્તમ મે ઉન્ન ધવન જ્યોતિ કે કુદલી
કુમ્હારી છે રેમ રેમ મે સહસો ચદ્ર કી જ્યોત્સ્ના કે
દશન કરતા છે મહી છે અજ્ઞાત કાલ સે અનિલપિત ભકનો
કા 'મધુર-મિલન'

('કલ્યાણ' સાગ ૩, સપ્તમા પાના. મધુરમિયન શીર્ષક લેખ)

૫-દુર્લભ મારતે જન્મ

નિસકા પુરુષસચ્ચ બહુત બારી છે ઉસીકા વાસ્ત
વર્ષ મે જન્મ મિલ સકતા છે કોનસી બાલ છે નિસમે
ભારતવર્ષ કી મહત્તા ઇતની બદ અર્ધા ઇન્દ્ર હોટે લેખ મે
મહી બતલાને કા પ્રયત્ન કિયા બવેગ.

હમારા ભરતખંડ નિસર્ગનિર્મિત સીમાઓ સે વ્યાપ
હે ઇસકી સીમાઓ મા તો અત્યુચ્ચ પર્વતો સે બની છે
મા અતિ મહદે સાગરો સે અત્યુચ્ચ ઇસ ભરતભૂમિ કે
પરચક ॥ જય સહજ મે નહી હો સકતા.

"સ્થાવરાણા હિમાલય" ઇસ પ્રકાર નિસકા વર્ણન
સ્વય શ્રીભગવાન ને કિયા છે, નિસમે અને પવિત્ર એવ
મચક નહિયા કા ઉદ્ગમ છે, નિસ પર કી સદિશોબા કે ઇસ
સ સારસર મે કોઈ ઉપચાયોન્ન વસ્તુ નહી, બે પ્રાચીન મહાન

तपस्विभ्योऽं की नितान्तं शान्तं तपोभूमिं जना; जिस पर छन्दों
अनमोल वनस्पतियां उगती है; इस अत्युच्च नगाधिराज
ने अपनी आर्यभूमि का उत्तरप्रदेश मंजित किया है।

जिसके पानी से विष्वज्जित रोगजंतु नष्ट हो
जाते हैं और यह शुद्ध पश्चिम के शासकों ने परीक्षा
करने के पश्चात् सिद्ध किया है; जिसके किनारे पर अनेक
पवित्र तीर्थ जैसे हैं; जिसके जल से सैकड़ों योजन जमीन
सिंचनी जाती है और अनेकविध धान्य, दूध, दूध आदि
अपरिमित होते हैं; ऐसी गंगाभाषा-जङ्गल-प्रदेश-धरती
आर्य देवी के उत्तरीभाग में पड़ती है। वहां यमुना नदी
धंस आर्य माता का पादप्रक्षालन करती है। अपनी लगिनी
अतुष्टियों की सहायता से वायव्य प्रदेश के पञ्चाय संज्ञा दिसा
कर उसे गेहूं का आगार जननेवाली सिंधु नदी, सैकड़ों
मुहों से जगल से मिलनेवाली ब्रह्मपुत्रा, शोणभद्र, गोदा-
वरी, भीमा, ताप्ती, नर्मदा, तुंगभद्रा आदि पवित्रतम नदियां
धरती आर्यजननी के पङ्कजलो की सेवा करती हैं।

ब्रिटिश साम्राज्य के शासनशाह पञ्चम जॉर्ज के
मुकुट पर विराजमान होनेवाला देहीध्वजमान केडिनूर हीरा
धरती हिंदुस्थान के गोडकुंडा की भव्यता में मिला था।
ब्रिटिश न्यूजियम में स्थित मयूरसिंहासन जिन काली
गदों ने बनाया उनके धरती आर्यभू ने जन्म दिया था।
धंस भारतभूमि के ऊपर में सोना, चांदी आदि सर्व प्रकार
की वरिष्ठ जेवं कनिष्ठ नित्य व्यवहार के लिये उपयोगी
धातुओं मिलती हैं। सारांश यही कि नित्य के व्यवहारों-
पयोगी धातु, उपधातु तथा औद्योगिक-अन्य हीरा,
माणिक्य, रत्न, मोती आदि की कमी धंस हिंदुस्थान को
कभी नहीं हुई। परदेश से आयात करने आये हुये तैमूर
लंग, नादिरशाह, महमूद गजनवी आदि जैदों को लाद कर
धतना सोना, चांदी, मूल्यवान कपड़ा, हीरा, माणिक्य ले
गये कि उनकी नाप नहीं कर सकते।

प्रसिद्ध शककर्ता विक्रम तथा आतिवाहन राज्यों ने
अपनी यशोहृदयी के निनाह में जोक समय धरती देश का
नलोमंडल गुल दिया था।

पुण्यलोक नखराज, ओम्बयनी, ओम्बयणी, ओम्बयनी
 मती, पिता के जयन की पूति के विये श्याहक वर्ष पन
 वास मे जानेवाले श्रीगमयद्र प्रभु स्वप्रसष्टि के वयन
 को सत्य करने के विये स्वतः, स्वपत्नी को और स्वपुत्र
 को जेयनेवाला सत्वधीर राज हरिश्चन्द्र, मिथिलया प्रदी
 प्राया न मे दक्षति विचन, 'मेरे ओम्बय मे यदन का
 लेप दिया और दूसरा छाया पर्ण से काट लावा तली मुझे
 ओम्बय ही आनंद होगा' इस प्रकार कछनेवाला वेदेही जनक,
 सत्वरक्षा के विये निजपुत्र के प्रियतम प्राज्ञ की परवाह न
 करनेवाला राजा श्रीपाल, मन्यवता, मूर्तिमान् धर्म के सहस्र
 राज सुधिर, अवसागर लीम, सव्यसाथी, कषिध्वज,
 अद्वितीय कृष्णसभा अर्जुन, अश्विनीकुमार के अवतार
 नकुल-सहदेव, राक्षसी मछल आकाश के डारण रामराज्य
 वियोग करानेवाली जन्मदानी का धिक्कार करनेवाला, अना
 यास प्राप्त हुंछ नाभयवदनी का त्याग कर श्रीरामचन्द्र की
 अदाई की सिद्धासन पर स्थापना कर स्वतः प्रतिनिधि के
 नाते राजन्यशकट चलानेवाला, निश्चित अवधि मे श्रीरामचन्द्र
 यदि न लाटे तो अशिकाष लक्ष्म कछने के उद्यत होनेवाला,
 निभीम जन्मुत्रेभ की भूति अस्त, श्रीकपिवसुनि के शाप
 से हथ हुंछ सूर्यकुलेत्पत पितरा के उद्धार के हेतु श्री
 शंकर की घोर तपस्या कर अर्धुनी के स्वर्ग से मृत्युलोक
 मे लानेवाला राजा जगीरध, नरपुत्रव रघु और दिलीप,
 अकारुण्ये वर्ष तोण्णा किले पर स्वराज का तेरण आधने
 वाला लज्जपाथ का बालक, भावलो का मित्र, दादा का शिष्य,
 श्रीभूमर्त्य रामदास स्वामी का शिष्या, गोप्राणप्रतिपालक
 श्री धनपति शिवालय महाराज आदि विभूतिमे का जन्म
 देने का आदर धरि स्वर्णभूमि का प्राप्त है

पार्थ का सारथ्य करनेवाले, श्रीमद्भगवद्गीता लेखे
 असामान्य तत्त्वज्ञान के अर्थ के प्रणेता, विदुर के धर की
 कनडी जानेवाले, कौरवसभा मे द्रोपदी की लालन की गदा
 करनेवाले, योगेश्वर कृष्णचन्द्र, महालक्ष्मी लेखे अक्षुत, अभ्य,
 अद्विक्त जेव पारमार्थिक कल्याण का मेव करनेवाले, पथम
 वेद के आचार्य, सत्यवतीहृदयरत्न व्यास ऋषि, वर्षानुवर्ष

लोहपिठ लक्ष्मण कर के कही तपस्या करनेवाले विश्वामित्र ऋषि; योगशास्त्र के लेखक भगवान् पतंजलि; याज्ञवल्क्य, वसिष्ठ, कश्यप के सदृश शापादपि शरादपि ऋषिमंडल; शांकर-सांख्यकार द्विंदुधर्मसंस्थापक श्रीशंकराचार्य; संसार के नाना प्रकार के दुःखपीडित लोगों के दृष्ट कर तथा ऐहिक सुख-पिलासों की नश्वरता ज्ञान कर राजवल्लभी, गृहलक्ष्मी और गृहस्तन का जिन्होंने शान्त सुख के लिये त्याग किया वे औद्धर्मासंस्थापक गीतम पुण्ड; जैन धर्म की स्थापना करनेवाले महावीर; नानकपंथ के संस्थापक गुरु नानक; नितेंद्रिय, श्रीरामचंद्र के ऐकनिष्ठ सेवक जेव' लक्ष्मण, अंजनी-पुत्र, महाशूरावतारी श्रीहनुमान जैसे प्रह्लादचारी; पिता की वैषयिक सुप्रेम्य के लिये राजपिलासों के जैन ज्वानी में तिलांजलि देनेवाले, अपनी बीपद्य प्रतिज्ञा की पूर्ति के लिये आनन्म प्रह्लादचर्य का पावन करनेवाले, धर्ममरणी जीधामाचार्य; व्यासपुत्र शुकमुनि; आदि अनेकानेक महाभागों की धन्य कीर्ति से आर्षभूमंडल अज तक जगमगा रहा है।

गिर्वाण सापा के पद पद पर नियमण्ड करनेवाले सर्वाथविद् वेदाकरणी पाणिनी; परमेश्वर के 'कतु'मकतु'मन्थथा-कतु'म' सामर्थ्य की प्रह्वान करानेवाला, असंख्य तेजो-गोलकों से युक्त अभयार्द्र जेव' अनंत विश्व के इलाव से मन का संकल्प नष्ट करनेवाला जे लयोतिषशास्त्र ठिसके लेखक वराहमिहिर, लारकराचार्य; वेद से हूर गये भारत-पथ के वैदिक धर्म की लयोति जतानेवाले ऋषि हयानंद; अरकसंहिता, वाग्भट, शार्ङ्गधर, भाषवनिदान जैसे जगन्मान्य वैद्यक ग्रंथों के लिखनेवाले महान पुरुषों की दीपावलि के प्रकाश की लयोति छसी आर्यलू के प्रदेश में प्रकाशित है।

दासजोष के लिखनेवाले राजगुरु समर्थ श्रीराम-दास; संतशिरोमणि तुकाराम महाराज; अत्तदी के सुण से वेद कहुलानेवाले श्रीज्ञानेश्वर; संत कपीर; ऐकनाथ महाराज; तुलसीदास; श्रीरामकृष्ण परमहंस; गीतारहस्य जेसा अलौकिक अध्यात्म का ग्रंथ अर्धशत संप्रदायों के परिशीलन से कारागृह में लिख कर पूरा करनेवाले कर्मयोगी,
x x x जैसे लोकमान्य तिलक; शांतिदेवी के माने।

अवधार ही जैसे वर्तमान नेता महात्मा गांधी; इन असा-
मान्य व्यक्तियों को जन्म धारण करने के योग्य यही आध-
भूमि बन पटी

मेघदूत, आकृतियों आदि हृदयवृत्तियों को हिला
देनेवाले काव्यों का कर्ता, उपमा के प्रयोग में बिभ्रती असा-
मानी का अन्य कर्ता है ही नहीं। ऐसा वास्तविक इमाज कवी-
श्वर अखिलानन्द आर्धगौतम ने निपुण शक्ति कवि; इस-
कुमारवर्ति ने पदवाचिनी की पहल पर धारणवाला दंडी,
तीनों गुणों ने मंडित आद्य कवि; स्वयंस्मृति आदि संस्कृत
कवि, मैत्रेयपुत्र, शोधर, वाचन चंडित, आदि मराठी कवि,
सुमतीदास, ब्रह्मच, जिहारी आदि हिन्दी कवि पश्चिम के देशों
में 'मिथेल' पुरस्कार प्राप्त करनेवाले राजविजय आधुनिक
कविराज रवीन्द्रनाथ ठाकुर आदिओं के अथवा वाचस्पत्य-
दिवाकर ने जनमान को आह्लाद देते रहेणें। इसमें तिलमात्र
संदेह नहीं है कि सगरी जन्मभूमि ऐसी है। आर्थात्
ही धन्य है आर्थात्! तुम धन्य हो।

मानवी प्रकृति को ऐसी उपेक्षा है ऐसी हीस बेहज
मानवप्रिया को भी है, इसे स्वयंनिर्मित वंशसामर्थ्य
से प्रभावसहित सिद्ध करनेवाले, अतिरिक्त और सत्य
व्यवस्थितकृत के प्रयोगों से पश्चिम को भी आश्चर्य से
हातेवाले अशुची बनाने को विवश करनेवाले, हिन्दुधर्मा-
नियों से जुद्धिवैद्य की कभी नहीं है कि उचित विचार के
लिखे जिस वंशसामर्थ्य की अवधारणा है वह पूरी
होने ही संसार के किसी भी जुद्धिमान व्यक्ति की अपेक्षा
किसी भी शास्त्र से हिंदुधर्म की जुद्धि के प्रार्थ से अत्यंत
होता है, इस सिद्धान्त की सत्यता स्वीकार करने से संसार
को विचलानेवाले कर्मप्रतिपादन को वंशसामर्थ्य नोस;
पश्चिम के देशों में अपनी शक्ति की निपुणता के लिखे
परिचालित प्राप्त करनेवाले विचारक सत्य रचिवों आदि;
आ जन्म ऐसी हिन्दुभूमि में दुःख

"स्वयमेव निषण्णं योग" कह कर भुक्तों से कहनेवाला
हिन्दुधर्म, जिसके प्रचार के लिखे कवी भी और किसी
भी उत नहीं दुःख। ऐसा हिन्दुधर्म, धर्मद्विषी का मानो

निवासस्थान ही जना हुआ जो अमेरिका देश उसमें अपनी अमृतोपम और अजलित वाणी से यतीश्वर विवेकानंद और रामवीर ने जिसको विजयज्वल झंडराया, जिसके उदात्त तत्त्वों का अपनी अग्रतिम पुद्गिमत्ता से आने संसार को विशदीकरषु कर के अमेरिका जैसे विद्यावैभव-संपन्न राष्ट्र में भी जिसकी दीक्षा, अनेकों ने पुरी से ली वह हिन्दुधर्म और वे यतीश्वर धर्मी आर्यावर्त की सनातन होलत का गुरुत महत्त्वपूर्ण हिस्सा है.

रामा नाँकर से रामशास्त्री गने हुये पैसा के निःस्पृह व्यसदाता तक को उसके अपराध के लिये प्राण्डंड ही उचित है भिखा त्रिवार कहुनेवाले रामशास्त्री प्रलुब्ध; श्रीवर्धन के लट-कुटुंभ को अपने अपार कर्तृत्व से पैसा-पद दिलावेवाले जाहाल विधनाथ, पैसा; गोदावरी के किनारे के घाटों को सिंधु नदी पार करा कर भराहों का जेरुआ जडा अटक पर झुलनेवाले स्थुनाथराय; भराहों की गिरी इशा में अपनी विद्वत्पुंज राजनीति से भराहों के राजवशकट को सँभाल कर सीधे सारते में लानेवाले नाना इंडनवीस; पैसा के सेनापति परशुराम बाबू पटवर्धन; भापू गोप्रबुद्ध; विमलाश्र आषा; स्वामी की आशा का पालन करने के लिये तथा राष्ट्र के हित के लिये धारावीध पर शरीर छोडनेवाले जाल प्रभु देशपांडे; दोस्त, तानाश्र मालुसरे मत्स्याधनेक नरपुंगवों का जन्म देनेवाली कान? यही सारवभाता.

हाथी को छेदे के समेत दाँकने योग्य दाँके की भल-भल ओक छोटीसी आभ की शुक्ली में रह जाती थी औसा पतला कपडा पुननेवाले कारीगर, जिसको बना कर सैकड़ों वर्ष से गये तब भी जो औसा लगता है मानो कल ही पूरा हुआ हो, वह यमुना नदी के किनारे पर स्थित ताजमहल का बनानेवाले कारीगर, जिनका हल्लरों वर्यों के पूर्व का रंग आधुनिक रंगशास्त्रविदों को भी अकभा दे रहा है, जिनकी चित्रकारी की कुशलता से मोहित हो पश्चिम के चित्रकार जिनके होटो खेने के लिये वर्यों तक यहाँ आ कर रहते हैं, जिनके कामों को पूरा करने के लिये अनेक वर्ष उत्साह, अध्यवसाय और दृढ़ परिश्रम की

आवश्यकता थी वे अ-टा, ओलोत की सुझाये, निम्न
रथना-रक्षक महान् को विनियमों के भी अणु तक विहित
न हुआ वे हितवी मिनादे और दीपमाविश्रान्त बनाने
वाले लोले-साहे और साहे कारीगर उत्पन्न करने का गौरव
हिसे प्राप्त है? इसी आर्थभू है।

दीपराज अलाय कर दीपमाविम प्रवर्तित करनेवाले,
पञ्चमंगल का कर वर्षा करनेवाले, ठाकुर ४६० से सप्त
दशे विषयों के सुगंध करनेवाले, हिरन जैसे अथवा
और भीरु प्राणी के कठ की मधुरता से तलीन करनेवाले
सगीत-शास्त्र-विशारदों की जननी होन है? यही हिन्दूभूमि

हिन्दूभूमि के नाम का उका उवल हिन्दुओं ने
ही नदी बनाया है, किन्तु इनके इस पवित्र भूमि की
धन कीर्ति दिगत में प्रभुन करने में अनेक श्रियों ने
ही सहायता की है जो साध्वी, चरित्रवा, वरपुत्राणी और
शूलवीर की राजा हस्तिना की तारामति, शौराभयद्रु की
जानकी, राजा नल की हस्तमति, पाण्डवों की द्रौपदी, अत्रि
सविपत्ति अनसूया, धनका प्रतिमदाधर्म आभास के पुण्य
समय की वृत्ति करने की में सहायक हुआ

जठे जठे श्रियों के रूपने प्रवर्तान से नीचा दिपाने
वाली गाणी, वेसे ही श्रियों की अनारतो के नक्षत्र से
इसी आर्थभूमि का वासुधैव कुटुम्बक अथ पवित्र नदी
हुआ, यह बात करने की धृष्टता होन दर भक्त है।

आसी की रानी लक्ष्मीभार्य, नीरभावा लज्जामाध, परम
पवित्रता की जो प्रत्यक्ष प्रतिमा की थी वह देवी अक्षयामाध,
इनके चारित्र्य के अवकाशन से किसके हृदय में अलिप्तान
की, आनन्द की और आदर्श की वृत्तिरूप स्फूर्ति न होगी?

जठे जठे वीरों के हृदयों में लय उत्पन्न करनेवाला
लक्ष्मीभार्य का शैशव और धैर्य, अपना पुत्र स्वीकृत कार्य
में यशस्वी होवे इस हेतु ने माता लज्जामाध का समग्र
समग्र घर किया हुआ उपदेश, और अक्षयामाध की कड़ी
तपस्वी वृत्ति समस्त कर किए आर्थपुत्र के हृदय में स्वाभि
मान के साथ न छिडेने।

अथार सचि, अधिभित सचा, अधिभित सुदरता

સે યુક્ત રહેતે લી જિન્હોને આમરણ અથના આચરણ શુદ્ધ એવ નબેલક રહ્યા; માતૃસ્નેહ સે જિન્હોને પ્રજાપાલન ક્રિયા, જિન્હોને અહનિંશ ધન્યર સે યહી આચના કી કિ ઉનસે કહી લી ઐર કિસી લી પ્રકાર કા અન્યાય ન હો; જિન્હોને કરોડોં રૂપયે ખર્ચ કર કેવલ જૂતદયા સે તાલાવ, કુએ, ધર્મશાલા ઐર ઘાટ બનવાએ, અન્નસત્ર ચલાએ, મન્દિર બનવાએ ઐર ફેકડોં દેવસ્થાનોં કા વર્ષાસન નિયત કર દિયે; ઉસ અહુદયા-ખાઈ કી જીવની અખિલ માનવજાતિ કે સીપુરોં કા આદર્શ હે વે દેવીજી અહિહ્યાખાઈ પરમ કર્મયોગી ઐર જીવન્મુક્ત થી, ઈસ કથન કા વિરોધ ઠેન પાપી કરેગા ?

ઈસ પ્રકાર જિસ દેશ મે બડે બડે સત્વધીર રાજા, તરવેતા, મસિદ્દ અંચકાર, વૈયાકરણી, ધર્મસંસ્થાપક, સાધુ, કવિ, સશોધક, કારીગર પુરુષ એવ ચૂર, સાધ્વી, રાજકોજકુશલ સ્ત્રિયાં હુધ, ઉસ દેશ કી મહત્તા જિતની ગાઈ બધ થોડી હી હોગી

જિસમે ચારોં કટિબધો કી જલવાયુ મિલતી હે; જિસમે સળ પ્રકાર કે ધનધાન્ય કી સમૃદ્ધિ હે; બહી બહી પવિત્ર નદિયાં, અત્યુચ્ચ પર્વત, અનેક વીર્ય, નાનાધર્મ એવ પંથ કે લોગ હે; જહાં કી જમીન ઉપજાઉ હે; જહાં અગણિત સપત્તિ થી ઐર અળ લી હે; જિસકે જૂગર્મ સે અસખ્ય ધાતુ ઐર ઉપધાતુ નિકાલે બાતે હે; વહં સુવર્ણ-ભૂમિ, વહં હિન્દુસ્થાન વાસ્તવ મે ધન્ય હે ઈસી લિયે યહ વચન લી સત્ય હે કિ “દુર્લભં ભારતે જન્મ !”

(“વેદિક ધર્મ”ના એક અકમાથી)

૬-સદાચાર-શિક્ષા

પ્રત્યદ્વં પ્રત્યવેક્ષેત નરચ્ચરિતમાત્મનઃ ।
 કિં તુ મે પશુમિસ્તુલ્યં કિં તુ સત્પુરુષૈરપિ ॥
 અનુગન્તું સવા વર્ત્તમ્ કૃત્ત્વં યદિ ન શક્યતે ।
 સ્વરૂપમધ્યનુગંતવ્યં માર્ગસ્થો નાવસીદિતિ ॥
 સદ્ગિરેવ સદ્દાસીત સદ્ગિઃ કુર્વીત સદ્ગતિમ્ ।
 સદ્ગિર્વિદ્વાદં મૈત્રીં ચ નાસદ્ગિઃ કિંચિદાચરત્ ॥

ब्रह्मविन्दुनिपातेन क्रमज्ञं पूर्णं पद ।

य एतु सवाविद्याना धर्मस्य च धनस्य च ॥

यथा चतुर्भिः कृत्वा परीक्ष्यते, नियमं च्छेदनापतादने ।

तथा चतुर्भिः पुरम परीक्ष्यते, सुतेन शोभेन सुणेन कर्मणा

अर्थ — भक्त्या के प्रतिदिन अपने अस्ति की व्यवस्था

करनी आदिये और यह सोचना आदिये कि मेरा व्यवहार
पुरु के तुम्हारे है या सत्पुरुष के सदृश है यदि तुम सत्पुरुष
के अन्तर्गत हो जाओगे तो बिना आदिये अपना नहीं यह
सकते, तो कुछ कुछ ब्रह्म कर ही अपने करने की हेतु
करे, जन्म रास्ते पर पैर रखनेसे तब सुख मिलेगा ही
सत्पुरुष के साथ मैत्र्या आदिये, सत्पुरुष की समवि करने
आदिये और सत्पुरुष के साथ ही मैत्री या विवाह की
करना आदिये इनसे तो किसी प्रकार का सफल नहीं
रहना आदिये जैसे जैसे पुरुष पानी से धारा सर
जाता है वैसे ही विद्या धर्म — ज्ञान धर्म भी धीरे धीरे पूर्णता
का प्रभु होता है जैसे पीसने, काटने, तपाने और पीसने
धर्म बार विद्या से ज्ञान के परे-पोरेपन की परीक्षा होती
है वैसे ही विद्या, स्वभाव, सुख और क्रिया धर्म बार आता से
भक्त्या की आज्ञा होती है

आचार-भक्ति

आचारं परमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मृतः एव च ।

तस्मादास्मि सदा युक्तो नित्यं स्वादात्मवादिनः ॥

आचारात्ममेतं द्यापुराजगद्गोप्सितां प्रजा ।

आचाराच्चममक्षयमाचारो ह्यस्यलक्ष्यम् ॥

दुराचारा हि पुरयो लोके भवति निर्दिता ।

तु समाप्ता च तदा व्याधितोऽस्पादुरेव च ॥

सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवत्तरः ।

अद्विधानोऽनसूयश्च शत पर्वाणि जीयति ॥

आचारहीन न पुनीत चेदा, यद्यप्यधीत सह प्रहमिद्धे ।

छन्दास्तेन मृत्युदाले त्यजति, नोह शकुन्ता इव आवपसाः ॥

यमानारतो हृष्टा धर्मस्य मुनयो गतिम् ।

सर्वस्य तपसो मूलमाचार उच्यते परम् ॥

अर्थ — श्रुति-स्मृति-अभिहित आचार ही परम धर्म
है, पञ्च विवेक आत्यन्तिक्य दिने के सदा धर्मों में परम

रहता आदिये, अध्याय से ही आरु, मनवाही संतान और अश्व धन मिलता है. आचार से ही कुलधर्मों का विनाश होता है इसाचारी पुरुषों की संसार में निद्रा होती है; वह सब दुःख पाता है; शरीर और अध्याय होता है. जो पुरुष इससे गुण लक्ष्यों से रहित होने पर भी सदा-चार में लगा रहता हो; शास्त्र में लक्षित रहता हो और धर्म-निरहित हो तो वह सौ वर्ष तक जी सकता है. आचारहीन पुरुष को जो अंगों सहित पडे हुये वेद भी पवित्र नहीं करते, मनुष्यकाल में आचारहीन पुरुष को वेद उसी प्रकार लागू होते हैं, जैसे पाप करने पर पक्षी बोलता छोड़ देते हैं. धर्म प्रकार कपियों ने आचार से ही धर्म की प्राप्ति जान कर धर्म के कारवृत्त आचार को अङ्गु किया है.

महाभारत में आरंभ से ही कर अंत तक नीति के आचरण की अत्यंत उदात्त स्तुति की गयी है. इससे अतिरिक्त आचार को धर्म का जोके प्रधान अंग माना है. 'आचारः प्रथमो धर्मः' आचार प्रथम धर्म है, यह उक्ति सर्वथा ठीक है. क्योंकि मनुष्य के मन में नीति का आदित्य जितना भी आदर क्यों न हो; जब तक वह आचरण के द्वारा व्यक्त नहीं किया जाता तब तक उस आदर का ठोस मूल्य नहीं । 'आचरण' शब्द से नीतियुक्त आचरण के अतिरिक्त कुछ और भी विधि-निषेधात्मक नियमों का बोध होता है; जो सदातन भारतीय धर्म के आचार में सम्मिलित है. साधु-संतों को जो श्रद्धा प्राप्त होती है उसमें प्रधान कारण उनका सध्या ही है. मनुष्य को न कभी बूढ़ आदता आदिये और न किसी प्राणी की हिंसा करनी आदिये. यह सब नियम पालना कर व्यासदेव ने महाभारत के अष्टाश्विन पर्व में आचार को जो विस्तृत वर्णन किया है, उसका सारांश यह है—

आचारवर्णन

मनुष्य को प्राण सुख में रह कर धर्मार्थ का पितार करना आदिये. प्रातःकालीन मुष्मन्त में आदि कर के, हाथ जोड़ कर पूर्वाभिमुख हो सध्या-वदन करना आदिये. प्रातःकाल और सायंकाल के समय सूर्योदय अस्त सूर्यास्त के

पडा रहने दे दूसरे का रत्नान किया हुआ वह या धोवन न हो नीचे गिर कर सोजना न करे बलते-हिरते सोजना न करे भटे हो कर, लक्ष्म पर या गोसावा में भूत-त्याग न करे गूठी या अशुद्ध अवस्था में सूर्य, अद्र और नक्षत्रों की ओर न देखे लज्ज गान में या अवस्था में पूछ दार्ष्ट पुरुष आवे, तब छठ कर उनको नमस्कार करे देवता कोकमर हो कर सोजना न करे नगा हो कर सोवे नहीं बिना हाथ मुँह धोये, बूँदें मुँह न गैठे होने। हाथों से मोपड़ी न जुलवावे, सूर्य, अग्नि, गाय या प्राद्वष्टों की ओर मुँह कर के या दस्तों में भूत-त्याग न करे शुरु के साथ कभी छठ न करे सोजना की चीन्हे को यदि छेड़ और देख रहा हो, तो बिना उसे अपर्णु किये अन्न प्रक्षुप न करे सुषुप्त सव्या हो ही पार सोजना करे, भीष में न करे दिन को मैथुन न करे अपवित्रता ली, वेष्टा और मँस्री (अपनी) की जिसे ऋतु प्राप्त न हुआ हो, छनके साथ कभी सहवास न करे सव्यासमय सोवे नहीं रात को रत्नान न करे सिर से नछाये बिना पैतृक धर्म न करे जिस तरह परनिष्ठा निषिद्ध है उसी तरह आत्मनिष्ठा भी है श्रियो से स्पर्धा न करे जास जनना कर रत्नान न करने से आसु का नाश होता है सव्यासमय विद्या पढ़ना, सोजना, रत्नान अधिका पढ़ना करना वर्जित है उस समय रागव श्रितान के श्रिया और कुछ न करे यथाशक्ति दान दे कर यहायाग आदि करना यादिये होजने में गहुत छोटी प्यारो होने पर भी धन जायारो में न भावम कितने शरीर, मन और धर्म सब वी पतनिक तत्त्व लदे है

शपथ से आचारों का ज्ञान

धर्मके श्रिया, महाभारत तथा अन्य-न्य ग्रंथों में अनेक स्थानों पर जो शपथ आने के पद्युन है वे ही आचारों के नियम समझने में गहुत उपयोगी है उनमें महाभारत के छत्ती अनुशासन पर्व में जो सप्तश्रवियों की कथा है, वह गदी ही मनोरञ्जक है, पाठक ध्यानपूर्वक पढ़ें

जोकि पार सप्तर्षि अपने दूर नौकर और कुमारी की के साथ जगह में ल रहें थे, धनने में जोकि जगह आने

કે લિયે કમલ તોર કમલો કે નાલ ચોકત કર કે વે સરોવર
મે સ્નાન કર કે વર્ષલ કરને લગે દિર કિનારે યગ આ કર
દેખતે હે તો કમલો કા પતા નહી હે વહા ઓર દોષ યા
નહી, ઇન લિયે ઉન્હે પરસ્પર એકદુસરે પર હી સ દેહ હુઆ
તળ યહ સિચ હુઆ કિ પ્રત્યેકે વ્યક્તિ સૌગંદ ખાય

ઉસ રાગય અગિ ને કહા—

“જિસને ચોરી કી હોગી ઉસે વહ પાતક લગેગા જે
ગો કો લાત મારને મે, સૂર્ય પ્રી ઓર સુન્દ કર કે મનમૂત ત્યાગ
કરને મે” ઓર અનધ્યાય કે દિન વેદ પઢને મે” લગતા હે ”

વમિષ્ટ ને કહા —

“જિસને ચોરી કી હોગી ઉસે વહ પાતક લગેગા જે
કુતા પાલને મે, સન્યાસી હો કર કામવાસના કરને મે,
શરણાગત કો મારને મે, કન્યા જેલ કર પેટ પાલને મે” યા
કિસાનો સે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરને મે લગતા હે ”

કશ્યપ જોલે —

“જિસને ચોરી કી હો ઉસે વહ પાતક લગે, જે
ચાહે જહાં ઓર ચાહે જેસા જોલને મે, દુસરે કી ધરોહર
કો અસ્વીકાર કરને મે ઓર બહી ગવાહી દેને મે લગતા
હે ઉસે વહ પાતક લગે જે જિના મરમાય કે માત્ર-ભક્ષણ
કરને મે, નટ-નર્તકો કો દાન દેને મે અથવા દિન કો
ચી-ગમન કરને મે લગતા હે ”

સારદાજી ને કહા —

“જિમને ચોરી કી હો ઉસે ત્રિયાં કી, ગાયો કી
ઓર અપને નાતેદારો કી હુદાસા કરને યા યા આશ્વસુ કો
સુહ મે છોલને કા પાપ લગે; આચાર્ય કા અપમાન કર કે
પ્રક્રૂ ઓર યજુર્વેદ કે મત્ર કહને અથવા ધાન જલો કર ઉસ
વ્યક્તિ મે હવન કરને કા પાતક ઉસકો લગે ”

નગદત્તિ ને કહા —

“જિસને ચોરી કી હો ઉસકો વહ પાપ લગે જે પાની
મે પાખાના ફિરને યા ચેશાળ કરને સે, ગો કા બધ કરને સે
ઓર જિન્ના જીવકાલ કે હી સીગમન કરને સે લગતા હે
ચોરી કરનેવાલે કો વહ પાપ લગે જે સી પ્રી કમાઈ ખાને
સે અથવા જાહે-જાહે કા આતિથ્ય કરને સે લગતા હે. ”

गौतम बोली:-

“जिसने थोड़ी ही हो उसे, चीन अग्नि छोड़ देने में, सोमरस जेयने में अथवा जिस गांव में जोक ही कुआं हो वहां रहने में और आराधणु हो कर भी यद्रु की का पति हो कर रहने में, जो पातक लगता है, वही पातक लगे ”

विश्वामित्र ने कहा:-

“उसे वह पाप लगे जो स्वयं लुपित रहते हुये अपने गुरु, माँ-आप और सेवकों की उपलब्धिका दूसरों से कराने में लगता है; अथवा अशुद्ध आराधणु का, ईश्वर धनिक का या परद्रोही किसान का पातक लगे; अथवा (आराधणु का) घेठ के लिये दास्य करने का या नौकरी करने का, राजा की पुरोहिताल करने का या जैसे आदमी को यज्ञ कराने का पातक लगे जिसे यज्ञयाग करने का अधिकार नहीं है ”

अकंघती बोली:-

“उसे वह पातक लगे जो सास का अपमान करने से, पति का दुःख देने से और अकेले अपने आप स्वादिष्ट पदार्थ खा देने से लगता है; या वह पातक लगे जो आप्तों का अनादर करने से, व्यवस्थार करने से या उपोषक पुत्र उत्पन्न करने से आता हो लगता है ”

उनकी दासी बोली:-

“मुझे वह पातक लगे जो शूद्र को देने में, साध-गंधु-ओं के साथ जगडा करने में, भेटी जेयने में, अकेले ही रसोई बनाना कर आने में या किसी लयंकर काम के द्वारा मृत्यु होने में लगता है ”

अरवाले ने कहा:-

“दासकुल में बार बार यार पैदा हो, उसके संतान न हो, वह हरिद्र हो अथवा देवताओं की पूजा न करे ”

ईस प्रकार की सौगन्धें महाभारत में कथं जोक है. इनसे सहज ही भावम पड़ जाता है कि आचार के मुख्य मुख्य नियम कौन कौनसे थे जिनके पालन करने से यह देश, सभ देशों का मूर्धन्य गिना जाता था. हमारा परम कर्तव्य है कि हम इन नियमों का जही सावधानी के साथ

પાલન કરે ક્યોકિ હમ સી તો ઉ હી ધમપ્રાણુ તપિ
મુનિયો શ્રી સતાન હૈ

ચેતાવની

યહ ખાત તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કો વિશિષ્ટ હી હૈ કિ
પ્રત્યેક દેશ કી સભ્યતા અનન્ય અનન્ય હૈ ઓર નો જિસ દેશ કો
રહનેવાલ હૈ, ઉસે અપને દેશ કી યોગ્યતાનુસાર હી અપના
શુવન બતાત કરના ચાહિયે મહાત્મા ગાંધીજી ને અપને એક
વ્યાખ્યાન મે કહા યા કિ-

‘ મૈ આપ લોગો કો યહ કહને આયા હુ કિ અ પ
અપની સભ્યતા પર વિશ્વાસ કરે ઓર ઉસ પર દૃઢ રહે
એસા કરને સે ભારત સારે સસર પર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર
લેમા હુમ જોસે દેશ ક ગહનેવ લે હૈ નો બહી તક અપની
સભ્યતા પર નિર્ભર રહ સકા હૈ. યુરોપ કી સભ્યતા
આશુરી હૈ. યહિ હુમ યુરોપ મી સભ્યતા કો અનુકરણ
કરે યો તો હમારા સર્વનાશ હો. બલગ મૈ ઇત સૂર્યનારા
ચણુ સે નો ઉદય હો રહે હૈ, પ્રાર્થના કરતા હુ કિ ભારત
અપની સભ્યતા ન છોડે. કૃપા કર પ્રચીન સભ્યતા કો
મત ભૂવ ભાષ્યો.” (ઈન્દોર-બૈર કૃષ્ણ ૩ સં ૧૮૭૪)

મહાત્માજી કી યહ વાણી અક્ષરશઃ સત્ય ઓર શાશ્વ
સમત હૈ, ઇસે કબી ભૂલના ન ચાહિયે

ઇંદ લોગો કો અનુમાન હૈ કિ વિદેશો કે પરિવર્તન કે
અનુસાર થાને સે હમારા મુશ્કલ હૈ મા, કિન્તુ યહ ખમ હૈ
ભારતેતર દેશોને ઇન્દી દિનો મે અપની કુછ ઉન્નતિ કો હૈ
અતએવ વહા જિતને પરિવર્તન ન હો, ઉતને હી ઓડે હૈ,
કિન્તુ ભારત આજ સે હબરો વર્ષ પૂર્વે અપને દેશ કી બલ
વાયુ કે અનુસાર ઉન્નતિ કી પરાકાષ્ઠા પર ચહુચ ચુકા યા
યહ કાલ તો હમાર પતન કો હૈ, ઇસ લિયે હમે અપની
પ્રાચીન સભ્યતા કો દૂર કર તદનુસાર હી આચરણુ કરના ચાહિયે
હમ લોગ સદિયો સે વિદેશીય સત્તા સે હૈ, ઇસસે હમને
અપની સભ્યતા કો જૂલા કર જદુત કુછ ઇન્દી કી સભ્યતા કો
અપનાસા લિયા હૈ પર યહ ઠીક નહી હૈ હમ તા દેશ એક
એસા દેશ હૈ નો અપની સભ્યતા દ્વારા હી ઉન્નતિ કર સદેમા
અન્ય દેશો કો અનુકરણુ સે હમ સભ્ય કે બદલે અસભ્ય હી

हो जायेंगे, जगत की कितनी सभ्यताओं नष्ट हो गई और हो रही है; परंतु भारत की सभ्यता किसी न किसी तरह ज्यों की त्यों धंस पतन के समय में भी अविनष्ट है। सभ्य विद्वान् उनके स्वर से धंस जात के स्वीकार करते हैं कि भारत-वर्ष की जो सभ्यता आज से हजारों वर्ष पहले थी वही आज भी है; किन्तु आज हमें सन्देह होने लगा है और हमारी सभ्यता पर से हमारा विश्वास उड़ता जाता है।

हमारी सभ्यता महान् अभिमुनियों की धार तपस्वर्या का सार है। फिर सदा वह कैसे नष्ट हो सकती है और किस प्रकार अनुपयोगी साधित की जा सकती है? सभ्य लोग धंस जात के जानते हैं कि जैसी तपस्वर्या भारत में हुई थी वैसी संसार में कहीं नहीं हुई। अतएव यदि हम भारत के सभ्य बनाना चाहते हैं, तो हमें ही तप के एक अंग 'संयम' को लेना पड़ेगा और निश्चय अमल कीजिये कि यदि हमारा जीवन संयममय हो जायगा, तो हम संसार में सर्वोत्कृष्ट सभ्य हो जायेंगे।

यत्तुर्वेद कहता है कि—

“भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्विररक्षैस्तुष्टुवाग्ं सस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥”

अर्थात् कानों से अच्छी गाते सुनें, आंखोंसे सदा सु-
पदार्थों को ही देखें और अंग-उपांगों द्वारा सदा शुभ
कार्यों को करते रहें। साशंस यह कि हमारे शरीर का शोभ
शोभ सदा कल्याणपथ का अनुगामी हो; यही हमारी प्राचीन
सभ्यता की पराकाष्ठा है।

मनुज कहते हैं कि—

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
येन यायात्सत्तां मार्गं तेन गच्छन्तारिष्यते ॥

जिस उत्तम मार्ग से अपने पाप-दाह बलते आये
हैं उसी मार्ग से चलना चाहिये, क्योंकि उस मार्ग से च-
लता हुआ मनुष्य कभी अधर्म से नष्ट नहीं होता।

एक जात यहाँ और कहीं देना उचित है, कुछ लोगों
का प्रायः यह भ्रम है कि “जो आदत या स्वभाव पड़
गया उसका छूटना असंभव है” परंतु यह विचार गलत

है अन्धारा छटना असंभव नहीं है, कष्टाध्य अपश्य है इस लिये जरा विचार के साथ काम किया जाय तो उभारे अक्षर को लेकरो भुरी आहतो पठ अधी है ने आना यास छूट जायगी जोक दो बार की असङ्ख्या से निराश नहीं होना चाहिये इस वाक्य को माद रचना चाहिये कि -

“मोजनाना खट्खो तु शनैर्गच्छेत् विपीठिका।”

• जोक छिटीसी चीटी ली निरंतर खलते रहने पर छजनै केस यह जाती है फिर जल्युद्ध तो मनुष्य है, क्षम क्या नहीं कर सकते। इस मंत्र का अर्थ सहित गाप करते ही आपके शरीर में शक्ति का जायगी और जोक न जोक दिन जडा लारी काम कर चलने के लिये आपके अक्षर महान् पुरुषार्थ का जायगा इस लिये हिम्मत न हारिये और वर्षों के दोषों का पुरुषार्थ द्वारा नष्ट छिजिये यह तो है ही नहीं कि आपमें असंख्य अनन्यताओं लरी हुई है या असंख्यता के लज्जर है ? यदि कुछ दोष भी हो तो उन्हें छुटा देना जोक पुरुषार्थी मनुष्य के लिये केवल जडी पात नहीं है परंतु रागद्वेष का जख कर काम करना चाहिये

‘इद्वियम्येन्द्रियस्वार्थे रागद्वेषौ स्ववस्थितौ ।

तयोर्न वशातामच्छेत् तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ।’—गीता।

अत्येक मन्त्रिय मे, अपने अपने उपलक्षण जायना मान्य पदार्थ के विषय मे, जो राग या द्वेष होता है वह स्वभावसिद्ध है इनके वश मे हमें नहीं होना चाहिये क्योंकि राग और द्वेष दोनों ही उभारे शत्रु है यानी पुरुषार्थ के द्वारा अपनी स्वाभाविक मनोवृत्तियों का भ्रष्टाहित करना ही पुरुष का प्रधान कर्तव्य है मनुष्य की छन्दिरा उसे पशु के सम न आचरण करने के लिये कहा करती है और जिसकी छुक्ति उनके विरुद्ध दिया मे जिया करती है इस कलहाशि मे तो लोग अपने शरीर मे रागद्वेष सञ्चार करनेवाले पशुत्व का वश कर के कृतकृत्य-सङ्घ होतो है, उन्हें ही सच्चा आशिक कहना चाहिये और ये ही धन्य है

(“अन्धारा” ना जोक अन्धारा लेजक-ली निवावादिधी

५ सिक्कारानजुल साओ)

७-मातापिता की सेवा

मातापित्रोः पदाम्भोजं प्रणमामीष्यसिद्धिदम् ।

यत्प्रसादेन संसार-रक्तेऽद्याप्यस्मि नर्त्तकः ॥

“माता है। देवी है सभान जनो, पिता और आ-
चार्य है देवसभान समजो।” —तैत्तिरीय उपनिषद्

“धर्म संसार में हीन मनुष्य अपनी हेतु उत्पन्न
करनेवाले पिता है उपकार का भंडाल है सकता है? पिता
है मन का शाप समज कर तनुसार काम करनेवाला पुत्र
उत्तम है; पिता है कहुने पर काम करनेवाला मध्यम और
शुद्धा विना करनेवाला अधम है, तथा जो पिता है कहुने
पर भी तनुसार काम नहीं करता उसे अधमाधम समज-
ना चाहिये।” —श्रीभागवत

X X X X
X X X X

“अपने मातापिता के साथ सन्मानपूर्वक व्यवहार करो,
प्रत्येक मनुष्य को अपने मातापिता की चिन्ता रखनी
चाहिये।” —भाषजिल

“जिसने मातापिता की सेवा की उसके लिये स्वर्ग
का दरवाजा खुला है। अपने मातापिता को कभी ठट्ठ वचन
न बोलो, विनयपूर्वक उनके आदर करो और धर्म से बड़ो
कि, हो प्रसो। धर्मोंने मुझे बालकपन में पाल कर भठा
किया है अतएव तू धर्मका कल्याण कर।” —कुरान

“अपनी माता को किसी तरह नाराज नहीं करना
चाहिये।” —अवस्ता

“अपने मातापिता को सभसे अधिक प्रिय जनो, क्योंकि
जनमाल आदि सभ पदार्थ तुम्हें धर्मोंसे मिलते हैं।”

—सितरे

“कितने ही मनुष्य मातापिता की सेवा का अर्थ केवल
उनका लक्ष्म्योपचय करना समजते हैं; परंतु लक्ष्म्योपचय
तो अपने कुत्ते और घोड़े का भी किया जाता है, भक्ति
नहीं है तो धर्म दोनों में अंतर ही क्या है? भक्ति बिना
का लक्ष्म्योपचय सच्ची सेवा नहीं है।” —कनकयुशियस

ઉપર્યુક્ત સંકલિત વાક્યોં સે યહ પતા લગતા હૈ કિ માતાપિતા કી ભક્તિ કા સંસાર કે સભી ધર્મોં મેં પ્રધાન રૂપ સે ઉપદેશ દિયા ગયા હૈ

માતાપિતા ^x ઓર ^x ગુરુજનોં કો નિત્ય પ્રણામ કરના ચાહિયે. પ્રણામ કા ઢગ લાપરવાહી કા ન હોના ચાહિયે. પ્રણામ કે સમય શ્રદ્ધા, ભક્તિ ઓર પ્રેમ કા હોના આવશ્યક હૈ. પૂજ્યોં કે અભિવાદન સે આયુ, કીર્તિ, યશ ઓર બલ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ મનુ મહારાજ કહતે હૈ:-

“અભિવાદનશીલસ્ય નિલ્યં વૃજોપસેવિન ।

ચત્યારિ તસ્ય વદન્તે યાયુઃ કીર્તિયશો વલ્મ્ ॥”

અપને પૂજ્ય યા મુખિયા વ્યક્તિ કે ખડે હોને પર સખડોં ને વહાં મોજુદ હો, ખડે હો જાના ચાહિયે. અપને પૂજા પુરુષોં કે સામને ધૈર પર ધૈર રખ કર મત બેઠો ઓર ન ઉતસે ઉચ્ચ આસન પર હી બેઠો. પદ મેં, ઉચ્ચ મેં, માન મેં, વિદ્યા મેં ઓર વહાં મેં ખડે મનુષ્યોં કો સદા પૂજ્ય ઓર માન્ય સમજના ચાહિયે

જખ કોઈ પૂજ્ય પુરુષ અપને વહાં આવે, તખ ઉસે ઉઠ કર માન દો ઓર યદિ સ્વય કિસી ઉચે આસન પર બેઠે હો તખ ઉસે ઉસ પર બેઠા કર સ્વય કિસી નીચે આસન પર બેઠો. ધર્મશાસ્ત્ર કે વચન હૈ.-

“અભિવાદ્યેદ્વૃદ્ધાંશ્ચ દયાનૈવાસનં સ્વકમ્ ।

હતાઙ્ગલિરપાસીત ગચ્છતઃ પૃષ્ઠતોઽનિયાત્ ॥”

અપને સે ખડે તથા માન્ય પુરુષોં કે સાથ શાંતિ, નમ્રતા ઓર અત્યંત બુદ્ધિમાની સે બાતચીત કરની ચાહિયે, એસા ન હો કિ આપ ઉનકી નમ્ર મેં ઉદંઠ, મૂર્ખ યા ધમંડી કહરે.

માતૃ-પિતૃસેવકોં કે કુછ દૃષ્ટાંત

પ્રાચીનકાલ મેં રાજા જનક કી રાજધાની મિથિલા નગરી મેં એક જ્ઞાની વ્યાધ રહતા યા ઇસકી પ્રશસા સુન કર ઇસસે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરને કી ઇચ્છા સે કૌશિકઋષિ મિથિલા નગરી ગયે. નગરી મેં પહુંચ કર ઉઠોને ઉસકા પતા પૂજા. નગર કે સભી ધાર્મિક પુરુષ કસાઈ-સગત કા નામ જાનતે થે લોગોં ને તુરંત ઉસકા ઘર ખતલા દિયા. ઋષિ વ્યાધ કે ઘર ગયે, ઓર વહા ઉસકે શુભ સે જ્ઞાન સુના કૌશિક

कपि के अथर्व में लरे हुंसे देम कर व्याध जोला:—“महा-
जन ! मैंने अभी तक आपसे जो कुछ कहा वह तो सुन से
कहा. अब मैं आपको सन धर्म का सार अत्यक्ष विभाता हूँ,
बलकर देजिये !” धतना केह कर वह कोशिकःकपि के अपने
धर के लीतर हो गया. वहां ओक गडे और सुंदर कमरे
में धर्मव्याध के माता-पिता सोजत कर सईह कपडे पहन
ओक उत्तम आसन पर बैठे थे. व्याध ने अपने माता-
पिता के दर्शन कर और उनके अरखों में भरतक नंवा कर
साहांग दंडवत् प्रणाम किया. माता-पिता ने आशीर्वाद
दिया ‘ दीर्घायु हो, धर्म तेरी रक्षा करे.’ फिर व्याध ने
कोशिक कपि के अपने माता-पिता से मिलाया और उनसे
कहा कि हे कपिवर ! मेरे तो देव, यज्ञ, वेद जो कुछ भी
हैं सो सब माता-पिता ही हैं. मेरी स्त्री, मेरा पुत्र, मेरे
भिन्न कम सन धनकी सेवा में लगे रहते हैं. मैं अपने हाथ
से धनका इनाम कराता हूँ और मैं ही नित्य सोजत कराता
हूँ. मेरा जैसा विश्वास है कि जो अपना बला बाहे उसे
मातापिता की सेवा करनी चाहिये. यही सुनावन धर्म है.

अथोऽध्यापति महाराज इत्यरथ के लयेष्ठ पुत्र लगवान
रामयद्रथ ने अपने पिता के पयन के सत्य करने के लिये
रानपाट छोड वनमन कर के पितृभक्ति की पशकाला दिभला
ही. महात्मा जीम माता की आर्य पा कर राक्षस के सुभ
में जाने से जो विचलित नहीं हुंसे. शान्तनुतनय
देवमत ने पिता की तृप्ति के लिये पितृक साभ्रान्य के त्याग
दिया और लवनवार अविवाहित रह कर कठोर प्रश्नार्थ-
मत का पालन किया, जिससे अभी तक वह जीमपितामह
के नाम से प्रातःस्मरणीय हो रहे हैं. ओसे ही अपलु ने
अपने अंधे मातापिता के ठोली में बैस कर और ठोली
के अपने कंधे पर रख कर उन्हे सन दशों के तीर्थ कराये.
ओसे ओसे सैकड़ों मातृपितृभक्ति के उदाहरण हमारे यहाँ
पुराणदि ग्रंथों में मिलते हैं. उन सनको यदि लिखा जाय
तो ओक लड़ी लारी पुस्तक ही बन सकती है. सुदिमानों
के लिये धतना हा बहुत है

धन सन दृष्टांती में “ बाहे जितना कष्ट मिले पर

उसे भी सह कर मातापिता की सेवा करनी चाहिये " यही मत हिन्दुवासी नहीं है और हमे चाहिये कि हम धर्मको हृदय में धारण करें ।

(“ कन्यासु माना य सिनयस्यसु व श्रीना बोधप्रदाया)

* माता सेवक प्रकार की है जैसे —

रक्तदात्री गर्भदात्री मस्यदात्री मुक्षप्रिया ।

अभीष्टदेवपत्नी च पितु पत्नी च कन्यकार ॥१॥

सर्गमजा या भविनी पुत्रपत्नी प्रियाप्रसू ।

मातुर्मता पितुर्मता सौदरस्य प्रिया तथा ॥२॥

मातु पितुश्च भविनी मातुलानी तत्रैव च ।

जलाना येद्विविहिता मातर बोद्धव्य स्मृत्य ॥३॥

(१) रक्त पितृभेदात् (२) गर्भ धारण करनेवाली, (३) भोजन देनेवाली, (४) पुत्र की स्त्री, (५) अभीष्टदेव की पत्नी, (६) पिता की पत्नी, (प्रिमाता), (७) पितृकन्या (सौतेली बहन), (८) भर्ता की पत्नी, (९) पुत्र की पत्नी, (१०) सास, (११) दादी, (१२) दादी (१३) जीमर्ष, (१४-१५) माता और पिता की बहन (भौसी और बुआ) और (१६) मामी, ये सोच्य माताओं की वही हैं—
कन्या य वी मातु के समान पूजनीय है

जो कन्या ऐसा कहा है —

राजपत्नी गुरो य गो मित्रपत्नी तथैव च ।

पत्नीमाता समाता च पत्न्येता मातर स्मृता ॥

राज की पत्नी, गुरु की पत्नी, मित्रपत्नी, माता और जननी मत ये पांच माताओं की वही हैं

य एव ते पांच प्रकार के पिता जलदले हैं —

अश्वदाता भस्माश्वता यस्य कन्या विवाहिता ।

जन्मपिता सौममेता च पत्न्येते पितर स्मृता ॥१॥

(१) अश्व देनेवाला (२) अश्व से नयानेवाला, (३) अश्व (४) अश्व देनेवाला और (५) यज्ञोपवीत सहकर देनेवाला, पांच प्रकार के पिता हैं—
कन्या के समान पूजनीय है

अश्वपेत पुराण मे सप्त पिता का विषय लिखा है —

कन्यादाताश्वदाता च ज्ञानदाताभयप्रद ।

जन्मदो भन्मदो ज्येष्ठ पिता च पितर स्मृता ॥

अर्थात् (१) दादा देनेवाला, (२) अश्व देनेवाला, (३) ज्ञान देने (४) अश्वदान देनेवाला (५) भयदाता, (६) जन्म देनेवाला (७) ज्येष्ठ पिता ये सात पिता के वर्ग हैं.

८-मनुष्यजीवन की विशेषता

योगवासिष्ठ में एक वचन आया कि—

‘तरवोपिहि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः ।

स जीवति मनो यस्य मननेन हि जीवाति ॥’

पृक्ष भी एवम एते हैं, पशु-पक्षी भी एते हैं, परंतु सच्चा एवम तो वही है जो मनन के द्वारा एवम जाता है।’ अथ सवाल यह उठता है कि मनन के द्वारा कैसे एवम एवम किया जाता है ?

मन की जिस ज्ञानवृत्ति के द्वारा हम सत्य को प्राप्त करते हैं, उस यथार्थ ज्ञान के द्वारा जो एवम एवम जाता है वही सच्चा एवम कहलाता है। इसमें अतिरिक्त, अज्ञ-मनन पूर्वक जो एवम एवम जाता है, वही असली एवम है।

यहां तीन प्रकार के एवम का उल्लेख किया जा सकता है—पृक्षादि का एवम, पशु-पक्षी का एवम और मानव-एवम। पृक्षादि का एवम पापाद्य आदि से अधिक चेतन है; उनसे अधिक पशु-पक्षियों का है। विचार कर देखने से पता लगता है कि पशु-पक्षियों में भी मनुष्यों की तरह ज्ञान, विचार-शक्ति आदि होते हैं। वे देवद बूध-ध्यास, हव-विपाद भत्यादि के ही अधीन नहीं हैं। उनमें भी विवेक और विचार-शक्ति का परिचय मिलता है। इन कर्मियों में गड-गड पंडितों ने पशुपक्षियों के आचरणों और कार्यो पर विचार कर के इनमें विवेक और विचारशक्ति का यथेष्ट प्रमाण प्राप्त किया है। इतना ही नहीं, कुछ पशुओं में तो दया और परांपकार-वृत्ति आदि जो जो उन्नत मानव मनुष्य के एवम में धर्मभाव के नाम से निहित हैं, वे भी दृष्टे गये हैं।

तब प्रश्न उठता है कि फिर इनमें और मनुष्यों में क्या फरक पता है ? इसमें उत्तर में यही कहना पड़ता है कि फरक जरूर है। यदि विषयों में मनुष्यों की विशेषता है, जिनमें प्रथम है आध्यात्मिक आकांक्षा। हम देखते हैं कि धर्म ने मनुष्य को यह एक अलौकिक स्वभाव दिया है कि उसका मन चारों ओर नाना प्रकार की लोगविलास की सामग्रियों से

घिरा होने पर भी तृप्त नहीं होता, और हमेशा ही न जाने किस ओर कुछ विषय के लिये लाचारित रहता है मनुष्य जिस दृश्यवस्तु में निवास करता है, वैसे भूल ओर मनो मय रक्षण की कल्पना कर उसमें धर निवास करता है और उसीमें सुख-दुःख देखता है। जो विषय इंद्रियग्राह्य नहीं है—देवत्व आत्मा इत्यादि भावमय सृष्टि है, उसमें भी मनुष्य संताना आसक्त हो सकता है—जितना कोशिश कर किसी दूसरे रूप के प्रति आसक्त नहीं हो। सकल यही आध्यात्मिकता मानवप्रकृति का ओर गूढ़ रहस्य है।

महात्मा संसा ने जिस स्वर्गशक्त्य का प्रचार किया, उस स्वर्गशक्त्य का क्या स्वरूप है इस बात की धारणा करना कठिन है देवत्व यही श्रमभर में आता है कि यह मानवसमाज की ओर आकांक्षित उत्तम अवस्था है, जिसमें मानव धर्म के अधीन होता है। किंतु इस सूक्ष्म आतीन्द्रिय यथार्थ के प्रति संसा के मन का क्या पताद अतिनिवेश था? उस स्वर्गशक्त्य को पृथ्वी पर लाने के लिये वे कितने उद्योगित थे? आकाश में, बिहार में हमेशा यही चिन्ता उनके हृदय पर अधिकार जमाये रहती थी और अंत में उसीके लिये उन्होंने अपना जीवन उत्सर्ग कर दिया।

महात्मा बुद्ध का निर्वाण-धर्म क्या था, इस बात का यथार्थ में वे ही जानते थे, किंतु क्या देखते थे कि धर्म के लिये उन्होंने सब छोड़ दिया था राजपुत्र हो कर संन्यास ले लिया और सर्वस्व त्याग कर भिक्षु का पद ग्रहण किया वह ठठे-ठठे सेते जागते सदा इसी विषय में व्यथित रहते थे इससे सिखा और कोशिश विषय उनकी नजरों के सामने नहीं था इस प्रकार महापुरुषों का जो प्रलय आकांक्षा गनी रहती है और उसीसे वे महानता पाते हैं इस क्षण में वे धर्मव्यक्ति न होगी कि मनुष्यप्रतिष्ठा में हम जिन महापुरुषों के जीवनचरित देखने हैं, उन महापुरुषों ने इसी प्रकार की किसी-न-किसी प्रधान आकांक्षा के शुद्ध में ही महत्त्व प्राप्त किया था जिस हृदय में कोशिश आकांक्षा नहीं रहती, वह जीवन के उच्च शिखर पर नहीं पहुँच सकता, अधिक जो प्रकाश से उसका पतन हो जाता है अतएव मनुष्य के हृदय

में आध्यात्मिक आकांक्षा और उच्च आदर्श जितने परिभाषा में काम करता है, उतने ही परिभाषा में उसका मनुष्यत्व होता है।

आध्यात्मिक आकांक्षा का दृष्टांत देवल धर्मप्रवर्तक महाजनों के जीवन में ही नहीं देखा जाता। राजनैतिक क्षेत्र में भी ऐसे उन्नत आदर्श के लोग पाये जाते हैं। जैसे- मेजिनी की जीवनी से शायद ज्ञात-से लोग परिचित होंगे। पराधीन किस तरह स्वाधीन हो सकता है; यह जिंता उनके मन में घुलनी प्रणव हो गयी थी कि उसके लिये वे दंड, मन आदि सभी समर्पण कर चुके थे। मनुष्य के सिवा क्या किसीने किसी घातक प्राणी में घस प्रकार का लाव देखा है? क्या ठोस दूसरा जीव भी दृश्य जगत का भूल कर अदृश्य जगत की शोभा पर मुग्ध हुआ है? देश की स्वाधीनता के लिये, स्वजाति के कल्याण के लिये, सामाजिक दुर्गति दूर करने के लिये—कितने ही लोग प्राण दे देते हैं और घस प्रकार के दृष्टांत कम रात-दिन देणते हैं; किन्तु क्या किसीने कभी घातक प्राणी के घस प्रकार स्वजाति के लिये—स्वाधीनता के लिये जीवन उत्सर्ग करते देखा है? वे तो जिस चीज के सामने देणते हैं, उसीका करने लग जाते हैं। आध्यात्मिक आकांक्षा क्या है, घस घातक का वे गिरफ्तार ही नहीं जानते। सत्य से प्रेम करना आलिये यह भी वे नहीं जानते। देवल मनुष्य ही ऐसे जीव हैं जो घन सख विषयों का जानता है और घसी लिये उसकी विशेषता है जैव यही पर उसका दूसरे प्राणियों से वेद है।

मानवसमाज की जर्जर अवस्था में मानवजीवन पशुजीवन के ज्ञात कुछ निकट रहता है घस लिये उस अवस्था में जीवन के अधिक उच्च लक्ष्य और आध्यात्मिक आदर्श का परिचय नहीं मिलता। उस समय मनुष्य आधार, निद्रा, लय आदि के अधीन हो कर ही जीवन व्यतीत करता है और अधिकतर दृश्यजगत ही में निवास करता है। किन्तु वह जितना ही सूक्ष्म और आध्यात्मिक विषयों के अहस करने में समर्थ होता है उतना ही वह उस अवस्था में उंचा उठता जाता है। महात्मा घसा ने कहा है कि 'मनुष्य देवल अज्ञान द्वारा ही जीवन धारण नहीं करता, प्रत्युत घनर के मुण से

निकली हुई बाणी से ही वह यथार्थ में लुपित रहता है बाणी ही वास्तव में सत्य है या नो कहिये कि सत्य ही धर्म है अथवा ही बाणी है सत्य ही देवसोपम अमृत है जो लोग सत्य के द्वारा अपने धारण करते हैं वास्तव में वे ही लुपित हैं मानवमनुष्य के महारसाधन के विषय में यह एक प्रधान स्मरणीय विषय है

इससे अंतर यह है कि मानवप्रकृति में अनुत्पाप ही व क्षीरता और आत्मप्रसाद ही उच्चता है किसी दूसरे भाषी में धर्म होनेमेंसे एक भी बात नहीं देनी जाती कृत्वा जल के छिछोरे भर के आता है, तब उसका कुछ देपते ही मासिक समझ जाता है कि यह कैसा जगाड कर के आया है मुझे कैसा पालनेवाले इस बात का ज्ञान मासिक समझ सकते हैं पर यह बात अनुत्पाप का मतानेवाली नहीं है, केवल सन पाने के लय से ही कुछ के कुछ का विसा साव हो जाता है अक्षही अनुत्पाप या पक्षीत्पाप मनुष्येवर प्राणी में नहीं है, भूतकाल में हमने कोई जराब काम किया है, ऐसा जपाल का के नीय प्राणी कुछ नहीं पाते पर, मानवचरित्र में ऐसा अनुत्पाप सर्वदा देखा जाता है ऐसी घटना कुछ भार घटी है कि मनुष्य भूतकाल में किये हुये अपने अपराधों के स्मरण कर अपनी धर्मता से ही राजठमचारियों के साथ पकड़ा गया है और उसने सारी से सारी राजदंड खोला है

एक बार जो कुछुरोपीयन सन्धन ने जो पदमा का उल्लेख किया था जल में सारवर्ष में अपने लगे तब आने के पहले अपने समुद्र से जिहा सेने लगे उनसे समुद्र धोवनकाल में धर्मोत्तुंगी नहीं प्रत्युत धार विपथी और धर्म के प्रति लहुत उदासीन थे लेकिन पुनः में उनसे हृदय का परिवर्तन हुआ और वे धर्म में विश्वास करने लगे छात्रा ने समुद्राल में पहुँच कर देखा कि बड़े समुद्राल से रहे है ! उनोंने पूछा— 'आपके छतना क्या हुआ है कि जिससे काश्च आप छतने रहता हो कर रहे है ? मैं आपसे रोने का काश्च जानना चाहता हूँ '

उत्तर में समुद्र बोले कि 'क्या जाता है ! लहुत पुरानी बात है जल हमारी संपत्ति का नटनास हुआ तब मैंने जो

कुल्हाड़ी, जिसे मैं जहुत प्यार करता था, छिपा दी। वह इस नियत से छिपाई थी कि कहीं वह मेरे हिरसे में न आ कर लाप के हिरसा में न चली जाय जहाँ हिरसा पोट चुका तब मैंने वह कुल्हाड़ी ले ली ! अग्न नहीं जात मुझे याद आती है और इसी याद से मुझे गेहूँ कष्ट होता है। क्योंकि मैंने अपना लाप के साथ छल किया, जो मुझे हरगीज नहीं करना चाहिये था। अग्न लाप इस संसार में नहीं है। अग्न मैं उसकी इस छानि को कैसे पूरी करूँगा ? इसी अनुत्ताप से मैं रो रहा हूँ।

यह आलीस वर्ष पहले की बात थी, जिसे सुन कर जमाता महाशय अकित हो गये लला जाताछये तो सही कि आलीस वर्ष के बाद जोक पाप का स्मरण कर इस तरह आसू पड़ाना क्या कभी धर्तार प्राणियों के लिये संभव है ? कभी नहीं। यह तो मनुष्य का ही उच्च अधिकार है।

यही हाल आत्मप्रसाद का है। आत्मप्रसाद की उच्चता भी केवल मनुष्य ही में हो सकती है किसी सत्कार्य के अनुष्ठान से मनुष्य के मन में जैसा आनंद होता है, वैसा आनंद धर्तार प्राणी में होना संभव नहीं है। इसका जोक हृष्टांत पाठकों के सामने उपस्थित किया जाता है।

उन्माक देश में जहाँ बयानक शीत पड़ता है; तब समुद्र का जल जम कर ऐसी ठंडी जर्ज बन जाती है मानो जर्ज के पथर हों। इस समय शहर के लोग उस जर्ज राशी पर स्लेज नामक गाड़ी ले कर खेलने जाते हैं। किन्तु इस देश में भीय भीय में जोक प्रकार के गाहल पैदा होता है जिनसे वृष्टि हुआ करती है। इस वृष्टि का स्वभाव है कि विशेष गाहलों के उदय होते ही जर्ज चलने लगती है और थोड़ी ही दूर में दूट-दूट कर टुकड़े टुकड़े हो जाती है। जोक राज शहर के लोग उस जर्ज के उपर खेलने गये थे। धीने में ही आकाश में वह सांघातिक मेघ छा गया। गाहल आते हैं जर्ज पीगलनेवाला था। जोक थोड़ी दूरिद्विणी सी थोड़ी दूर सागर के तट पर पण्डु-कुटी में रहती थी। उसने देखा कि आकाश में कथंकर मेघ का उदय हुआ है और जर्ज के पीगलने से अली भरे देशवासी भर जायंगे। यह देख कर वह जहुत ही सवशीत हुं। २०, २५

વર્ષ' સે એસે લાયકર મેઘ કા ઉદય નહીં દેખા જયા થા આજ એકાએક આકાશ એસેખાદલો સે છા ગયા, ચહ દેખ કર વૃદ્ધા કે લાયકા ઠિક ના નહીં રહા કિસ તરહ ઇસ વિપત્તિ સે ખેલ મેં મતવાલે હુએ નગરનિવાસીઓં કા મેં ઉદ્ધાર કરેં, ચહ સોચ કર ખુદિયા ખહુત બાકુલ હુઈ. ઉસ સમય વહ ખુદ જિ માર થી ઐર ઉસમે ચલને ફીરને કી ચથેદ શક્તિ બી નહીં થી. નિદાન ખહુ સોચ-નિચાર કે બાદ ઉસને એક ઉપાય નિકાલા ખહુત કષ્ટ કે સાથ વહ ઘર સે બાહર નીકલી ઐર તતકાલ હી ઉસને અપને ઘર મે આગ લગા હી અશિ બટેલેર કે સાથ લપટે માર-માર કર જલને લગી ઉધર આમોહમરા લોગ અશિન્વાલા દેખ કર સોચને લગે કિ 'ચહ કયા હુઆ ! વહ તો વૃદ્ધા કા ઘર જલ રહા હે !' સખ લોગ વૃદ્ધા કો ખહુત ચાહતે થે, ઇસ લિએ ઉન્હોને જન ભી વિદાય નહીં કિયા ઐર ખેલ છોડ કર સભી વૃદ્ધા કે ઘર કી ઐર હોડે પહુચ કર દેખા કિ વૃદ્ધા અચેત અવસ્થા મે પડી હે ! ખહુત સેવા-સુશ્રૂષા કરને પર વૃદ્ધા કો ચેત હુઆ તા ! હોને પર ઉસને પહલે ચહી પ્રશ્ન કિયા કિ- 'સખ લોગ કુશલપૂર્વક તો લોટ આયે હૈં !' જખ ઉસને સુના કિ સભી કુશલ હૈં, તખ ઉસકે મુખ પર અપૂર્વ સતોષ કા ચિહન પ્રકટ હો ગયા ઐર ઉસકે મુખ સે નિકલ પડા— 'ઈશ્વર કેા ધન્યવાદ હે' બસ છતના કહ કર વૃદ્ધા ને ફિર આખે મૂંઢ લી ઐર સ્વર્ગ કા માર્ગ લિયા

અખ આપ વૃદ્ધા કે ઉસ અતિમ સતોષ કી તરફ ખયાલ કીજિયે, જો સખકી કુશલ સુન કર ઉસકો હુઆ થા ! કય કિસી ઇતર પ્રાણી મે એસા આત્મપ્રસાદ હોના સંભવ હે ? કહી નહીં ચહ તો મનુષ્ય હી કા ખાસ શુભ હે

ચહ હુઈ દ્વસરી વિશેષતા અખ વીસરી વિશેષતા કા હાલ સુનિયે વીસરી વિશેષતા મનુષ્ય મે કર્તવ્યજ્ઞાન હે, વૈસા કર્તવ્યજ્ઞાન કા નિદર્શન મનુષ્ય મે પાયા જતા હે, વૈસા ઇતર પ્રાણી મે કહી નહીં દેખા જતા ઇસકા લી એક ઉદાહરણ સુન લીજિયે

એક સમય સમુદ્ર મે એક જહાજ જા રહા થા જખ જહાજ સમુદ્ર કે ખીચ મેં પહુચા, તખ એકાએક ઉસમેં આગ લગ ગયી કિસ જગહ જહાજ કે તલે મેં ચહ આગ

લગી છે, કહાં સે ધુઆં આ રહ્યા હૈ, ઇંચ ગાત કા કોઈ ભી ઠીક-ઠીક નિશ્ચય નહીં કર સકા સલીકોર વિશ્વાસ હો ગયા કિ જહાજ બહુત જલ્દી જલ કર નાઈ હો બચગા. પરંતુ હિસાબ લગા કર દેખા ગયા કિ બહુત તેજ કે સાથ ચલાને સે જહાજ વિનષ્ટ દોને કે પહલે તીર પર પહુંચ સકતા હૈ. અતએવ તીર કી જોર જહાજ ચલાના આરંભ કર દિયા. ઇંજિનઆલક, વીર કી તરફ અપને સ્થાન પર જકા હો કર અગ્નિ કા અસર તાપ સહતે હુચે મરીન ચલાને લગા. કેસાન બીચ-બીચ મેં પુકા કર ઉસકી ખબર લેતા જતા યા. ઉપર સે જળ કેસાન પૂછતા-‘કેસે હો ?’ તબ વહ જવાબ દેતા “ઓલ રાઈટ.” (અચ્છી તરફ હું) પરંતુ ધીરે ધીરે ઇંજિનઆલક કા કંઠસ્વર બંદ હોને લગા અબ વહ કેસાન કે ઉત્તર મેં ધીરે ધીરે “ઓલ રાઈટ” કે બજાય ગો ગોં શબ્દ કરને લગા અંત મેં ધીરે ધીરે વહ નીજત આવી કી ઉસકે મુખ સે કોઈ શબ્દ સુનાવી નહીં દેને લગા પરંતુ તબ ભી ઉસકે હાથ કાપ મેં ખરાબર લગે રહે કમશા જળ જહાજ તીર પર આ કર લગા, તબ ઇંજિનિયર હો બાહુ નિકાલ કર દેખા તો માલુમ હુઆ કિ ઉસકો ચેત નહીં હૈ, ધુચેં સે ઉસકા શ્વાસ બંદ હો ગયા હૈ ઓર અગ્નિ મેં દોને પાવ અધજલે હો ગયે હૈ. થોડી દુર કે બાદ ઉસકા જીવન નષ્ટ હો ગયા, જો થોડામા અધિક વિલંબ હો જાને પર જહાજ હી મેં નષ્ટ હો જાતા.

દેખી આપને કર્તવ્યનિષ્ઠા ? કયા કિસી ઇંતર પ્રાણી મેં એસી કર્તવ્યપરાયણતા દેખી જાતી હૈ ? કહી નહીં ઇંસકા તો મનુષ્ય હી અધિકારી હૈ ઓર ઉસીમેં ચલે દોતી હૈ

મનુષ્ય કી ત્રીન વિશેષતાયે આપકો દિખાવી ગયી હૈ, જો મનુષ્ય મેં છોટે પ્રાણિયો મેં હુર્ગિજ નહીં હોતી, અબ ચોથી વિશેષતા મુનિયે વહ હૈ અનંત કા ધ્યાન ઓર આરાધના ઇમ પ્રધાન વિષય મેં મનુષ્યો ઓર ઇંતર પ્રાણિયાં મેં જમીન-આસમાન કા અંતર દેખા જાતા હૈ

પ્રત્યેક પરિમિત સત્તા એક અનંત સત્તા કી ગોદ મેં સોચી હુર્મ હૈ, ઓર પ્રત્યેક પરિમિત શક્તિ એક મહાશક્તિ સે ઉત્પન્ન હુર્મ હૈ ચલે જાત મનુષ્ય કે સિવા ઇંતર પ્રાણી કહી નહીં જાન સકતા સ્વયંતા ઓર અસ્વયંતા સલી અવસ્થાઓ મેં મનુષ્ય કી ચલે વિશેષતા હૈ કિ વહ ઉપાસનાશીલ જીવ

है मनुष्य ने जैसे अपने अन्तर्गोचर के विषे कृषि और वाणिज्य का विस्तार किया है, रहने के विषे घर बनाये हैं और ज्ञानप्राप्ति के विषे शिष्य, साहित्य आदि की सृष्टि की है वैसे ही उसने आराधना के विषे मन्दिर, विद्यालय वगैरह निर्मास किये हैं दूसरे प्राप्ति के वस्तु हस्त और धर्मियग्राह विषय में मनुष्य का भी दिव लगता है यह कोई अलुण जात भी नहीं है और सभ प्राप्ति के विषे यह स्वाभाविक ही है पर अद्वैत पदार्थ के प्रति हित लगाना और अतीन्द्रिय शक्ति का आराधना करना मानव-प्रकृति का एक गूढ़ रहस्य है जो मनुष्य की भाषा नहीं समझता और मनुष्य के ज्ञान जैसा जिसका भाव नहीं है, जैसा कोई भी एव अगर मनुष्य की यह आराधना देवे तो वह अवश्य ही आश्चर्यचकित हो जायगा और उसके विषे इससे ज्यादा आश्चर्य की बात दूसरी हो नहीं सकेगी।

इससे सिद्ध हो गया कि चार गुणों में मनुष्य छतर प्राप्ति के लिये और एक है प्रथम आध्यात्मिक आकाशा, द्वितीय अनुवाप और आत्ममग्नता, तृतीय कर्तव्य-ज्ञान और चतुर्थ अन्त का ध्यान और आराधना छतर प्राप्ति के एक जनन। हो तो मनुष्य को धन धारो गुणों का अपने अन्दर विकास करना आवश्यक है ये गुण भिन्न आदर्शों के रूप में ही नहीं रहने के विषे, बल्कि एवम में स्वाभाविक हो जाने चाहिये आत्मा में सत्यानुताम उत्पन्न हो, सत्य सत्य से प्रेम करना सीधे जैसे ही विषयो का अवलम्बन करना चाहिये सत्य के अनुष्ठान अन्तर्गत के त्याग देने की ओर दृष्टि रखनी चाहिये कर्तव्यपरायणता हो धर्मसाधन का प्रधान विषय मान कर धर्म के साथ उसमें लग जाना चाहिये सर्वोपरि एवम के आराधना में प्रतिष्ठित करने चाहिये यह सब होने पर ही हम यथार्थ मनुष्यत्व के प्राप्त करने में समर्थ हो सकेगे एवम ॥ यह ही-य आदर्श मनुष्य यदि अपने सामने न रखे तो उसका हृदय पशुत्व में पतित हो जाना अनिवार्य है

(१ भाग्य भाग ५, स प्या ७ में लिखत - श्री कृष्णेश्वर उवाच)

एव विपनावश साधो के एक व्याख्यान के अन्तर्गत

९-एक पाश्चात्य सज्जन को प्रकाश के दर्शन

प्रिय महाशय !

आपको हाल ही में लिखने के बाद बहुत घटनाओं उपस्थित हुए हैं। सवाल है आपके जोम को भी ये सज्जनों के लिये यह हास्यजनक बात हो, कि तु मैंने (सत्य को) आभास प्राप्त किया है या नहीं, जिसका निर्णय तो किसी जैसे सुयोग्य अधिकारी जज के द्वारा ही हो सकता है जो सच्चा योगी या सन्यासी हो।

एक सप्ताह पूर्व की बात है मैं सो कर उठा था, उस समय मेरा मन सत्य (परमात्मा) को प्राप्त करने की तीव्र इच्छा में जोकाश था। आपको को घाने से पहले मैं उन्हे भल रहा था कि मुझे तत्काल ऐसा ज्ञान पडा कि कुछ अद्भुत घटना हो रही है मुझे प्रतीत हुआ कि मैं एक मंडलाकार प्रकाश देखा रहा हूँ उस प्रकाश के आसपास और कुछ छुद्र छुद्र धुंधले-से पदार्थ थे मैंने सोचा कि आपको के वरिष्ठ ज्ञान पडने के कारण ही ऐसा हुआ है मैंने अनुमाना आपको से उठा लीं तब भी वह प्रकाश जना ही रहा तत्पश्चात् मैंने सोचा कि यह आपको की एक अवस्था है मैं आश्चर्य में पड गया कि कहा-चित् मेरी दृष्टिशक्ति तो नहीं नष्ट होने ल रही है ? मैंने आपको 'जोका लीं', तब भी वह प्रकाश ज्योंका-त्यों दीप्तता रहा फिर आपको जह कर ली, परंतु फिर भी उसी मंडलाकार प्रकाश को देखा इसके बाद वह प्रकाश छुट गया और उसकी जगह दूसरे प्रकार का प्रकाश दिखलाई देने लगा, अचानक ही यह दूसरा दृश्य भी जोकाश हो गया क्योंकि मैं अभी इसी भावना में पडा था कि कुछ शारीरिक या नेत्रसंबंधी बाधा उपस्थित होना चाहती है तब तीसरा दृश्य दीप्त पडा जिसको मैंने ध्यानपूर्वक देखा क्योंकि उस बार मेरी दृढ़ धारणा हो रही थी कि मैं किसी विषय पर चरु का साक्षा-त्कार कर रहा हूँ इस दृश्य में मैंने कुछ ऐसी बात देखा जो हृदय में व्यक्त होती है मैंने देखा कि वह ठीक हृदय की गति के समान ही फैलती और सकुचित होती थी, जल-जल वह

ईश्वरी थी तब-तब उसके आदर से जोक प्रकार भी जीवली की सम्बन्ध प्रवाहित हो जाती थी उसके इस प्रकार ईश्वरनेसे हृदय भी ईश्वर जाता था और सदैवसे सङ्कल्पित भी होता था यह सम्बन्ध हीक इस सम्बन्ध के समान थी न्ने जरमी के दिनों में जिना गाइयो की गरज के भी हीन पड़ती है उसका रंग आग के गोले या गिरती हुई जीवली-जैसा था धनमें से जोक के तो मैंने बहुत ही समीप से देखा था मैं इस बात के इस ज्ञानपूर्वक कह सकता हूँ कि—

‘मैं सज्जते हुये। मैं ईश्वरीय हूँ’

‘मुझको जैसा तुमने देखा है वैसा न वेदों से, न तप से, न दान से और न यज्ञ से मैं देखा जा सकता हूँ, किन्तु अन्तःस्थित के द्वारा ही मैं इस रूप में जाना जा सकता हूँ, तत्त्वतः देखा जा सकता हूँ और प्रविष्ट होने में आ सकता हूँ’

(जीना)

मैंने इसे देखा हो याहें न देखा हो, यदि नहीं देखा है तो यह निश्चय ही आश्चर्यजनक बात है कि मैं जिना देवे हूँ जो जोक अज्ञात वस्तु का वर्णन कर रहा हूँ और यदि देखा है तब यह आश्वासन है और जीता के उपदेश भी सत्य है

आपसे कहने के बाद अब मुझे इस बात में विशेष उत्सुकता नहीं है कि इस पर विश्वास किया जायगा या नहीं यदि कोई अनन्यवेत्ता एव है जो परम ज्ञान के प्राप्त करने की अभिलाषा रखते हैं, तो उन्हें उत्साही होना चाहिये क्योंकि मैं जोक पश्चिमी देश का निवासी हूँ उन लोगों के समान धर्म विषयों का मुझे ज्ञान नहीं तो धन्वी जाये मैं पावे-पोसे गये है मुझे तो तो कुछ भी मिला है वह जीना के द्वारा, और कदाचित् मेरी इससे तत्त्व प्राप्त करने की परम अभिलाषा के द्वारा तो कुछ हो, विज्ञान भी शीघ्र ही इसे स्वीकार करेगा कि मैंने तो कुछ देखा है वह नित्य लाभावेश नहीं है

कुछ ही सप्ताह पूर्व विज्ञान ने विश्वास कर लिया था कि प्रकृति नित्य है और यह सदा अपनेको व्यक्त करती रहेगी अब वे इस में भी लगे हैं कि परमात्मा वैश्व-आत्मा का निवास करेगा और वैश्व-परमात्मा का सुदिमान पुरुष सहज ही समझ मके जो कि यदि जैसी बात है तो इससे इस सिद्धांत

કા સમર્થન હોતા હૈ કિ પ્રલય કે અંત મેં સારે પદાર્થ એક પ્રારંભક અવસ્થા મેં આ બંધ્ય ગે વહ અવસ્થા નિર્ગુણાવસ્થા હૈ, પરંતુ વહી તાત્વિક અવસ્થા હૈ અન્ય સળ અવસ્થાઓં કા આદિ અન્ત હોતા હૈ, પરંતુ ચહ અવસ્થા અનાદિ, નિર્વિકાર, અશિંત્ય, અજેય આર અનંત હૈ.

‘હ વૈ ત્વમાત્મનામયૈહિ’

અળ દો શબ્દ અપને ભારતીય બંધુઓં કે પ્રતિ કહતા હૂં. યદિ એક પાશ્ચત્ય મતુધ્ય જો આપકે મહાન્ ધર્મોપદેશ સે કુછ હી દિનોં પૂર્વતક અનભિજ્ઞ થા, ઇસ અવસ્થા કેા પહુંચ સકતા હૈ, ફિર આપ તો નિશ્ચય હી ઉસ અવસ્થા કેા પ્રાપ્ત હો સકતો હૈ. આપ પ્રયત્ન કયો નહી કરને ! આપને હમેં જ્ઞાન હી કુછ પ્રદાન હી હૈ, નિશ્ચય હી આપને ઇસે ફેક નહીં દિયા હૈ ઇસકા પ્રયોગ કીજિયે આર્યવર્ત અળ લી અપને પુત્રોં કે દ્વારા દેહીધમાન હોગા. ભૌતિક ઉપાયોં સે રક્તપાત હોતા હૈ કહા ગયા હૈ કિ ‘લેખની મેં તલવાર સે અધિક શક્તિ હૈ’ પરંતુ જ્ઞાન ઓર બુદ્ધિ સળસે બહ ઠર શક્તિશાલી હૈ.*

આપકા—એક૦ એચ૦ મોલેન (અક્ષાનંદ)
લીડસ, ઇંગ્લંડ

* શ્રીયુત એક એચ મોલેન અથવા શ્રી અક્ષાનંદજી એક યહ્દી સંજ્ઞન હૈ, ઇંગ્લેંડ કે લીડસ નામક સ્થાન મે રહતે હૈં, આપ વયોવૃદ્ધ હૈં ઓર કુછ સમય સે ગીતા કા અધ્યયન કર રહે હૈં. ગીતા ઓર નીતાકાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પર આપકી શ્રદ્ધા હૈ આપને અંગ્રેજી મેં એક પત્ર લિખ્તોગા હૈ, યદ ઉસીકા લાખાનુવાદ હૈ.

(સંપાદક “કલ્યાણ”)

૧૦-ભગવત્પ્રેમ હી વિશ્વપ્રેમ છે.

મતે મહાભુદ્ધે જે બાલ સ્ત્રી બહે બહે સારો મે નિશ સોકેલુ -ઋર ચિરકાલીન સમ્પતિસ્થાપન કી પ્રબલ સચાં ચલ રહી છે. બહે બહે દિગ્ગજ વિદ્યાન -ઋર પ્રસિદ્ધ પરિષ્કૃત ઔર મુસ સ્મૃત મસ્તિક રાજનીતિહ ઇસ મુજા પ્રયાસ મે લગે હુએ છે રાષ્ટ્રસભા કે બહે બહે અધિવેશન ઇસી ઉદ્દેશ્ય તે કિયે જાતે છે, નયે નયે સમઝોતે હો રહે છે, વિવિધ પ્રકાર સે સુદનિવારણ ઔર પારસ્પરિક પ્રેમવૃદ્ધિ કે ઉપચોડી આયોજના કી બા રહી છે કુછ લેખ કહતે છે કે ઇન સાર પ્રયત્નો મે કમ છિપા હુન છે પરંતુ મૈરી સમજ સે ઇન પ્રયત્નો મે લગે હુએ સમજ નો મે સમજત અધિકાર્ય એસે હોગે નો આયે દિન કી અશાંતિ ઔર અસામક સમજકાર તે ઉત્પાદક યા નન્ય કિસી બી કારણવશ વાસ્તવ મે શાંતિ ચાહનેવાલે છે ઔર વે સચ્ચી ભાવના સે હી ઇસ જુલુસ પ્રવલ્ય મે લલમ છે

ઇતના હોને પર સી રાષ્ટ્રો કી બીતરી ચોજનાઓ ઔર ઉનકે અપ્રતિહન ઉલોગો પર દષ્ટિ ઠાલને તે પતા લગતા છે કે વહા ફસરે નિઘબ્યાપી મહાસમર કે સીંચલુ સીંચમપર્વ કી તેપારી કા ઉધ મપલ ચલ રહ્યા છે. પ્રાય સર્ણી બહે બહે બલવાન રાષ્ટ્ર અપની અપની જલસચલ-શક્તિ ઔર સૈન્ય બલને કા અદ્યત્થ ઉધ મ કર રહે છે. ચહાતકે કિ સામ્યવાદ-પ્રધાન રૂઝ મે બી નકલી મુદ્દો કી ચોજના ઉચ્ચનીચ કર સુદાકાક્ષા કે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ કર રહી છે. દલિલ રૂપ કિસી તરફ અપન સિર ન ઉઠા સકે, ઇસ લિમે વિજેતા બપ્પો કી જોર તે બીચ બીચ મે બેસી ન્ય વહીન બેઠાએ હે તી છે જિનસે ઉનકે આસ્થાનરિક ભાવો કા સનીકાતિ પતા લમ જાતા છે. પ્રાય સર્ણો એકફસરે કો સ હેલ કી દષ્ટિ તે દેખતે હુએ તથા ઇન્ના પ્રતિહિસા ઔર હોલુપતા પૂણ દૃઢ્ય સે સુપચાપ અપના અપના બલ બઢાતે હુએ તરી તીર પર મઠલી કી લાકે મે બહે હુએ ધ્વાનરચ કેપટી બચુસે કી સાંતિ કિસી સુવિધાજનક અવસર મે પ્રતીષ્ઠાસી કર રહે હ. ।

ચહ તો રાષ્ટ્રો કી બાલ છે સમઘિ કો હોડ કર ચદિ બધિ પર દષ્ટિ ઠાલી જાતી છે તો ચહા બી વહી દસા દેખને મે આત્મી

है, यदि हम सम्यक् मन से अपना हृदय टटोवें तो हमारे अधिकांश के अंदर, दुर्णव के सताने, किसी भी प्रकार से सांसारिक सुख प्राप्त करने और छल-फल-भाया से परस्वापहरण करने की भावना मिलती है. इस स्थिति में यह संकल्प ही अनुमान होता है कि लोगों के दिल साफ़ नहीं हैं, नीयत शुद्ध नहीं है, हृदय सम्यक् प्रेम से ग्रन्थ है. इसका परिणाम क्या होगा सो तो परमात्मा ही जाने, परंतु इस समय के लक्षणों से तो यही प्रतीत होता है कि यदि बहुत ही शीघ्र प्रेमवृद्धि के यथार्थ उपाय का अवलंबन नहीं किया गया तो इससे विश्व-व्यापी महायुद्ध धन-जन और शांति-सुख नष्ट करने में शायद पहले ही अपेक्षा और भी अत्यन्तक होगा !

यह प्रत्यक्ष दिखलायी पड़ रहा है कि जितनी जितनी वतमान लोग-सुखविधापूर्व सत्यता की वृद्धि हो रही है, सुधार-संस्कृति का उत्पत्ति के नाम पर अनितियां जितनी जितनी इस भायाभोहिनी सत्यता की ओर अग्रसर हो रही है, उतना उतना ही छल, कपट, ढंढ और भूतद्रोह अधिक बढ़ रहा है. अशांति की प्रवृत्ति अति में घृताहुतियां पड़ रही हैं, रक्तपात की हिंस्र लालसा बढ़ रही है. आज का जगत माने! लश्म होने के लिये पतंग की भांति भोहवश आपात-रमणीय अग्निशिखा की ओर प्रवृत्त वेग से दौड़ रहा है. इसीसे आज मानवस्व से अपनी सुखपिपासा शांत करने मानवीय अस्थिरचूर्ण से धरणी के पवित्र क्षेत्र के उपभोग करने, और भांति भांति के वैज्ञानिक आविष्कारों की सहायता से गरीब पटोसियों के सर्वस्वविनाश में आत्मगौरव समझने की घृष्टित धारणा बढ़भूल होटी ल रही है. जगत के इसका यथार्थ प्रतीकार नहीं होगा तबतक कि न जडे जडे शांतिकामी राष्ट्रविधायकों के प्रयत्नों से केवल ही सुख होने की आशा नहीं करनी चाहिये, ऊपर से शस्त्रसन्त्यास, शांतिस्थापन और विश्व-प्रेम की भाते होती रहेगी तथा अंदर ही अंदर परस्वापहरण-लोचपता और परसुख-कातरता के कारण विद्रोहाग्नि-लश्माच्छादित अग्नि की तरह सुलगती रहेगी, जो अवसर पाते ही ज्वालासुणी की तरह द्रष्ट कर सारे विश्व के सुखनाश का प्रधान कारण बन जायगी !

વિશ્વપ્રેમ જળાન કી ચીજ નહીં હે, ઈસમેં બરા બારી ત્યાગ ચાહિયે ત્યાગ હી પ્રેમ કા બીજ હે ત્યાગ કી સુધાધારા કે સિંચન સે હી પ્રેમબેલી અકુરિત ઐશ્વર્ય પદ્મવિત હોતી હે, જખતક હમારા હૃદય તુચ્છ સ્વાર્થો સે ભરા હે તખતક પ્રેમ કી ખાતે કરના હાસ્થાસ્પદ વ્યાપાર કે સિવા ઐશ્વર્ય કુછ બી નહીં હે. મમતા સે ત્યાગ હોતા હે માતા કી અપને બચે મેં મમતા હે ઈસ લિયે વહ ઉસકો સુખી બનાને કે હેતુ અપને સુખ કા ત્યાગ કર દેતી હે ઐશ્વર્ય ઉસમેં અપનેકા સુખી સમજતી હે. જિસકી જિસમેં જિતની અધિક મમતા હોતી હે, ઉતના હી ઉસમેં અધિક ગમ હોતા હે જિસમેં અધિક રાગ હોતા હે ઉસમેં સુખ બુદ્ધિ રહતી હે. સુખ્ય બુદ્ધિ કે સામને દૂસરી સખ વસ્તુએ ગોણ હો જાતી હે.

ઈસી સુખ્ય બુદ્ધિ કા દૂસરા નામ અનન્યાતુરાગ હે જિસ કી સુખ્ય વૃત્તિ સી મેં હોતી હે વહ ઉસ સી કે લિયે અન્મ સમરન વિષયોં કા ત્યાગ કર સકતા હે—સારે વિષય ઉસ સી કે અરજો મેં સુખપૂર્વક અર્પણ કર સકતા હે પતિવ્રતા સી પાત મેં સુખ્ય બુદ્ધિ રહને કે કારણ હી અપના સર્વસ્વ પતિ કે ચરણોં મેં સમર્પણ કર ઉસકે સુખ મેં હી અપનેકા સુખી માનતી હે ઈસી પ્રકાર માતા, પિતા, પુત્ર, સ્વામી, ગુરુ, સેવક, કીર્તિ, પરોપકાર, સેવા આદિ જિસ વસ્તુ મેં જિસકી સુખ્ય બુદ્ધિ હોતી હે, ઉસીકે લિયે વહ દૂસરી સખ વસ્તુઓં કા જો દૂસરા કી દ્રષ્ટિ મેં બહી પ્રિય હે, અનાયાસ ત્યાગ કર દેતા હે.

હરિશ્ચંદ્ર ને સત્ય કે લિયે રાત્ન ત્યાગ દિયા, કર્ણ ને દાન કે લિયે કવચ કુ હથ હે કર મૃત્યુ કા આલિંગન કરને મેં બી અનાકાની નહીં કી, પ્રહલાદ ને રામનામ કે લિયે હાંસતે હુએ અગ્નિપ્રવેશ કિયા, બલ્લભ ને વાત્સલ્ય કે લિયે રાત્ન ત્યાગ કર માતા કી આજ્ઞા નહીં માની, સુધિષ્ઠિર ને ભક્ત કુત્તે કે લિયે સ્વર્ગે જાના અસ્વીકાર કિયા, શિબિ ને કપૂતર કે લિયે અપના માંસ દે દાલા, રન્તિદેવ ને ગરીબો કે લિયે ભૂખો મરના સ્વીકાર કિયા દધીશિ ને પરોપકાર કે લિયે અપની હઠિયા દે દી, પરશુરામ ને પિતા કે લિયે માતા કા બધ કર દાલા, ભીષ્મ ને પિતા કે લિયે કામિની-કાંચન કા ત્યાગ કર દિયા. ઐસે સે કહો ઉદાહરણ હે. સાચકા યહ કિ, જિસ વિષયમેં મનુષ્ય કી સુખ્ય બુદ્ધિ હોતી હે

उसके लिये वह अन्य सण पदार्थों का त्याग सुखपूर्वक कर सकता है. उस ओके की रक्षा के लिये वह उन सणके नाश में भी अपनी कोष्ठ हानि नहीं समझता, परन्तु आवश्यकता पड़ने पर उस ओके के लिये स्वयं सणका प्रसन्नतापूर्वक त्याग कर देता है.

लगत धर्मी लिये लगवान के अधिक प्यारा होता है कि वह अपनी भभता सण जगह से हटा कर केवल लगवान में कर लेता है. धर्मियों के लिये अनन्यानुराग और सुख्य पुद्धि ही लगवान में ही हो जाती है वह लगवान के लिये सण कुछ त्याग देता है. तुलसीदासजी ने धर्म संध में लगवान राम के शण धर्म प्रकार गाये हैं:—

जननीजनक धंधु सुत दारा, तनु धन लवन सुहृद परिवारा.
सणके भभता ताग जटोरी, भभ पद भनहिं जाध जट डोरी.
मो सजजन भभ डर जस कैसे, लोली हृदय जसत धन जैसे.

देवर्षि नारद जी ललितका लक्षण जतलाते हुये कहते हैं—

‘तद्वर्षिताखिलाचारिता तद्विस्मरणे परमव्याकुलता ।’

“अपना सर्वस्व उसके अरणों में अर्पण कर के निरंतर उसे स्मरण करता रहे, कहाचित् किसी कारण से स्मरण में भूल हो जाय. उस समय हृदय में ऐसी व्याकुलता हो जैसे भलही के जल से निकलने पर डोती है यही ललित है, जिस में सुख-वृत्ति रहती है, उसका निरंतर चिंतन होना और चिंतन की विस्मृति में व्याकुलता का होना अनिवार्य है. जैसे ललितों के लगवान अपने हृदय में कैसे रहते हैं जैसे लोली धन के रहता है. क्योंकि उसकी सुख वृत्ति धन में ही रहती है. धर्म प्रकार के लगत का लगवान कभी त्याग नहीं करते, उनके वचन हैं—

ये दारागारपुत्रात्मान्प्राणान् विचमिमं परम् ।

हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ (श्रीमद्भागवत)

जो लगत स्त्री, घर, पुत्र, परिवार, प्राण, धन, लोके और परलोक सणके त्याग कर मेरा आश्रय ले लेते हैं उनको लला में कैसे त्याग कर सकता हूँ ?

जिसने धर्मना त्याग किया हो, उसका अत्यंत प्रिय लगवान स्वाभाविक ही है. ललितों का लगवान पर अनन्य भभत्व है धर्म

लिये तो लज्जा पर लगवान की ममता भी अधिक है लगवान कहते हैं—

सायचो हृदय मत्त साधुना हृदय-बहम् ।

मदन्यत्ते न जानति मया तेभ्यो मनायपि ॥ (श्रीमद्भक्तवत्सल)

अर्थात् वेसाधु मेरा हृदय है, मैं उनका हृदय हूँ, वे मेरे सिवा किसीके नहीं जानता' यह लगवान में सुष्ठु भुक्ति होने का ही परिणाम है अस्तु !

जैसे समिलित कुटुम्ब का वही एक प्रेमपूर्वक निर्वाह हो सकता है वही एक सगर्भ परस्पर भक्तत्व (गौराभक्त) जाता रहे वही 'पर' (पराया) साव आया वही ठहरे आरक्ष हो जाता है जैसा कुटुम्ब में सगर्भ मिल कर इस मनुष्य है, जिनमें हमानेवाले का लार्ज है वे दोनों वही एक एक समजते हैं कि घर के सगर्भ लोग हमारे हैं, वही एक सतत्त्वं कर्त्तव्य परिश्रम कर के भी उन सगर्भ भक्त-प्राप्त करने में उन्हें सुगम मिलता है पर वही किसी कारण से जैसा के मन में यह बात उत्पन्न हो जाती है कि मैं अपने कीपुत्रों के सिवा दूसरे लोगों के लिये क्यों धन देने लगे हूँ, तब फिर जैसा के लिये भी उनका भक्त-प्राप्त करना उसके लिये लारी और दुःख होने लगता है कारण वही कि उनका भक्तत्व उन सगर्भों से निकल कर केवल की-पुत्रों में ही रह जाता है ममता के साथ ही राग और सुष्ठु भुक्ति भी यही जाती है यही अवस्था में यदि मातापिता एवित होते हैं तो उन प्रेमादों पर भी विपत्ति न पड़ती है ।

जैसे मनुष्य स्वयं कष्ट सह कर देश की सेवा करे करता है ? इसी लिये कि देश में उसका भक्तत्व है देश के हानि-वास में वह सगर्भ अपने आपका हानि साथ समजता है इसीका नाम देश-भक्ति है और वही यथाथ देश-भक्ति है जैसा दूसरे मनुष्य का देश-भक्ति का नाम भी नहीं सुहाता वह अपने परिवार-जन में ही मस्त है उसे देश की कुछ भी परवा नहीं यह इसी लिये कि, देश में उसकी भक्तत्व नहीं है

भक्तता ही आगे चल कर 'मेरा मेरा' करते करते 'अहंता' में परिणत हो जाती है अहंता काव से इस नन्दर शरीर का लभ मेरा मेरा करते आये है, इस लिये इसमें

‘મે’ બુદ્ધિ હો ગયી હે શરીર મે’ રોગ હોતા હે, હમ કહતે હે ‘મે બિમાર હું.’ જન્મ, મૃત્યુ, ક્ષય, વૃદ્ધિ, રૂપાન્તર આદિ શરીર કે હોતે હે. ‘મે’ (આત્મા) નો સદા નિર્વિકાર શુદ્ધ એકરસ હે, વહ જયો કા ત્યો રહતા હે વહ પહલે લડકપન ઔર ખેલકૂદ કા દ્રષ્ટા થા, ફિર સુવાવર્યા ઔર કામ-મદાદિ કા દ્રષ્ટા હુઆ. અખ વહી વૃદ્ધાવર્યા ઔર ઇન્દ્રિયા કી શિથિલતા કા દ્રષ્ટા હે તીને અવર્યા મે’ વહ એકેરૂપ હે પરંતુ જામવશ શરીર મે અહં ભાવ હો જાને કે કારણ કહતા હે, મે પહલે બાલક થા તખ તો સારી ઉમ્મ ખેલકૂદ મે’ ખો દી; જવાની મે કામ-મદ મે સમય ખિતા દિયા, અખ મે’ જૂઠા હો ગયા, ઠમજોર હો ગયા, ભજન ટેસે કરે. મે તો વ્યથા હી મર જાઉં થા’ અજન્મા ઔર અવિ નાશી હોને પર લી વહ ઇસ પ્રકાર ક્યો સમજતા હે! ઇસી લિયે કિ, ઉસને શરીર કે મે (આત્મા) સમજ લિયા હે. ઇસીકા નામ ‘દેહાત્મબોધ’ હે. યહી માયા કા બધન હે એક બાલકે હર્ષણ મે’ મુખ ફેખ રહો થા હર્ષણ થા લાલ. ઉસે અપના શરીર લી લાલ દિખલાયી દિયા. ‘મેરા શરીર લાલ હો ગયા’ ‘મેરા લાલ હો ગયા’ ‘મે લાલ હો ગયા’ ઇસ પ્રકાર કહતે કહતે વહ અપને મૂલ સત્ય સ્વરૂપ કે બૂલ કર હર્ષણ કી ઉપાધિ સે દીખનેવાલે પ્રતિબિંબ કે અપના રૂપ માન કર હર્ષણ કે વિકાર લલાઈ કા અપનેમે આરોપ કર વ્યથા હી અપનેકો લાલ માન કર હુ ખી હો ગયા. યહી અનાત્મવાદિયોં કા દેહાત્મબોધ હે

દેહાત્મબોધ જખ જોર પકડતા હે તખી લોક કે કંઠરને કે લિયે જગહ મિલ જાતી હે એક હી અનેક પ્રકાર સે વિભક્ત હુઆસા જાન પડતા હે મે અમુકે હું, દુસરા અમુકે હે, મુઝે મુખ મિલના આહિયે, મુઝે મુખી હોને કે લિયે પ્રયત્ન કરના આહિયે ઇસ અવર્યા મે તો મનુષ્ય કબી કબી સોચતા હે, ‘સબી મેરે સરીજે હી મનુષ્ય હે ઉતકો લી મુખ મિલે, મુઝકો લી મિલે’ કબી કબી વહ સ્વયં હુ-ખ સહન કર કે લી દુસરોં કા મુખ પહુંચાતા હે, પરંતુ લેદખુદિ કી જડ જમને ઔર લોગ-મુખરૂપ જાને કે સાથ હી ઉસકા પ્રેમ સ કુચિત હોને લગતા હે સ્વાર્થ કી સીમા છોટી હો જાતી હે તખ વહ સોચતા હે ‘દુસરે કા મુખ મિલે તો અઝી જાત હે, પરંતુ ઉસકે લિયે મે’ હુ ખ ક્યોં લોગૂં? મે’ અપને પ્રાપ્ત

સુખ કા પરિત્યાગ ક્યો કરે ?' ફિર સોચતા હે 'મુઝે સુખ મિલના ચાહિયે, દસરો કો મિલે યા ન મિલે ઇસસે મુઝકો કયા ?' ફિર સોચતા હે મેરે સુખ મે યદિ દસરો કા સુખ બાધક હે તો ઉસકા નાશ ક્યો ન કર દિયા જાય ?' ઇસ રિથિતિ મે વહુ અપને સુખ કે લિયે દસરો કે સુખ કા નાશ કરને લગતા હે, ફિર સોચતા હે 'બસ મુઝે સુખ મિલે, દસરે ચાહે હુ બસાગર મે દૂબ જાય' ઇસ અવસ્થા મે ઉસકી બુદ્ધિ સર્વથા તમસાચ્છન્ન હો જાતી હે ઉસકે મન સે હયા, કરુણા, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ આદિ શુષ્ક હ્રમ હો જાતે હે ઓર વહુ અપનેકો સુખી બનાને કે લિયે દૂરતા કે સાથ દસરો કો દુખ પહુચાને લગતા હે અત મે ઉસકા સ્વભાવ હી એસા બન જાતા હે કિ વહુ દસરો કે દુખ મે હી અપનેકો સુખી માનતા હે દસરો કી વિપત્તિ કે આશુઓ કો દેખ કર હી ઉસકા ચિત્ત પ્રકુલ્લિત હોતા હે, યહા તકે કિ વહુ અપની હાનિ કર કે બી દસરો કો દુખી કરતા હે એસા મનુષ્ય રાક્ષસ સે બી અધમ બતાયા ગયા હે કહેના નહી હોગા કિ દસરો કે સાથ હી ઉસકે બી દુખો કી માત્રા બઢતી હી જાતી હે

એક મનુષ્ય ને લગવાન શિવ કી આરાધના કી, શિવજી પ્રસન્ન હુએ, ઉસકા પડોસી બી બડે ભક્તિભાવ સે શિવજી કે લિયે તપ કર રહ્યા થા શિવજી ને દોનો કી ભક્તિ કા વિચાર કર આકાશવાણી મે ઉસસે કહા કિ 'મે તુઝ પર પ્રસન્ન હુ, ઇચ્છિત વર માગ, પર તુઝે ને મિલેગા ઉસસે દૂના તેરે પડોસી કો મિલેગા, ક્યોકિ ઉસકે તપ કા મહત્ત્વ તેરે તપ સે દૂના હે' યહુ સુનતે હી વહુ બડા દુખી હો ગયા ઉસને સોચા 'કયા માગૂ ? પુત્ર, ધન ઓર કીર્તિ' કી બડી ઇચ્છા થી, પરતુ યહુ સળ કેસે માગૂ ? ને એક પુત્ર માગતા હુ તો ઉસકે દો હોતે હે, ને લાચ રૂપે માગતા હુ તો ઉસ નાલાયક કો દો લાખ મિલતે હે, ને કીર્તિ ચાહતા હુ તો ઉસકી મુઝસે દૂની હોતી હે અત મે ઉસને ખૂબ સોચ વિચાર કર શિવજી મે કહા 'પ્રભો ! યદિ આપ મુઝ પર પ્રસન્ન હે તો મેરી એક આખ દાઠ ડાલિયે' ઉસને સોચા 'મેરા તો કામ એક આખ સે બી ચલ જાયગા,

परंतु वह तो दोनों झूटने से मिलकुल निकम्मा हो जायगा. इससे अधिक सुख की बात मेरे लिये और क्या होगी ?' मित्रो ! इस दृष्टांत को पढ़ कर हंसियेगा नहीं. हमें यादिये कि हम अपने हृदय को टटोलें. क्या कभी इसमें इस प्रकार के भाव नहीं पैदा होते ? 'मेरे आड़े पयास हजार रूपये लग जाय', पर तुमको तो नीचा दिखा कर छोड़ूंगा, मेरा आड़े जितना तुमसान हो जाय पर उसको तो सुख से नहीं रहने दूंगा, इस मामले में मेरा धर आड़े तणाई हो जाय लेकिन उसको तो बिगमंगा बना कर छोड़ूंगा.' इस प्रकार के विचार और उद्गार हम लोगों के हृदय में ही तो पैदा होते और निकलते हैं. इसका कारण यही है कि हम लोगों ने देहात्मविषय के कारण अपनी भक्तता की सीमा बहुत ही संकुचित बना ली है. छोटे गढ़ों का पानी गंधका हुआ ही करता है; इसी प्रकार संकुचित भक्तता भी गंदी गंधी हो जाती है। हमारे प्रेम का संकेत हो गया है तभी यह दशा है। इसीसे आज लोकिक और पारलौकिक सभी क्षेत्रों में हमारा पतन हो रहा है !

इसके विपरीत लगवत्सुपा से ज्यों ज्यों भक्तता का क्षेत्र बढ़ता है, त्यों त्यों इसमें पवित्रता और सात्विकता आती है. हृदय विशाल होने लगता है; प्रेम का विकास होता है. इस अवस्था में स्वार्थ की सीमा बढ़ने लगती है. वह व्यक्ति से कुटुंब में, कुटुंब से जाति में, जाति से देश में और फिर सारे विश्व में फैल जाता है; तभी मनुष्य प्रकृत उद्धार होता है. 'चद्वारवारितानां वु वसुधैव कुटुंबकम्' से हमसे ही महापुरुषों का निर्देश किया गया है. उपर्युक्त भावों में तो जितना जितना अग्रसर होता है, उतना उतना ही उसके प्रेम का विस्तार और सीमावद्ध स्वार्थ का नाश हो जाता है. फिर वह सागवान पुत्र की भांति प्राणीमात्र का दुःख हर करने के लिये अपना जीवन अर्पण कर देता है. इस अवस्था में उसे जिस सुख का अनुभव होता है, उसे वही ज्ञानता है.

जब समस्त विश्व में भेदापन छा जाता है, तब उसका प्रेम भी विश्वव्यापी हो जाता है. फिर उसके द्वारा किसी

હી હાલન મેં કિસીપ્રી પુત્રાઈ નહીં હો સકતી અમૃત સે કિસીપ્રી મૃત્યુ ચાહે સંભવ હો પર ઉસકે દ્વાગ કિસીકા પુરા હોના સંભવ નહીં ! વહ વિશ્વ કે હિત મેં હી અપના હિત સમજતા હૈ યહી મમતા કા વ્યાપક ઓર વિશાલ રૂપ હૈ ઓર યહી વાંછનીય હૈ, યથાર્થ વિશ્વપ્રેમ ઇસીસે સંભવ હૈ.

યહી મમતા જળ મેરા મેરા કરતે કરતે શુદ્ધ 'મૈ' બન જાતી હૈ, તબ સારા વિશ્વ હી ઉસકા અપના સ્વરૂપ બન જાતા હૈ. વિશ્વ કી વ્યાપક સત્તા મેં ઉસકી સિન્ન સત્તા સર્વાથા મિલ જાતી હૈ તબ કેવલ એક 'મૈ' હી રહ જાતા હૈ. યહી સત્ત્વા 'મૈ' હૈ. ઇસ 'મૈ' કી ઉપલબ્ધિ કર લેને પર કોન કિસસે વેર કરે, અપને આપસે કોઈ વેર નહીં કરતા. અપને આપકો કોઈ નહીં મારતા !

યહ વિશ્વવ્યાપક 'મૈ' હી પરમાત્મા કા સ્વરૂપ હૈ. ઇસ વ્યાપક રૂપ કા નામ હી વિષ્ણુ હૈ. ઇસીકો વિશ્વ કહતે હૈ. હમારે વિષ્ણુસહસ્રનામ મેં સબસે પહેલે લગવાન કો 'વિશ્વ' નામ સે હી બલવાયા ગયા હૈ. ઇસીકા નામ શ્રી-કૃષ્ણ હૈ, જો બ્રજમંડલ મેં અપની પ્રેમ-માધુરી કા વિસ્તાર કર મધુર વંશીધ્વનિ સે વિશ્વ કો નિરંતર પ્રેમ કા મોહન સૂર સુના રહે હૈ ! જો મમતા, આસક્તિ યા સ્વાધ, સંસાર કે પદાર્થોં મેં રહને પર બંધન કા કારણ હોતે હૈ; યહી જળ શ્રીકૃષ્ણ કે પ્રતિ હો જાતે હૈ તબ સારે બંધનોં કી ગાંઠેં આપસે આપ ખુલ જાતી હૈ. ઇસીસે ભક્ત કહતે હૈ કિ 'લગવાન ! હમારી આસક્તિ કા નાશ ન કરો પરંતુ ઉસકો જગત સે હટા કર અપની ઓર ખેંચ લો.' ઇસ અવસ્થા મેં ભક્ત કો સમસ્ત મંસાર વાસુદેવમય દિખાયી પડતા હૈ, તબ વહ મસ્ત હો કર પ્રેમ મેં મૂમતા હુઆ સુરલી કે મોહન સૂર મેં સૂર મિલા કર મીડિ સ્વર મેં ગાતા હૈ કિ-

“અબ હી કસો બેર કેને,

કહત પુકારત પ્રભુ નિજ મુખ તેં ઘટ ઘટ હોં બિહરોં”

ઇસ લિયે યદિ હમ સુખશાંતિ ચાહતે હૈ તો હમે સબસે પહેલે ઉસકા અસલી ઉપાય હુંદના ચાહિયે. હમે ઉસ સ્થાન કા પતા લગાના ચાહિયે જહાં સુખ-શાંતિ કે સ્રોત કા ઉદ્ગમ હૈ યદિ હમ પ્રમાદ સે ઉસે ભુલા કર-ઉસકા સર્વાથા વિરચાર કર મૃગ-મરીચિકા કે જલ સે અપની

सुખ-तृष्णा शान्त करना चाहेंगे तो वह कभी नहीं होगी !

जो सारे ससार में व्याप्त है, जो सणमें ओत ओत है; जो सणका सृष्टिकर्ता और नियामक है; उसे हृदय से निकाल कर कृत्रिम उपायो से सुખशांति की स्थापना कभी नहीं हो सकती यदि सुખशांति और विश्वप्रेम की आकांक्षा है तो जगत में धंस जात का प्रचार करना चाहिये कि "समस्त जगत परमात्मा का रूप है, हम उसीके भांश हैं, अतएव सण ओक है, ओक ही जगह से हमारी उत्पत्ति हुई है; ओक ही जगह जा रहे हैं" और धंस समय भी उस ओक ही में स्थित हैं. पराया कोई नहीं है; सण अपने हैं. सण आत्मरूप है, सण अभिन्न है जो भेदा आत्मा है वही जगदात्मा है, जो परमात्मा तुममें है वही भुजमें है और वही अभिल विश्व व्यापक में है " जण लोग धंस जात के समझेगे, तभी वास्तविक विश्वप्रेम और शान्ति की स्थापना होगी जण तक हमारे हृदयों में स्वार्थ बसा है, जण तक हम ओकदूसरे के अवलम्ब समझते हैं; जणतक सणके साथ आत्मा का ओक संयोग नहीं मानते, तण तक वास्तविक प्रेम और शान्ति असंभव है अल्प तामस ज्ञान से कभी सुख नहीं मिल सकता. सुख का उपाय सात्विक ज्ञान है. सात्विक ज्ञान का रूप है—

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।

अविमक्त विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्विकम् ॥

जिस ज्ञान से भद्रुध्य भिन्न भिन्न समस्त प्राणियों में ओक अविनाशी परमात्मभाव के विजागरहित समानभाव से ओकदूस स्थित देखा है. इसी ज्ञान का नाम सात्विक ज्ञान है.

धंस ज्ञान की उपलब्धि करना ही "विश्वप्रेम" के प्राप्त करने की यथार्थ साधना है

अतएव कृत्रिम बाह्यसाधनो का बरोसा छोड कर धसीके लिये सणके अत्यन्तशील होना चाहिये जण यह ज्ञान प्राप्त होगा, तण हृदय में धंश्वर की विमल छटा दिखायी देगी. फिर सारे जगत में—अभिल विश्व में उसी छटा का विस्तार दीप्त पड़ेगा. तण लज्जितप्रसूत चित्त से विश्वरूप लगवान के सामने हमारा भस्तक आपसे आप झुक जायगा. सुख-

शान्ति की जड़ सरिता का गांध दूट जायगा प्रेम-मंदाकिनी की त्रिधारा वेग से जल कर स्वर्ग, भूमि और पाताल तीनों के प्रेम के प्रजल प्रवाह में जहा डूबी फिर सग तरङ्ग दीपेगा-देव प्रेम, ज्ञानद और शान्ति यही भगवत्प्रेम है और इसीका नाम 'विश्वप्रेम' है

(“कपायु”ना एक अकमा वेपकः-श्री हनुमानप्रभातः वेदार्)

११-आप आस्तिक हैं या नास्तिक ?

कट्याण्ड के पाठकों से मेरा सादर प्रश्न है कि आप अपने को किस कोटि में समझते हैं—आस्तिक अथवा नास्तिक ? क्योंकि आजकल धन शब्दों का जहुत प्रभुशक्त उपयोग हो रहा है आप सभी कहेंगे कि हम आस्तिक हैं. सभव है आप आस्तिक होंगे आस्तिक होनेका सौभाग्य सभीको होना भी चाहिये, यद्यपि आज स सार घोर नास्तिकता के प्रवाहमें जह रहा है हमारे प्राकृत्य सभ्यताके उपासक जधु तो नास्तिकता में ही अपना सौभाग्य समझते हैं इस धर्मप्रिय देश में यदि नास्तिकता की फैल गयी तो हमारा जडा अभाग्य होगा.

आइये, थोड़ी देर के लिये धन शब्दों की कुछ व्याख्या कर डालें धन दोनो शब्दों के प्रचलित अर्थ यही हैं कि 'ने ईश्वर के अस्तित्व में' श्रद्धा-विश्वास रक्ता है वह आस्तिक है' और इसके विपरीत 'ने परमात्मा का अस्तित्व ही नहीं मानता वह नास्तिक है'

“अस्ति ईश्वर इति मन्यमाना आस्तिका । नास्ति ईश्वर इति मन्यमाना नास्तिका ।”

अण विचारणीय प्रश्न यह है कि यहाँ माननेवाले से क्या तात्पर्य है । क्या ने देवल वाणी से कह देता है कि 'मे ईश्वर का मानता हूँ' वही ईश्वर के अस्तित्व का माननेवाला आस्तिक, और ने ऐसा न कहे वह नहीं माननेवाला नास्तिक समझा जाना चाहिये ? तब क्या मन से मानने न माननेवाला का आस्तिक-नास्तिक समझा जाय ? मेरी समझ से यह भी पर्याप्त नहीं है ने अपने जयरणु द्वारा प्रभु में श्रद्धा-विश्वास दिखलावे वही आस्तिक और ने आयरणु से ऐसा न करे वह

नास्तिक है; ऐसा समझना उचित प्रतीत होता है, जिसके आयरलों में प्रभु का विश्वास है वही मनवाणी से भी सम्बन्ध आस्तिक है, परन्तु जो अपनेको मन वाणी से आस्तिक कह कर भी आयरलों द्वारा प्रभु में अश्रद्धा और अविश्वास करता है वह तो पापंही है; वह न आस्तिक है और न नास्तिक !

हृदय में विचारिये; आप जिस लगवान के अस्तित्व का मानते हैं वह लगवान् कैसा है ? ईश्वर अवश्य ही सर्वव्यापी, अंतर्दामी, करुणामय, विश्वेश्वर और जगत्पिता होना चाहिये, ऐसा ही आप मानते भी तो होंगे, यदि आप उसे सर्वव्यापी मानते हैं तो समय समय पर उसकी व्यापकता का भूल कर अनर्थ क्यों कर ठेकते हैं ? आप अंतर्दामी मानते हैं तो छिप कर कभी कभी पाप क्यों कर ठेकते हैं ? असत्य क्यों प्रोक्त करते हैं ? मनमें हिंसा द्वेष का क्यों स्थान देते हैं ? करुणामय मानते हैं तो अपने संधिधियों की चिन्ता में उसकी करुणा का विस्मरण क्यों कर देते हैं ? उसके भत्तेक विधान में उसकी अपार करुणा पर अटल विश्वास क्यों नहीं रखते ? विश्वेश्वर समझते हैं तो सुषुप्त से शाभतक डेवल उदरचिंता में क्यों अस्त रहते हैं ? क्या आपको विश्वास नहीं कि, 'योऽसौ विश्वस्मरो देवः स भक्ता-न्निमुपेक्षते।' जो विश्व का लक्षणोपलब्ध करता है वह लक्ष्मी के लिये क्या कुछ ठेका रखेगा ? उसे जगत्पिता मानते हैं तो फिर उसकी समस्त सृष्टि के साथ जहाँ आपको शुद्ध भ्रातृभाव होना चाहिये, वहाँ कभी कभी द्वेषाभि क्यों लटकते हैं ?

सत्य कहियेगा, आप ईश्वर का मानते हैं या नहीं ? क्षमा कीजियेगा, प्रतीत तो यही होता है कि हम-आप कथनमात्र के लिये ही ईश्वर का मानते हैं वास्तव में नहीं । जो देवल कथनमात्र के आस्तिक हैं वे वास्तव में या तो नास्तिक हैं, नहीं तो पापंही हैं, क्योंकि वे अपने अंदर आस्तिकता की यथार्थ गंध भी नहीं रखते, परमात्मा का वास्तव में मानने-वाला क्या कभी किसी भी अवस्था में प्रमाद कर सकता है ? लौकिक व्यवहार में भी जण हमाश निरीक्षक या नियामक हमारे सामने होता है तब हम जन कर कभी काँध प्रमाद नहीं करते ? और बोरी क्यों करते हैं ? इसी लिये कि वे समझते हैं कि काँध देनेवाले नहीं है, पापी पाप इसी लिये करते

હેં, કિવે-સમજતે હેં કિ કોઈ દેખનેવાલા નહો હે પ્રભુ તો સર્વ વ્યાપી હો કર પ્રત્યેક પ્રાણી કે હૃદય મેં બેઠા હે કિસી કાં કિસી અવસ્થા મેં હી હમારા ગુપ્ત સે ગુપ્ત કાર્ય ઉસસે છિપા નહો રહ સકતા, ફિર હમ લોગ જો ઈશ્વર કે અસ્તિત્વ કો માનતે હે કયો પ્રતિદિન સૈકડો અનર્થ કરતે હે ? મેં તો યહી કહુ ગા મિ હમ સબ વાસ્તવ મેં નાસ્તિકતા કે પ્રવાહ મેં બહ રહે હેં !

આસ્તિક પ્રાણી તો પરમ ભક્ત હી હો સકતા હે, જો પરમાત્મા ડો સબ જગહ માનતા હી નહી; પર દેખતા હે, ઉસે કોઈ ભી રથાન અપને પ્રભુ સે કશી રહિત નહી હીખતા. અતઃ એવ કહ્યાણુ કે પાઠકો ! યદિ આપકો આસ્તિક બનના હે તો ભક્ત બનિયે—આત્મ, નિરાશુ, અર્થાર્થી યા જ્ઞાની—કિસી ભી શ્રેણી કે ભક્ત બનિયે—ઐર ફિર કહિયે કિ હમ આસ્તિક હેં આપકો યહ બતલાને કી તો આવશ્યકતા હી નહી હે મિ આસ્તિક મનુષ્ય કો જીવન હી મનુષ્યજીવન હે, નહી તો પશુ જીવન હે કયોકિ આહારવિહાર હમ ઐર પશુ સશી કરતે હે મનુષ્યયોનિ કી સફલતા પ્રભુ કો જાનને મેં હી હે એસી ઉત્તમ યોનિ પા કર ભી યદિ હમને સ્વામી કો ન જાના—ન માના—ઉસકે સેવા યા ઉસસે પ્રેમ ન કિયા તો ફિર હમને ક્યા કિયા ?

અતઃએવ સ-એ આસ્તિક ભક્ત બન કર સ્વામી કે સ્વામિ ત્વ કો હકા બજાઈયે ઐર અપને સેવકત્વ કો હકા સ સાર મેં ફહરાઈયે તબી હમારા કહ્યાણુ હોગા

(“ક પાણુ” મા લેખક - શ્રી હરિસ્વરપણ ભેદરી એમ એ

૧૨-કલિકાલ કે વાચક જ્ઞાની

આજકલ કલિકાલ કે પ્રભાવ સે અધિકારી બને વિના કેવલ આધુનિક ભાષા વેદાત કી પુસ્તકેં પઢ કર પ્રાય વાચક જ્ઞાની અહ બ્રહ્મ બન કર કર્મ ઉપાસના છોડ બેઠતે હેં. વોહ કયો કર પતિત ઐર બ્રહ્મ હો જાતે હેં સો સુનો—

બદરીનારાયણ કી યાત્રા મેં એક જુદિયા કી ગઢરી જિસમે ઉસકે વસ્ત્ર ભી મેં ઐર કુછ રોકડ ભી થી ચોર ગઇ. વહ જુરી તરહ રોતી પુકારતી કિસીકો કોસ રહી થી માર્ગ ચલનેવાલે યાત્રિયોં ને ઉસસે કહા “માઈ ! તૂ કિરે કોસ રહી હે ? યહા તો જો આતે હે ભગવાન કે દર્શનો

निमित्त पूरे झूठ सह कर यात्रा करते हैं, कोछ दूसरे की चीज नहीं सुराता। जैसे तीर्थ पर कौन दुरात्मा चोरी कर पापकर्म कर सकता है, जे वज्रक्षेप के समान हो जाय ?” जुड़िया जोड़ी ‘लिया। भगवद्दर्शनार्थी यात्रियों से तो जैसा कदापि संभव नहीं हो सकता कि चोरी कर के किसीकी आत्मा को चलावे’, परंतु मुझे आज्ञाक्षेप के वेदान्ती प्रकाशानियों पर पूरा निश्चय है कि वह पाप करते कि चिन्मात्र भी नहीं करते। छधर से दो झूठ पुष्ट साधु गये हैं। उन्होंने मेरी गठरी को गठरी दृष्टि से देखा था और आपस में कह रहे थे कि पुण्यपाप, स्वर्ग-नरक कुछ नहीं, सभ भिथ्या है।” यात्रियों ने जुड़िया की यह बात सुन कर हया कर के होठ लगाई तो चोरी कर आगे जा कर उन कपटी साधुओं को पकड़ लिया। देखा कि गठरी भी उनके पास है। जण उनसे कहा कि तुम लोग साधुक्षेप को क्यों लजाते हो; तीर्थदेश में पाप करते भी नहीं करते? तो वह हंस कर कहने लगे “बाध! तुम गठे लारी भ्रम में पड़े हो। जोक प्रह्म के सिवाय दूसरी कोछ वस्तु नहीं। सभ भिथ्या है और पापपुण्य कितने लगता है? एवात्मा तो परमात्मा का ही रूप है, छसके उपरांत चोरी दूसरे की चीज से लेने को कहते हैं। अपनी वस्तु आप लेने से चोर कोछ नहीं कहलाता और वेदांतशास्त्र मतवाते हैं कि ‘सर्व प्रह्म’ सभ प्रह्म ही प्रह्म है तो दूसरी कोछ वस्तु ही नहीं; प्रह्मरूप वस्तु का स्वाभी प्रह्मरूप एवात्मा के सिवाय दूसरा हैरता ही नहीं तो चोर क्या स्वाभी हो सकता है ?”

छधर वेदांती साधु यह बातें जना रहा था, छधर जोक यात्री पीछे जा कर जुड़िया को लिवा लाया। उसने दूर से देखा तो ही अपनी गठरी पहचान कर शोर मचाया “अरे ये ही मेरी गठरी है और ये ही हत्यारे राम के मारे चोर हैं।” उसकी पुकार सुन कर सैा दो सैा यात्री जोकत्र हो गये और चोर साधुओं की मरम्मत होने लगी। तब तो वेदांती महात्मा सभ ज्ञान-उपदेश लूट कर पुकारने लगे “अरे कोछ भयाव्यो, हमारे प्राण गये !” उस समय यात्री जोड़े कि तुम तो प्रह्म अपने आप हो और सिवाय प्रह्म के दूसरा कोछ है ही नहीं तो पुकारते किसको है और प्रह्म तो अजर अमर है। उसके प्राण निकलना कैसा? निदान लोगों ने उन्हें छुड़ा दिया। गठरी जुड़िया को दिला

ही पायक ज्ञानी वेदाती एस प्रकार पतित हो जाते हैं

एक पायक ज्ञानी स्त्री

पन्तण में प्राय उदासी साधु वेदाती विचारते हैं एक साहुकार का किसी वेदाती ने अपना शिष्य बना लिया और सेठ ने गुरुजी से विचारसागर पढ़ा और उनही एक कथा १४ वर्ष की कुमारी भी उसे ली पढ़ाया, जिसके कारण में भगवान्‌वरण यह है कि -

अग्नि जपार स्वरूप सम लहरी विष्णु महेश ।

एस वय के पढ़ने से सेठजी और कन्या दोनों वेदांती ज्ञानी बन गये पहिले सेठजी साधुपूज और जोकाइशी वत, पुण्यदान आदि किया करते थे जब वो सग छोट भिठे और भात पात में कहने लगे कि आश सत्कार प्रपन्न है, मिथ्या लो, अविवाहित लूठा भ्रम है नरक स्वर्ग आदि सग अज्ञान नियो के लिये कल्पनामात्र है कम तो शुद्ध प्रत्यक्ष है, अन्धमत्तव्य के रहित आत्मरहित है, एतदि वास्तव ज्ञान में प्रभाव सारे धरणातो के बिना पर पक्ष अदोसी पड़ोसिये का ही कर्म-उपासना में तत्पर होय उपदेश सुनाया जाता था कि यह सारे स जगत लगेडे मात्र अविद्य भूलके हैं, अपने शुद्ध अन्विष्टान्‌दस्वर्ष का ध्यान करो, यह सग आउ धर भिथ्या है

उपदेशों गुरुजी भी सुनावरथा के से, सेठजी के घर यह कर नित्य मोहनयोग पढ़ते पढ़ाते अधिक धनवान्‌ हो गये, उधर कन्या सयानी दुध पाप पुण्य का भय तो था ही नहीं, गुरुजी कन्या का वेदाव पढ़ा कर उसके माय अनुमित व्यवहार करने लगे सेठजी ने कन्या का एक पाठ कुलीन घर के माय विवाह भी कर दिया तो भी कन्या अपने पिता के घर रहने में अन्त भी और इस तरफ साधु (अमाधु) से अधिक प्रसन्न रहने के उपरजत लड़की का और कथं मनुष्यो के साथ निहित व्य बहार होय कर तामाभ नगर में उसकी बर्सा होने लगी उमकी सभिया ने एक दिन उससे कहा कि नागरिक लोग तुम्हारी निहा करते हैं एस कारण्‌ अण लगे तुम्हारे पाप जाने में लग्न जाती है और कम भी कलकित होती है स भिया से यह बात सुन कर सेठपुत्री कहने लगी सो सुनिये -

ब्रह्मैव सर्वमिति वेदविदो वदन्ति,
तस्मान्न मे सखि पराऽवरमेदबुद्धिः ।
जारे तथा निज वेर सदशोऽनुरागो,
लोकाः किमर्थमसतीति कथयन्ति ॥

अर्थ यह कि सण ब्रह्मरूप है' इस कारण लोहपुद्धि मेरे मे' नहीं है. अपने पति और यार मे' मेरी प्रीति समान है. हे सखि ! लोग वृथा मुझे आसती-कुलटा जताते हैं, वह नाहक भ्रमवाद करते हैं.

एक और वाचकज्ञानी राजकुमार

एक वेदांती राजकुमार शिकार के गया. उसके हाथ से गोली एक गाय के न लगी. गोहत्या की बर्था रणवास मे' ईलने पर उदासी छा गई, परंतु राजकुमार ने शिकार से आ कर कुछ भी भोजनवान कर के यथापूर्व राग-रंग बनाया. कहने लगा कि एव तो अमर है फिर हत्या किसकी, और ब्रह्म सर्वव्यापक एकरस है. उसमे' लोहदृष्टि अविद्याभूलक है; पापपुण्य की भात ढंकोसला मात्र है इत्यादि.

रात्रि के जण राजकुमार सोया तो हत्या उस राजकुमार की युवती कन्या का रूपधारण कर उसके पलंग के पास पहुँच कर राजकुमार को जगा कर गोली कि आज मुझे कामदेव बहुत सता रहा है; मेरी कामशान्ति करै. सुन कर राजकुमार कोध मे' लर कर बोला कि जेटी तू कैसी अनुचित भात कहती है! बली न, कहीं' पिताके साथ पुत्री का यह व्यवहार हो सकता है? भला-भाप का बोलन बोल; हट यहाँ से. यह वचन सुनते ही हत्या अपना असली रूपधारण कर इस पर सवार हो गई और ललकार कर बोली. "अरे दुष्ट! गाय मार कर तो वेदान्ती बन गया और ब्रह्म बन कर पापपुण्य के ढंकोसला जताने लगा. अब पिता-पुत्री का लोह और पाप का लय जताने लगा. तू वचनमात्र का ज्ञानासिमान्नी है." यह सुन कर राजकुमार का शरीर हत्या से ढाला पड़ गया, इत्यादि अनेक दृष्टांत वाचक जानियों के हैं.

महात्मा सुंदरदासजी का वचन जैसे ही विपरीत जानियों के विषय मे' है:-

ज्ञानी की सी भात कहे' मन तो भलिन रहे,
आसना अनेक लरी नैके न निवारी है;